Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Факультет соціології
Інститут соціології НАН України
Соціологічна асоціація України

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ

Осмислення спротиву, солідарності та миробудування

Матеріали
XXII Міжнародної науково-практичної конференції
«Проблеми розвитку соціологічної теорії»

Київ, 30 травня 2025 року

Проблеми розвитку соціологічної теорії

Осмислення спротиву, солідарності та миробудування

Faculty of Sociology
Taras Shevchenko National University of Kyiv

Institute of Sociology
National Academy of Sciences of Ukraine

Sociological Association of Ukraine

Issues in the Development of Sociological Theory

Understanding Resistance, Solidarity, and Peacebuilding

Proceedings
of the 22nd International Scientific and Practical Conference
«Issues in the Development of Sociological Theory»

Kyiv, May 30, 2025

Kyiv 2026

Факультет соціології
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Інститут соціології
Національної академії наук України

Соціологічна асоціація України

Проблеми розвитку соціологічної теорії

Осмислення спротиву, солідарності та миробудування

Матеріали
XXII Міжнародної науково-практичної конференції
«Проблеми розвитку соціологічної теорії»
30 травня 2025 року, м. Київ

Київ 2026

УДК 316.1

П78

Рекомендовано до друку вченою радою факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол №8 від 4 березня 2026 року)

П78 Проблеми розвитку соціологічної теорії: Воєнні виклики, суспільні реакції та концептуальні рефлексії. Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування», 30 травня 2025 року (м. Київ) / Електронне наукове видання за ред. д. соц. н. Людмили Малес, к. соц. н Олени Вілкової, к. ф. н. Ольги Іващенко, к. соц. н. Артемія Дейнеки / Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – К.: «Наукова столиця», 2026. – 346 с.

ISBN 978-617-8667-22-1 (електронне видання)

Відповідальний за випуск: к. соц. н. Артемій Дейнека
Верстка: к. соц. н. Ольга Федоренко

У збірці представлено наукові доповіді учасників XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування», (м. Київ, 30 травня 2025 року).

Конференція відбулась за підтримки проєкту Erasmus+ “Curriculum Reform to Promote Education for Peace in Ukraine, Georgia and Moldova” 101128854-PeaceEdu-ERASMUS-EDU-2023-CBHE (GA No. 101128854). Співорганізатори конференції – учасники консорціуму Erasmus+: Інститут дослідження миру в Тампере (Фінляндія), Державний університет Іллі, Тбілісі (Грузія), Сухумський державний університет (Грузія), Кишинівський державний педагогічний університет імені Іона Крянге (Молдова), Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (Україна).

Для наукових працівників, аспірантів, викладачів і студентів, які навчаються за спеціальністю «Соціологія», а також усіх, хто цікавиться питаннями розвитку сучасної соціологічної науки.

ISBN 978-617-8667-22-1 (електронне видання)

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.19616495

© Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2026
© Інститут соціології Національної академії наук України, 2026
© Соціологічна асоціація України, 2026

ЗМІСТ | CONTENT

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ | PLENARY SESSION

Bramsen Isabel
A Microsociological Take On Peace Diplomacy 11
Lehti Marko
Peacebuilding Within The Evolving Global (Dis)Order: An Agonistic Perspective 23
Клименко Олена, Чепурко Гульбаршин
Солідарність в українському суспільстві під час російської військової агресії 30

Секція 1. ЄДНАННЯ І КОНФЛІКТИ В УМОВАХ ЗАТЯЖНОЇ ВІЙНИ

Бондар Олексій
Інвайронментальне мислення як чинник солідаризації українського суспільства в умовах війни 35
Бондаренко Олег
Теоретичні виклики соціології війни: український вимір 40
Горбачик Андрій
Орієнтації на популізм в сучасному українському суспільстві: досвід вимірювання та емпіричного вивчення 42
Злобіна Олена
Уявлення про повоєнне майбутнє України: досвід якісного дослідження ... 47
Паращевін Максим
Релігійний чинник забезпечення національної стійкості: політизація функціонування провідних українських церков 52
Резнік Олександр
Солідарна взаємодія щодо оборони України та ризики політичних розмежувань у повоєнній перспективі 56
Резнік Ярослав
Методичний досвід вимірювання соціокультурного дисенсусу в світовій соціології 59
Склярова Ірина, Федоренко Ольга
Історичні етапи розвитку зооактивізму в Україні: соціологічний вимір 64
Соболєва Наталя
Національна солідаризація українського суспільства в контексті російсько-української війни: виклики та загрози 68
Соколовський Іван
Соціально-економічний вимір національної стійкості: виклики затяжної війни 73
Судаков Володимир
Проблема соціологічного осмислення суперечливих проявів соціальної солідарності громадян України в умовах війни 80

Сусська Ольга
Сучасна соціальна реальність: інгредієнти демократії та каталізатори роз'єднання 86
Тащенко Анна
Переговори та соціальний порядок 91
Цуканова Дарина
Громадська діяльність національних меншин України у воєнний час 97
Шульга Микола
Образи соціального майбутнього як чинники консолідації суспільства 101
Щербина Віктор
Базові метафори соціологічної теорії та поняття соціальної реабілітації в умовах інституційної зміни 107

Секція 2. ПОВСЯКДЕННА РЕАЛЬНІСТЬ І ЖИТТЄВІ ПРАКТИКИ УКРАЇНЦІВ

Бевзенко Любов
Кризова соціологія очікуваного майбутнього як концептуальний контур осмислення подій війни 111
Вілкова Олена
Шлюбно-сімейні практики в умовах війни 116
Олександр Голіков
«Невихідна» святковість: свято під пресингом 119
Зубченко Олександр
Основні тенденції трансформації соціального простору прифронтового міста 127
Кириленко Олеся, Грицюк Анна
Інституціональні проблеми розвитку соціальної, сімейної, демографічної та міграційної політики як фактори депопуляційного тренду в Україні 131
Коваліско Наталія
Надзвичайні події як чинник зміни соціально-економічної структури в Україні 135
Лещенко Павло
Вплив соціально-економічних факторів на рівень шахрайства в міських агломераціях України: соціологічний аналіз 2024 року 141
Лісовий Назар
Когнітивна оцінка воєнних стресорів через наративну ідентичність 144
Лобанова Алла
Невидимий спротив у повсякденності: мікросоціологічний підхід Джеймса Скотта 148
Любенко Роман
Вимірювання суб'єктивної соціальної підтримки, доступної через сайти соціальних мереж та месенджери, як ключові платформи взаємодії українського суспільства 152

Малиш Ліна
Громадянська участь населення України: конфігурації воєнного часу..... 156
Мальцева Катерина
Поєднання теоретичних рамок для пояснення чинників формування ресурсів стресостійкості: процес стресу, накопичений стрес упродовж життя та стратегія орієнтації життєвої історії..... 161
Мартинюк Євгеній
Забезпечення процесу реінтеграції ветеранів війни через множинність вибору різних способів реінтеграції..... 166
Нечітайло Ірина
Практики психологічної резильєнтності українців в умовах затяжної війни (на прикладі цивільного населення Харківщини)..... 168
Нолбат Софія
Емоційні патерни святкування під час війни 172
Олійник Оксана
Перспективи майбутнього українських вимушених мігрантів у Шотландії 177
Павленко Олена, Борисенко Ольга
Модель розвитку громадянського суспільства у сфері паліативної допомоги в умовах війни та відновлення..... 182
Петровський Олексій
Сучасні виклики соціально-правового регулювання міграції: соціологічна перспектива..... 187
Погрібна Вікторія, Підкуркова Ірина
Волонтерство та взаємодопомога як життєві практики українців під час війни 191
Рахманов Олександр
Цифровізація економічного життя та соціальне розшарування в Україні . 195
Vadym Sakhno
Liquid or Precarious: a Methodological Consideration on Instance of Migrants 197
Сірий Євген
Регіонально-зонове порівняння в аналізі аспектів життя українців в умовах війни 200
Скокова Людмила
Особливості дозвіллєвих практик в Україні часу війни 203
Соколовський Іван
Ринок праці в Україні на третьому році війни: нові випробування, виклики та загрози 205
Шелухін Володимир
Осмислення демографічних викликів: загрожена народжуваність у концептуальній ретроспективі 211
Широкова Маргарита
Нецінова дискримінація у сфері сервісу як механізм сегрегації клієнтів ... 214

Яблонський Ярослав
Підтримка політики декомунізації та дерусифікації в Україні та практики вшанування пам'ятних дат 221

Секція 3. ВИТРИВАЛІСТЬ СУСПІЛЬСТВ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ ТУРБУЛЕНТНОСТІ: КУЛЬТУРА, ОСВІТА, МЕДІА

Бірюкова Марина
Проєкт «успішна Україна» в контексті соціологічних теорій та практик .. 224
Байдак Тетяна, Болотова Вікторія
Соціальні аспекти думскролінгу 229
Бойко Наталія
Медіа та війна: загальноукраїнські та локальні медіа в аспекті довіри 233
Горошко Олена, Журавель Андрій
Е-стійкість у воєнний час: український контекст 238
Єременко Олександр
Ветеран у політиці пам'яті: героїзація та меморіальні практики 243
Костенко Наталія
Сучасні культурні порядки: про дух цифрового капіталізму та етику рішення 247
Кудінов Ігор
Аналіз соціокультурних наративів засобами інноваційних аналітико-статистичних технологій 251
Мазурик Олег
Громадянська освіта як чинник спротиву і солідарності в умовах війни: український контекст 254
Майструк Наталія
Значення цифрових та інформаційних хабів в умовах війни в Україні 259
Мельниченко Анастасія, Малес Людмила
Поширення повідомлень розбрату в українському шкільному середовищі 264
Соболевська Марина, Червінська Тетяна
Стратегії і практики використання ШІ у вищій освіті: соціологічний аналіз студентського досвіду 268
Солодько Сергій
Темпоральні розриви сприйняття розвитку війни як фактор суспільної поляризації 273
Черних Геннадій
Мистецькі ініціативи і «соціальна пам'ять» під час війни 277
Шевель Інна
Комунікація в умовах кризи: соціологічний і культурологічний аналіз змін у публічному дискурсі 281
Шевченко Світлана
Зменшення обізнаності як передумова поширення дезінформації 284

Яворська Євгенія
Економічна доцільність vs Культурний канон: суперечність, або ж шанс розбудови креативної економіки в умовах крихкості старого глобального порядку 288
Самчук Ганна
Пропаганда як інструмент конфлікту пам'ятей: образ українця між радянським минулим та сучасною війною 293

Session 4. THEORETICAL AND PRACTICAL MODELS OF PEACEBUILDING IN POST-CONFLICT SETTINGS

Ardashelia Omar
Conflict Transformation and the Georgian Population in Occupied Abkhazia: An Analysis of Peace Initiatives 296
Gryshchenko Mariia
The Concept Of «Restoration» From The Perspective Of Sociological Research And Interdisciplinary Intersections 303
Kvitka Yuliia, Prus Yuliia
Integrating Mental Health and Psychosocial Support Interventions into the Development of Peacebuilding Processes 308
Otreshko Nataliia
The Theory and Practice of Post-Conflict Transformation: Navigating the Interplay Between Reintegration and Justice 312
Petrosyan Anush
Fostering Sustainable Practices Of Peace Through Peace Education: A Comprehensive Approach To Curricula Development 315
Salnikova Svitlana, Sydorov Mykola, Deineka Artemiy
Promoting Peace Despite War: Ukraine's Realities 318
Savchenko Viktor
Johan Galtung's Concept of Positive and Negative Peace: Pathways for Europe in a Polycrisis 322
Shinjiashvili Tamar, Akhaladze Lia
The Educator's Role in Post-War Societies: A Sociological Perspective on Peace Pedagogy 326
Solcan Angela, Burea Svetlana
Developing Peace Values Among Future Teachers Through Inclusive and Reflective Educational Practices 337
Soroka Yuliia, Fal-Dutra Santos Agnieszka
Everyday Life in Wartime Ukraine in the Perspective of Feminist Political Economy 342

МАТЕРІАЛИ ДОПОВІДЕЙ ТА ВИСТУПІВ УЧАСНИКІВ КОНФЕРЕНЦІЇ

PROCEEDINGS OF CONFERENCE PAPERS AND PRESENTATIONS

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

PLENARY SESSION

Bramsen Isabel[I]
Email: Isabel.bramsen@svet.lu.se
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7534-1075

http://doi.org/10.5281/zenodo.19500123

Issues in the Development of Sociological Theory: Understanding Resistance, Solidarity, and Peacebuilding. Proceedings of the XXII International Scientific and Practical Conference «Problems of the Development of Sociological Theory», May 30, 2025 (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Faculty of Sociology) – Kyiv: «Naukova Stolytsia», 2026. – 346 p.

A Microsociological Take On Peace Diplomacy

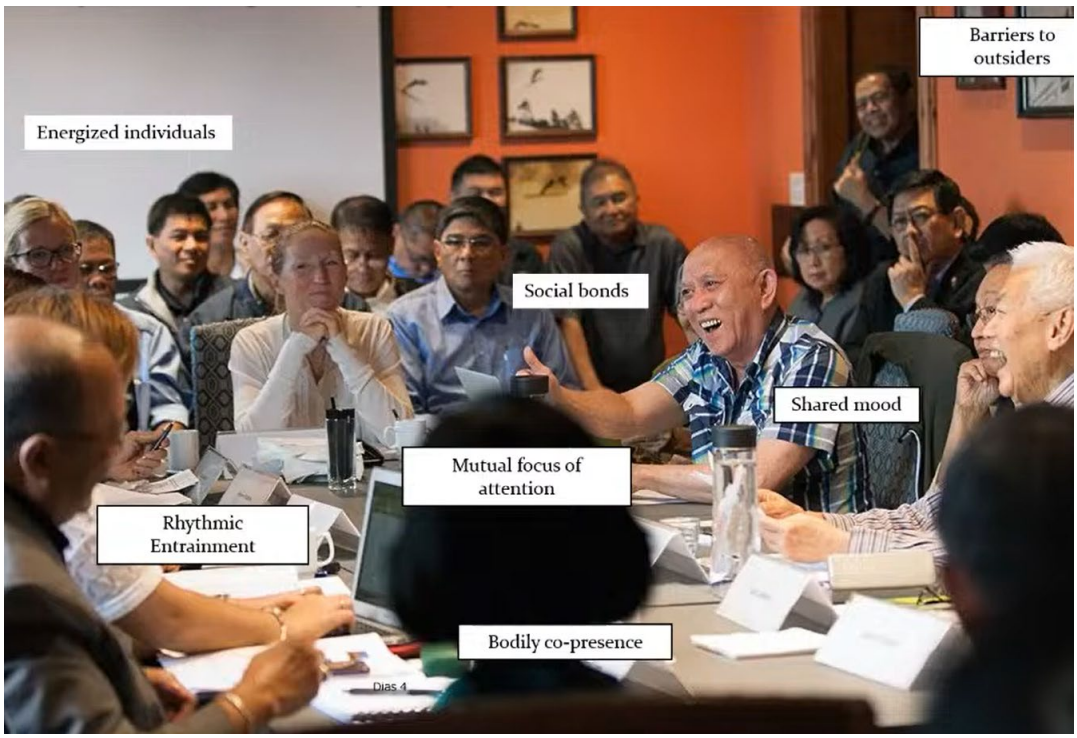
I will speak generally about a microsociological approach to peace diplomacy, while also incorporating specific examples of diplomatic efforts aimed at ending Russia's full-scale invasion of Ukraine, thereby aligning with the overall framing of this conference. My presentation and subsequent reflections build upon my recent book «The Micro-Sociology of Peace and Conflict». This work fits seamlessly with the central objective of this conference, which seeks to integrate sociological perspectives into the study of peacebuilding, resistance, and conflict. This open-access book presents a new microsociological framework for understanding how broader patterns of peace and conflict are shaped by micro-interactions. These encompass the everyday interactions among diplomats or ordinary citizens, whether they manifest as street protests, combat on the battlefield, or negotiations within diplomatic settings. Such micro-interactions are not merely tangential elements; rather, they are the foundational components that actually constitute the larger, structural patterns of peace and conflict.

Furthermore, this framework facilitates the rigorous analysis of micro-interactions specifically within the realm of peace diplomacy. It builds heavily upon the theoretical contributions of American sociologist Randall Collins, particularly

[I] Associate professor at Department of Political Science, Faculty of Social Sciences, Lund University, Sweden.

his concepts regarding the necessary ingredients for successful «interaction rituals». Collins emphasizes the profound outcomes of interpersonal interactions, highlighting the critical importance of physical co-presence. Being physically present in the same room allows individuals to fall into shared bodily rhythms and conversational synchrony while establishing a clear barrier to outsiders. These represent the key ingredients in Collins's model, grounded in the core premise that such conditions ultimately generate a strong mutual focus of attention.

To illustrate these concepts, I draw upon an observation from the 2017 Philippine peace talks between the Communist Party, the National Democratic Front of the Philippines (NDFP), and the Philippine government, which I had the opportunity to observe firsthand for a week. Being present in the negotiation room allowed for a direct observation of the unfolding interactions and the identification of the specific ingredients of successful interaction rituals. These components included rhythmic entrainment, characterized by a fluid rhythm of exchange, a mutual focus of attention, a shared emotional mood, bodily co-presence, and a clear barrier to outsiders.

Together, these elements generated a distinct social bond among the participants. This bond was particularly pronounced given that the negotiators had been interacting intermittently over a period of twenty years, allowing them to develop a substantial degree of mutual familiarity. Consequently, the participants emerged from these interactions as energized individuals. While a highly convivial atmosphere, such as one characterized by shared laughter, is certainly not universal across all peace negotiations, its presence in this specific case clearly demonstrates the positive, energizing microsociological outcomes that can emerge from sustained diplomatic interactions.

While there are many other types of interactions, this represents the basic model of interaction within microsociology, highlighting the critical importance of physical co-presence. This dynamic cannot be replicated to the same extent in an online environment. In a study of online negotiations concerning Yemen and Syria, negotiators from opposing sides consistently emphasized the necessity of sharing the same physical space. They referred to physical co-presence as «the missing sense of peace», underscoring the profound difficulties of negotiating in a purely digital format.

This sentiment is echoed by a participant in the Syrian peace talks prior to the fall of the Assad regime. The participant noted that during physical meetings, when negotiators faced one another directly, there were moments of genuine connection; individuals smiled, shared jokes, and responded with shared laughter. This slight rapprochement and softening of positions demonstrate how interpersonal dynamics can evolve during in-person peace talks, even if these micro-interactions do not immediately yield broader political agreements.

Crucially, such relational transformations require significant time; they do not occur over the course of a single afternoon. As a Danish peace researcher, I am frequently asked by the media why specific diplomatic meetings regarding peace agreements or ceasefires fail to produce immediate breakthroughs. In response, I consistently emphasize the indispensable role of time in diplomacy. This perspective is strongly supported by an interview I conducted with Sergio Jaramillo Caro, the chief negotiator for the Colombian government during the talks with the FARC. He observed that while the Colombian public felt the negotiations lasted too long in a political sense, the duration was absolutely necessary to generate meaningful change. After four years of intense negotiations, the FARC ultimately agreed to terms that initially seemed entirely implausible, demonstrating the profound transformative potential of sustained diplomatic engagement.

To reiterate, the importance of time in these processes cannot be overstated; complex conflicts are rarely resolved within the confines of a single meeting. However, applying a microsociological lens also reveals that peace talks are not exclusively characterized by convivial interactions and shared laughter. On the contrary, diplomatic negotiations frequently involve calculated acts of domination. A highly symbolic, albeit overt, example of this dynamic can be observed in the distinctive handshake utilized by former United States President Donald Trump. As demonstrated in his interactions with leaders such as former Japanese Prime Minister Shinzo Abe, this physical exchange often involved pulling the counterpart toward himself as a visceral assertion of dominance. While this is a highly visible instance, negotiators frequently employ a multitude of far more subtle methods to dominate their opponents at the negotiation table.

Consequently, participants in peace negotiations must strategically consider how to counter these acts of domination to avoid being structurally subjugated by their counterparts. Various leaders have developed specific physical and symbolic countermeasures to preserve their agency in such situations. For instance, French President Emmanuel Macron notably countered this physical assertion by gripping Trump's hand with equal or greater force, explicitly signaling that the interaction was not merely an innocent greeting. Similarly, Canadian Prime Minister Justin Trudeau purposefully adopted a rigid bodily posture and grounded stance to prevent being pulled off balance. These examples illustrate the absolute necessity of actively resisting dominance at the micro-interactional level to maintain parity in negotiations.

Beyond individual acts of domination, we must also examine broader conflict dynamics through this microsociological framework. Drawing inspiration from the German sociologist Niklas Luhmann, I propose that conflict operates as a specific social form of interaction characterized by a self-perpetuating cycle of rejection—essentially, an interactional pattern taking the shape of a «no» that inevitably follows another «no». When actors become entrenched in this conflictual mode, they become highly inclined to reflexively reject any proposal put forth by their opponent, regardless of its substantive merit or form.

This dynamic is particularly potent when such exchanges occur in the public sphere. To illustrate this phenomenon, I recall an anecdote shared by a diplomat regarding negotiations between France and Germany. In one instance, the French delegation proposed a specific measure, which the German representatives immediately rejected. During a subsequent round of talks, the German delegation proposed the exact same measure, which was then reflexively rejected by the French. This scenario perfectly encapsulates the structural trap of conflict dynamics: once the pattern of reciprocal rejection is established, the actual content

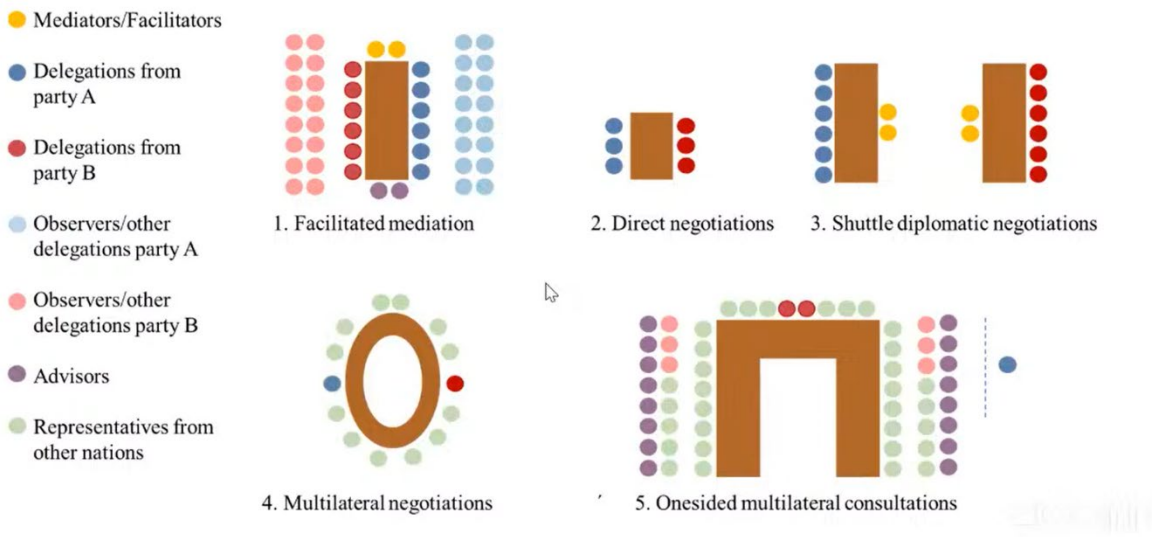
of the negotiation is entirely eclipsed by the interactional compulsion to negate the opponent.

Regarding President Donald Trump's approach to placing enormous pressure on Ukraine to agree to a 30-day ceasefire, initially discussed at a ministerial-level meeting in Saudi Arabia, the strategy of publicly announcing such agreements presents significant diplomatic challenges. While it is highly probable that Russia would have declined the proposal regardless, articulating it in a public forum severely diminishes the likelihood of their compliance. When a proposal is publicly framed as an idea endorsed by one side of an ongoing conflict, the opposing party is structurally disinclined to simply concede and adopt it. This dynamic strongly underscores the critical importance of confidentiality in peace negotiations, particularly the necessity of avoiding preemptive public concessions.

In a recent article co-authored with two colleagues from Uppsala University, published by the International Peace Institute's Global Observatory, we analyzed Trump's broader approach to peace diplomacy concerning the full-scale invasion of Ukraine. Our analysis details the numerous problematic aspects of his strategy, notably his tendency to offer preemptive concessions and to treat diplomatic processes as public spectacles rather than prioritizing substantive, behind-the-scenes negotiations.

The primary takeaway I wish to emphasize is how inherent conflict dynamics fundamentally shape peace talks, and the absolute necessity of carefully navigating this conflictual mode. Occupying a third-party mediator position is exceedingly difficult and requires meticulous balance. A mediator must avoid consistently prioritizing communication or meetings with one party over the other, such as contacting the Russian leadership before the Ukrainian leadership, to maintain perceived neutrality. Ultimately, every diplomatic effort must be carefully calibrated to successfully navigate and de-escalate these highly sensitive conflict dynamics.

Furthermore, microsociology provides valuable insights into the spatial and actor compositions of peace diplomacy, specifically regarding the structural formats that peace talks can assume. We can conceptually map out five distinct configurations of diplomatic engagement. The first format consists of standard, official peace talks, which typically involve a mediator. The second configuration involves direct bilateral negotiations between the primary parties without the presence of a third-party mediator. The third format is shuttle diplomacy, characterized by a mediator traveling back and forth between isolated conflicting parties. The fourth format encompasses broader multilateral negotiations, which include an array of international actors beyond the primary combatants, though not necessarily utilizing a formal mediator. Finally, the fifth format involves expansive multilateral conversations that deliberately exclude one of the principal conflict parties.

This fifth, exclusive format represents a particularly intriguing diplomatic strategy, prominently illustrated by the recent Ukrainian peace formula track. This initiative commenced with an initial gathering in Copenhagen in June 2023. The approach involved convening a succession of meetings with a continuously expanding coalition of countries to formally discuss President Volodymyr Zelenskyy's ten-point peace plan. Crucially, these multilateral discussions were conducted without the participation of the Russian Federation. The primary objective of this exclusionary format was to cultivate substantial international momentum and establish a unified consensus around the Ukrainian framework for a potential resolution.

This methodology represented a highly compelling strategic approach to conflict diplomacy. The underlying logic was to generate sufficient critical mass and leverage for a comprehensive agreement among allied and neutral international stakeholders first. Furthermore, as indicated during diplomatic discussions last summer, the long-term strategic intention was to eventually integrate Russia into the negotiation process only after this robust international consensus and momentum had been firmly established.

While large-scale diplomatic forums generate substantial legitimacy through broad participation, they are inherently problematic because reaching a consensus becomes increasingly difficult as the number of participants grows. Conversely, shuttle diplomacy offers an alternative approach, as demonstrated by the negotiations that led to the Black Sea Grain Initiative. This format can be highly effective; it does not even require the conflicting parties to sign the exact same document, allowing instead for the execution of parallel, mirrored agreements.

Another distinct format involves more intimate negotiations, such as the meetings held near the Belarusian border during the initial weeks of Russia's full-scale invasion of Ukraine. Although these talks featured lower-level representation, the spatial configuration — characterized by a smaller table and the physical proximity required for a handshake — created conditions that are theoretically more conducive to making progress. From a microsociological perspective, such an intimate spatial arrangement facilitates a subtle softening of positions and moves the parties closer toward an agreement.

In contrast, highly formal diplomatic settings often hinder such progress. Based on observations of other peace processes, such as those in Colombia and the Philippines — though acknowledging the distinct differences between civil conflicts and international warfare — large rooms with numerous participants impose a much stiffer, more rigid form of interaction. Consequently, the microsociological dynamics within these formal spaces make it exceedingly difficult for the environment itself to foster the interpersonal momentum necessary for a breakthrough.

It is also analytically fascinating to observe how recent diplomatic engagements, such as those in Istanbul, visually and spatially replicated previous negotiations. By utilizing identical rooms and maintaining almost the exact same environmental setup, delegations can strategically use physical space to imitate and project a direct continuation of earlier talks.

Finally, I want to highlight the potential efficacy of broad, multilateral negotiations. As President Zelenskyy has suggested, rather than restricting talks

exclusively to bilateral engagements between Russia and Ukraine, it may be significantly more fruitful to involve additional international actors. From both a microsociological perspective and the standpoint of negotiation theory, a more modular, multilateral format — potentially integrating the five permanent members of the United Nations Security Council, the European Union, and Ukraine — might prove more conducive to advancing the peace process than the formats utilized thus far.

While such multilateral forums might face political resistance from certain leaders who prefer bilateral deal-making, they offer a greater probability of meaningful progress. This expanded format allows for a broader range of issues to be introduced into the discussion, moving the negotiations beyond a rigid, zero-sum dispute over territory. Furthermore, it introduces the possibility of leveraging influence, such as China potentially exerting pressure on Russia. To conclude, this multilateral approach closely mirrors the format of the Iranian nuclear negotiations, which successfully culminated in the 2015 agreement before it was subsequently discarded by the Trump administration.

The core significance of this historical example lies in the sustained application of a specific multilateral format — the five permanent members of the UN Security Council plus the European Union, negotiating directly with Iran over a number of years. To illustrate the nuanced realities of this process, Wendy Sherman, the former chief negotiator for the United States, shared a highly instructive anecdote. During a critical phase of the negotiations, the parties were exceptionally close to finalizing the accord. Just as Sherman believed the agreement was definitively secured, the Iranian delegation unexpectedly introduced a substantial new list of demands. This specific tactic — presenting additional stipulations precisely when a deal appears imminent — is a relatively common phenomenon in high-stakes peace diplomacy.

Faced with this sudden obstruction, Sherman experienced profound frustration and anger. Despite her professional efforts to suppress these emotions, she ultimately wept at the negotiating table. According to her account, this visceral, unplanned display of emotion fundamentally altered the room's dynamic. The Iranian delegation immediately relented, withdrew their supplementary demands, and agreed to sign the document as it stood.

This anecdote serves as a compelling illustration of the inherent unpredictability of diplomatic processes and the profound impact that micro-interactions can have on macro-level outcomes. While this certainly does not suggest that an emotional display would extract concessions from adversarial leaders in entirely different geopolitical contexts, it unequivocally demonstrates that unpredictable, micro-level human dynamics frequently emerge during formal talks. Ultimately, these localized micro-interactions are not merely incidental details; they possess the capacity to definitively shape the broader trajectory of international peace and conflict.

Viktor Stepanenko: I would like to ask for clarification on one specific point, as I am highly impressed by your central argument that macro-level patterns

of peace and conflict are fundamentally shaped by micro-interactions. When you refer to these interactions, are you strictly discussing them at the highest echelons of policy and diplomacy, or would it also be analytically valuable to incorporate grassroots micro-interactions into this framework for shaping peace?

Specifically, in the context of the Russian-Ukrainian war, exploring this grassroots dimension would entail examining the potential for restoring a degree of normal communication between the neighboring border territories of Russia and Ukraine, mirroring the social dynamics that existed prior to 2014.

It is crucial to acknowledge that this war was not ignited by a breakdown in grassroots micro-interactions, but rather by top-level decision-making — specifically, the unilateral decisions made by the Russian political leadership. Therefore, I pose this as a provocation to further expand your theoretical model: how might we account for the role, impact, and necessity of micro-interactions at the grassroots level when conceptualizing long-term peacebuilding?

Isabel Bramsen: That is an excellent question, and the distinction you raise matters significantly. Due to time constraints, I focused primarily on the diplomatic level during this presentation. However, in my book, I extensively examine conflict transformation and dialogue efforts more broadly at the civil society and grassroots levels. As you correctly pointed out, the everyday dynamics between neighbors are absolutely critical. The central argument of my research posits precisely this: micro-interactions occurring during grassroots movements, such as the Maidan protests, alongside all other forms of everyday social exchange, fundamentally constitute the broader macro-level picture of peace and conflict.

Often, peace and conflict are perceived as highly abstract phenomena occurring entirely above our heads. In reality, all individuals — including those of us interacting at this very conference — actively contribute to this larger structural reality. Consequently, everyday interactions matter immensely. This perspective fundamentally restores agency to the individual, whether an ordinary citizen or a scholar, by demonstrating that everyday actions can effect meaningful change. The macro-level landscape is constructed entirely from these micro-interactions, even though those occurring at the highest political echelons inevitably exert a different scale of influence and carry disproportionate weight, particularly concerning systemic outcomes like brokering a peace agreement or initiating a war.

Oleksii Bondar: I have a question regarding the current dynamics of the Russian-Ukrainian war. We are observing a paradoxical situation where the proliferation of negotiations aimed at resolving the conflict seemingly pushes the actual resolution further away. How do you conceptually foresee a viable way out for Ukraine under these circumstances?

Currently, the diplomatic process feels highly repetitive, akin to the scenario in the film Groundhog Day, where the same routines are enacted repeatedly without yielding substantive progress. The core paradox lies in the fact that as more international participants become involved in formulating scenarios for resolution, these proposed pathways seem to drift further from Ukraine's fundamental

interests. Furthermore, while Ukraine enjoys extensive support from numerous countries, the conflict remains unresolved, and realistically, a definitive resolution appears to be quite distant.

Given this complex landscape, how do you evaluate these potential scenarios, and what, in your assessment, could serve as a pivotal moment or catalyst for fundamentally resolving the Russian-Ukrainian war?

Isabel Bramsen: Thank you very much for the question. I generally avoid prescribing specific geopolitical solutions, as there is already an overabundance of scholars proposing various theoretical resolutions. Ultimately, the precise terms of any agreement remain the strict prerogative of the parties directly involved at the negotiating table. Therefore, rather than dictating a specific outcome, I find it more analytically useful to consider the structural composition of the negotiations — specifically, identifying which actors need to be present to cultivate conditions conducive to a broader, more viable agreement.

If negotiations remain confined to bilateral, lower-level formats — such as the recent meeting in Istanbul, which essentially replicated the stagnant dynamics of the talks held three years prior — I do not believe they will yield productive results. The Russian delegation has explicitly stated their disinterest in a temporary ceasefire, and their preconditions for a long-term cessation of hostilities are entirely unacceptable to the Ukrainian side. Russian demands include forcing recognition of their control over territories they do not even physically occupy, merely because they have unconstitutionally annexed them on paper. Conceding to such terms is an absolute impossibility and would be profoundly problematic for Ukraine's sovereignty.

This dilemma underscores my central point: expanding the number of parties at the negotiating table inherently expands the scope of negotiable issues. By integrating actors like the United States and the European Union, the negotiations can introduce external variables, such as the potential lifting of sanctions or other strategic, geopolitical recognitions. This multilateral approach fundamentally shifts the burden of concessions. Instead of facing a diplomatic dead end where Russia illogically demands that Ukraine surrender sovereign territory merely to secure a ceasefire, alternative incentives can be leveraged. Achieving a sustainable cessation of hostilities becomes significantly more plausible if the Russian Federation is offered geopolitical concessions from the US or the EU, rather than extracting irreversible territorial sacrifices from Ukraine.

While I will refrain from speculating on the exact nature of these hypothetical external concessions, this multilateral expansion is where I observe the most viable room for diplomatic maneuver. Realistically, I do not foresee the immediate potential for a comprehensive, final peace agreement. A more plausible objective is a permanent ceasefire where Ukraine strictly refuses to cede any territory de jure. As President Zelenskyy has previously emphasized, the paramount priority is the preservation of human life. This strategy entails temporarily pausing the active military struggle for territory in favor of a sustained, long-term diplomatic campaign to eventually reclaim it. The resulting scenario might somewhat resemble

the geopolitical reality of Northern Cyprus: establishing a permanent ceasefire and a demilitarized buffer zone, without ever formally legitimizing the invasion or signing away sovereign territory. I hope this perspective provides a useful analytical framework in response to your question.

Agnieszka Fal-Dutra Santos: I recognize it might be difficult to provide a brief response, but it is very nice to see you, and I want to thank you for your presentation. My question arises from your comparative discussion. You spoke about Ukraine, but you also drew heavily upon the contexts of Colombia and the Philippines — both of which are environments I have worked in extensively. When I try to synthesize what we have learned from those other contexts, while acknowledging the many obvious historical and political differences, one particular issue keeps coming to the forefront of my mind. This relates directly to our understanding of micro-practices, diplomatic «tracks», and the foundational role of grassroots movements and civil society in feeding into the broader peacebuilding picture.

Specifically, do we perhaps need entirely new models, or at least a fundamentally new way of conceptualizing our existing models, when we are operating in contexts that involve authoritarian regimes? Colombia and the Philippines both represent internal conflicts where civil society was exceptionally strong and active on both sides of the divide. However, applying these civil-society-driven frameworks to a conflict involving an entrenched authoritarian state presents a profoundly different structural dynamic. I realize this question is becoming lengthy and touches upon points already raised, so I will conclude my thought here to allow for your reflections.

Isabel Bramsen: I can provide a brief but definitive answer: yes. We absolutely need a different theoretical model, particularly when addressing conflicts driven by imperialist aspirations. Operating within the context of an authoritarian regime presents one set of challenges, but when that regime's objectives explicitly involve territorial expansion rather than internal consolidation, the fundamental nature of the conflict changes entirely. The insights derived from peace negotiations in civil war contexts remain analytically valuable, but primarily regarding the temporal dimensions of diplomacy — specifically, the indispensable role of time — and the micro-sociological actions observed directly at the negotiating table. Recognizing the structural limitations of comparing civil wars to interstate conflicts is precisely why I introduced the Iranian nuclear negotiations into this comparative framework. While that specific case may lack the explicit dimension of territorial imperialism, it offers highly relevant insights into the dynamics of negotiating with an entrenched authoritarian state. Ultimately, we must rigorously conceptualize new theoretical models to adequately address these unique and expansive geopolitical realities.

Lehti Marko[1]
Email: marko.lehti@tuni.fi
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7974-6013

http://doi.org/10.5281/zenodo.19500214

Issues in the Development of Sociological Theory: Understanding Resistance, Solidarity, and Peacebuilding. Proceedings of the XXII International Scientific and Practical Conference «Problems of the Development of Sociological Theory», May 30, 2025 (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Faculty of Sociology) – Kyiv: «Naukova Stolytsia», 2026. – 346 p.

Peacebuilding Within The Evolving Global (Dis)Order: An Agonistic Perspective

It is a pleasure to build upon Isabel's excellent presentation, as our analytical approaches are highly complementary. Today, I will share insights from my recent research, which addresses the ongoing transformation of global ordering, the state of multilateralism, and the dynamics of local peacebuilding. Methodologically, I seek to bridge these macro-level structural shifts with micro-level realities, utilizing Ukraine as a primary case study based on my extensive research focus on this context.

To begin, we must recognize that we are currently living in the midst of a systemic change in global ordering. The liberal normative order, which maintained hegemonic status for over three decades, may not have ceased to exist entirely, but it has undeniably lost its hegemonic leverage and global reach. While the decline of this specific normative framework does not necessarily equate to the absolute end of the United States' role as a supreme hegemon, the radical departure from established liberal norms strongly suggests that we are witnessing the definitive end of the liberal normative era as we knew it.

The evolving global landscape is increasingly multipolar and divided. More importantly, it is characterized by a profound lack of the normative clarity and universalism that defined the previous liberal system. This paradigm shift has profound implications for the field of peacebuilding, specifically concerning how we conceptualize, promote, and ultimately understand the very nature of peace in contemporary conflicts.

Crucially, how this evolving post-liberal world is described depends heavily on one's epistemological and geopolitical perspective. From the vantage point of the liberal West, these shifts are frequently interpreted as a destructive contestation of established norms and values, amounting to a systemic crisis. Conversely, from the perspective of the Global South, this transition is often welcomed as a necessary transformation away from unipolarity and rigid liberal frameworks toward a more diverse global architecture. Therefore, when analyzing the characteristics of these evolving trends, we must acknowledge this plurality of perspectives and ontological assumptions. Consequently, it is analytically more rigorous to discuss global

[1] Senior Research Fellow, Research Director of Tampere Peace Research Institute (TAPRI); Academic Director of MA program in Peace, Mediation and Conflict Research (PEACE), Tampere University, Faculty of Social Sciences, Finland

structures in terms of world «orders» in the plural, rather than a singular world order.

The overarching question that emerges is how existing multilateral structures can adapt to this new era of multipolarity and ideological diversity. Furthermore, we must critically examine how peacebuilding integrates into this complex new picture, and challenge our fundamental assumptions about what actually constitutes peace within these pluralistic, post-liberal realities.

I am not suggesting that established liberal norms will completely disappear. The liberal order is becoming more fragmented, but it has not vanished entirely. Various actors and individuals continue to rely on certain foundational liberal principles, such as human rights. However, we must critically consider how to navigate and cope within this new world order, which exhibits highly contradictory tendencies.

On the one hand, this new order is characterized by the rise of authoritarian — or even totalitarian — regimes, the spread of illiberal norms, the decline of democratic institutions, and the emergence of non-Western forms of imperialism and colonialism, as we are starkly witnessing in the case of Russia. These developments contribute to increased inequality among states, substituting transactional models for universal principles, and actively excluding civil society engagement. At the same time, when examining the broader global landscape, particularly in the Global South, local actors have increasingly gained confidence in their own agency, recognizing that substantive change can be driven locally, even in environments where authoritarian regimes severely limit their capacities. Thus, we are observing a dual, parallel tendency within the existing global framework.

Moving forward, the images Isabel shared of diplomatic meetings and leader dynamics strongly reminded me of the reports from the first meeting between Trump and Zelenskyy at the White House. To me, that encounter visually encapsulates a fundamental transformation of world ordering and normative frameworks. It serves as a symbol of how our approach to making and understanding peace, as well as the actual conduct of diplomacy, is shifting within this evolving global disorder. In many respects, Ukraine represents a definitive game-changer in this paradigm shift, alongside other contemporary conflicts, such as the war in Gaza, which also serve as critical catalysts for systemic change.

If we briefly examine the diplomatic efforts surrounding Ukraine over the past few months, particularly the approach taken by the Trump administration, it is evident that this strategy is highly unconventional, transactional, and performative. It is characterized by impulsivity and a blurring of the lines between the public and private spheres. On the one hand, breaking established diplomatic conventions could theoretically present an opportunity to disrupt the status quo and act as a catalyst for initiating peace negotiations. However, this approach carries immense problems and challenges. Most notably, it often completely ignores Ukrainian agency and ownership over the process, actively disregards established multilateral frameworks, and relies on an outdated, traditionalist conception of security, peace, and state sovereignty.

Within this transactional framework, peace is essentially defined by great powers. This approach relies on a differentiated understanding of sovereignty, wherein major powers implicitly possess a distinct level of sovereignty compared to other states. Externally, this paradigm accepts the concept of spheres of influence, routinely ignores established liberal norms, and almost entirely bypasses existing multilateral structures.

Moving forward to the core issues I wish to explore more deeply, I will not focus on the immediate mechanics of how to end the war in Ukraine. While achieving an end to the conflict is undoubtedly a critical question — intertwined with complex issues of security guarantees, great power pressure, and the specific roles of mediators — it is not my primary focus today. Instead, I aim to pose a fundamentally different question: how do we win the peace?

This requires a broader perspective that extends far beyond immediate peace negotiations or formal peace agreements. To build a sustainable peace in Europe, and specifically in Ukraine, over the long term, a signed agreement is insufficient on its own. It must be underpinned by a robust network of complementary support systems and structures.

In this context, my analysis concentrates on two primary areas. First, I examine multilateralism not merely as a forum for conducting peace negotiations, but rather by analyzing the indispensable role that multilateral organizations and systems play in actively sustaining peace in the future. Second, I will focus on the role of local peacebuilding within Ukraine itself, specifically examining the critical importance of maintaining social cohesion during an ongoing interstate war.

To analyze these dynamics, the theoretical framework I employ is the agonistic perspective. In recent years, my research has drawn extensively on agonistic theories, which originate from the philosophical discourse on agonistic pluralism developed by Chantal Mouffe, as well as the subsequent concept of agonistic peace articulated by scholars such as Valérie Rosoux and Rosemary Shinko. These foundational theories of democracy and egalitarian society explore how systems can address and cope with ever-present antagonistic threats. Specifically, they examine how a system of peace can be created to transform the inevitable trends of radical polarization and violent escalation into what is termed «agonism». The core challenge is understanding how to keep democratic systems functioning in situations where deep-seated antagonisms can never be fully resolved, but can instead be constructively tamed.

This is the original theory of agonism, which has been increasingly adapted within the context of peacebuilding over the past fifteen to twenty years. In this field, the perspective shifts slightly; the objective is not merely to maintain existing agonistic relations, but rather to construct them in situations where radical antagonism currently prevails. This is undoubtedly the central issue in the context of the war between Russia and Ukraine, where there is presently no viable space for genuine dialogue. Given this reality, my focus today is not on the immediate mechanics of bilateral negotiations or direct relations between the two states. Instead, I am applying these agonistic concepts from a broader perspective,

examining their utility first at the multilateral level and subsequently within the domestic context of Ukraine.

Beginning with the multilateral order, we must analyze the profound implications of this ongoing change in global ordering. A critical question is how existing multilateral frameworks are adapting to these systemic shifts, particularly regarding their capacity to prevent violent conflicts between states. For the past thirty years, the field of peacebuilding has been predominantly focused on intra-state conflicts. Because the international system had not experienced massive inter-state wars during this period, it currently lacks the necessary conceptual and practical tools to address the aggressive contestation of the global order. This deficiency raises a fundamental geopolitical challenge: how do we effectively cope with, and ultimately accommodate, a genuine diversity of values, norms, and institutions on a global scale? It is precisely here that the concept of agonism becomes analytically and practically indispensable.

We are currently in an era where we can no longer declare the existence of a single, universal way of understanding global dynamics or a monolithic set of norms. Instead, we must find a proactive way to cope with a genuine diversity of norms, while still maintaining and advocating for the specific normative frameworks upon which we aim to build peace. A critical question that arises in this context is how to navigate a world that is increasingly shifting toward systems where great powers dominate the geopolitical discourse. In a global landscape dictated by these major powers, how can peacebuilding initiatives continue to support local ownership? Furthermore, how can we promote inclusive peace, especially in situations where Western states and traditional international organizations are excluded from the peace processes? Understanding how local agency can be supported, and determining its precise role in achieving sustainable peace, is of paramount importance.

To put this into context, we can observe a concerning trend regarding established international organizations. For instance, institutions such as the United Nations and the OSCE have recently had virtually no substantive influence on the ongoing war in Ukraine. They have been unable to adopt a constructive role in mediating or resolving the conflict. This glaring ineffectiveness represents a profound structural issue. Consequently, a central focus of my research is how we can conceptually and practically restore the role of multilateralism within this challenging environment.

In addressing this, I want to highlight a crucial observation. While conventional international organizations and traditional forms of multilateralism may be in a state of profound crisis, we are simultaneously witnessing the emergence of new multilateral organizations among autocratic states. The BRICS organization serves as a prime example of this development. This is a highly significant phenomenon, as it demonstrates that even autocratic or revisionist states recognize a fundamental need for multilateralism, the maintenance of peace among member states, and the pursuit of regional stability. However, these emerging organizations operate on entirely different foundational principles.

Crucially, they do not function as platforms for establishing any form of normative uniformity or universal democratic values.

There is no explicit aim to completely resolve mutual issues within these emerging structures. However, coming together within a single organization is already a significant expression of the need for stability. The fact that countries like China and India are participating in BRICS clearly demonstrates this necessity. While this does not have a profound direct influence on the situation in Ukraine, BRICS could potentially serve as an avenue for exerting pressure on Russia.

What I find more pressing to consider is what is happening within the European context. Currently, we lack a truly functioning multilateral organization in Europe dedicated to building peace and collective security in the region. We certainly have the OSCE, and we recently marked the 50th anniversary of its foundational tradition, the Helsinki Final Act. However, the organization has largely lost its legitimacy and capacity, having failed to address the major security questions of our time.

At this moment, we need to adopt a longer-term perspective and consider how we can recreate a multilateral organization on a European scale. We need an institution that accepts normative diversity — a space where different actors, including both democracies and other regimes, can come together to construct a limited, situated peace in Europe. It is both significant and somewhat surprising that current discussions about peace in Europe are predominantly focused on a very short-term perspective. The discourse is largely limited to organizing potential peacekeeping operations, essentially looking only one step ahead.

If we look back historically, the First World War catalyzed the creation of the League of Nations, the Second World War led to the United Nations, and the Cold War in the 1970s generated the framework for the Conference on Security and Co-operation in Europe. Now, we are once again in need of a comparable visionary initiative. We urgently need new visions for a Europe-wide framework — specifically, an agonistic system that allows fundamentally different actors to convene and collectively imagine a common, peaceful future.

While it is true that we are navigating a global landscape where autocratic states are increasingly exerting their power and big powers are utilizing military «muscle», it is a mistake to assume that local civil society actors have no role in the context of interstate war. On the contrary, I would argue they play a fundamentally important role. Ukraine offers a unique and critical example of how local peacebuilding can function during an active interstate conflict. To «win the peace» in the long term, we must examine how Ukraine has successfully managed to strengthen its social cohesion even under the duress of war.

In recent years, I have worked closely with Ukrainian colleagues to study the community of dialogue practitioners. They have performed vital work facilitating dialogues that bring together people with vastly different opinions regarding Ukrainian history, the nature of the war, and the path to peace. This work enables the maintenance of social cohesion through what I call «agonistic pluralism» and «agonistic peace» in a time of war.

A prime example is the recent dialogue organized between the two Orthodox churches in Ukraine, facilitated alongside colleagues like Tatiana Kyselova and Denys Brylov. This was not a dialogue aimed at a total resolution of all theological or political differences. Instead, it was an effort to organize a form of «co-living» in a situation where the conflict between the churches is itself a target of hybrid warfare and has been weaponized by Russia.

Why is this grassroots peace work so critical? In a state of interstate war, formal democratic institutions alone are insufficient to preserve a democratic and egalitarian society. There is a profound need for civil society agency — specifically, practices and dialogues generated from within — to strengthen the society's ability to mitigate potential violent dispositions, radical antagonism, and internal polarization.

Typically, interstate wars push societies toward exclusive identity markers and rigid internal identification. Ukraine's ability to preserve space for pluralism and dialogue during such a conflict provides a unique and globally significant model. I believe these micro-level practices are ultimately what will allow Ukraine to win the peace.

It is something that Ukrainian society has remarkably managed to preserve: a flexible capacity to cope not only with the war itself but with the constant influx of the unexpected. In my view, this resilient social fabric provides the strongest potential for building a lasting peace, regardless of how or when the military conflict eventually concludes. Having this existing internal capability to «bridge» differences means that when the time comes to formally build the peace, the foundation will already be there.

Viktor Stepanenko: Thank you, Marko. I truly enjoyed your presentation. You raised some very insightful and compelling points. I was reflecting on your theoretical and conceptual framework. You excluded the issue of nuclear asymmetry in the Russian-Ukrainian war. We must admit that Russia has successfully employed nuclear blackmail. To a large extent, various negotiation attempts and peace efforts have been hindered by a pervasive fear of this escalation.

In your conceptual construction, how do you account for nuclear deterrence? Is it still a viable path toward achieving peace, or should we be looking for a «post-modern» resolution that moves beyond this «old-fashioned» reliance on nuclear weaponry?

Marko Lehti: I would approach that question by noting that nuclear blackmail has primarily functioned as an internal psychological constraint for Western European policymakers. It has often hindered full engagement in supporting Ukraine due to a persistent, underlying fear of escalation. While we are starting to see a shift in this mindset, that hesitation remains a significant factor in Western Europe. Interestingly, this dynamic is less prevalent in Northern Europe, perhaps because the proximity to Russia necessitates a more concrete, less abstract way of thinking about security.

Beyond the nuclear issue, there is a more fundamental problem: much of Europe still fails to treat the war in Ukraine as a truly pan-European crisis. While the rhetoric often mentions that «the future of Europe is at stake», the actual level of strategic engagement suggests otherwise. If this were truly viewed as a conflict defining the entire continent's future, we would see far more robust visions and generative ideas for a new European security architecture.

It is quite telling that there is a near-total absence of long-term visioning regarding how to rebuild these European structures. This lack of initiative may be partially due to the shadow of nuclear weapons, but it also stems from the fact that many European states remain «stuck» on the ideal of normative unity. They are not yet ready to confront the difficult question of how to manage long-term relationships with autocratic states.

We must recognize that we cannot simply change the nature of every regime; even within our own alliances, like NATO, we have members with different governance models, such as Turkey. The challenge for the future is to organize sustainable relations and create new peace and security structures that can function despite these deep ideological diversities.

Клименко Олена[I]
Email: klimenkoelens@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8560-8642

Чепурко Гульбаршин[II]
Email: gichepurko@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7540-5174

http://doi.org/10.5281/zenodo.19500808

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування. Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 30 травня 2025 року (Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. – 346 с.

Солідарність в українському суспільстві під час російської військової агресії

Повномасштабна війна в Україні стала каталізатором для запуску процесів солідаризації суспільства, що виявилося у зростанні національної ідентичності та високій готовності громадян і локальних спільнот до залучення всіх доступних ресурсів для підтримки Збройних сил, допомоги постраждалим і забезпечення потреб фронту. Це свідчить про високий рівень внутрішньої соціальної згуртованості та підвищення ролі громадянського суспільства. Однак, попри позитивні прояви внутрішньої та зовнішньої солідаризації, останнім часом спостерігаються і поляризаційні тенденції, які можуть негативно впливати на єдність українського суспільства.

Сучасні дослідження процесів солідаризації нації та суспільства в Україні вказують на їх багатовимірний характер, охоплюючи економічні, політичні, психологічні, культурні, інституційні та цифрові аспекти. В умовах війни солідарність проявляється як ключовий ресурс для підтримки соціальної згуртованості та стійкості суспільства. Особливої уваги заслуговує дослідження Я. Пасько та Г. Коржова, проведене ще у довоєнний період, в якому актуалізовано питання солідаризації українського громадянського суспільства під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників консолідації (Pasko, & Korzhov, 2019, p. 24). Перспективні напрямки солідаризації української нації в контексті проведення політичних реформ, зокрема реформи децентралізації, висвітлювали С. Сальнікова, О. Клименко та Ю. Ємельянова, науково обґрунтувавши феномен інтеграції нації шляхом консолідації поліетнічного громадянського суспільства за умов високого рівня етнотолерантності та соціальної толерантності титульної нації на тлі її аномії та невизначеності (Salnikova, Klymenko & Yemelianova, 2022). Вивчали, як державна політика впливає на процеси солідаризації, І. Черленяк, М. Токар та Ф. Щуренко, які прийшли до висновку про необхідність впровадження адекватного державного управління для підтримки соціальної згуртованості

[I] Доктор соціологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу соціальної експертизи Інституту соціології, НАН України.
[II] Доктор соціологічних наук, старший науковий співробітник, завідувачка відділу соціальної експертизи Інституту соціології, НАН України.

(Черленяк, Токар & Щуренко, 2024, p. 60). Тож дослідження проблем солідаризації українського суспільства інтенсифікувались в умовах війни, а отже наукові розвідки мають низку перспективних, раніше не вивчених, перспективних напрямків.

У зв'язку з цим метою нашого дослідження стало виявлення ключових детермінантів, які сприяють виникненню соціальних конфліктів, здатних інтенсифікувати процеси суспільної консолідації – солідаризуючи громадянське суспільство.

Для дослідження процесів солідаризації, які відбуваються в українському суспільстві нами було застосовано методологію системного аналізу, який дозволив розглянути конфлікт, як рушійну силу, що зумовлює виникнення процесів консолідації суспільства і нації. В основі аналізу лежать результати панельного соціологічного дослідження – моніторинг «Українське суспільство – 2024». Польовий етап дослідження був проведений Соціологічною групою «Рейтинг» на замовлення Інституту соціології НАН України на всій території Україні (крім окупованих територій Криму та Донбасу) Збір даних проводився у форматі «mixed mode» із застосуванням CATI для рекрутинга респондентів та CAWI для відповідей респондентів за основним блоком анкети (Українське суспільство в умовах війни, 2024).

У межах моніторингу «Українське суспільство – 2024» респондентам було поставлено питання: «Що, на Вашу думку, є головною причиною виникнення конфліктів між пересічними громадянами в українському суспільстві?» Аналіз розподілу відповідей дозволив ідентифікувати ієрархію факторів, що дало змогу окреслити конфліктогенні зони ризику, спільні для всіх соціально-демографічних груп населення. У цьому контексті автори пропонують аналізувати конфлікт і солідарність у двох вимірах:

1. Вертикальний вимір – характеризує взаємовідносини між суспільством і державними інститутами, де конфлікти зумовлені стратегічними суперечностями, наприклад, щодо пріоритетів політики чи справедливості розподілу ресурсів.

2. Горизонтальний вимір – охоплює взаємодію між різними соціальними групами, розмежованими досвідом переживання війни: військовослужбовцями, вимушеними мігрантами, тими, хто залишився у зоні бойових дій або був переміщений в межах країни. Нерівномірність досвіду війни створює передумови для нерозуміння, напруги та соціальних розломів.

Таким чином, дослідження спрямоване на виявлення потенційно конфліктогенних факторів з метою подальшого формування ефективної політики суспільної інтеграції в умовах війни та післявоєнного відновлення. Усі чинники, які, на думку респондентів, можуть спровокувати виникнення конфліктів в українському суспільстві, можна розподілити на три групи, напряму пов'язані з вертикальним або горизонтальним виміром.

До першої групи – найбільш актуальних чинників які знаходяться у вертикальному вимірі та стосуються відносин суспільства і держави щодо найбільш актуальних суперечностей, відносяться:

– проблеми та соціальні суперечності процесу мобілізації – 50,4%;

– політичні та військові рішення української влади щодо російсько-української війни – 47,6%;

– використання та статус російської мови в Україні – 45,0%;

– нерівність між людьми, яка обумовлена різним соціальним положенням та рівнем доходів – 44,6%;

– діяльність політиків загальнодержавного рівня – 44,0%;

– діяльність політиків місцевого рівня – 35,2%.

До другої групи чинників, які також які знаходяться у вертикальному вимір і стосуються відносин суспільства і держави, однак є менш конфліктогенними на третій рік війни є:

– питання національної історії (наприклад, історія СРСР чи історія ОУН/УПА) (28,5%);

– відносини між православними церквами в Україні (25,5%);

– міжнародні відносини України (з ЄС, США, РФ, Міжнародним Валютним Фондом, Китаєм і т.д.) (15,6%).

Зазначені чинники виникнення конфліктів можна визначити, як фонові, оскільки стають темою суперечок в суспільстві час від часу, і набувають актуальності для суспільства періодично, не маючи прямої залежності від подій війни. Тож, на вертикальному рівні постійну соціальну напругу продукують питання, спрямовані на активізацію збройної боротьби та наближення перемоги, а тому найбільш пріоритетними є конфлікти, які стосуються відносин суспільства і держави, зокрема в контексті прийняття доленосних рішень.

До третьої групи чинників, які знаходяться у горизонтальному вимірі обумовленому різним досвідом проживання подій війни різними групами / категоріями населення нами було віднесено:

– перебування за кордоном громадян України, які виїхали, рятуючись від війни (14,2%);

– прибуття переселенців у нові місця проживання в Україні (10,9%);

– повернення та інтеграція до суспільства ветеранів війни (7,4%);

– взаємини з людьми, які мають нетрадиційну сексуальну орієнтацією (10,0%);

– взаємини з різними етнічними групами (наприклад, ромами, вихідцями з Африки чи Азії тощо) (4%).

Аналіз чинників, що потенційно провокують конфлікти в українському суспільстві, свідчить про їхню багатовимірність та диференціацію за характером і рівнем впливу. Найбільшу соціальну напругу продукують питання вертикального виміру, пов’язані з відносинами між суспільством і державою, зокрема у сфері мобілізації, політичних рішень та соціально-економічної нерівності. Зазначені чинники мають прямий зв’язок із перебігом війни й ухваленням критичних для країни рішень, а тому є найбільш конфліктогенними. Менш виражені, але періодично актуалізовані фонові чинники конфліктів також належать до вертикального виміру, однак

стосуються більш тривалих і латентних суперечностей – історичних, релігійних і міжнародних.

Натомість чинники горизонтального виміру, пов'язані з взаємодією різних соціальних груп з різним досвідом війни (внутрішньо переміщені особи, ветерани, біженці, представники меншин), поки що демонструють менший деструктивний потенціал, але в умовах затяжного конфлікту і обмежених ресурсів інтеграції можуть перетворитися на осередки соціального напруження в майбутньому.

Отже, ефективна державна політика має одночасно фокусуватися як на зниженні напруги у стратегічно важливих вертикальних конфліктах, так і на превенції потенційних локальних напружень у горизонтальному вимірі задля підтримання суспільної згуртованості й солідарності в умовах війни.

Далі нами було виділено категорії населення, які на нашу думку, є найбільш вразливими / чутливими до впливу конфліктогенів, це:

– військовослужбовці;

– громадяни України, які виїхали з тимчасово окупованих територій на територію, що контролюється українською державою;

– громадяни України, які після 24 лютого 2022 року якийсь час перебували за кордоном та повернулися в Україну.

Їх частка від загальної кількості опитаних незначна, однак, вони можуть виконувати роль лакмусового папірця, який гіперболізовано відображає існуючі тенденції. Найбільш вразливими до соціальних конфліктів за результатами моніторингу виявились українці, які після 24 лютого 2022 року якийсь час перебували за кордоном та повернулися в Україну. Вони демонструють найвищий рівень занепокоєння, щодо ключових чинників виникнення конфліктів в українському суспільстві – різниця між показниками з іншими категоріями складає ≤ 5%. Тож, враховуючи вище наведене, особливої уваги заслуговує категорія громадян, яка перебуває за кордоном, оскільки їхня соціальна чутливість посилюється внаслідок порівняння умов життя за межами країни з ситуацією в Україні та негативних впливів російської пропаганди, що активно поширюється в країнах ЄС.

Комплексний аналіз чинників, які провокують соціальні конфлікти в українському суспільстві, засвідчив, що мобілізація на момент дослідження (літо 2024 р.) виступала домінантною передумовою соціальної напруги. Цей чинник виявився багатовимірним, адже за своєю специфікою він охоплює не лише воєнні аспекти життя українського суспільства, але й глибоко впливає на соціально-економічні та політичні сфери, актуалізуючи питання соціальної справедливості, рівного доступу та прозорості механізмів залучення до військової служби.

Другим за значущістю джерелом соціальної напруги стали політичні та військові рішення влади у контексті російсько-української війни. Зростання критики щодо дій державних інституцій можна пов'язати з управлінськими прорахунками, недостатньою адаптивністю прийнятих рішень до реалій війни та низькою ефективністю реалізації публічної політики у кризових умовах.

Третім чинником, консолідації суспільства, виявилося питання використання російської мови, яке в умовах війни набуло особливої гостроти як символічний маркер національної ідентичності. Українська мова стала засобом консолідації суспільства, виконуючи функцію культурного індикатора приналежності – «свій» або «чужий».

Таким чином, для ефективного запобігання соціальним конфліктам у воєнний час критично важливим є формування спільних сенсів, розширення простору громадянської солідарності та створення ефективних комунікативних зон між різними соціальними групами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Українське суспільство в умовах війни (2024). Рік 2024: колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член.-кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, член.-кор. НАН України, д. соц. н. С. Дембіцького. Київ: Інститут соціології НАН України, 450. https://drive.google.com/file/d/1bqw3rZ3ajsNJ2l7zBQL5uRjAWO030EYk/view

2. Черленяк, І., Токар, М., & Щуренко, Ф. (2024). Динаміка державно-управлінської актуальності проблем суспільної консолідації та соціальної солідарності в Україні. Аспекти публічного управління, 12(3), 59-69. https://doi.org/10.15421/152438

3. Pasko, Y., & Korzhov, H. (2019). 'Solidarity' as a community of civil society. Skhid, (5(163), 20–28. https://doi.org/10.21847/1728-9343.2019.5(163).182160.

4. Salnikova, S., Klymenko, E., & Yemelianova, Y. (2022). Features of Consolidation of the Ukrainian Nation in the Conditions of Decentralization. In: Antipova, T. (eds) Comprehensible Science. ICCS 2021. Lecture Notes in Networks and Systems, vol 315. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-85799-8_28

Секція 1. ЄДНАННЯ І КОНФЛІКТИ В УМОВАХ ЗАТЯЖНОЇ ВІЙНИ

Бондар Олексій[I]
Email: oleksiybondarr@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0009-0002-6903-0622

http://doi.org/10.5281/zenodo.19500978

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування. Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 30 травня 2025 року (Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. – 346 с.

Інвайронментальне мислення як чинник солідаризації українського суспільства в умовах війни

З початком повномасштабної російської агресії на території України перед суспільством постала низка зовнішніх дестабілізаційних факторів, таких як ІПСО, примусова депортація населення на тимчасово-окупованих територіях, пошкодження інфраструктури, знищення природних ресурсів та ін. Тривала війна потребує певних ефективних механізмів або чинників, що можуть сприяти протистоянню цим соціально-деструктивним процесам, як і об'єднанню суспільства в умовах серйозних екзистенційних, економічних, демографічних, політичних, гуманітарних викликів. Серед основних чинників згуртованості суспільства виступають патріотизм, національна ідентичність з глибоко вкоріненим почуттям гідності.

Одним із серйозних викликів, котрий постав є також збереження природного середовища, коли в результаті постійного руйнування екосистем, забруднень земельних і водних ресурсів, ядерної загрози зросла інвайронментальна вразливість, що спричинить серйозні соціальні наслідки у найближчому майбутньому. Вважаючи, що інвайронментальна чутливість є складовою української національної ідентичності, все частіше в українському суспільстві спостерігаються прояви усвідомлення взаємозалежності стану довкілля та добробуту нації у воєнний і повоєнний час. У суспільстві формується інвайронментальний тип мислення, сприяючи процесам усвідомлення спільних інтересів і цінностей у вирішенні невідкладних екологічних проблем, що потребує певного соціологічного осмислення. Проблеми формування екологічної свідомості та інвайронментального мислення (від англ. environmental thinking) досліджуються зокрема у працях соціологів Ш. Есбйорн-Харгенса, А. Мола, Г. Спааргарена, А. Лобанової, Г. Стегнія, В. Каритки та інших.

Інвайронментальне мислення не зводиться лише до індивідуального психічного процесу рефлексії над природою, оскільки це є складне соціально зумовлене явище, що формується в умовах глобальних ризиків, зокрема війн, що динамічно розвивається та функціонує в контексті суспільних взаємодій, культурних норм і соціальних структур. Інакше кажучи, такий тип мислення

[I]Аспірант кафедри соціології та масових комунікацій Криворізького державного педагогічного університету.

формується на основі розвинутої екологічної свідомості, вкорінюючись в індивідуальному та груповому світосприйнятті.

Можна погодитися з Ш. Есбйорн-Харгенсом, який описує цей процес як *«розширення ідентичності»* – розвиток від «я» (егоцентричний) до «моя група» (етноцентричний), потім до «моя країна» (соціоцентричний), далі до «всі ми» (світоцентричний), до «всі істоти» (планетоцентричний) і, врешті-решт, до «вся реальність» (космоцентричний) (Esbjörn-Hargens, 2010, p. 33). Отже, інвайронментальне мислення слід розглядати як багаторівневу мисленнєву конструкцію, що охоплює не лише індивідуальний рівень, але й колективні смисли, сформовані під впливом соціальних та культурних чинників. Сучасні виклики, зокрема війна, виступають потужними детермінантами трансформації інвайронментального мислення, сприяючи переходу до ширших форм ідентичності та усвідомлення взаємозалежності соціуму та природного середовища.

У контексті цієї проблематики важливо звернутися до *теорії екологічної модернізації А. Мола і Г. Спаргарена*, актуалізованою для аналізу інвайронментального мислення та екологічної політики в різних країнах, включно з Україною, де відбувається трансформація інституцій через впровадження екологічних стандартів у відповідь на глобальні виклики (Mol, 2020). Інвайронментальне мислення – це не лише питання суспільних цінностей, а й мисленнєвого конструкту, що еволюціонує під тиском криз і реформ, виступаючи детермінуючим або стимулюючим чинником у посиленні процесу сприйняття людиною природи. Воно активно формує та інтенсифікує усвідомлення індивідами і соціальними групами цінності природного середовища, перетворюючи їх з пасивних об'єктів спостереження на активних суб'єктів соціальної консолідації щодо природних ресурсів. Це відбувається через усвідомлення взаємозв'язку між станом довкілля та особистим і суспільним добробутом, що, своєю чергою, посилює у людей відчуття спільної відповідальності, спонукаючи до об'єднаних дій і солідаризації.

Поняття солідарності має глибоке коріння в соціологічній традиції, починаючи з праць Е. Дюркгайма, де солідарність розглядалася як форми соціальної єдності в різних типах суспільств. У сучасному контексті це поняття набуває нових значень, пов'язаних з моральною відповідальністю й адаптацією до глобальних викликів і ризиків. В. Степаненко слушно розрізняє поняття солідарність як «…якість соціальних взаємин» та солідаризацію як «процес її досягнення», при цьому вони можуть бути «… у двох головних вимірах: *вертикальному* (відносини між громадянами та державою) і *горизонтальному* (відносини між самими громадянами) (Степаненко, 2024, с. 166). Важливо зазначити, що горизонтальна та вертикальна солідарність не є взаємовиключними, бо часто взаємодіють і доповнюють одна одну. Наприклад, у кризових ситуаціях (як-от війна), горизонтальна солідарність громадян (волонтерство, взаємодопомога) може суттєво зміцнювати вертикальну солідарність, підтримуючи державні зусилля та підвищуючи довіру до влади. І навпаки, якісна вертикальна солідарність (підтримка з боку

держави) може сприяти розвитку горизонтальних зв'язків у суспільстві. Як зазначає А. Лобанова, солідаризація має наступні характерні риси: наявність спільної мети; виявлення підтримки та співчуття людей один до одного; прояв спільної ідентичності, що базується на спільних цінностях, переконаннях, соціальних нормах чи досвіді; наявність емоційної згуртованості; прояв громадянської активності, що реалізується в участі у спільних діях, акціях, протестах, благодійності, волонтерстві тощо; мобілізації фінансових, людських, матеріальних, інформаційних чи інших ресурсів, яка здійснюється як окремими індивідами, так і соціальними групами для підтримки соціальної єдності та недопущення її порушення (Лобанова, 2024, с.46-50).

В термінах досліджуваної проблематики, можна передбачити, що інвайронментальне мислення формує новий тип солідаризації, який виходить за межі класичних уявлень про вертикальну чи горизонтальну соціальну інтеграцію, а саме – *інвайронментальну*. Природа перестає розглядатися як ресурсне поле людського існування, набуваючи рольових рис активного чинника суспільного згуртування. Так само, як громадянин не існує поза екологічним середовищем, так і держава не може функціонувати без екологічного фундаменту. Інвайронментальне мислення не лише впливає на вертикальну чи горизонтальну солідаризацію українського суспільства, але й характеризується своєю змістовністю, яка, як слушно зауважує Є. Головаха, «… виникає лише за умови набуття суб'єктності тими, хто об'єднується навколо того, що має для них суттєву соціальну значущість» (Головаха, 2024, стор. 167-168). Відтак, інвайронментальне мислення обумовлює появу *гібридної форми солідаризації*, яка поєднує як змістовні вертикальні відносини між громадянином і державою, так і горизонтальні – між самими громадянами і ґрунтується на спільній відповідальності усіх членів суспільства за простір існування, активній їх участі у збереженні і відновленні довкілля, а також на морально-етичному усвідомленні єдності людського й природного.

У сучасних умовах війни доцільним є перегляд класичного розуміння солідаризації крізь призму інвайронментального мислення, акцентуючи увагу на взаємозв'язку між людським і нелюдським у формуванні соціальної єдності. Спираючись на ідеї Б. Латура щодо включення «нелюдських актантів у соціальні процеси» (Latour, 2008), можна стверджувати, що об'єкти довкілля, інфраструктура, технології та навіть бойова техніка набувають статусу активних учасників суспільного життя. У цьому контексті війна не лише руйнує звичні соціальні структури, а й створює передумови для формування розширеної солідарності, що охоплює взаємодію людини з природним і техногенним середовищем. Інвайронментальне мислення, виступаючи як модератор між цими сферами, дозволяє переосмислити ідею солідаризації – від міжособистісної підтримки до екологічно орієнтованої відповідальності, котра стає ключовою в процесах відновлення, кооперації та сталого розвитку повоєнного суспільства. Крізь призму інвайронментального мислення, що передбачає переосмислення власного досвіду та цінностей у контексті колективного буття, солідаризація постає як процес, у якому спільні

цінності, ідентичність, відповідальність і колективна дія не лише активізуються, але й набувають вагомості трансформативного характеру.

В сучасних умовах солідаризація може набувати різних типів, оскільки вона може бути громадянською, соціально-політичною, економічною, а також професійною (Лобанова, 2016, с. 53). Виходячи з цього, можна стверджувати, що в контексті нашої дискусії доречно говорити й про *інвайронментальну солідаризацію* суспільства, яка проявляється в об'єднанні громадян задля збереження довкілля як необхідної екзистенційної умови сталого розвитку. Принципи «нам тут жити» і «ми і є та природа, в якій ми живемо» трансформують екологічну свідомість в інвайронментальне мислення, перетворюючи його на чинник соціальної інтеграції й солідаризації українського суспільства.

Такий підхід сприяє подоланню розбіжностей в формуванні спільної мети, що стає основою для взаємопідтримки та мобілізації суспільства у відповідь на глобальні виклики. Наші дослідження (Бондар, 2024; Лобанова, & Бондар, 2023) уможливлюють розуміння того, що інвайронментальне мислення як тип суспільного світогляду, де природа є не просто ресурсом, а важливою цінністю для сталого розвитку і відновлення України, характеризується певними ознаками, котрі виступають основними механізмами досягнення суспільної єдності. До них можна віднести наступні: (1) усвідомлення громадянами України спільної екологічної вразливості, зумовленої військовими діями, що стимулює формування колективного відчуття відповідальності за наслідки екологічних катастроф; (2) громадянська активність і формування нових цінностей, оскільки війна змінила пріоритети цінностей в суспільстві, коли поряд з боротьбою за свободу та незалежність, посилилося усвідомлення цінності життя та здорового довкілля; (3) етичне сприйняття природи і відповідальність перед майбутніми поколіннями за стан довкілля, формуючи в людей бажання до консолідації та єдності в подоланні екологічних загроз унаслідок воєнних дій; (4) інклюзивність та екологічна справедливість через врахування інтересів усіх соціальних груп, особливо вразливих категорій населення, таких як внутрішньо переміщені особи та люди з інвалідністю, сприяючи досягненню екологічної справедливості, що тісно пов'язана з прагненням більшості членів суспільства притягнути країну-агресора до відповідальності за руйнівні екологічні масштабні наслідки на території України.

Отже, інвайронментальне мислення в умовах російсько-української війни виступає не лише реакцією на екологічну кризу, але й трансформативним чинником солідаризації українського суспільства. Воно сприяє переходу від індивідуального до колективного усвідомлення відповідальності за довкілля як фундаментального елементу національного буття. Формуючи гібридну модель солідарності, що поєднує вертикальні та горизонтальні зв'язки, інвайронментальне мислення зміцнює соціальну згуртованість і підтримує сталий розвиток у кризових умовах. Природа перестає бути лише тлом подій, набуваючи ролі активного учасника у процесах ідентифікації, опору та відновлення. Таке мислення віддзеркалює

глибоку трансформацію соціальних практик, у яких екологічна свідомість стає основою для єднання, а така модель відкриває нові обрії для переосмислення взаємодії людини, суспільства і довкілля за умов глобальних викликів. Отже, інвайронментальне мислення виступає не лише концептом, а й практикою національного відродження через спільну турботу про спільний дім.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондар, О. (2024). Інвайронментальна свідомість: осмислення витоків, змісту, вимірів та типів. *Науково-теоретичний альманах Грані*, 27(1), 151-157. https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/2014

2. Головаха, Є. (2024). Солідаризація в умовах війни: формальний та змістовний типи, *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, (4), 167–168. Круглий стіл «Солідаризація українського суспільства у війні та перспективи збереження солідарного соціального потенціалу».

3. Лобанова, А. С. (2024). Солідаризація українського суспільства в умовах російсько-української війни: характеристики і виклики. У *Згуртованість суспільства в умовах воєнного стану: актуальність, виклики та шляхи їх подолання*: зб. тез Всеукр. наук.-практ. конф. Кривий Ріг, 16-17 травня 2024 року (С. 46-50). КДПУ; ЛНУ імені Тараса Шевченка. https://elibrary.kdpu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/10198?show=full

4. Лобанова, А. &. Бондар, О. (2023). Інвайронментальна і (або) екологічна свідомість: демаркація концептів. Постановка проблеми. *Актуальні проблеми філософії та соціології*, 43(2), 155-163. http://apfs.nuoua.od.ua/archive/43_2023/26.pdf,

5. Лобанова, А., & Коломоєць, Г. (2016). Солідаризація професійних відносин у сфері праці в умовах суспільних викликів. *Ринок праці та зайнятість населення*, (1)46, 51–54.

6. Степаненко, В. (2024). Круглий стіл «Солідаризація українського суспільства у війні та перспективи збереження солідарного соціального потенціалу». Соціологія: теорія, методи, маркетинг, (4), 166.

7. Esbjörn-Hargens, S. (2010). An overview of integral theory: An all-inclusive framework for the twenty-first century. Integral theory in action: applied, theoretical, and constructive perspectives on the AQAL model. State University of New York Press, Albany, 33-60.

8. Latour, B. «Will Non-Humans Be Saved? An Argument in Ecotheology.» The Henry Myers Lecture, 2008. http://www.bruno-latour.fr/sites/default/files/113-JRAI-PUBLISHED-GB.pdf

9. Mol, A. P., Sonnenfeld, D. A., & Spaargaren, G. (Eds.). (2020). The ecological modernisation reader: Environmental reform in theory and practice. Routledge.

Бондаренко Олег[I]
Email: olegyes007@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8904-3290

http://doi.org/10.5281/zenodo.19501055

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування. Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 30 травня 2025 року (Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. – 346 с.

Теоретичні виклики соціології війни: український вимір

Повномасштабне вторгнення рф в Україну в 2022 році є подією, з одного боку, очікуваною, а з іншого, такою, вірогідність якої заперечувалась не тільки широким пулом експертів в Україні, але й, очільниками держави, керівниками її силових структур. Спрацював кейс «не дивись в гору», в результаті чого українське суспільство зазнало людських втрат, країна зазнала територіальних втрат, а державні інституції отримали амбівалентну підтримку українців, попри розуміння ними їхньої системної корумпованості (НАЗК, 2024). Відповідно постає питання щодо можливості миттєвої трансформації суспільства «аморальної більшості» та шукачів ренти до суспільства соціально згуртованого та соціально мобілізованого на збройну відсіч агресору.

Для пошуку відповіді на вищенаведене питання спробуємо визначити саме теоретичні виклики соціології війни в українських вимірах та контекстах. Попри те, що гібридна війна триває з 2014 року ми не бачимо теоретично-методологічних пошуків не тільки соціологічного, але й міждисциплінарного напряму, спрямованих на розробку соціальних моделей ефективної участі в війні, які б призвели до перемоги України над рф. Ретроспективний погляд на тематику соціальних досліджень війни та її суб'єктів акцентує нашу увагу на проблемах вимушених переселенців, їх адаптації тощо. Повномасштабне вторгнення рф та, як наслідок, поява багатомільйонної спільноти зовнішніх вимушених переселенців, сприяючи фокусуванню досліджень саме на травматичності наслідків війни.

Зазначимо, що соціологічна концепція надзвичайності війни (Дембіцький, Злобіна, Костенко та ін., 2022), отримує дивну генезу від таких конструктів, як «травмоване суспільство», «кризове суспільство», «суспільство аморальної більшості тощо». Інакше кажучи, ліво-ліберальна теоретико-методологічна база виявилась не придатною до побудови реалістичної моделі ефективної соціальної взаємодії в суспільстві, котре реально знаходиться на війні, як у тилу, так і на лінії фронту. Опосередковано це фіксується соціологічними дослідженнями, які висвітлюють актуальні проблеми, на кшталт провальної мобілізації та ставлення українського суспільства до «ухилянтів» (Дзеркало тижня, 2024).

[I] Кандидат соціологічних наук, заступник декана з навчальної роботи факультету соціології та управління, доцент кафедри соціології, Запорізький національний університет

На нашу думку, існує певний дисбаланс між «правим поворотом» у політичному житті сучасної Європи, та інерційним транслюванням, і науковою спільнотою, і посадовими особами ЄС, декларативних цінностей толерантності, політкоректності та інших веселкових ліво-ліберальних ціннісних конструктів. Можливо, саме в контексті вищенаведених цінностей країни-члени ЄС із задоволенням купують за низькими цінами російські енергоресурси, фактично надаючи фінансову базу для військової машини рф.

Враховуючи прогностичність, як одну з головних функцій соціологічних розвідок, звернемо увагу на її майже повну відсутність в сучасному соціологічному дискурсі. Це можна зрозуміти, враховуючи репутаційні ризики, які виникають після провалу нереалістичних прогнозів. Однак згадаємо, що і Джордж Геллап (реалізація вибіркового дослідження громадської думки) і Рендел Коллінз (прогноз щодо розпаду СРСР) в свій час свідомо пішли на репутаційні ризики та успішно кинули виклик домінуючій на той час усталеній соціологічній традиції.

Підсумовуючи, зазначимо, що сучасна українська соціологія має бути реально включена в систему обороноздатності країни. Реалізація цього повинна відбуватись і на рівні теоретичних, і науково-практичних розвідок. В першу чергу, це стосується реалізації вимоги щодо категоричної відмови соціологів від аналітичних звітів в стилі «теплої ванни», які створюють хибні уявлення у владних кабінетах і в оселях пересічних українців щодо реального перебігу та перспектив війни. Разом з тим, ми чітко усвідомлюємо вагомість чинника замовника досліджень та джерел їх фінансування. На сьогодні – це реальний виклик для української соціології, який теоретично може стимулювати її практичний розвиток.

ЛІТЕРАТУРА

1. Корупція в Україні 2024: розуміння, сприйняття, поширеність. Аналітичний звіт за результатами опитування населення та бізнесу. – Київ, 2024. https://nazk.gov.ua/pdfjs/?file=/wp-content/uploads/Pages/50/d0/50d0d9eef5cf33c10f1fc7f6e86048a2bf3731bd3d08a36f4cec95baea1475b88460841.pdf1

2. Українське суспільство в умовах війни. 2022: Колективна монографія /С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член.-кор. НАН України,д. філос. н. Є. Головахи, д. соц. н. С. Макеєва. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. 410с. https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/maket-vijna...2022dlya-tipografiivse.pdf

3. Війна чи мир. Українці хочуть повернути кордони 1991 року, але чиїми руками? Результати соціологічного дослідження // Дзеркало тижня, 15 липня, 2024. https://zn.ua/ukr/UKRAINE/vijna-chi-mir-ukrajintsi-khochut-povernuti-kordoni-1991-roku-ale-chijimi-rukami-rezultati-sotsiolohichnoho-doslidzhennja.html

Горбачик Андрій[I]
Email: a.gorbachyk@knu.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1944-435x

http://doi.org/10.5281/zenodo.19501115

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування. Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції ««Проблеми розвитку соціологічної теорії», 30 травня 2025 року (Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. – 346 с.

Орієнтації на популізм в сучасному українському суспільстві: досвід вимірювання та емпіричного вивчення

Елементи популізму завжди були присутні в політиці. Проте останнім часом все частіше та все більше говорять про зростання популізму в світі та про загрозу, котру становить популізм для демократії. Зокрема, йдеться й про поширеність популістських орієнтацій та настроїв в Україні. Вивчення підтримки популізму, того наскільки популістські орієнтації поширені в суспільстві, як вони структурують суспільство, актуалізуються все більше.

Існують різні визначення, різні концептуалізації феномену популізму. Відповідно, існують і різні підходи до оцінювання і вимірювання поширеності популістських орієнтацій (Akkerman, 2014; Резнік, 2022). В різних суспільствах (культурах) прояви популізму в політиці, зазвичай, різняться, саме тому досить часто орієнтація на популізм операціоналізується через електоральний вибір. Вважається, що орієнтації на популізм притаманні тим, хто проголосував на виборах за популістські політичні сили. Експерти оцінюють те, які з політичних сил, що приймають участь у виборах, є популістськими (оцінювання на основі програм, заяв лідерів, політичної діяльності сили тощо), а потім за результатами виборів визначають рівень популізму в суспільстві. Якщо ж потрібним є визначення наявності популістських орієнтацій на індивідуальному рівні, то в пост-електоральних дослідженнях за отриманою від респондента інформацією про голосування на останніх виборах виділяють тих, хто орієнтований на популізм.

Недолік такого підходу до вимірювання орієнтацій на популізм полягає в тому, що не завжди є можливість чітко диференціювати політичні сили або політичних акторів саме за рівнем популізму. Елементи популізму присутні якщо не у всіх, то у багатьох політичних сил та акторів, які одночасно уникають чітких означень власної ідеології, власних дій у випадку перемоги тощо. До того ж орієнтація на популізм пов'язана не лише з прихильністю до певного типу передвиборчої агітації, вона ще впливає на сприйняття політичних рішень, реформ, сприйняття політики в багатьох сферах життя та в багатьох її (політики) проявах.

В доповіді розглядається побудова шкали популістських орієнтацій для вимірювання на індивідуальному рівні. Популізм розглядається як складне, багатокомпонентне явище, що робить не зовсім адекватним побудову одного

[I] Кандидат фізико-математичних наук, доцент, професор кафедри методології та методів соціологічних досліджень, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

інтегрального показника – індексу орієнтації на популізм. Пропонується розглядати орієнтації на популізм в просторі двох вимірів, а саме: ставлення до ролі народу в політиці (так званий «народоцентризм») та недовіри до еліт в політиці (так званий «антиелітизм»).

Робота виконана в рамках теми «Популістські орієнтації громадян у перехідному суспільстві: особливості прояву та чинники формування» (керівник д.с.н. О.Резнік) в Інституті соціології НАНУ.

В моніторинговому опитуванні Інституту соціології НАНУ за 2024 рік респондентам пропонувалося визначити свою ступінь згоди з твердженнями, спрямованими на визначення ставлення до ролі народу (індикатори народоцентризму, питання pm1та pm3 в Таблиці 1) та до ролі еліт (індикатори антиелітизму, питання pm2, pm4 та pm5 в Таблиці 1) в політичних процесах. Для оцінки своєї згоди з кожним з цих тверджень респондент мав використати п'ятибальну шкалу Лайкерта з варіантами можливих значень від «1 повністю не згоден» до «5 цілком згоден».

Таблиця 1. Індикатори для побудови вимірів простору вивчення популістських орієнтацій.

pm1	Народ набагато мудріший за політиків, тому політики повинні слідувати тільки волі народу
pm3	Часто думка простих людей важливіша, ніж думка професійних політиків та експертів
pm2	Політичні розбіжності між елітою та народом більші, ніж розбіжності у самому народі
pm4	Нашою країною повинні керувати люди з народу, а не представники правлячої еліти
pm5	Я хотів би, щоб мене у політиці представляв пересічний громадянин, а не професійний політик

Були побудовані два виміри орієнтацій на популізм: адитивний індекс народоцентризму (α Кронбаха = 0.65 , змінюється від 1 до 5) та адитивний індекс антиелітизму (α Кронбаха = 0.57, змінюється від 1 до 5). Ці два виміри корелюють між собою (r = 0.62). Спираючись на середні значення вимірів для всієї вибірки (3.48 за орієнтацією на антиелітизм та 3.52 за орієнтацією на народоцентризм), можемо зробити висновок про те, що в цілому українське суспільство є певною мірою орієнтованим одночасно і на антиелітизм і на народоцентризм, а отже – орієнтованим на популізм.

Проте окремі респонденти можуть характеризуватися різними сполученнями рівнів і народоцентризму, і антиелітизму. Нас цікавить, яким чином орієнтації на популізм структурують суспільство у визначеному нами двовимірному просторі. Ми застосували метод K-means кластерного аналізу без фіксації початкових центрів кластерів та використали 4-кластерне рішення. Центри отриманих кластерів (центроїди) представлені в Таблиці 2.

Таблиця 2. Центри кластерів за результатами K-means кластерного аналізу в просторі двох компонентів популістських орієнтацій

	Кластер				Всього
	1	2	3	4	
Орієнтація на народоцентризм	2.00	4.47	2.96	4.00	3.52
Орієнтація на антиелітизм	2.30	4.26	3.48	2.90	3.48

Кластер 1 інтерпретуємо як «орієнтованих на еліту». Положення центру за орієнтацією на народоцентризм менше ніж загальне середнє (3.52) та менше ніж центральне значення шкали народоцентризму (3), що інтерпретуємо як відсутність впевненості в тому, що політичні рішення має приймати народ, негативну орієнтацію на народоцентризм. Положення центру кластера за орієнтацією на атиелітизм знаходиться також нижче, ніж середнє по вибірці (3.48) та нижче за центральне значення шкали антиелітизму (3), що інтерпретуємо як незгоду з недовірою до еліти в політиці, як негативну орієнтацію на антиелітизм. В поєднанні, негативна орієнтація на народоцентризм та негативна орієнтація на антиелітизм інтерпретуються нами як орієнтація на еліту.

Кластер 2 інтерпретуємо як «орієнтованих на популізм». Ця виділена група є орієнтованою на народоцентризм (значення координати центру кластера за ставленням до народоцентризму є більшим за середнє по вибірці та більше за центр шкали народоцентризму) і одночасно є орієнтованою на антиелітизм (значення координати центру кластера за ставленням до антиелітизму є більшим за середнє по вибірці та більше за центр шкали антиелітизму).

Кластер 3 інтерпретуємо як «без визначеної орієнтації», тобто без виразної орієнтації, як на народоцентризм (оскільки значення координати за ставленням до народоцентризму центра кластера є близьким до центрального значення шкали), так і на антиелітизм (значення координати за ставленням до антиелітизму центра кластера є більшим до центрального значення шкали, але є близьким до середнього значення по всій вибірці).

Кластер 4 інтерпретуємо як «орієнтованих на народ», тобто виразно орієнтований на народоцентризм (значення координати за ставленням до народоцентризму центра кластера більше за середнє по вибірці та більше за центр шкали народоцентризму) та без виразної орієнтації стосовно антиелітизму (значення координати за ставленням до антиелітизму центра кластера є близьким до центрального значення шкали).

Виділені групи (кластери) є достатньо чисельними (див. Таблиця 3).

Група орієнтованих на популізм є найбільш чисельною (а саме, 37.1%) і за розміром перевищує більше, ніж удвічі групу орієнтованих на еліту (16.7%), що певним чином протистоїть орієнтованим на популізм. Досить чисельною виявилась група тих, хто не має визначених орієнтацій (30.4%).

Таблиця 3. Наповненість кластерів за результатами K-means кластерного аналізу в просторі двох компонентів популістських орієнтацій

	Частота	Відсоток %
Орієнтовані на еліту	685	16.7
Орієнтовані на популізм	1521	37.1
Без визначеної орієнтації	1246	30.4
Орієнтовані на народ	648	15.8
ВСЬОГО	4101	100.0

Нас в першу чергу цікавить група орієнтованих на популізм, її особливості, її представленість в різних соціальних групах українського суспільства. Отже, орієнтації на популізм однаково представлені серед чоловіків та жінок (гендерної специфіки немає), однаково представлені в різних регіонах (регіональних особливостей немає). Фактор вимушеної зміни місця проживання в Україні не вплинув на рівень популістських орієнтацій. Орієнтації на популізм не пов'язані і з мовою спілкування та ставленням до статусу російської мови.

В той же час популістські орієнтації порівняно більше представлені серед людей старшого віку, серед людей без вищої освіти, серед жителів невеликих міст, сіл та селищ. Популістські орієнтації порівняно частіше зустрічаються серед респондентів, незадоволених власним фінансовим станом, які потерпають від матеріальної депривації, не мають оплачуваної роботи, відповідно мають порівняно нижчий рівень соціального самопочуття, характеризуються більш високим рівнем цинізму, і загалом менше задоволені своїм життям.

Орієнтовані на популізм, загалом, не виділяються за ставленням до демократії, порівняно нижче оцінюють економічну ситуацію в країні, більш схильні до авторитарного правління та, очікувано, більш скептично ставляться до політичних еліт в країні. Орієнтовані на популізм не вирізняються у ставленні до вступу України до ЄС, але дещо більш скептично (хоча, в цілому, все таки позитивно) ставляться до вступу до НАТО.

Про популізм часто говорять в контексті політичних виборів різного рівня, хоча популістські орієнтації можуть мати вплив не тільки на електоральну поведінку. Адже орієнтовані на популізм громадяни не обов’язково будуть голосувати однаково, виборців з цієї групи можуть турбувати різні проблеми, що існують в суспільстві на момент голосування. В той же час знання особливостей ставлень саме цієї групи потенційних виборців до різних аспектів життя, до різних проблем може бути використане політично, і не лише в перебігу виборів, коли орієнтації на популізм можуть також впливати і на сприйняття поточної політики. При цьому політичне звернення, стосовно певних проблем, саме до громадян з популістськими орієнтаціями, буде більш ефективним, якщо таке звернення буде відбуватися з урахуванням специфіки відповідної групи з позицій популізму, зокрема з позицій протиставлення народу і еліт. За таких обставин виокремлення такої вразливої до популістської риторики групи може бути корисним і для доброчесних політиків, які прагнуть підвищити ефективність власної

комунікації, і, на жаль, для політичних маніпуляторів. Саме тому моніторинг поширення популістських орієнтацій в суспільстві має не тільки академічну, але і досить яскраво виражену практичну, прикладну цінність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Akkerman, A., Mudde, C., Zaslove, A. (2014). How Populist Are the People? Measuring Populist Attitudes in Voters. *Comparative Political Studies*, 47 (9), 1324–1353.

2. Резнік, О., Козловський О. (2022). Особливості вимірювання популістських орієнтацій громадян у соціальних науках. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг, 2*, 40–58.

Злобіна Олена[1]
Email: ezlobina@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2593-788X

http://doi.org/10.5281/zenodo.19501126

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування. Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 30 травня 2025 року (Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. – 346 с.

Уявлення про повоєнне майбутнє України: досвід якісного дослідження

Більшість досліджень майбутнього в соціологічному контексті мають переважно макрорівневий характер і зосереджені на прогнозуванні можливих майбутніх подій на соцієтальному рівні (Andersson, 2018). Однак існує й інша, менш відома, проте також важлива лінія досліджень, спрямована на вивчення орієнтації акторів на майбутнє. В цьому контексті вивчення образів майбутнього зосереджується на таких характеристиках, як часові горизонти уявного майбутнього; простори або актори, пов'язані з майбутнім; його сценарії (фіксовані, невизначені або відкриті); позитивне чи негативне забарвлення майбутнього тощо (Beckert & Suckert, 2020).

Сучасна теорія часової перспективи в суб'єктивному вимірі заснована на працях Курта Левіна про час і майбутнє. Показово, що вона була окреслена саме в контексті орієнтацій на майбутнє під впливом війни та насильства. Головна теза К. Левіна, сформульована в його засадничій праці «Часова перспектива та мораль» (Lewin, 1942), полягала в тому, що люди, які здатні творити «психологічне майбутнє», оцінюють несприятливі ситуації позитивніше та демонструють кращу стійкість у протистоянні скрутним обставинам.

Слід зазначити, що попри значну кількість досліджень, присвячених аналізу орієнтацій на майбутнє, зв'язок між колективними стресовими подіями та індивідуальними орієнтаціями на майбутнє залишається недостатньо вивченим (Basilici et al., 2025; Seginer, 2008). Вплив війни на очікування щодо майбутнього досліджувався переважно у підлітків та молоді, які пережили події війни (Nyarko & Punamaki, 2019; Solomon & Lavi, 2005; Ben-Zur & Almog, 2013). Причому всі дослідження відбувались через значний проміжок часу після військових подій (від 2-х до 10-ти років). В дослідженнях використовувались і опитувальники, за допомогою яких визначалася позитивна або негативна налаштованість щодо майбутнього в різних сферах життя, і аналіз бачення майбутнього у наративах та його зміни під впливом війни. Увага дослідників була зосереджена на позитивному чи негативному забарвленні образу майбутнього, натомість питання загальної трансформації часової перспективи під впливом війни, визначення сценаріїв майбутнього, які репрезентують різні бачення майбутнього, що народжуються в цих умовах, фактично не досліджувалося.

[1] Доктор соціологічних наук, професор, Інститут соціології НАН України.

В українському контексті дослідження образу майбутнього з точки зору аналізу змін часової перспективи під впливом війни було розпочато ще під час гібридної війни. Йдеться про дослідження змін часової перспективи у військовослужбовців, які брали участь у бойових діях на Сході України (Tytarenko, 2020) та у ВПО, які були вимушені покинути власні домівки внаслідок подій 2014 року (Діброва, 2023). На початку війни науковцями Інституту соціальної та політичної психології НАПН України було здійснено дослідження досвіду переживання мешканцями України перших місяців війни на основі аналізу 169 наративів, зібраних у березні-квітні 2022 року (Tytarenko et al., 2023). В усіх зазначених дослідженнях образ майбутнього характеризувався через показники рівня осмислення часу життя та емоційної валентності ставлення респондентів до майбутнього. Ці дані дають уявлення про те, якими були типові налаштування акторів щодо майбутнього на початку війни, зокрема можна побачити, що позитивна і нейтральна оцінка майбутнього значно переважала амбівалентну і негативну.

Сприйняття молоддю власного майбутнього та майбутнього України як чинника міграційних намірів під час воєнного конфлікту показало, що бачення власного майбутнього і майбутнього України у трьох групах респондентів – тих, хто вже проживав за межами України, тих, хто планував виїхати протягом року і готувався до цього (вивчав мову, заощаджував гроші) і тих, хто планував залишитися в Україні, – було подібним (Kovalenko et al., 2021). Спільним у баченні власного майбутнього та майбутнього України були оптимістичні очікування, прагнення встановлення та підтримки стабільності.

Наше дослідження мало на меті визначити особливості часової перспективи та змістовне наповнення образу майбутнього України і власного майбутнього під час війни. Результати кількісних досліджень давали надто узагальнену і почасти суперечливу картину образу майбутнього країні. З одного боку, за даними КМІСу, позитивний сценарій майбутнього України, хоч і втрачав прихильників від 2022 до 2024 р., все одно залишався пріоритетним. У 2022 р. 88% опитаних погоджувалися з тим, що через 10 років Україна буде процвітаючою країною у складі Європейського Союзу, у 2023 р. ця частка зменшилася до 73%, а у 2024 р. до 57%. Натомість частка тих, хто бачив через 10 років країну із зруйнованою економікою та великим відтоком людей, поступово зростала з 5%, до 19%, а згодом і до 28% (Як українці.., 2024). Варто зазначити, що сама постановка питання, яка прив'язувала процвітання країни до досить конкретної умови – вступу до Європейського Союзу, свідчила скоріше про оцінку ситуації з опорою на якісь раціональні підстави, ніж про емоційне сприйняття ситуації. Натомість за даними моніторингу Інституту соціології НАНУ загальна емоційна оцінка майбутнього країни у 2024 році була практично такою ж, як у 2021. Почуття надії у 2021 році фіксувалося у 50,5% опитаних, а у 2024 – у 53,2%, з оптимізмом думали про майбутнє відповідно 35,6% та 35,1%, тривогу щодо майбутнього у 2021 році відчували 31,7% а в 2024 – 30%. Очевидно, відповідаючи на питання *«Які почуття виникають у Вас, коли Ви думаєте*

про МАЙБУТНЄ УКРАЇНИ?», респонденти транслюють радше власні емоційні орієнтації на майбутнє взагалі.

Як бачимо, надто узагальнені підходи, які використовуються в кількісних дослідженнях, не дають можливості побачити, які сценарії майбутнього на сьогодні представлені в уявленнях українців і зрозуміти, чи змінювались вони під час війни. Більше можливостей надають для цього якісні методі, зокрема наративний підхід, який реалізується через аналіз біографічного інтерв'ю (McAdams, 2008).

В якості емпіричного матеріалу було використано 66 глибинних інтерв'ю (54 жінки та 12 чоловіків, віком від 18 до 68 років). 34 респонденти під час інтерв'ю перебували як вимушено переміщені особи закордоном, 32 жили в Україні. Інтерв'ю збиралися в три етапи – навесні 2023р. було проведено 22 інтерв'ю, навесні 2024р. – 23 інтерв'ю, навесні 2025 р. – 21 інтерв'ю.

Аналітичні координати дослідження ґрунтувалися на теорії часової перспективи (Zimbardo & Boyd, 1999). Була також використана теорія соціально-емоційної вибірковості, згідно з якою війна порушує суб'єктивне почуття майбутнього, скорочуючи часові горизонти. Сприйняття часу як відкритого сприяє пріоритету переживання новизни. Натомість сприйняття часу як обмеженого акцентує регулювання емоційних станів та почуттів, як засобу оптимізації психологічного благополуччя (Stolarski et al., 2015).

На основі проведеного аналізу було виявлено два основних і три допоміжних сценарії майбутнього країни, кількісне співвідношення яких практично не змінювалося від хвилі до хвилі. Біля 2/3 наративів містили сценарій позитивного майбутнього. Приблизно третина представляла амбівалентний сценарій, припускаючи можливість як позитивного, так і негативного майбутнього. Одинично були представлені версії чисто негативного майбутнього, невідомого майбутнього, яке респонденти не могли уявити, та майбутнього, як повернення до позитивного минулого.

Позитивне майбутнє було представлено фактично двома версіями. Уявна уґрунтовувалась або на загальній оптимістичній орієнтації респондента – «*якщо ми будемо без оптимізму жити, на чому ж базуватися буде все»,* або на образі, який був втіленням ідеалізованої версії бажаного, яка зазвичай починалася з уточнення – «дуже хочу, щоб…», «дуже сподіваюсь, що…» і т.п.

Другу версію умовно можна позначити як раціоналізовану. Вона містить не лише твердження про майбутній розквіт, але й визначення того, за рахунок чого він може бути досягнений. В наративах визначаються два типи ресурсів, які тяжіють до автономного існування і зрідка поєднуються в одному наративі. Зовнішні ресурси очевидні і відбивають сподівання на допомогу партнерів: «сподіваюся на те, що Європа все ж прокинеться»; «багато хто захоче інвестувати в Україну»; «може бути, що нас прийняли в НАТО». Щодо внутрішніх ресурсів країни, то найчастіше такими вважають самих українців («потенціал в українців просто страшенний. Вони зможуть зробить усе на своїй землі»). Джерелами цього потенціалу вважають згуртованість («всі українці сплотилися, всі працюють на перемогу»), кваліфікованість («багато людей які займаються інформаційними технологіями, хочеться щоб все це працювало»)

та мотивацію («наші люди дуже вмотивовані, щоб повернутися до якогось більш нормального життя»).

Негативні версії майбутнього представлені переважно як складова амбівалентного сценарію. В основі таких версій два головних види страхів. Перший – страх повернення до негативного минулого, подоланню якого заважає бажання влади зберегти старі порядки («боюся, що… настільки все корумповано що навіть війна може це не змінити»). Другий – страх руїни («цілі міста зруйновані, економіка, всьо-всьо зруйновано… А якщо це все ще й буде прилипати до чужих рук, то це ж буде, я не знаю, голод чи шо»). Крім цих головних страхів, поміж чинників, які можуть сприяти реалізації негативного сценарію майбутнього, називають міжгрупові розколи («відчуваю більшу прірву між людьми… страх, що це зробить суспільство нервозним – типу всі один проти одного, бо всі погані»), психологічне виснаження («зараз всі такі згуртовані, тримаються, викладаються на всі 200, але це не безмежний стан і рано чи пізно настане той спад, коли просто не буде ні сил, ні бажання нічого робити»), демографічні виклики («якщо не буде людей, якщо не буде українців, то не буде України»).

Ключовим моментом, який визначає наративи воєнної доби, є невизначеність майбутнього у побудові часової перспективи. В умовах радикальної невизначеності відсутній раціональний набір очікувань, натомість вони структуруються соціально сконструйованими уявними наративами, які відіграють важливу роль у створенні майбутнього (Beckert & Bronk, 2018). Реакцією особистості на таку невизначеність стає блокування зовнішнього дискурсу, коли «люди не чують, не бачать і не хочуть ні чуть, ні бачить». Відповідно часовий горизонт скорочується або свідомо закривається («думати що в мене буде щось погане я не хочу»).

В наративах зафіксовна поширена практика блокування власного майбутнього, яка згортає часову перспективу до теперішнього. От як виглядає її типовий опис: «Просто кожен день робити все, що ти можеш. Можеш жити – живи. Можеш працювати – працюй. Можеш допомагати – допомагай, морально, фінансово, не знаю, як завгодно. Просто щось маленьке, але постійно роби». Хоча ця позиція начебто маніфестує постійну активність, насправді заперечення майбутнього формує дуже небезпечний наратив – «безкінечна війна». Цю часову перспективу Зімбардо і Бойд позначали як фаталістичне теперішнє, на тлі якого формується переконання у перевизначенні майбутнього, яке не залежить від індивідуальних дій (Zimbardo & Boyd, 1999, p.1278). На особистісному рівні це сприяє розвитку депресії та зниженню уваги до майбутніх наслідків власних дій, а отже реально зменшує потенціал українців, який в наративах визначається як невід'ємна складова побудови позитивного майбутнього.

ЛІТЕРАТУРА

1. Діброва, В. (2023). Особистісне майбутнє внутрішньо переміщених осіб: стратегії конструювання. *Проблеми політичної психології*, *13*(27), 65-76. https://doi.org/10.33120/popp-Vol13-Year2023-130

2. Грушецький А. (2024, 30 грудня). *Як українці бачать майбутнє України і чи йдуть українці до єднання.* [Прес-реліз]. https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1463

3. Andersson, J. (2018). *The future of the world: Futurology, futurists, and the struggle for the postcold war imagination*. Oxford University Press.

4. Basilici, M.C., Remondi, C., Nocentini, A., Gerbino, M. (2025). Collective stressful events and individual future orientation: a systematic review. *Current Psychology*, https://doi.org/10.1007/s12144-025-07921-w

5. Beckert, J., & Bronk, R. (2018). An Introduction to Uncertain Futures. In Beckert, J., Bronk, R. (Eds.), *Uncertain Futures: Imaginaries, Narratives, and Calculation in the Economy* (pp. 1–36). Oxford University Press https://doi.org/10.1093/oso/9780198820802.003.0001

6. Beckert, J., & Suckert, L. (2020). The future as a social fact. The analysis of perceptions of the future in sociology. *Poetics*, 101499. https://doi.org/10.1016/j.poetic.2020.101499

7. Ben-Zur, H., & Almog, N. (2013). Post-traumatic Symptoms and Future Orientation among Israeli Adolescents Two Years after the Second Lebanese War: The Effects of War Exposure, Threat and Coping Appraisals. *Journal of Child & Adolescent Trauma*, *6*(3), 187–200. https://doi.org/10.1080/19361521.2013.807324

8. Kovalenko A. B., Hryshchuk E. Y., Baranauskienė I. (2021). Perception of the future as a factor of ukrainian youth's migratory intentions during the war conflict. Український психологічний журнал, *1*(15), 107-126. DOI: 10.17721/upj.2021.1(15).6

9. Lewin, K. (1942). Time perspective and morale. In G. Watson (Ed.), *Civilian morale* (pp. 48–70). Houghton Mifflin.

10. McAdams, D. P. (2008). Personal narratives and the life story. In O. John, R. Robins, L. Pervin (Eds.), *Handbook of personality: Theory and research* (3rd ed.), (pp. 242–262). Guilford Press.

11. Nyarko, F., & Punamaki, R. L. (2019). Future orientation of youth with a history of war trauma: a qualitative study in the African context. *Medicine, Conflict and Survival*, *35*(4), 313–335. https://doi: 10.1080/13623699.2019.1706879

12. Solomon, Z., & Lavi, T. (2005). Israeli youth in the second intifada: PTSD and future orientation. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry, 44*(11), 1167–1175. https://doi.org/10.1097/01.chi.0000161650.97643.e1

13. Stolarski, M., Wiberg, B., Osin, E. (2015). Assessing Temporal Harmony: The Issue of a Balanced Time Perspective. In: Stolarski, M., Fieulaine, N., van Beek, W. (Eds.) *Time Perspective Theory; Review, Research and Application* (pp. 57–71). Springer International Publishing/Springer Nature https://doi.org/10.1007/978-3-319-07368-2_3

14. Tytarenko, T.M. (2020). Person's life changing after trauma: a narrative analysis. In N. P. Hapon, S. L. Hrabovska, N. V. Hrebin (Eds.), *Personality in society: psychological mechanisms of activity* (pp. 139–154). Liha-Pres.

15. Tytarenko, T., Vasiutynskyi, V., Hubeladze, I., Chunikhina, S., & Hromova, H. (2023). War-Related Life-Making Landscapes: Ukrainian Context. *Journal of Loss and Trauma, 29*(2), 154–178. https://doi.org/10.1080/15325024.2023.2256219

16. Zimbardo, P. G., & Boyd, J. N. (1999). Putting time in perspective: A valid, reliable individual differences metric. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77, 1271–1288.

Паращевін Максим[I]
Email: paraschevin@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1384-4539

http://doi.org/10.5281/zenodo.19501389

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування. Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 30 травня 2025 року (Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. – 346 с.

Релігійний чинник забезпечення національної стійкості: політизація функціонування провідних українських церков

В умовах існуючих загроз в українському суспільстві та державі природньо відбувається пошук засобів, які будуть сприяти збереженню їхньої стійкості. Базовою складовою при цьому виступає оптимальна міра національної єдності, і традиційно одним з чинників формування та підтримки єдності є релігія. Подібна інтегративна дія релігії визначається тим, що для одновірців вона є спільним уявленням та переконанням, а саме останні й виступають базовим чинником солідарності і між окремими людьми, і між останніми та спільнотами, до яких вони належать.

З часів зникнення СРСР в Україні відбулася десекуляризація, і на сьогодні віруючими та православними визначають себе більшість українців. За таких умов сподівання на можливість включення релігійних організацій в процес формування української національної ідентичності та єдиної України видаються виправданими, тому очікування подібного впливу релігії озвучують і різноманітні експерти, і політики, і державні діячі. Інакше кажучи, релігію прагнуть використовувати в якості політичного інструменту. Проте потенціал релігійного впливу на суспільство та окремих людей не є апріорним, він залежить від комбінації супутніх умов. Тут, з одного боку, можна наголосити на необхідності достатньо широкого і глибокого поширення релігійних переконань серед членів даного суспільства; тобто таке поширення має бути не формальним, а змістовним – настанови вірування чи релігійної організації мають братися за правила життя, як основа повсякденної поведінки. З іншого боку, необхідною є сама вірувально-конфесійна єдність, адже у випадку релігійної неоднорідності більш ймовірним буде конфлікт, а не єднання.

Саме ці дві умови в нашій країні і не виконуються. Звісно, в репрезентативних опитуваннях релігійними визначають себе майже 70-80% респондентів (Українське суспільство…, 2023, с. 340; Українське суспільство…, 2024, с. 26). Та якщо подивитись на характер релігійних уявлень та релігійних практик, то релігійність видається поверховою. В опитуванні Центру Разумкова жовтня 2024 року в середньому по Україні лише біля 25% опитаних визначили себе членами певної релігійної спільноти (Українське суспільство…, 2024, с. 39). Причому такий середній показник задають віруючі

[I] Доктор соціологічних наук, старший науковий співробітник, Інститут соціології НАН України.

західного регіону; в інших макрорегіонах показник помітно нижчий (на Сході – 17%, на Півдні – 10%). Лише половина опитаних (52%) відвідують богослужіння, але серед тих, хто богослужіння колись відвідує, до половини (52%) роблять це лише для здійснення ритуалів під час великих релігійних свят або навіть рідше (Українське суспільство…, 2024, с. 41-42). Тобто релігійність виступає переважно психологічним та ціннісним фоном, чимось очевидним, але при цьому таким, що мало перетинається з повсякденними практиками. За таких умов і здатність національної Церкви просувати ідеї єднання, і здатність інших релігійних організацій просувати антиукраїнську пропаганду, є дуже обмеженими. Віряни звертаються до Церков не задля отримання політичних настанов.

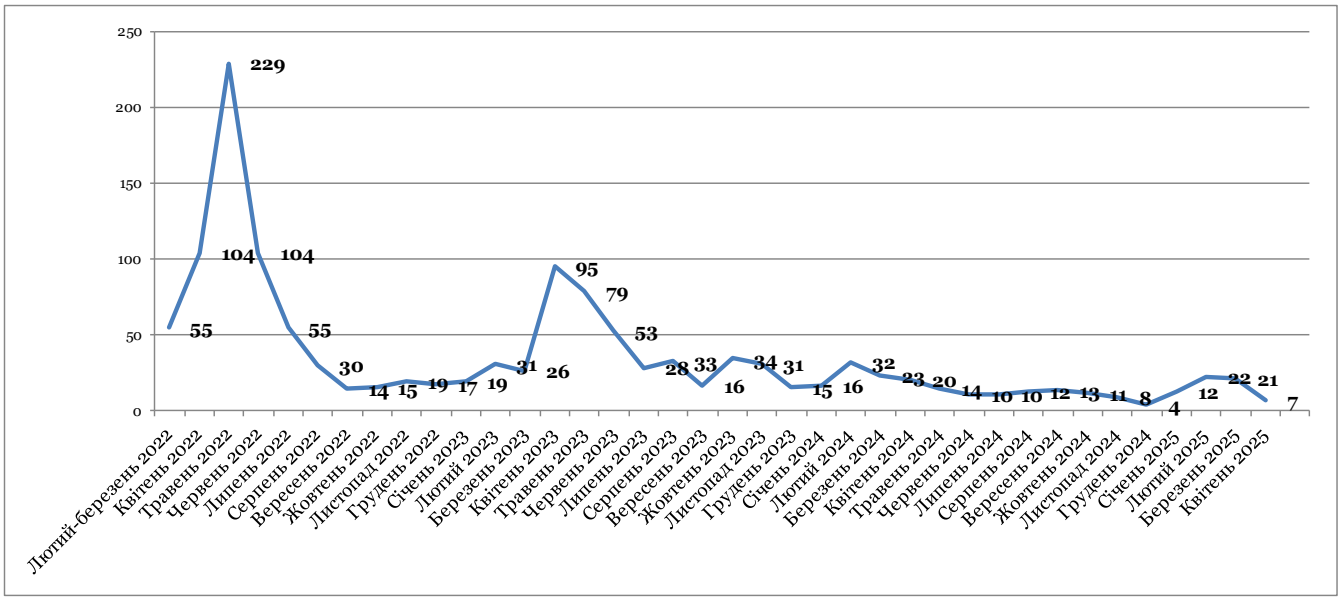
Також немає не просто єдності конфесійного поля, але й є наявний однозначний, тривалий конфлікт. Дві великі Церкви не одне десятиліття не просто змагаються, а борються одна з одною. Останніми ж роками цей конфесійний конфлікт переплівся з конфліктом політичним. Прагнення використання Церков як політичного інструменту, політизація церковного життя, міжконфесійних і державно-конфесійних відносин, посилили конфлікт. Причому ця політизація є багатоскладовою. По-перше, політизувались відносини між суспільством та Церквами – різні суспільні сили очікують від Церков сприяння певним суспільно-політичним процесам (національним чи антинаціональним). По-друге, відбулася різноспрямована політизація – одна частина конфесійного поля включається в процеси націєтворення, інша частина знаходиться під впливом (або навіть прямим контролем) Церкви, яка є частиною ідеологічного та пропагандистського апарату московського нацистського режиму. По-третє, Церкви в протиборстві активно залучають політичних акторів.

За таких обставин не проглядаються перспективи релігійного єднання на базі національної Церкви. Незважаючи на потужний державний та суспільний тиск промосковська УПЦ не відступає, не збирається зрушувати зі своїх позицій єдності з Москвою, і через неприйняття національної Церкви прагне перечекати важкі часи. І у неї для цього є всі підстави через те, що наявний державний наступ не може бути повноцінним, стабільним. Зокрема законодавча заборона УПЦ, на яку покладається багато сподівань, є проблематичною. Адже: 1) немає єдиної юридичної організації УПЦ, тож її можна забороняти лише «по частинах»; відповідно цей процес буде розтягнутий на роки; 2) проблематичним є однозначне доведення афіліації громад УПЦ з РПЦ (аргументація є переважно логічною, а не практичною); 3) пряма заборона без однозначних, незаперечних підстав, зустрічатиме негативне сприйняття наших головних союзників, для яких пропоновані обґрунтування не видаються і не видаватимуться переконливими (на цьому напрямі УПЦ навіть контратакує, використовуючи лобістів, які просувають її інтереси в західному політикумі та громадській думці).

Відповідно рух у напрямі заборони УПЦ виглядає скоріше засобом тиску, залякування, і вони не спрацьовують. Маємо церковну структуру, налаштовану терпіти, поки у держави та суспільства не закінчиться «за́пал», і

велику кількість прихильників цієї Церкви, які не сприймають наступ на неї (що створює суттєву суспільну напругу, яка переважно не переходить у форму відкритої протидії, але від цього вона не стає меншою). Очікування, що створення політичних умов для православного єднання забезпечить масовий перехід громад УПЦ до ПЦУ виявляються ефемерними; навпаки, є чітка тенденція зменшення частоти таких переходів (див. *Рис. 1*). До того ж навіть у випадку реалізації прямої заборони УПЦ практична ефективність цього кроку видається дуже сумнівною. Адже ніщо не заважає їй існувати у «підпіллі», без офіційного визнання (для цього є готовий клір, прихильники і, якщо вважати УПЦ проєктом Москви, буде й необхідне фінансування).

Рис. 1. Динаміка переходів громад УПЦ до ПЦУ (2022-2025 роки)

Джерело: Перехід церковних громад до ПЦУ. https://uk.wikipedia.org/wiki/Перехід_церковних_громад_до_ПЦУ

Варто зважати на специфіку релігійної сфери, яка є дуже догматичною, нераціональною, базованою на емоціях. Натомість спроби вплинути на прихильників УПЦ здійснюються з використанням раціональних аргументів – необхідність єднання, ворожість Московії, бажаність національної Церкви тощо. Відповідно успішність такої аргументації є малою.

Тому обраний зараз підхід конфесійної політизації видається не лише не ефективним, але й контрпродуктивним. Звісно, певну користь він приносить, але проблеми та загрози від його реалізації видаються більш суттєвими. Нинішній підхід сприяє єднанню та стійкості тієї частини суспільства, яка налаштована патріотично, та водночас замість інтеграції він відштовхує ту частину, яка є нейтральною, чи й негативно налаштованою. Відбиток цього можемо побачити й в уявленнях українців – в моніторингових опитуваннях Інституту соціології НАН України на тривалому проміжку часу стабільно мало українців вважають релігію чинником єднання; не дуже значна частка згадують її серед чинників, які викликають побоювання. Проте в опитуванні 2024 року частка тих, хто вважав релігію підставою для конфлікту майже

вчетверо перевищувала частку тих, хто вважав її чинником єднання (відповідно 26% проти 7%).

Слід визнати, що загалом політика сприяння розвитку національної Церкви, та протидії Церкві, чия національна лояльність є сумнівною, цілком правильна. Логічним є бажання забезпечити релігійну єдність, але ті форми цієї політики, які використовуються, і обраний темп, є неадекватними, і з морального (створення негативного суспільного фону, порушення прав великої кількості громадян, безпідставні звинувачення), і з юридичного (намагання карати когось без достатніх доказів, обґрунтувань), і з практичного, прагматичного (ефективність низька або й від'ємна) поглядів. Релігійна політика має бути менш жорсткою та більш поступовою, особливо зважаючи на обставини війни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Українське суспільство, держава і церква під час війни. Церковно-релігійна ситуація в Україні-2024 (інформаційні матеріали). (2024). Київ. Центр Разумкова. https://razumkov.org.ua/images/2025/01/28/2024-Religiya-religion-FIN.pdf

2. Українське суспільство в умовах війни. Рік 2023. (2023). Київ. Інститут соціології НАН України.

Резнік Олександр[1]
Email: oleksanderreznik@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5201-8489

http://doi.org/10.5281/zenodo.19511297

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування. Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 30 травня 2025 року (Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. – 346 с.

Солідарна взаємодія щодо оборони України та ризики політичних розмежувань у повоєнній перспективі

Наслідком широкомасштабної війни стало посилення солідарних взаємодій населення України, коли люди свідомо піклуються про безпеку та благополуччя інших, переважно незнайомих їм індивідів, потерпілих від військових дій. Звичайно, що такі дії вимагають певної ціннісної мотивації та наявних фізичних і психологічних ресурсів. З іншого боку, у суспільстві існує також вагома частка людей, які з певних причин не беруть участі в такій взаємодії, залишаючись пасивними. Попри те, що такі відмінні моделі поведінки можуть від початку зумовлюватися ціннісно-ідеологічними переконаннями, часто наявність чи відсутність солідарних взаємодій можуть стати чинниками кристалізації політичних уподобань, посилюючи поляризацію між спільнотами у післявоєнний період.

Дослідження, які зафіксували політико-ідеологічні наслідки Другої світової війни для багатьох країн з ринковою економікою, показують зрушення в бік підтримки лівих політичних ідей та егалітарних рішень (Titmuss, 1950, p. 508; Turchin et al., 2013; Walter & Emmenegger, 2022; Heldring et al., 2022, p. 139). Іншим прикладом того, як вплив війни змінює індивідуальні переваги в бік полівішання політичних поглядів, є мобілізація молодих американців на війну у В'єтнамі. У 1969 році перша «в'єтнамська призовна лотерея» присвоювала числа датам народження, визначаючи, кого з юнаків США призиватимуть воювати у В'єтнамі. Було виявлено, що юнаки, які мали «вразливі» дати народження, стали у подальшому більш антивоєнними, більш лівими та ліберальними у своєму голосуванні порівняно з тими, чиї цифри «захищали» їх від призову (Erikson & Stoker, 2011).

Сучасні дослідження свідчать про те, що безпосередня участь громадян у війнах також впливає на подальше сповідування ідеологічних орієнтацій. Зокрема, зафіксовано зв'язок між участю у військових операціях США та членством в ультраправих організаціях (Belew, 2019). Подібні результати демонструє дослідження, яке засвідчує сильний зв'язок між районами та громадами Сполучених Штатів, жителі яких загинули в закордонних війнах, та рівнем участі у праворадикальних соціальних мережах (Mcalexander, Rubin & Williams, 2024). Також виявлено, що соціальна близькість до військовослужбовців, які найбільше страждають від смертей на війні, штовхає

[1] Доктор соціологічних наук, головний науковий співробітник, Інститут соціології НАН України.

до підтримки праворадикальної політики та голосування за ультраправі партії (Villamil, Turnbull-Dugarte & Rama, 2021).

З початком повномасштабної російсько-української війни, коли суспільство усвідомило екзистенційну загрозу існуванню української нації та держави, помітно зросла важливість опірної мобілізації зусиль у протистоянні зовнішньому ворогові. Ці виклики зумовили відповідні ідеологічні зміни у масовій свідомості, так, за даними соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України останніх років, обираючи з усіх ідеологічних течій, українці здебільшого вважали себе націонал-демократами та націоналістами (Головаха, Дембіцький, 2024, с. 416). У першу чергу це стосується зростання підтримки націоналістичної течії, яка у 2023 році сягнула 18,8% – що майже у шість разів більше порівняно з показником 2021 року (2,8%). Дані 2024 року зафіксували подібний рівень підтримки націоналістичної ідеології (18,1%), водночас відбулося разюче зростання частки тих, хто себе вважає націонал-демократом – 25,7% порівняно із 13,7% у 2023 році.

Показовим виявилося порівняння за ідеологічними перевагами українців, які були залучені або незалучені до солідарної взаємодії щодо оборони країни (йдеться про безпосередню участь у захисті країни, матеріальну чи фінансову допомогу ЗСУ, волонтерство, допомогу потерпілим від військових дій тощо). Виявилося, що підтримка правих політичних ідеологій поширилася на 47,4% залучених до оборони країни, тоді як серед незалучених такі політичні погляди сповідували 27,8%. Власне, серед незалучених найбільшою часткою стали ідеологічно «неідентифіковані» громадяни (42,2%). Такі відмінності підкріплюються ще й тим, що серед залучених більша частина підтримують приватну форму власності в економіці, тоді як серед незалучених виявилося більше невизначених і тих, хто не підтримує приватну власність на підприємства. Так само простежуються відмінності у матеріальному становищі: залучені та незалучені характеризуються відповідно низьким та високим рівнями матеріальної депривації (Резнік, 2025).

Таким чином, різний рівень залученості у солідарні дії по обороні України, відмінності у переживанні травм війни накладуть відбиток на сповідуванні політичних переконань у майбутньому. Звичайно, після закінчення війни підтримка правих ідеологій може знизитися, однак такі відмінності між зазначеними групами можуть зберегтися і надалі. А це може сприяти формуванню нових політичних поділів на основі потенційних конфліктів на цьому ґрунті, які під час військових дій притлумлюються обмеженнями воєнного стану. Політичні сили будуть зважати на наявну праву радикалізацію вагомої та активної частини суспільства, водночас повз їхню увагу не пройде наявність чималої частини електорату, представники якої під час війни займали пасивну позицію. Тому можна очікувати, що частина політичних гравців відтворять популістські лозунги як правого, так і лівого ґатунків, відтак в електоральній площині ці розмежування можуть втілитися у підтримку право-популістських та ліво-популістських проєктів майбутнього України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Головаха, Є., & Дембіцький, С., (ред.) (2024), *Українське суспільство в умовах війни. Рік 2024: Колективна монографія*. Київ: Інститут соціології НАН України.

2. Резнік, О. (2025). Політичні наслідки травматичного досвіду українців у широкомасштабній війні. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 1, 43–60. https://doi.org/10.15407/sociology2025.01.43

3. Belew, K. (2019). *Bring the War Home: The White Power Movement and Paramilitary America*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

4. Erikson, R.S., & Stoker, L. (2011). Caught in the draft. The effects of Vietnam draft lottery status on political attitudes. American Political Science Review, 105(2), 221– 237. https://doi.org/10.1017/S0003055411000141

5. Heldring, L., Robinson, J. A., & Whitfill, P. J. (2022). The second world war, inequality and the social contract in Britain. Economica, 89(S1), 137–S159. https://doi.org/10. 1111/ecca.12419

6. Mcalexander, R.J., Rubin, M.A., & Williams, R. (2024). They're Still There, He's All Gone: American Fatalities in Foreign Wars and Right-Wing Radicalization at Home. *American Political Science Review*, 118(3), 1577–1583. https://doi.org/10.1017/S0003055423000904

7. Titmuss, R. M. (1950). *Problems of social policy*. Kraus reprint.

8. Turchin, P., Currie, T. E., Turner, E. A. L., & Gavrilets, S. (2013). War, space, and the evolution of old world complex societies. *PNAS*, *110*(41), 16384–16389. https://doi.org/10.1073/pnas.1308825110

9. Villamil, F., Turnbull-Dugarte, S. J., & Rama, J. (2021). Rally 'Round the Barrack: Far-Right Support and the Military. *OSF Preprints*. https://doi.org/10.31219/osf.io/nsbt3

10. Walter, A., &Emmenegger, P. (2022). Does war exposure increase support for state penetration? Evidence from a natural xperiment. *Journal of European Public Policy*, 29(5), 652–669. https://doi.org/10.1080/13501763.2021.1992482

Резнік Ярослав[I]
Email: yaroslav.reznik3@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0009-0008-7827-0437

http://doi.org/10.5281/zenodo.19511319

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування. Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 30 травня 2025 року (Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. – 346 с.

Методичний досвід вимірювання соціокультурного дисенсусу в світовій соціології

Соціокультурний дисенсус є незгодою індивідів, розбіжністю, неоднаковістю та суперечливістю їхніх почуттів, поглядів і думок з певних питань. Свого часу цей феномен був теоретично виокремлений та пояснений у світовій соціології (Резнік, 2024). Теоретичні інтерпретації соціокультурного дисенсусу стали засадами, на яких розроблялися методичні засоби його спостереження, вимірювання та ідентифікації в різних царинах життя суспільства.

Варто зазначити, що дисенсус трактується як протилежність іншого соціального феномену – консенсусу, тобто згоди індивідів, спільності їхніх почуттів, поглядів і думок з певних питань. Тож бінарні або дихотомічні поняття соціокультурного консенсусу та дисенсусу фігурують як протилежні полюси єдиних вимірювальних шкал в соціології.

Зокрема, В. Г. Рансімен наводить гіпотетичні приклади ідентифікації політичного консенсусу та дисенсусу. Альтернативні ситуації максимального політичного консенсусу на гіпотетичних виборах в такому суспільстві будуть спостерігатися, коли наймані працівники фізичної та нефізичної праці цілком і однаково проголосують виключно за: а) ліві партії; б) праві партії (Runciman, 1962: p. 152). Натомість ситуація максимального політичного дисенсусу буде спостережена, коли наймані працівники фізичної праці цілком і однаково проголосують виключно за ліві партії, а наймані працівники нефізичної праці – виключно за праві партії. Природно, тут йдеться про можливі граничні стани політичного консенсусу/дисенсусу, між якими можуть спостерігатися різні проміжні ступені вияву цих феноменів.

Т. Дж. Шефф розробив концептуальне та операційне визначення ступеня консенсусу на теоретичних засадах символічного інтеракціонізму. Згідно цих теоретичних засад, ступінь консенсусу в певній групі пов'язувався зі ступенем координації та ко-орієнтації між членами цієї групи, ґрунтованій на їх сталому спілкуванні (Scheff, 1967). Зокрема, цілковитий консенсус щодо певного питання формально вважався можливим в групі, де між її членами існує нескінченна низка взаємних порозумінь щодо цього питання (на кшталт, «я знаю, що ти знаєш, що я знаю, і так далі»).

Для операціоналізації у такий спосіб визначеного консенсусу Т. Шефф сперся на характеристики профілю взаємності в подружжі, що їх визначили

[I] Аспірант факультету соціології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

дослідники Р. Лейнг, Г. Філіпсон та А. Р. Лі, виокремивши три рівні взаємності в подружніх парах:

1) згода / незгода: члени подружжя, опитані окремо, дають відповідно однакову/неоднакову відповідь на певне задане питання;

2) розуміння / нерозуміння: члени подружжя, опитані окремо, відповідно правильно/неправильно передбачають відповідь свого партнера на те ж саме задане питання;

3) усвідомлення / нездатність усвідомити: члени подружжя, опитані окремо, відповідно правильно/неправильно передбачають здогад свого партнера про власну відповідь на те ж саме задане питання (Laing, Phillipson, Lee, 1966).

Т. Шефф бачив цей 3-рівневий профіль взаємності основою операціоналізації трьох вимірів консенсусу на рівні групи будь-якого розміру за умови, що опитувані оцінюють думку не окремих людей, а всієї групи загалом. При цьому певна думка вважається груповою, коли рівень згоди з нею варіює між (та включно з) простою більшістю, з одного боку, і повною одностайністю членів групи, з іншого. Зокрема, на основі крос-табуляції вимірів згоди/незгоди з певним твердженням та розуміння/нерозуміння наявності цієї згоди/незгоди Т. Шефф виокремив чотири ступені консенсусу/дисенсусу. Так, *монолітний консенсус* ідентифікується, коли більшість погоджується з певною думкою та розуміє, що з її приводу наявна ця згода. *Плюралістичне незнання* (ignorance) зауважується, якщо більшість погоджується з певною думкою, але водночас вважає, що з приводу неї існує незгода. *Дисенсус* констатується, якщо більшість не погоджується з певною думкою та розуміє факт цієї дійсної незгоди з нею. Як *хибний консенсус* визначається ситуація, за якої більшість не погоджується з певною думкою, водночас хибно вважаючи, що погоджується з нею.

Фіксування ступеня консенсусу/дисенсусу Т. Шефф вбачав можливим під час опитувань за допомогою запитань респондентам на кшталт: «А тепер уявіть, що ви пересічна людина в цій спільноті. Як би вона відповіла на запитання? Як би вона думала, що ви відповіли на нього?»; «Як би пересічна людина подумала, що пересічна людина відповість?». З використанням таких методичних засобів пов'язувалися сподівання на полегшення збору складної та заплутаної емпіричної інформації.

Інший дослідник Н. Штер вимірював консенсус і дисенсус стосовно престижу професій. Це дослідження зосереджувалося на аналізі згоди чи незгоди опитуваних щодо престижу різних професій в ієрархії їх соціальної престижності. В інтерв'ю опитуваним пропонувався перелік із 13 професій, а для визначення порядку їх ранжування ставилося питання: «Часто можна зустріти різні думки щодо суспільного (societal) престижу професій. Ось список професій. Чи не могли б ви проранжувати різні професії відповідно до суспільного (societal) престижу, яким вони користуються, на вашу думку?» (Stehr, 1974: p. 417). Респонденти не оцінювали 13 професій незалежно одну від одної за певною шкалою, а ранжували всі ці професії від 1 до 13. В отриманому рейтингу професійного престижу, ґрунтованому на ранжуванні

13 професій, їх ранги присвоювалися на основі середнього арифметичного (*M*). При цьому стандартні відхилення (*SD*) приймалися за міри, що вказують на ступінь консенсусу в рейтингу професій. Зокрема, порівняно великі значення стандартного відхилення інтерпретувалися як ознаки дисенсусу щодо престижу професій.

В емпіричних дослідженнях ступеня консенсусу щодо політичних цінностей, норм та переконань в ліберальних демократіях Великобританії та США М. Манн використав систему його класифікації на основі врахування думок більшості респондентів у вибірці. За довільну межу між консенсусом та дисенсусом він прийняв загальний 75-відсотковий рівень в розподілах думок (Mann, 1970: p. 426). З цього погляду, якщо 75% або більше респондентів погоджувалися з певною політичною цінністю, констатувався консенсус щодо неї. Натомість спостережувана за подібних обставин згода явної більшості респондентів в обсязі між 60% і 75% від вибірки вже трактувалася як дисенсус. І, природно, що в якості дисенсусу кваліфікувалася майже повна незгода з політичною цінністю за виявленою часткою респондентів між 40% і 60% від вибірки.

П. М. Бейкер зауважив некоректність застосування статистичної моделі множинної лінійної регресії для вимірювання консенсусу та дисенсусу в атрибуції соціального статусу та рівності. Йшлося про спроби низки дослідників вимірювати ступінь цього консенсусу/дисенсусу за допомогою показника частки сукупної поясненої дисперсії R Square у рівнянні множинної лінійної регресії (предиктори – об'єктивні статусні показники статі, раси, етнічної приналежності, професії, сімейного стану тощо). Припускалося, що випадок R Square = 0 буде означати ідеальний дисенсус, випадок R Square = 1 буде інтерпретуватися як вияв ідеального консенсусу, а випадок R Square = 0,50 не буде вважатися жодним проявом консенсусу/дисенсусу (Baker, 1980: p. 641). Але в практиці соціологічних досліджень значення статистичного показника R Square у рівняннях множинної регресії зрідка перевершують межу 0,50 і тому навряд чи можуть вважатися релевантною емпіричною мірою консенсусу/дисенсусу. Сумніви Бейкера викликав й спосіб вимірювання ступеня консенсусу/дисенсусу, що полягав в обчисленні спершу окремої регресійної моделі для кожного респондента, а потім у дослідженні мінливості параметрів цих моделей.

Дж. Маркофф представив пропозиції щодо вимірювання консенсусу (та опосередковано дисенсусу) на основі обчислення мір згоди в межах групи або між групами щодо якихось якісних атрибутів. Йшлося про з'ясування й порівняння ступенів внутрішньо групового та міжгрупового консенсусу, зокрема, щодо соціальних дій та інституцій (Markoff, 1982: p. 292). Перспективи застосування такого методу вбачалися у визначенні меж соціальних ареалів консенсусу та дисенсусу в суспільстві, що могли стати передумовами злагоди та конфліктів у ньому. Примітно, що Маркофф аргументував слушність своїх методичних пропозицій на прикладі використання емпіричних даних, отриманих за допомогою контент-аналізу

історичних документів часів Великої французької революції, а не сучасних опитувань.

У 1987 році З. Савіньський та Г. Доманьський емпірично досліджували консенсус/дисенсус щодо професійного престижу в Польщі. Вони прагнули всебічно визначити ступінь цього консенсусу/дисенсусу і тому застосували два різні методи визначення рейтингів престижу: по-перше, просили респондентів оцінити «престижність» 29 професій за допомогою закритої шкали з п'яти категорій від «дуже високої» (5 балів) до «дуже низької» (1 бал); по-друге, пропонували респондентам вільно обрати п'ять професій, які, на їхню думку, вважаються найбільш шанованими в польському суспільстві (Sawiński, Domański, 1991: p. 255). Аналіз думок респондентів, отриманих за допомогою цих методів, виявив відносно дисенсусні патерни думок щодо професійного престижу в Польщі. Дослідники припускали, що виявлений ними відносно високий дисенсус став наслідком політичної та економічної дестабілізації соціально-економічної системи в Польщі впродовж 1980-х років – тривалої економічної кризи, високої інфляції та делегітимації чинної влади.

Р. Роуз і Т. Маккай з'ясовували, чи існує в посткомуністичних державах Центральної та Східної Європи: міжкласовий консенсус щодо колективного державного забезпечення соціального добробуту, егоїстичний консенсус щодо індивідуальної відповідальності за власний добробут або дисенсус щодо способів забезпечення добробуту. Ці дослідники скористалися емпіричними даними масового репрезентативного крос-культурного опитування, проведеного в Чеській Республіці, Словаччині, Словенії, Угорщині, Польщі, Болгарії, Румунії, Білорусі та Україні у 1992–1993 роках. Рівень консенсусу/дисенсусу вимірювався тут за допомогою п'яти дихотомічних показників. Кожен з цих показників передбачав вибір респондентами однієї з двох альтернатив, найближчої до їхнього власного погляду на економічну політику держави: нерівність/рівність доходів, приватна/державна власність, негарантована/гарантована трудова зайнятість, зменшення/збільшення державних податків, видатків та пільг (Rose, Makkai, 1995: p. 208). Аналіз та порівняння п'яти одновимірних відсоткових розподілів вибору індивідуалістичної/колективістської альтернатив у дев'яти країнах виявив, що в кожній з них існує дисенсус щодо індивідуальної та/або державної відповідальності за добробут громадян. Автори також спостерігали «консенсус амбівалентності», коли переважна більшість опитуваних іноді підтримує колективістський, а іноді – індивідуалістичний погляди на економічну політику держави. Результати факторного аналізу методом головних компонентів в просторі шкал зазначених вище п'яти показників показали, що чотири з них відбивають загальний погляд на державну або індивідуальну відповідальність за добробут. Шляхом підсумовування індивідуальних відповідей за цими чотирма показниками Роуз і Маккай створили шкалу ставлення до державного чи індивідуального надання соціальної допомоги. В межах цієї шкали були виокремлені такі позиції: абсолютний колективіст (вибирає всі чотири колективістські альтернативи, набраний бал +l); колективіст (вибирає три з чотирьох колективістських

альтернатив, набраний бал 0,75); амбівалентний (вибирає дві колективістські, дві індивідуалістичні альтернативи, набраний бал 0,50); індивідуаліст (вибирає три з чотирьох індивідуалістичних альтернатив, набраний бал 0,25), абсолютний індивідуаліст (вибирає всі чотири індивідуалістичні альтернативи, набраний бал 0) (Rose, Makkai, 1995: p. 209). Відсоткові розподіли за цією шкалою виявили існування дисенсусу щодо способів забезпечення добробуту в кожній досліджуваній країні: індивідуалісти кількісно переважали колективістів з різницею більше ніж у 3 рази. Розбіжності поглядів всередині країн виявилися більшими, ніж відмінності між ними, а підтвердженням цього дисенсусу дослідники також вважали великі стандартні відхилення (SD) середніх балів за цією ж шкалою.

Вищезазначений методичний досвід вимірювання соціокультурного дисенсусу в світовій соціології вартий уваги, як і ретельного вивчення задля спроб його вибіркового й доречного використання в українській соціології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Резнік, Я. (2025). Теоретичні витоки та зміст поняття соціокультурного дисенсусу в соціології. В: *Проблеми розвитку соціологічної теорії: Воєнні виклики, суспільні реакції та концептуальні рефлексії. Матеріали XXI Міжнародної науково-практичної конференції* (6 грудня 2024 року, Київський національний університет імені Тараса Шевченка). (С. 125–130.). К.: Видавництво «Наукова столиця». https://sociology.knu.ua/sites/default/files/newsfiles/2024_issues_in_the_development_of_sociological_theory_proceedings.pdf.

2. Baker, P. M. (1980). Consensus and Dissensus in the Attribution of Status and Equity: Comment on Nock and Rossi and on Alves and Rossi. *American Journal of Sociology*, 86(3), 641–643. doi:10.2307/2778635

3. Laing, R., Phillipson, H., Lee, A. R. (1966). *Interpersonal Perception: A Theory and a Method of Research*. New York: Springer Pub.

4. Mann, M. (1970). The Social Cohesion of Liberal Democracy. *American Sociological Review*, 35(3), 423–439. doi:10.2307/2092986

5. Markoff, J. (1982). Suggestions for the Measurement of Consensus. *American Sociological Review*, 47(2), 290–298. doi:10.2307/2094970.

6. Rose, R., Makkai, T. (1995). Consensus or dissensus about welfare in post-communist societies? *European Journal of Political Research*, 28(2), 203–224. https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.1995.tb00810

7. Runciman, W. G. (1962). A Method for Cross-National Comparison of Political Consensus. *The British Journal of Sociology*, 13(2), 151–155. doi:10.2307/587891

8. Sawiński, Z., Domański, H. (1991). Dissensus in Assessments of Occupational Prestige: The Case of Poland. *European Sociological Review*, 7(3), 253–265. doi:10.2307/522693

9. Scheff, T. J. (1967). Toward a Sociological Model of Consensus. *American Sociological Review*, 32(1), 32–46. doi:10.2307/2091716

10. Stehr, N. (1974). Consensus and Dissensus in Occupational Prestige. *The British Journal of Sociology*, Vol. 25, No. 4, 410–427. doi:10.2307/590152

Склярова Ірина[I]
Email: ir.skliarova@gmal.com
https://orcid.org/0000-0001-5783-3589

Федоренко Ольга[II]
Email: oo.fedorenko@knu.ua
https://orcid.org/0000-0001-7373-2200

http://doi.org/10.5281/zenodo.19511346

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування. Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 30 травня 2025 року (Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. – 346 с.

Історичні етапи розвитку зооактивізму в Україні: соціологічний вимір

Громадянське суспільство України формувалося впродовж соціальних протестів та зростання соціального активізму з кінця 1980-х і початку 1990-х років, зокрема шахтарські страйки 1989 року, студентське голодування 1990 року та революційні сплески 2004 і 2013 років (Мазурик & Склярова, 2019, с. 99). Сучасним викликом стало повномасштабне вторгнення рф, що спричинило не лише гуманітарну кризу, а й екологічні катастрофи. Зооактивізм постав як частина громадянського опору, відіграючи ключову роль у захисті тварин та довкілля під час війни, проте його прояви та практики потребують глибшого наукового аналізу з перспективою інституціалізації. Загалом формування громадянського суспільства в Україні тісно пов'язане з хвилями соціального протесту та активізму, що, безперечно, мали значний вплив на розвиток демократичних інституцій (Тіт, 2019). На цьому тлі зооактивізм постає як відносно новий, але дедалі важливіший напрям громадської діяльності, особливо в умовах повномасштабної війни. Воєнні дії призвели до масштабної екологічної кризи: руйнування екосистем, забруднення природних ресурсів, загибель та страждання тварин. У відповідь на ці виклики зооактивісти не лише здійснюють порятунок тварин із зони бойових дій, а й ініціюють законодавчі зміни, формують практики гуманного ставлення до природи, мобілізують громадськість на захист тварин і довкілля.

Зооактивізм тут ми визначаємо як соціокультурну практику, що розуміється як габітуалізовані (узвичаєні) дії людини або групи людей, які мають добровільний, реципроктний характер, спрямовані на розв'язання проблем захисту, догляду, лікування та підтримки тварин (Проценко, 2021, с. 63). Він поєднує елементи громадського активізму, етичних норм і соціальної відповідальності, формуючи культуру гуманного ставлення до тварин (Склярова & Федоренко, 2025).

Соціологічно зоозахисний рух демонструє перехід від індивідуальної емпатії до колективної мобілізації (Гудзенко, 2019) та розвиток нових форм

[I] Спеціалістка з моніторингу і оцінювання, ГО «Центр соціального аудиту».

[II] Кандидат соціологічних наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

участі в умовах недовіри до інституцій, зміну системи цінностей від ієрархічної (людина над природою) до горизонтальної (всі живі істоти мають моральний статус).

Попри очевидне суспільне значення цієї діяльності та свою видимість, зооактивізм досі залишається соціологічно малодослідженим. Недостатньо осмисленими є історичні етапи його становлення, процеси інституціоналізації та включення в ширший контекст громадянського суспільства. Саме тому соціологічне вивчення зооактивізму як форми громадянської ініціативи є актуальним і науково необхідним для розуміння трансформацій громадянської участі в Україні.

Становлення зооактивізму в Україні можна умовно поділити на 4 етапи:

1. до 1991 р. – етап формування гуманного ставлення до тварин населення території України залежно від культурного контексту та зовнішніх соціоекономічний та/чи політичних факторів; відсутність юридичної бази на території нинішньої України для регулювання жорстокого поводження з тваринами, визнання їх прав як живих істот тощо. Прикладом зооактивізму можна назвати діяльність Київського товариства любителів природи, яке стало підґрунтям для створення Київського зоопарку (Ковалинський В., 2019), а також Українське товариство охорони природи.

2. 1991-2013 рр. – етап зародження українського громадянського суспільства з характерною інституалізацією в умовах державної незалежності, що також включає розвиток зооактивізму через гуманізацію тварин в суспільстві постмодерну та розвитком гуманітарних рухів. Цей етап характерний системністю громадських ініціатив, наприклад створення Animal Shelter SOS (Про притулок, n.d), Всеукраїнської екологічної ліги тощо. Початок формування зоозахисного права в Україні відбувається на правничій базі міжнародних стандартів та норм, наприклад, – це ратифікація Україною міжнародних угод, зокрема, Європейської конвенції про захист домашніх тварин (ЗУ Про ратифікацію Європейської конвенції про захист домашніх тварин, 2013).

Набуває поширеності веганство як соціокультурна практика етичного ставлення до тварин та відповідального споживання продуктів тваринного походження, що досить довго не мало масового характеру, але етичний дискурс поступово набирав обертів на інтернет-форумах, в блогінгу, альтернативних ЗМІ та тематичних заходах.

3. 2014-2021 рр. – етап інтенсивного збільшення соціальної ініціативи населення України у зв’язку з початком гібридної війни з рф, характеризується інституалізацією громадської ініціативності, відбувається кластеризація еко- та зооактивістів, посилення руху евакуації тварин із зон бойових дій та захисту природних зон від екоциду; впровадження законно правових актів стосовно захисту тварин та їх прав (а також прав їх утримувачів в площині догляду за їх тваринами). Наприклад, створення організації UAnimals, а також фестиваль-платформи Kyiv Vegan Boom.

Веганство стає політичною та етичною практикою. З'являються веганські кафе, маркетплейси, блогеринг, фестивалі (VegFest), активні інформаційні кампанії тощо.

4. 2022 р. – дотепер – етап повномасштабного вторгнення рф на територію України, що, в свою чергу, призвело до повномасштабного екоциду по всій території України, знищення ареалу проживання диких тварин, ферм та домогосподарств, утримання свійських тварин, а також знищення приватного житла – місця утримання домашніх тварин (Федор, 2024). Для четвертого сучасного етапу характерні такі методи зооактивізму:

- використання у своїй діяльності ІКТ (інформаційно-комунікативних технологій) – соціальних мереж, месенджерів, сайтів, створення спеціальних платформ, краудфандинг (Biggggidea, Dobro.ua, Patreon тощо);
- підвищення рівня вимог до звітності громадських організацій загалом, в тому числі зоозахисних організацій та ініціатив;
- залучення до процесу легітимації діяльності зооактивістів, їхніх організацій та ініціатив, ЗМІ, публічних персон та лідерів думок (Склярова & Федоренко, 2025).

Зооактивізм в Україні розвивається на тлі історичних протестів та впродовж формування громадянського суспільства. Він став ключовою частиною екологічного опору, особливо під час війни, відповідаючи на виклики екоциду та потреб і закликів до гуманного ставлення до тварин. Рух пройшов кілька етапів: від поодиноких ініціатив до системної діяльності з інституалізацією та правовими змінами. Попри важливість, зооактивізм залишається малодослідженим, потребуючи більш глибокого аналізу та визнання. Дослідження зооактивізму потребує застосування різних підходів, з використанням і міжнародного дослідницького досвіду. Важливим напрямом подальшого розвитку цієї проблематики є вивчення викликів та перешкод, з якими стикаються зооактивісти під час своєї діяльності, як загалом звернення уваги соціологічної спільноти на дослідження зооактивізму як соціокультурної практики в історичному контексті розвитку українського громадянського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гудзенко, О. (2019). *Соціальний активізм як практика формування мережевих суспільних рухів*. Науково-теоретичний Альманах Грані, Т. 22 (вип. 11.), 47–55. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2019_22_11_7

2. *Закон України Про ратифікацію Європейської конвенції про захист домашніх тварин*. (2013). Верховна Рада України. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/578-VII#Text

3. *Історія веганства в Україні*. (2023, September 26). Кожна Тварина. https://www.everyanimal.org/post/istoriia-vehanstva-v-ukraini

4. Ковалинський, В. (2019). *Історія київського зоопарку. 1909-2019*. ТОВ «Типографія «Від А до Я». https://zoo.kyiv.ua/wp-content/uploads/2022/05/istoriya-ki%D1%97vskogo-zooparku.pd

5. Мазурик, О., & Склярова, І. (2019). Недержавний контроль державної діяльності: умови та можливості для України. *Актуальні Проблеми Соціології,*

Психології, Педагогіки, Т. 4 (вип. 43 : Соціологічні науки), 95–106. https://core.ac.uk/download/pdf/322535339.pdf

6. Про притулок. (n.d.). SOS Animal Shelter. Retrieved June 5, 2025, from https://www.sos-shelter.kiev.ua/about-us/

7. Проценко, О. (2020). *Волонтерські практики в умовах вимушеної міграції в сучасній Україні: чинники та наслідки актуалізації*. [Дисертація кандидата соціологічних наук (спеціальність 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології), Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна]. https://ekhnuir.karazin.ua/handle/123456789/16063

8. Тіт, О. (2019). *Громадянський активізм як чинник розбудови громадянського суспільства в сучасній Україні*. Гілея: Науковий Вісник, Т. 145(Вип. 3), 100–103. http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2019_145(3)__22.

9. Федор, А. (2024, June 27). *Евакуація собак під «Градами»: на що готові волонтери та військові заради порятунку тварин у гарячих точках?* Комерсант Український. https://www.komersant.info/evakuatsiia-sobak-pid-hradamy-na-shcho-hotovi-volontery-ta-viyskovi-zarady-poriatunku-tvaryn-u-hariachykh-tochkakh/

Соболєва Наталя[I]
Email: 20sonata12@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5503-203X

http://doi.org/10.5281/zenodo.19511433

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування. Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 30 травня 2025 року (Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. – 346 с.

Національна солідаризація українського суспільства в контексті російсько-української війни: виклики та загрози

У класичних і сучасних наукових концепціях соціальна солідарність розглядається як цілісність і єдність внаслідок спільних ідей, почуттів, цінностей культури, моральних норм, які забезпечують співпрацю, допомогу та підтримку у суспільстві. Ю. Габермас розробив концепцію діалогічної форми солідарності, в якій вона розуміється як підсумок консенсусу між громадянами, слугуючи основою дій, орієнтованих на взаєморозуміння за допомогою соціального діалогу (Габермас, 2000). Дослідники при вивченні процесів формування соціальної солідарності спрямовують свої зусилля на її різні аспекти, зосереджуючись на тих ознаках, які є суттєвими з огляду конкретних дослідницьких завдань. При цьому одні фахівці, пропонуючи власні варіанти теоретичних концептів соціальної солідарності, наголошують на таких ознаках, як кооперація, згуртованість, консолідація, допомога і сприяння «своїм» тощо, інші зосереджуються на таких ознаках, як довіра, наявність загальних ідей, поглядів, цілей, а треті – на належності до якогось цілого, певного «ми», на процесах самоідентифікації, визначенні ступеня або типу інтеграції різних спільнот, а також індивідів до тієї або тієї групи. Основними суб'єктами формування соціальної солідарності виступають різні спільноти; органи державної влади та місцевого самоврядування і їх представники; політичні партії, громадські організації і асоціації; підприємства та різні бізнес-структури, освітні установи, ЗМІ та соціальні мережі, харизматичні особистості, лідери громадської думки, авторитетні діячі тощо.

Агресивна війна проти України з боку Росії стала справжнім історичним випробуванням для українського суспільства на патріотизм, солідарність та громадянську позицію кожного українця щодо реального ставлення до незалежності української держави як вищої цінності. Населення України зіткнулося з необхідністю чинити опір та протидіяти спробам противника знищити українців не лише політично й економічно, але й суто фізично та психологічно. Спротив цим агресивним діям напряму залежить від того, наскільки українці здатні усвідомлювати та приймати реальність війни, трансформувати та створювати нові способи соціальної взаємодії, ефективно

[I] Доктор соціологічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу соціальної психології, Інститут соціології НАН України.

використовувати наявні ресурси для підтримки життєздатності людей в умовах екзистенційної кризової ситуації, зумовленої російською військовою агресією. Рівень солідарності оцінюється за ставленням населення до таких питань, як визначення причин і характеру війни та дії влади і місцевих адміністрацій в умовах війни, організація спротиву на державному рівні, за рівнем патріотичної готовності захищати свою землю від ворога, за наявністю спільного бачення розв'язання проблем, спричинених агресією, та здатністю платити ту чи іншу ціну за перемогу або мирну угоду. Зрозуміло, що повного консенсусу у суспільстві з цих питань досягнути неможливо, й розмаїття думок українців з цього приводу є цілком нормальним явищем.

Попри те, що війна спричинила кардинальний переворот у суспільній свідомості, не можна стверджувати, що більшість громадян переживають відчуття національної єдності однаковою мірою. Українці залишаються різними за етнічними, мовними, культурними ознаками, політичними вподобаннями, а також навіть за розумінням межі жертв, як припустимої заради збереження суверенітету нашої держави. Війна є незаперечним фактором життя всіх українців, незалежно від того, що їх роз'єднує, але по-різному визначає думки та суспільні позиції щодо власного життя кожного з громадян, визначаючи розподіл нації на тих, хто відчуває себе «всередині» й тих, хто намагається дистанціюватися від проблем сьогодення і триматися «осторонь» війни.

Проте така подія, як війна, особливо якщо вона вважається більшістю населення справедливою, захисною, зазвичай об'єднує суспільство, змушуючи відкласти розв'язання менш важливих соціальних і політичних конфліктів. Особливістю взаємодії громадянського суспільства і держави в Україні сьогодні є те, що громадянське суспільство і держава об'єднані єдиною метою, спрямованою на перемогу над ворогом, розбудову збройних сил, збереження життя і здоров'я українців, відновлення територіальної цілісності країни, досягнення справедливого миру, збереження державної суб'єктності України, захист суверенного права українського народу самому визначати своє майбутнє. Питання консолідації українського суспільства та забезпечення єдності громадянського суспільства і правлячої політико-управлінської еліти під час війни постало особливо гостро. Коли країна стикнулася зі спільним ворогом, люди об'єдналися і продемонстрували більшу солідарність зі своїми лідерами та більшу довіру до них, що відобразилося на суттєвій підтримці очільника держави та уряду. Одночасно зросло й позитивне ставлення до владних інститутів. Чіткий взаємозв'язок цього ставлення з вірою в перемогу та налаштованістю українців на безкомпромісність результатів цієї перемоги в черговий раз засвідчив унікальний феномен політичної єдності та згуртованості влади та народу, який проявляється насамперед у часи екзистенційних загроз (Резнік, 2023).

В умовах повномасштабної війни усталені соціальні зв'язки та звичний устрій життя українців зазнали кардинальних та багато в чому негативних змін. Визначальним соціально-психологічним чинником соціальної солідаризації та соціальної диференціації стала безпека життя.

Ідентифікаційні процеси в суспільстві реалізуються насамперед на основі поділу на «ми-вони» чи «свій–чужий». Слід зважати на те, що впродовж тривалого часу (задовго до повномасштабної війни) в українському суспільстві доволі гостро стояли мовні, деякі етнічні, регіональні, конфесійні питання з відповідними типами ідентифікацій. Старі суперечності, пов'язані з діяльністю УПЦ (МП) стали ще більш напруженими, оскільки багато представників цієї конфесії або відкрито стали на бік ворога, або перетворились на інструмент російського впливу на вірян. Під час війни з'явились й інші лінії розколів, пов'язані з загрозами горизонтальної дезінтеграції України. Дослідники фіксують певне напруження між різними групами в суспільстві, зокрема між внутрішніми переселенцями і автохтонними мешканцями, людьми, що залишилися в Україні, й тими, що виїхали за кордон, коли позначилися певні лінії розколів між тими, хто на фронті, і тими, хто ще не воює або більше того – всіляко намагається уникнути мобілізації, як загрозу виникнення потенційних конфліктів між цими соціальними групами.

В червні 2023 року Національним інститутом стратегічних досліджень (НІСД) було проведене експертне опитування щодо актуальних ключових внутрішньополітичних загроз для України під час війни, що мають потенціал збереження у період майбутньої відбудови країни – «Аналіз загроз національній безпеці у сфері внутрішньої політики». Експертами були співробітники інституту та близько 50 спеціалістів (науковців, громадських активістів, управлінців, журналістів), які представляють загальноукраїнські та регіональні інституції. До переліку найважливіших соціальних проблем сьогодення, які несуть найбільші ризики для внутрішньополітичної стабільності країни, на думку учасників проєкту, передусім увійшли такі явища як корупція; недостатня ефективність влади; низька стійкість державних інститутів; посилення горизонтальної дезінтеграції суспільства; наявність інструментів російського впливу, якими виступають УПЦ (МП), проросійські політики та інформаційні ресурси; демографічна криза, депопуляція та пов'язані з цим втрати людського капіталу. Менш критичними на даний момент, але такими, що мають високий дестабілізаційний потенціал, експерти вважають проблеми певної деградації демократичних інститутів та обмеження політичних свобод, а також погіршення якості діалогу між владою і суспільством; наявність політичних конфліктів; слабку ефективність інформаційної політики і контрпропаганди; втому і психологічне виснаження населення від війни; відсутність у людей чіткого образу майбутнього країни. За прогнозом експертів ймовірність реалізації дестабілізаційного потенціалу зазначених загроз може помітно зрости під час повоєнної відбудови порівняно з періодом воєнного стану. Якщо впродовж воєнного стану основні небезпеки формуватимуться саме в системі державного управління та політичної сфери, то під час відбудови вони вже будуть зосереджені в соціально-економічній сфері. На підставі результатів цього опитування було зроблено висновок, що ефективна протидія держави та суспільства внутрішньополітичним загрозам є важливим фактором як

стійкості України перед російською агресією, так й успішної повоєнної відбудови та модернізації країни (Аналіз загроз національній безпеці у сфері внутрішньої політики. Експертне опитування (2023). Київ: НІСД. 14 липня.).

Сьогодні Україна як ніколи потребує зміцнення союзу влади та суспільства, бо впродовж війни довіра до державних інституцій не зберігається на тому високому рівні, як на початку війни. Суспільство оцінює ефективність влади за її спроможністю взаємодіяти з ним і з іншими гравцями – бізнесом, місцевим самоврядуванням, громадськими організаціями, волонтерським рухом тощо. Саме про зниження довіри суспільства до державних інституцій в порівнянні з іншими соціальними інституціями йшлося під час презентації даних соціологічного дослідження «Настрої українців під час війни», проведеного Національною платформою стійкості та згуртованості в травні 2024 року. Так на запитання «що допомагає зберігати стійкість?» відповіді розподілилися таким чином: віра в ЗСУ – 63%; сім'я, родичі, близькі – 49%; щоденна праця – 27%; релігія/віра в бога – 21%; участь у волонтерстві, збори коштів – 18%; віра у державу – 12%. Дослідники звернули увагу на суттєвий розрив між очікуваним лідером довіри українців (ЗСУ) та аутсайдером (державою), вбачаючи в цьому неабиякі ризики для стійкості й згуртованості суспільства в умовах війни, наполягаючи, що саме на такі тенденції слід зважати при ухваленні державних рішень (*Настрої під час війни: кому українці довіряють найбільше. Опитування. 14 травня 2024.*).

Наше суспільство сьогодні долає великі проблеми, які безпосередньо пов'язані з війною, але під час повоєнної відбудови можливо зіткнеться з більш серйозними викликами. І якщо суспільство адекватно не відповість на ці виклики, то отримає величезний обсяг конфліктів і суперечностей, які можуть зруйнувати його зсередини. Фактор війни визначив розподіл українського суспільства на чотири великі групи суб'єктів української державності (основних акторів), від взаємодії яких головно залежить стан і рівень національної солідарності українців під час війни. І саме відбудова країни може стати конкретною точкою прикладання зусиль і реалізації національної ідеї в повоєнний період. Всі ці соціальні групи сформовані людьми, котрі дуже відрізняються за своїми очікуваннями та практиками впродовж воєнного стану.

Перша група – це військові й активно залучені громадяни до сил оборони (таких понад один мільйон). Після війни українська армія буде однією з найбоєздатніших армій світу. Проте слід зважати на те, що з'явиться велика кількість людей, які вміють воювати, знають ціну життя і смерті, мають зброю і вміють нею користуватися. Треба буде спрямувати їхній досвід і силу в конструктивне річище, щоб уникнути можливих негативних явищ на кшталт військової диктатури або небезпечних кримінальних угрупувань.

Другу групу складають українські громадяни, які не покидали територію України (сьогодні за оцінкою заступника директора з наукової роботи Інституту демографії та проблем якості життя НАН України О. Гладуна на підконтрольній Києву території України залишається близько 29 мільйонів українців з похибкою плюс-мінус в 1 мільйон). Великою проблемою є

зменшення населення внаслідок війни, адже багато людей виїхали за кордон, багато людей (важко визначити зараз, про яку точно кількість йдеться) загинули під час війни, багато українців опинилися на тимчасово окупованих територіях. Проте саме цим людям треба буде підіймати країну з руїн, реформувати економіку, будувати нову Україну – суспільство, в якому буде знайдений мир і консенсус.

Третя група включає тих українців, хто виїхав за кордон (за даними управління Верховного комісара ООН у справах біженців 6,9 мільйона українців у статусі біженців перебувають за кордоном, але О. Гладун вважає це число завищеним на 2 мільйони, що не узгоджується з даними Держприкодонслужби про кількість перетинів кордону). За інформацією міністра національної єдності О. Чернишова, щонайменше 30% українців, які виїхали за кордон через війну, готові повернутися додому відразу після її завершення.

Четверта група – це ті, хто опинився в тимчасовій окупації, але сподівається на повернення після відвоювання українських територій (що стосується окупованих територій, то оцінити кількість наявного населення там зараз дуже важко, а їхні очікування і настрої й поготів).

Головною умовою збереження соціальної стійкості виступає формування і впровадження консолідуючої національної ідеї на основі загальноприйнятної та зрозумілої моделі українського суспільства майбутнього. Готовність протистояти новим викликам передбачає консолідацію громадян під час та після важких життєвих випробувань для країни, всебічну комунікацію та соціальну підтримку у суспільстві, формування почуття солідарності з співгромадянами, спільну роботу для вирішення проблем, які впливають на людей за умов війни як окремо, так і загалом на усе суспільство. Це характерно не лише для нашого воєнного сьогодення, адже під час суспільних потрясінь люди завжди гуртуються, щоб разом дати відсіч масштабним викликам.

ЛІТЕРАТУРА

1. Габермас Ю. (2000). Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії «громадянське суспільство». Львів : Літопис. 319 с.

2. Резнік, О. (2023). *Ставлення українців до влади під час повномасштабної війни. Сайт Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. 13 липня 2023.* Отримано з: https://dif.org.ua/article/stavlennya-ukraintsiv-do-vlads-pid-chas-povnomasshtabnoi-viyni

3. Аналіз загроз національній безпеці у сфері внутрішньої політики. Експертне опитування (2023). Київ: НІСД. 14 липня.) Отримано з: https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.06

4. *Настрої під час війни: кому українці довіряють найбільше. Опитування. 14 травня 2024.* Режим доступу: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3863748-nastroi-pid-cas-vijni-komu-ukrainci-doviraut-najbilse.html

Соколовський Іван[I]
Email: ivan.sokolovskyy@i-soc.org.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0112-8466

http://doi.org/10.5281/zenodo.19511490

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування. Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 30 травня 2025 року (Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. – 346 с.

Соціально-економічний вимір національної стійкості: виклики затяжної війни

Російсько-українська війна трансформувалася у довгострокову «війну на виснаження», що створило нові проблеми та виклики і для суспільства, і для влади. Ситуація обмежених ресурсів та можливостей вимагає визначення пріоритетів і жертвування певними інтересами, впровадження нових підходів та рішень. Вона також вимагає дуже ретельної оцінки можливих наслідків кожного рішення, що приймається. Пріоритет простим та швидким рішенням та нехтування оцінкою потенційних наслідків під час процесу прийняття рішень може призвести до критичних наслідків.

Як зазначає О. Куценко, стійкість – це не лише здатність протистояти зовнішнім потрясінням; вона також передбачає активну адаптацію. Це запобігає регресу в інституційних та соціальних структурах, водночас сприяючи інноваціям та громадянській мобілізації, тим самим підтримуючи соціальну згуртованість та самоорганізацію у відповідь на потрясіння (Kutsenko, 2025, p. 2).

Окрім того важко не погодитися з Е. Лібановою, яка зазначає, що «не існує окремої демографічної, економічної, екологічної чи політичної резильєнтності. Натомість можна говорити про демографічний, економічний, екологічний чи соціальний виміри / прояви» (Лібанова, 2024, с. 9). Кількість вимірів в різних підходах може варіюватись, але одним із найбільш поширених підходів є виділення технічних, організаційних, соціальних та економічних вимірів, або вимірів TOSE (Mentges et al, 2023, p. 8). Економічна стійкість (економічний вимір стійкості) при цьому визначається як «здатність системи мінімізувати фінансові втрати, пов'язані з руйнівною подією» (Mentges et al, 2023, p. 9).

Підхід, де йдеться про «економічний вимір» стійкості, а не окремо взяту «економічну стійкість», передбачає взаємозв'язок між усіма компонентами стійкості з огляду на крихкість її балансу. Надмірна зосередженість на одних компонентах може зашкодити іншим, призвівши до негативного впливу на стійкість в цілому. Адже, як зазначає Е. Лібанова: «відновлення економіки безпосередньо відображається на якості життя населення, а отже, міграційних процесах, показниках народжуваності та смертності, а також пропозиції робочої сили. Так само пропозиція робочої сили впливає на можливості економічного розвитку та подолання наслідків економічних потрясінь»

[I] Кандидат соціологічних наук, науковий співробітник відділу економічної соціології Інституту соціології НАН України.

(Лібанова, 2024, с. 11). На ці обставини необхідно зважати при використанні таких економічних інструментів як податкова, кредитна, митна політика тощо.

Ще одним важливим елементом для осягнення змісту національної стійкості є поняття реагування, або ж реакції на кризову подію. Так, О. Куценко пропонує три варіанти реагування:

1) Стійкість як опір – успішне протистояння зовнішнім потрясінням та повернення до докризового стану;

2) Стійкість як адаптація – пристосування до нових умов шляхом компромісу та переговорів;

3) Стійкість як інновація та трансформація – перетворення криз на можливості для інновацій, інституційного та соціального розвитку (Kutsenko, 2025: p. 3).

Від початку повномасштабного вторгнення український уряд ухвалив кілька законів, спрямованих на підтримку економіки та бізнесу. Одним із таких став Закон № 2120-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану», прийнятий 15 березня 2022 року. Серед іншого, закон на період воєнного стану передбачав:

- право застосовувати спрощену систему оподаткування групи 3 за ставкою 2% суб'єктами господарювання без обмежень щодо кількості працівників;
- добровільну сплату єдиного податку платниками груп 1-2;
- норми щодо звільнення від ПДВ у разі надання товарів Збройним Силам України та територіальній обороні;
- норми щодо відсутності коригувань податку на прибуток за операціями з безоплатного надання товарів/коштів.

Безсумнівно, вжиті заходи мали позитивний ефект і сприяли підтримці ділової активності та, фактично, виживанню бізнесу в країні. З точки зору трьох типів реагування на кризу – опору, адаптації або трансформації, ці зміни навряд чи можна було трактувати як системну трансформацію; це були радше адаптаційні зміни, які, до того ж, виявилися тимчасовими.

З переходом характеру війни до «війни виснаження» позиція держави змінилася, і замість впровадження трансформаційних змін, навіть адаптаційні інструменти були нівельовані. Закон України № 3219 «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей оподаткування у період дії воєнного стану» зупинив дію пільгового режиму єдиного податку з 1 серпня 2023 року. Більше того, 28 листопада 2024 року Володимир Зеленський підписав Закон України від 10.10.2024 № 4015-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у період дії воєнного стану». Згідно з цим законом:

- військовий податок на зарплати українців зріс з 1,5% до 5%;

- було введено новий військовий закон для фізичних осіб-підприємців: 1% від доходу для підприємців III групи та 10% від мінімальної заробітної плати для I, II та IV груп;

- новий закон збільшив податок на прибуток для банків до 50% у 2024 році та для небанківських фінансових установ до 25% з 2025 року.

Посилення податкового тиску відбувається і секторально. Наприклад, Закон України № 3878-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо імплементації положень актів права Європейського Союзу щодо акцизного податку», прийнятий 18 липня 2024 року, радикально підвищив рівень акцизного податку для паливного сектору. Разом з тим, мабуть, найбільш показовою в цьому плані виявилась «Стратегія національного доходу до 2030 року», схвалена постановою Кабінету Міністрів України № 1218-р від 27 грудня 2023 року. Серед положень, що найбільшою мірою вплинуть на українців, можна зазначити наступні: підвищення акцизних податків, підвищення податку на прибуток та майно, скасування спрощеної системи оподаткування (ССО) для юридичних осіб та суттєва трансформація системи оподаткування для фізичних осіб-підприємців (ФОП).

Такі зміни, вочевидь, невідворотно вплинуть на зростання цін і зниження купівельної спроможності українців, ускладнять умови для ведення бізнесу для юридичних і фізичних осіб-підприємців. Це відбуватиметься на тлі безпрецедентної міграції та скорочення малого та середнього бізнесу. За даними Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців (УВКБ ООН), станом на 17 квітня 2025 року загальна кількість українських біженців зареєстрованих в Європі становила 6 357 600 осіб. Причім, це число не включає українців, які виїхали до Росії та Білорусі, оскільки точна статистика щодо цих осіб відсутня, тому загальна кількість біженців може сягати й семи мільйонів осіб (UNHCR, 2025).

Разом із вищезгаданими міграційними процесами слід також зазначити, що у 2024 році українці закрили рекордну за 5 років кількість ФОП (див. табл.1) – майже 210 тисяч (YC Market, 2025). Зазначимо, що кожен десятий відкритий в 2023 році в Польщі ФОП (JDG – jednoosobowa działalność gospodarcza) був відкритий саме українцями.

Таблиця 1. Статистика щодо закриття ФОП в Україні за період 2020-2024 років

	Рік				
	2020	2021	2022	2023	2024
Кількість закритих ФОП	192 258	192 368	82 525	158 390	209 750

На тлі такого процесу стискання бізнес середовища варто розглянути, яким же чином рішення, що приймаються в економічній площині, направлені на підтримку чи збільшення бюджетних надходжень, і звісно можуть вплинути на інші виміри стійкості. В соціологічному моніторингу Інституту соціології НАН України «Українське суспільство», проведеному в 2024 р., було використано кілька індикаторів матеріального стану. Один з них – це показник рівня матеріальної депривації, який було розраховано на основі

оцінки того, що респонденти можуть собі дозволити придбати. Іншим індикатором була відповідь на запитання «Чого з наведеного Вам не вистачає?» з твердженням «[не вистачає] можливості купувати найнеобхідніші продукти». В опитувальнику було представлено блок питань, пов'язаних зі стійкістю, що дає можливість оцінити наявність зв'язку між стійкістю та матеріальним становищем (принаймні на декларативному рівні).

Перше питання, пов'язане із оцінюванням стійкості, стосувалося меж терпіння поточних і майбутніх проблем, було сформульовано наступним чином: «У зв'язку із війною в житті людей виникає багато проблем (зростають ціни на продукти та товари, виникають проблеми з електропостачанням та теплопостачанням, скорочуються робочі місця). На вашу думку, більшість людей з вашого оточення …». Серед респондентів з максимальною або високою матеріальною депривацією рівень тих, хто не готовий переносити труднощі, вищий, ніж серед усього населення, що є доволі очікувано. Серед тих, хто не має можливості купувати товари першої необхідності, цей рівень є найвищим. Проте найвищим є відсоток тих, хто не готовий переносити труднощі, серед працюючих (має оплачувану роботу), і при цьому має максимальний/високий рівень матеріальної депривації, чи не має можливості купити товари першої необхідності[II], (див. табл. 2).

Ще одним критерієм, включеним до конструкту національної стійкості, виступає сприйняття можливостей України у продовженні війни у відповідь на питання, сформульоване наступним чином: «Як Ви оцінюєте актуальні можливості українського суспільства та держави у веденні війни?». Загальна ситуація подібна до відповідей на попереднє запитання – серед респондентів з максимальним і високим рівнем матеріальної депривації та серед тих, хто не має можливості купувати товари першої необхідності, частка оцінки «досить погано» поточних можливостей України у продовженні війни значно вища (див. табл.3).

Нарешті, третє питання, яке також належало до блоку запитань щодо стійкості та стосувалося впевненості в перемозі України, було сформульоване як: «Наскільки ви впевнені в перемозі України у війні з Росією?» Варто зазначити, що у 2024 році, коли проводилося опитування, більшість українців поділяли віру в перемогу України. Більше того, ця віра, яка є радше емоційною, ніж раціональною, не залежала від матеріального статусу. Звичайно, певний вплив соціально бажаних відповідей міг спрацювати саме для цього питання, що слід глибше дослідити в майбутніх опитуваннях.

[II] За даними цього ж дослідження максимальний чи високий рівень матеріальної депривації серед працюючого населення мають 47,4% опитаних.

Таблиця 2. Матеріальний статус та готовність терпіти теперішні та майбутні проблеми, 2024, %

	Всі опитані			Працюючі		
	Всі незалежно від рівня доходу	Максимальний /високий рівень мат. депривації[III]	Бракує можливості купувати найнеобхід. продукти[IV]	Всі незалежно від рівня доходу	Максимальний /високий рівень мат. депривації	Бракує можливості купувати найнеобхід. продукти
Готові терпіти теперішні та майбутні проблеми стільки, скільки буде потрібно, до перемоги України у війні	42.8%	38.7%	40.4%	43.6%	37.1%	38.5%
Готові терпіти теперішні та майбутні проблеми, але лише обмежений час	25.8%	22.9%	23.4%	27.8%	25.1%	26.2%
Не готові терпіти ці труднощі вже зараз	14.3%	17.4%	17.9%	14.6%	**19.5%**	**20.7%**
Важко відповісти	17.0%	21.0%	18.3%	14.0%	18.4%	14.6%

[III] Запитання було сформульоване як «Оплата чого з наведеного Вам «по кишені», тобто не передбачає економії, запозичень або фінансової допомоги?» та були запропоновані наступні альтернативи: «Продукти харчування», «Комунальні платежі», «Бюджетні електроприлади», «Нова велика побутова техніка або нові меблі», «Дорогі товари». По кожній з альтернатив респонденти обирали один із двох варіантів: «По кишені» та «Треба економити тощо». Відповідно максимальний рівень депривації відповідає ситуації, при якій респондент змушений економити на придбанні продуктів харчування. Нульовому рівню депривації відповідають дві протилежні альтернативи – «нова велика побутова техніка» і «дорогі товари».

[IV] Респонденти, які не мають можливості купувати товари першої необхідності були визначені на основі питання «Чого з переліченого вам бракує?» (компонента Інтегрального індексу соціального благополуччя IISS20) та альтернативи «Можливість купувати найнеобхідніші продукти», відповідь «Недостатньо». Інші запропоновані варіанти відповідей у цьому питанні: «Важко сказати, чи цього достатньо чи ні», «Достатньо», «Не зацікавлений».

Таблиця 3. Матеріальний стан та оцінка актуальних можливостей українського суспільства та держави у веденні війни, 2024, %

	Всі опитані			Працюючі		
	Всі незалежно від рівня доходу	Максимальний/високий рівень мат. депривації	Бракує можливості купувати найнеобхід. продукти	Всі незалежно від рівня доходу	Максимальний /високий рівень мат. депривації	Бракує можливості купувати найнеобхід. продукти
Загалом хороші	9.6%	8.4%	7.0%	10.7%	9.4%	7.6%
Загалом задовільні	29.5%	22.8%	22.0%	31.1%	23.6%	21.9%
Загалом погані	19.3%	19.5%	22.8%	**20.1%**	**20.4%**	**26.2%**
Важко відповісти	41.6%	49.3%	48.2%	38.1%	46.6%	44.3%

Таким чином, ефект короткострокового збільшення податкових надходжень в перспективі може призвести не лише до занепаду малого та середнього бізнесу і зникнення частини робочих місць, а й до зниження матеріального рівня більшої частини населення, тобто до збільшення категорій українців із максимальним та високим рівнем матеріальної депривації, і відповідно неможливістю придбання навіть найнеобхідніших продуктів тощо. Адже ці соціальні категорії, як було показано вище, набагато вразливіші та нестабільні з точки зору опору та стійкості. Саме тому потенційні соціальні наслідки економічних рішень мають ретельно оцінюватись на державному рівні, особливо рішень в таких сферах, як економічне регулювання та оподаткування, щоб забезпечити стійкість та відновлення України під час та після війни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Верховна Рада України. (2022, March 15). *Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану* (Закон № 2120-IX). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text

2. Верховна Рада України. (2024, July 18). *Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо імплементації положень актів права Європейського Союзу щодо акцизного податку* (Закон № 3878-IX). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3878-20#Text

3. Верховна Рада України. (2023, June 30). *Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей оподаткування у період дії воєнного стану* (Закон № 3219-IX). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3219-20#Text

4. Верховна Рада України. (2024, October 10). *Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо забезпечення*

збалансованості бюджетних надходжень у період дії воєнного стану (Закон № 4015-IX). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4015-IX#Text

5. Кабінет Міністрів України. (2023, December 27). *Національна стратегія доходів до 2030* (Розпорядження № 1218-р). https://mof.gov.ua/storage/files/National%20Revenue%20Strategy_2030_.pdf

6. Лібанова, Е. (2024). Резильєнтність соціоекономічної системи України до шоків, спричинених війною: специфіка формування і реагування. *Демографія та соціальна економіка*, *4*, 3–23. https://doi.org/10.15407/dse2024.04.003

7. Kutsenko, O. (2025). Resilience under fire: Navigating societal challenges, agency, and innovation in times of war. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, *38*(1), 1–10. https://doi.org/10.1080/13511610.2025.2465177

8. Mentges, A., Halekotte, L., Schneider, M., Demmer, T., & Lichte, D. (2023). A resilience glossary shaped by context: Reviewing resilience-related terms for critical infrastructures. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, *9*.

9. Rzeczpospolita. (2024, January 25). Ukraińcy coraz chętniej zakładają firmy w Polsce. *Rzeczpospolita*. https://www.rp.pl/biznes/art39740191-ukraincy-coraz-chetniej-zakladaja-firmy-w-polsce

10. YC Market. (2025, January 7). У 2024 українці закрили рекордну за 5 років кількість ФОПів – майже 210 тисяч. *YC Market*. https://blog.youcontrol.market/u-2024-ukrayintsi-zakrili-riekordnu-za-5-rokiv-kilkist-fopiv-maizhie-210-tisiach/

11. UNHCR. (2025, April 30). *Ukraine situation flash update #79*. https://data.unhcr.org/en/documents/details/116050

Судаков Володимир[1]
Email: vl_sudakov@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2032-1093

http://doi.org/10.5281/zenodo.19511574

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування. Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 30 травня 2025 року (Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. – 346 с.

Проблема соціологічного осмислення суперечливих проявів соціальної солідарності громадян України в умовах війни

Насамперед важливо зазначити, що в новітній теоретичній соціології актуальною темою наукових досліджень є спеціалізоване вивчення феноменальних та процесуальних характеристик соціальної солідарності як фундаментального онтологічного чинника організації певного типу соціального порядку конкретного суспільства. Саме тому наявні спроби визначення вченими пізнавального змісту поняття соціальної солідарності як категорії загальної соціологічної теорії певним чином відображують лише найбільш абстрактні її концептуальні ознаки. Як типовий приклад такого визначення доцільно навести відповідну дефініцію з відомого енциклопедичного соціологічного словника. «Соціальна солідарність – спільність поглядів, інтересів, активне співчуття певним вчинкам, ідеям, думкам цінностям, узгодженість у виступах і діях індивідів, груп, класів, націй, зумовлених статусними, економічними, соціально-культурними та іншими детермінантами» (Соціальна солідарність..., 1998, с. 488).

Вочевидь, що в умовах новітніх глобальних соціальних змін таке тлумачення не може не викликати і певних критичних оцінок. Адже відомо, що в умовах посилення глобалізації економічної, політичної та соціокультурної сфер суспільного життя відбуваються суттєві зміни усталених традиційних форм соціальної солідарності громадян суспільств аграрного, індустріального та постіндустріального типу. Слід вказати, що на думку багатьох авторитетних дослідників саме зростаючий вплив глобальних соціальних інститутів і, зокрема, транснаціональних компаній (ТНК) є причиною порушення функціональної автономності та ресурсної самодостатності сучасних суспільств як держав-націй. На дану обставину ще на початку XXI століття, як відомо, звернули увагу у своїх працях З. Бауман, Л. Склейр, І. Валерстайн, Р. Дарендорф, Б. Латур, Н. Луман та інші відомі соціологи, які доводять, що саме глобалізований мережевий режим організації діяльності транснаціональних інститутів є причиною виникнення якісно нових соціальних нерівностей, загострення прояву яких цілком реально може стати головною причиною виникнення збройних міждержавних конфліктів та війн практично на усіх континентах сучасного світу. Саме тому, як підкреслює Р. Дарендорф. соціологам зараз варто

[1] Доктор соціологічних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

зосередити свою увагу на науковому визначенні концептуальних принципів нового глобального суспільного устрою, позаяк сучасний планетарний соціальний світ реально існує як «світ без опори» (Дарендорф, 2006, с. 22-38). На думку Н. Лумана соціологи повинні розробити нові принципи системного конструювання соціальної реальності як базової умови «визначення майбутнього» (Луман, 2011, с. 5-6). Таку ж позицію загалом поділяє і Б. Латур, який вказує на важливість перегляду усталених соціологічних поглядів на процеси соціальної солідарності та соціальної інтеграції, вказуючи, що сучасні суспільства як держави-нації, котрі відтворюють свою життєдіяльність під безпосереднім впливом глобальних соціальних змін, слід розуміти саме як мережеві суспільства» з якісно новими вимірами своєї соціальності як в ненасильницькій, так і в агресивній формах (Latour, 2015, p.165-218).

Вочевидь, що в теперішніх умовах глобальної невизначеності перспектив розвитку сучасних аграрних індустріальних та постіндустріальних суспільств актуальною проблемою стає пошук різноманітних ресурсів для їхнього подальшого існування та розвитку, якими можуть бути і захоплені нові території, і економічні та людські ресурси. Саме тому геополітичні амбіції Російської Федерації з метою компенсації ресурсних втрат після розпаду СРСР значно посилили соціальну напруженість не лише на пострадянському просторі, але й у більшості європейських суспільств (див.: Судаков & Лапіна 2021, с. 62-65). У даному зв'язку також необхідно вказати на важливу обставину російського ядерного шантажу країн-членів НАТО з метою блокади їхніх можливостей реально надавати значні обсяги військової, фінансової та гуманітарної допомоги Україні як суверенній демократичній державі.

Відомо, що початок у 2014 році збройної агресії Російської Федерації проти України в Криму та довготривала війна та на Донбасі до лютого 2024 року спричинили складні надзвичайні економічні, соціальні та політичні наслідки, які загалом засвідчили про суттєві якісні зміни процесів життєдіяльності українських громадян. У даному зв'язку важливо звернути увагу на конструктивну дослідницьку позицію вітчизняних соціологів Н Костенко і Л. Скокової (див.: Костенко & Скокова, 2023, с. 161-173), а також О. Резніка (Резнік, 2025, с. 49-52), які у своїх працях належним чином систематизували важливі емпіричні дані, засвідчивши наступне:

по-перше, про складні емоційні почуття громадян, спричинених реально пережитими соціальними травмами та шоком від ворожих агресивних дій;

по-друге, про усвідомлену необхідність посилення соціальної солідарності шляхом громадянської самоорганізації на рівні індивідуальних і колективних дій, спрямованих на посилення обороноздатності України та усвідомлених переконань громадян щодо цілком оптимістичної перспективи майбутньої історичної перемоги українського народу над військовою російською агресією;

по-третє, про критичне ставлення громадян України до дій держав-партнерів України (США Великобританії, Німеччини, Франції та ін.), які констатуючи грубе порушення Росією норм міжнародного права по суті

поводили себе як пасивні спостерігачі за військовими діями росіян, нехтуючи своїми зобов'язаннями як гарантів захисту державного суверенітету та територіальної цілісності України.

Звісно, що ситуація активного просування по території України загарбницьких російських військ у перші місяці повномасштабної війни після 24 лютого 2022 року та невизначеність перспектив її завершення, стала причиною масової евакуації за межі нашої держави громадян різних соціальних груп практично з усіх її регіонів, що суперечливим чином позначилось на процесах відтворення усталених механізмів соціальної солідарності громадян. Як відомо, майже для восьми мільйонів жінок, дітей, непридатних для служби в армії чоловіків, інвалідів, осіб з хронічними захворюваннями саме *поведінкова стратегія добровільної та вимушеної закордонної евакуації* стала сприйматися ними як єдиний надійний засіб збереження їхнього життя. Вочевидь, доволі легко помітити виразну гуманістичну та гуманітарну спрямованість даної поведінкової стратегії. Однак, не менш важливо вказати і на суперечливі гуманітарні наслідки, які притаманні цій стратегії. Так, незважаючи на ту обставину, що на початок 2025 року в Україну вже повернулось більше трьох мільйонів її громадян, все ж близько п'яти мільйонів продовжують проживати за кордоном. Тому, на наш погляд, було б помилкою ігнорувати ризик масового неповернення в Україну наших біженців і мігрантів як людського капіталу для розвитку держави після закінчення війни Приймаючи до уваги вкрай складні драматичні реалії повномасштабного збройного вторгнення в Україну російських загарбників, слід підкреслити важливість досліджень, означених С. Макеєвим, як зміни соціальних структур воєнного стану, коли героїчний опір народу та успіхи вітчизняних військових формувань на полі бою спричинили специфічний територіальний поділ України на три зони – 1) зони неокупованої території, 2) зони звільненої території та 3) зони тимчасово окупованої території. Звісно, що спосіб життя громадян України на цих трьох різних територіях позначився суттєвими якісними відмінностями стратегій соціальної поведінки та солідарних дій. Важливо підкреслити, що саме на цю важливу обставину, як зазначає С. Макеєв, своєчасно зреагували інститути законодавчої, виконавчої і судової влади України, які у межах своїх функціональних повноважень забезпечили диференційований управлінський вплив на різні поведінкові стратегії населення України в період воєнного стану (Макеєв, 2024, с. 215-220). Слід вказати, що детальна інформація щодо конкретних дій інститутів влади України оперативно була доведена до держав-партнерів, посприявши не лише посиленню їх санкційної політики стосовно агресора, але й військової і гуманітарної допомоги різним регіонам нашої країни з врахуванням специфіки певних відмінностей поведінкових стратегій громадян даних регіонів.

На звільнених територіях України вагомої суспільної значущості набула *реінтеграційна поведінкова стратегія,* зміст якої загалом відображає специфічний комплекс зусиль та бажань значної частини евакуйованих та тимчасово переміщених громадян повернутися до власних осель, здійснити їх

ремонт, а також отримати обіцяні та гарантовані державою грошові компенсації за втрачене майно та вимушене безробіття. Водночас важливо зауважити, що реальні розміри та встановлені на даний час нормативи такої цільової державної грошової допомоги спричинили появу складних соціальних суперечностей, наслідки яких можуть реально посилювати існуючу гуманітарну кризу в окремих міських та сільських громадах. Звісно, що усю гостроту цієї кризи найбільш болісно сприймають та відчувають ті громадяни, яким довелося вимушено співіснувати з загарбниками під час окупації. Вочевидь, що драматичні ситуації переживання смерті членів родини, сусідів та знайомих, а також репресій та катувань значно погіршили їх фізичне та психічне здоров'я. Важливо враховувати, що постраждалі та травмовані мешканці вже звільнених територій виразно демонструють свою зацікавленість в організації спільних солідарних дій, намагаючись отримати якісні медичні послуги в лікуванні хронічних хвороб, проведенні невідкладних хірургічних операцій та протезуванні. Необхідно також вказати, що значна частина звільнених територій досі є замінованою, небезпечною для проживання та здійснення економічної діяльності. Тому актуальним практичним завданням для вусіх органів влади повинно бути створення стимулів формування нової системи ефективної координації солідарних дій громадян звільнених територій, які націлені на збереження свого життя.

Варто також зазначити, що особливо складним та суперечливим стало життя громадян України на тимчасово окупованих територіях Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей, які після проведення росіянами фейкових референдумів були декларативно оголошені новими регіонами Російської Федерації. Відомо. що інформаційною базою розв'язаної війни проти України стала систематична цілеспрямована пропаганда, яка загалом спрямовувалась на дискредитацію та руйнацію української державності. Звісно, що ця пропаганда вплинула на свідомість та поведінку певної частини громадян, яким подобались міфи про «спільне минуле», «спільну історію» та «єдиний народ». Як відомо, серед громадян України виявилось чимало прибічників цінностей «руського міру» та завербованих агентів російських спецслужб, тому їх бажання бути громадянами РФ і співробітничати з окупантами в адміністративних органах нової влади зрозуміле. Проте не можна вважати випадковістю, що з метою збереження власного життя в умовах терору та жорстких репресій саме *поведінкова стратегія добровільного та вимушеного колабораціонізму ста*ла засобом забезпечення фізичного виживання громадян окупованих регіонів. Безумовно, поведінкову стратегію добровільного колабораціонізму слід визнати як певну модель протизаконної – тобто делінквентної поведінки тих громадян, які, усвідомлюючи кримінальний характер своєї поведінки, у самих різноманітних формах активно підтримують процеси русифікації окупованих регіонів. Російські загарбники сподівались та мріяли, що чисельність різних груп таких добровільних колаборантів буде невпинно зростати і саме ці групи утворять регіональні організації правлячих у Росії політичних партій. Однак такі сподівання не справдились, оскільки переважна більшість мешканців

окупованих регіонів загалом не схвалюють насильницькі та репресивні дії загарбників, а саме: примусову паспортизацію, депортацію, відправлення до фільтраційних таборів, арешти, принизливі допити, катування, свавільне утримання у слідчих ізоляторах і тюрмах. Тому, приймаючи до уваги ту обставину, що лише після закінчення війни буде можливо точно визначити загальну чисельність добровільних колаборантів, проте вже зараз можна констатувати, що ця чисельність починає суттєво знижуватись. Водночас, слід визнати, що доволі складним науковим завданням є дослідження гуманітарних наслідків поведінкової стратегії вимушеного колабораціонізму. Тут важливо підтримати наукову позицію О. Злобіної щодо значущості врахування практично усіх драматичних обставин вимушеної зміни соціально-громадянської ідентичності мешканців тимчасово окупованих територій (Злобіна, 2024, с. 8-12). Саме тому необхідно досить обережно застосовувати існуючі критерії політико-правової ідентифікації вимушеного співробітництва з окупантами. Так. наприклад, насильницьку паспортизацію та примусове підписання трудових договорів персоналом Запорізької АЕС взагалі важко однозначно оцінювати як вимушений колабораціонізм, враховуючи, що працівники АЕС своїми професійними діями не лише реально захищають унікальний об'єкт енергетичної системи України, але й самовіддано долають загрози глобальної екологічної катастрофи, яка може настати у результаті посилення агресивних воєнних дій окупантів. Обов'язковим тут є також врахування поширених в Україні популістських вітчизняних і закордонних стратегій інформаційного впливу на свідомість українських громадян (див.: Популістські..., 2024, с.105-164). Тому важливо створити дієву демократичну систему реалістичної інформаційної політики, спрямовану на посилення соціальної солідарності громадян нашої держави.

У якості загального висновку зазначимо, що представлений матеріал загалом підтверджує дослідницьку позицію автора стосовно наукової значущості творчих зусиль у напрямку розвитку подальших соціологічних досліджень евакуаційної, адаптивної, реінтеграційної та колабораціоністської поведінкових стратегій соціальної солідарності громадян України у час вимушеного запровадженого воєнного стану та в повоєнний період. Проте і зараз актуальним залишається осмислення нових умов дієвої організації спільних солідарних зусиль з державами-партнерами в аспектах досягнення перемоги над російським агресором задля швидкого подолання деструктивних гуманітарних наслідків соціальних суперечностей суспільного життя в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дарендорф. Р. У пошуках нового устрою. Лекції на тему політики свободи у XXI столітті / Пер з нім. А. Орган. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 109 с.

2. Дембіцький С., Сидоров М. Цінність самореалізації у структурі індивідуальної життєдіяльності // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг.* 2022. № 1. С. 3-21.

3. Злобіна О. Тенденції змін соціально-громадянської ідентичності під час війни: наративний аналіз // *Соціологія: методи, маркетинг*, 2024. № 3. С. 5-24.

4. Костенко Н., Скокова Л. Від жертовності до проєкцій перемоги: тематизація громадянського дискурсу в Україні //*Українське суспільство в умовах війни. Рік 2023*: Колективна монографія. К.: Інститут соціології НАН України, 2023. С.151-176.

5. Луман Н. Час і системна раціональність. Перекл. з нім. К.: Центр учбової літератури, 2011. 224с.

6. Макеєв С. Соціальні структури воєнного стану в Україні // *Соціологія Сергія Макеєва: структурні порядки і надзвичайності* / за ред. О. Симончук. Київ: Інститут соціології НАН України, 2024. С. 215-220.

7. Популістські орієнтації в українському суспільстві / за заг. ред. О. Рєзніка. К.: Інститут соціології НАН України, 2024. 165 с.

8. Резнік О. Політичні наслідки травмуючого досвіду українців у широкомасштабній війні // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2025. № 1. С. 43-60.

9. Соціальна солідарність // *Соціологія: короткий енциклопедичний словник* / Під заг. Ред. В.І. Воловича. К.; Укр. Центр духовної культури, 1998 . С 448-449.

10. Судаков В.І., Лапіна В.В. Природні та соціальні детермінанти соціальної напруженості в сучасних європейських суспільствах // *Український соціум*, 2021, № 1(76). С 60-68.

11. Latour Br. Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network Theory. Oxford: Oxford university press, 2015. 301 p.

Сусська Ольга[I]
Email: susskaya.olg@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9620-1859

http://doi.org/10.5281/zenodo.19511642

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування. Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 30 травня 2025 року (Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. – 346 с.

Сучасна соціальна реальність: інгредієнти демократії та каталізатори роз'єднання

В Україні, котра четвертий рік чинить опір повномасштабній російській агресії, найбільш вагомими щодо стабільності у суспільстві та забезпечення можливостей цього опору стають саме базові інгредієнти демократії: довіра до соціальних інститутів, правові засади держави, свобода слова, плюралізм думок, багатоманітність мовного простору, доступ до інформації, свобода віросповідань тощо. Більшість соціологічних центрів вимірюють ступінь довіри до соціальних інститутів. Так, за даними Центру Разумкова «серед державних та суспільних інститутів найчастіше довіра висловлюється до Збройних Сил України (їм довіряють 93,5% опитаних), Державної служби з надзвичайних ситуацій (85,5%), добровольчих загонів (85,5%), волонтерських організацій (80%), Національної гвардії України (79%), Державної прикордонної служби (74%), Церкви (65%), Служби безпеки України (64%), Міністерства оборони України (63%), громадських організацій (60,5%), Президента України (57,5%), голови міста (селища, села), в якому живе респондент (51%), Національного банку України (51%)» (Дослідження Центру Разумкова, 2025). Серед тих соціальних інститутів, яким частіше висловлюється недовіра, ніж довіра, опинились й ЗМІ України (50% не довіряють їм, а довіряють 41% опитаних) (Ibid).

В той же час, рівень важливості дотримання демократичних засад у суспільстві суттєво збільшився у порівнянні з довоєнним періодом, про що свідчать дані моніторингу ІС НАНУ (табл. 1), відповіді на запитання «Оцініть, наскільки особисто для Вас важливим є демократичний розвиток країни».

Намагання роз'єднати українців на засадах різного ставлення до певних факторів соціального буття, що вигідно насамперед, ворогу, знаходить своє спростування в результатах соціологічних досліджень. Традиційне запитання «На Вашу думку, що сьогодні об'єднує людей в українському суспільстві?» (Укр. суспільство, 2024, с. 444) показало, що найстійкішою ознакою єднання саме у 2024 р. стала «віра у краще майбутнє» (52,7%), на другому місці «відчуття втрати нормального життя» (39,5%), на третьому місці «патріотичні почуття громадянина України» (38,1%), до першої п'ятірки також входять: «прагнення спільно долати труднощі життя в країні» (36,9%) та «спільні труднощі життя» (35,4%), що є майже тим самим; а також «національна ідея

[I] Доктор соціологічних наук, професор кафедри зв'язків з громадськістю факультету соціальних наук і соціальних технологій, Національний університет Києво-Могилянська академія.

побудови української держави» (35,1%). Політичні погляди (5,5%) та релігія/ віросповідання (7,0%) мінімально сприяють єднанню, проте і не виступають стигматизуючими факторами, на яких певні політики намагаються акцентувати.

Таблиця 1.

	2006	2009	2012	2014	2016	2018	2020	2021	2024
Зовсім неважливо	2,8	4,7	1,2	2,0	2,5	1,3	1,9	3,4	1,4
Скоріше неважливо	6,1	8,8	6,3	3,8	5,2	3,9	5,9	8,8	2,7
Важко сказати, важливо, чи ні	21,8	25,7	24,4	19,6	16,7	15,6	21,7	29,1	9,1
Скоріше важливо	36,6	36,3	44,8	31,7	40,1	39,9	33,9	37,2	32,9
Дуже важливо	32,4	24,1	23,0	42,7	35,2	39,2	36,5	21,3	53,9
Не відповіли	0,3	0,3	0,2	0,2	0,3	0,0	0,1	0,2	0,0
Середній бал	3,9	3,7	3,8	4,1	4,0	4,1	4,0	3,6	4,4

Джерело: Українське суспільство в умовах війни: Київ: Інститут соціології НАНУ, 2025. с. 419.

Очевидно, що стигматизація – це не тільки процес, але й інструмент роз'єднання. Свої і чужі, «Я» та «інші»: за віком – «ейджизм», за статтю – «гендерні стереотипи», за станом здоров'я, за уподобаннями та переконаннями. В глибині стигматизації завжди лежить шаблонне мислення, та не треба забувати, що насадження шаблонів мислення – це інструмент авторитаризму, що спирається на каталізатори роз'єднання.

Зміни ситуації на фронті не так суттєво впливають на коливання довіри, як це можна спостерігати на прикладі щорічних вимірів рівня довіри до церкви, ЗМІ та волонтерів в опитуваннях КМІСу (Дослідження КМІС, 2025).

Те, що у грудні 2022 р. ЗМІ довіряли на 30% більше респондентів, ніж у грудні 2024 р. (відповідно 57% і 27%) можна пояснити не лише величезним обсягом інформації, але й занадто одноманітним стилем її подання. Тут спрацьовує так звана «доведеність до абсолюту» – перехід кількості в нову якість: наприклад, надмірність доступу до інформації – породжує інфодемію; а відсутність ерудиції – породжує вразливість та надмірну довіру до чуток.

За результатами дослідження, проведеного з 6 травня по 4 червня 2024 р. на замовлення громадянської мережі «Опора», можна зробити висновок: «якщо у 2023 році рівень довіри до більшості джерел інформації потроху зростав, у 2024 році українці стали менше довіряти всім джерелам інформації. Натомість зростає кількість людей, котрі не довіряють жодному джерелу інформації (5,2% у 2022, 7,7% у 2023 і 15,2% у 2024 році) (Дослідження ОПОРА, 2024).

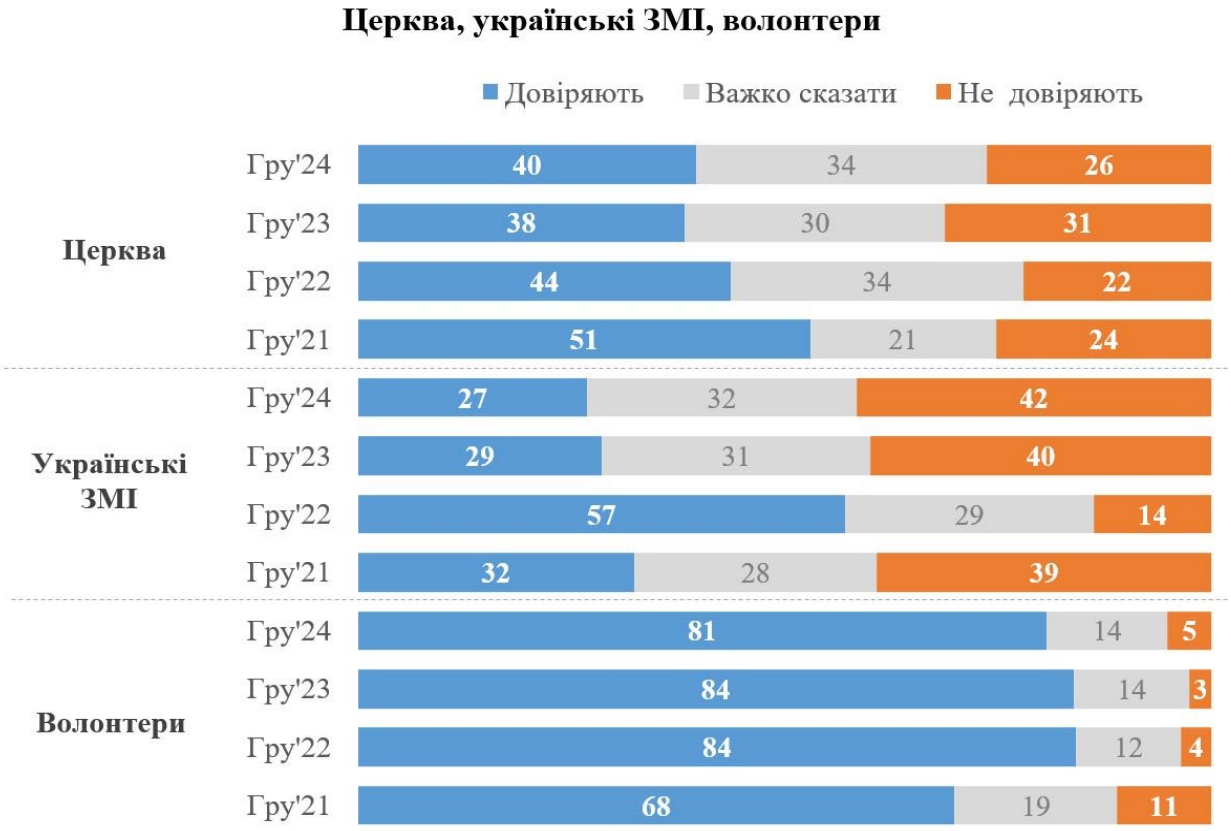

Рисунок 1.

Джерело: Дослідження КМІС. 2025. Динаміка довіри соціальним інституціям у 2021-2024 роках. URL: https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1467&page=1

За даними Центру Разумкова майже 80% респондентів висловлюють *недовіру* до чиновників держапарату (79%), Верховній Раді України (77%), судам (судовій системі загалом) (73%), Уряду України (71%), Прокуратурі (63,5%), коли Національному антикорупційному бюро України, як і Національному агентству з питань запобігання корупції та Спеціалізованій антикорупційній прокуратурі не довіряють по 62%, і комерційним банкам – 54% (Центр Разумкова, 2025).

На запитання, що вже стало традиційним в соціологічних опитуваннях щодо правильності вектору розвитку України, найбільш оптимістично респонденти відповідали (за даними Центру Разумкова) у лютому-березні 2023 р. (табл. 2), коли цей показник сягнув понад 60%.

Можна пояснити цей оптимізм сподіванням на наближення завершення війни (або контрнаступ, який так широко був «розпіарений» у медіа), і подіями всередині країни, що так чи інакше впливали на загальний ступінь оптимістичних настроїв.

Таблиця 2. Відповіді на запитання: «Якщо говорити в цілому, як ви вважаєте, події в Україні розвиваються у правильному чи неправильному напрямі?»

	груден ь 2021	вересень -жовтень 2022	лютий-березен ь 2023	груден ь 2023	березен ь 2024	вересен ь 2024	лютий-березен ь 2025
У правильному напрямі	20,3	51,0	60,6	45,3	37,7	33,4	31,7
У неправильном у напрямі	65,5	27,8	21,0	33,2	38,7	48,0	46,0
Важко відповісти	14,2	21,3	18,5	21,5	23,5	18,6	22,4

Джерело: Дослідження Центру Разумкова. Оцінка ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, ставлення до виборів під час війни, віра в перемогу (лютий–березень 2025 р.)

Проте, поряд з цим продовжувалась і медійна кампанія пошуку «факторів роз'єднання». Так, наприкінці 2024 року були оприлюднені дані дослідження USAID, Опори та KSE «Роз'єднані: поляризація в українському суспільстві». Головними чинниками поляризації визначались: а) українці в Україні – українці за кордоном; б) ті, хто проживали на ТОТ/у зоні бойових дій – ті, хто не мають такого досвіду; в) представники ПЦУ та УГКЦ – представники УПЦ МП; г) військові/їхні родичі – цивільні/ті, хто не має родичів-військових; д) україномовні – російськомовні (Дослідження USAID, Опори та KSE, 2024). Дослідження свідчить: «найбільшою є відстань між парою груп «представники ПЦУ та УГКЦ – представники УПЦ МП», а найменша – для груп «українці в Україні – українці за кордоном». При цьому оцінка представниками ПЦУ та УГКЦ представників УПЦ МП наближається до значення 3, тоді як останні оцінюють прихожан ПЦУ та греко-католиків помітно краще. Між тим, можна говорити хіба що про певну напруженість між групами (чи радше про деяке несприйняття вірянами ПЦУ й УГКЦ представників УПЦ МП), ніж про наявність поляризації між ними» (Ibid). Треба зауважити, що при аналізі «він'єток» у випадках, коли середні значення є меншими за 3 (що вказує на досить помітну антипатію до іншої групи) – це означає, що респонденти не схильні відчувати неприязність або відразу до представників протилежної групи. Отже, дослідження USAID, Опори та KSE все ж констатує, що не такі вже українці «роз'єднані», й поляризація в українському суспільстві не настільки висока.

Необхідно нагадати, що соціологами неодноразово виявлялись й фактори об'єднання. Так, за даними агенції «Рейтинг», найбільш важливими серед них виявилися: перемоги ЗСУ (65%), відбудова (49%) та допомога один одному (40%) – що можуть найбільше об'єднати українців. Економічне зростання є об'єднуючим фактором для 30% опитаних; мова (25%), вступ до ЄС/НАТО (20%), єдність політиків (15%), культура (13%), історія (9%), повернення біженців, релігія (по 4%), спортивні перемоги (1%) (Рейтинг, 2023).

Висновок: якщо соціологами буде і надалі декларуватись те, що українці сьогодні «роз'єднані», й навіть це виноситиметься у назву і тему досліджень, то навряд чи від результатів таких досліджень варто відштовхуватися, як від об'єктивної істини. Ступінь роз'єднаності тісно пов'язаний з каталізаторами, якими можуть бути не лише соціальні проблеми, а й діяльність певних соціальних інститутів (уряду, ЗМІ тощо), політичні цілі та інтереси певних політичних сил і партій. Точкою відліку в цьому питанні мають бути інгредієнти демократії, дотримання таких засад суспільства, як верховенство права, конституційні норми; свобода слова та віросповідань; право на інформацію та вибір мови спілкування; довіра до соціальних інститутів тощо. Коливання суспільних настроїв та єдність громадян переважно залежать саме від стабільності інституціональних засад демократії у державі, які є одночасно запорукою стійкості нації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дослідження КМІС. (2025). Динаміка довіри соціальним інституціям у 2021-2024 роках. URL: https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1467&page=1

2. Дослідження. Медіаспоживання українців: третій рік повномасштабної війни. (2024). ОПОРА. Громадянська мережа. Вибори в Україні /Election in Ukraine. URL: https://oporaua.org/viyna/doslidzhennya-mediaspozhivannya-ukrayinciv-tretiy-rik-povnomasshtabnoyi-viyni-25292

3. Дослідження Центру Разумкова (2025). Прес-реліз. Оцінка ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, ставлення до виборів під час війни, віра в перемогу (лютий–березень 2025р.) URL: https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-vyboriv-pid-chas-viiny-vira-v-peremogu-liutyiberezen-2025r

4. Дослідження USAID, Опори та KSE.(2024) Роз'єднані: поляризація в українському суспільстві. URL: https://www.oporaua.org/viyna/roz-yednani-polyarizaciya-v-ukrayinskomu-suspilstvi-25505

5. Рейтинг. Сприяння єднанню. Опитування 2 – 4 травня 2024 р. URL: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/research.pdf

6. Українське суспільство в умовах війни. Рік 2024.Колект. моногр./За ред. чл.-кор. НАНУ, д.філос.н. Є. Головахи, чл.-кор. НАНУ, д.соц.н., С. Дембіцького. Київ: Інститут соціології НАНУ, 2024. 450 с.

Тащенко Анна[1]
Email: anna.tashchenko@knu.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6038-7337

http://doi.org/10.5281/zenodo.19511657

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування. Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 30 травня 2025 року (Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. – 346 с.

Переговори та соціальний порядок

Останні соціологічні опитування громадської думки в Україні свідчать про відсутність абсолютної одностайності у ставленнях жителів України до трьох предметів міжнародних переговорів у вигляді умовних мирних планів (Грушецький, 2025), в думках із приводу нещодавніх переговорів представників України і Росії у Туреччині та різних припущень (Соціологічна група «Рейтинг», 2025). При цьому багато уваги в соціально-політичному осмисленні поточної війни та варіантів її завершення приділяється агентам переговорного процесу – насамперед президентам країн. І це цілком логічно та соціологічно, однак, шукаючи пояснення не менш логічної різноманітності ставлень і думок у суспільстві, слід звернути увагу і на саму практику переговорів, усталені уявлення про яку можуть формувати заздалегідь більш оптимістичні або навпаки, більш песимістичні очікування щодо результатів діяльності залучених у переговори політичних агентів.

Заради дослідження стереотипів щодо переговорів ми вирішили скористатися доступними даними від доступних осіб із кола студентства, маючи досвід викладання дисциплін щодо ведення переговорів у одному з національних вищих навчальних закладів, і в рамках цього досвіду – застосування експериментальних візуально орієнтованих методик зняття початкових уявлень про типові переговори (Tashchenko & Kryveshchenko, 2023, с. 297–301). Починаючи з 2023 року кожного навчального семестру ми отримували від слухачів дисциплін про переговори по декілька десятків відео фрагментів із фільмів та серіалів, що, на їхню думку, можна було обґрунтовано ідентифікувати як сцени переговорів. До демонстрації та обговорення відео фрагментів слухачі були ознайомлені із трансформацією поглядів на переговірний процес, впорядкованими лектором у відповідності до групи теорій соціального порядку (Резник, 2015, с. 183–198) з огляду на закономірну схожість дослідницьких запитань, що ставили перед собою задля осмислення причин координації і кооперації людей теоретики-суспільствознавці та експерти з ведення переговорів. Поява соціального порядку – це результат найперших та найбільших переговорів у світі, й дотепер на переговори можуть дивитися як на війну – як Т. Гоббс на первісний стан людства; також їх можуть вважати простором прояву різних моделей поведінки, як це робив Ф. Гаєк; нарешті, їх можуть ставити у сильну залежність від позитивності установок щодо іншої сторони переговорів, що кореспондує із важливістю довіри та

[1] Кандидат соціологічних наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

оптимальних інтеграції та регуляції згідно із М. Грановеттером та Е. Дюркгаймом відповідно. Звісно, наше дослідження має значну кількість обмежень, бо воно було і є вбудованим у навчальний процес та планувалося насамперед заради користі для студентів у плані можливості (само)рефлексії щодо особистого та групового прогресу. Проте і ці нерепрезентативні дані у поточному загально ознайомчому вигляді можуть допомогти закласти фундамент для гіпотезування в контексті ширшої соціальної (само)рефлексії різних способів мислення за перманентного отримування величезної кількості медіа-повідомлень про мирні переговори.

Щороку пересвідчуємося – відмовитися від негативних стереотипів щодо переговорів важко навіть за вмотивованості людини здобути про переговори нове знання і вправлятися у відповідних навичках. Головна перешкода – ілюзія справжності й відвертості таких переговорів, які відбуваються у девіантному середовищі, в той час як нормальні переговори сприймаються як вистава, що приховує дійсні наміри і предмети розмови, нібито аналогічні до наявних у злочинних переговорах – див. табл. 1.

Схожі уявлення лягали в основу класичних наукових праць щодо переговорів, але у науковій літературі вони вже давно переосмислені, а от у буденній свідомості приживаються надзвичайно легко і стійко. Сучасні наукові погляди на переговори знаходили відгук у студентів частково. З одного боку, вони швидко вловлювали, що наразі переговори не обов'язково означають формалізовану дискусію у суворо кодифікованих обставинах – це будь-яка розмова з чіткою метою, максимальною увагою до партнерів по переговорах і відсутністю прагнення за будь-яку ціну змінити їхню життєву або ділову позицію; з іншого боку, це вловлювання відступу від формалізації все частіше спрямовувало студентів до асоціативного перенесення даної свободи на тіньові практики «брудного бізнесу». При цьому фактори фізичного примусу і заглушеної совісті у сприйнятті сцен переговорів студентами відступали за лаштунки, бо більшої вагомості вони надавали інтелектуальному вправлянню персонажів обраних ними фільмів та серіалів, і часто приймали питання моральних принципів за суто емоційні ситуативні прояви персонажів. Також нами було зафіксовано підстави для закріплення старого популярного стереотипу щодо раціональності офіційних переговорів як виключного породження сфер бізнесу та політики – див. табл. 2.

Відповідно, якщо переговори в принципі сприймаються як завуальований злочин, і в офіційному контексті, як поле діяльності насамперед розуму, то у випадку співпадіння зафіксованих тенденцій сприйняття з тенденціями в українському суспільстві взагалі потенційні переговори між Україною та Росією можуть здобувати різні оцінки залежно від того, наскільки задіяні в переговорах політичні агенти відповідатимуть образу кмітливих девіантів. У ситуації зі студентами були спроби модерувального впливу шляхом демонстрації зразків відео фрагментів із переговорами, по-перше, з фільмів різного жанру, по-друге, з різними – на думку викладача, комбінаціями провідних рис переговорів. Ці спроби впливу показали, що переважно легко передати приховані повідомлення про

важливість у переговорах емоцій та статусу, – що вже непогано для потенційного врівноважування суто розумових здібностей, – а от приховані повідомлення про важливість моральності і моралі студентам-глядачам адекватно розшифрувати було важче; до того ж, вони часто проявляли різночитання – див. табл. 3.

Таблиця 1. Розподіл відео фрагментів переговорів за визначеними контекстами, дані у %

Сцени	*Контекст сцен переговорів*				*За мірою формалізації*		*За мірою «правильності»*	
	Офіц. нормат.	Офіц. злоч.	Неофіц. нормат.	Неофіц. злоч.	Офіц. загалом	Неофіц. загалом	Нормат. загалом	Злоч. загалом
Індивідуальна інтерпретація викладача								
Загалом, 2023[II]-1[III]	40	34	26	0	74	26	66	34
Загалом, 2024-1	49	12	24	15	61	39	73	27
Загалом, 2024-2	46	15	17	22	61	39	63	37
Загалом, 2025-1	13	10	45	32	23	77	58	42
Колективна інтерпретація студентів								
Загалом, 2024-2	31	23	13	33	54	46	44	56
Загалом, 2025-1	37	5	21	37	42	58	58	42

Ми схильні вважати вищезазначене, як пов’язане зі стереотипами, коли моральність – це не предмет розмови на вищих поверхах хмарочосів, що переговори – синонім «суто бізнесу» і силового впливу, а емоції у переговорах у першу чергу – індикатор поваги чи неповаги до іншої сторони, де інші нюанси їхнього навіть щирого прояву зазвичай слабко розпізнаються. Як показали практичні тренування студентів, саме введення різноманітних емоційних прийомів у переговорні ситуації викликало найбільше зніяковіння, ментальну неповороткість та захисну сміхову реакцію. Тож не

[II] Тут і аналогічне надалі – це позначення року зібрання даних.

[III] Тут і аналогічне надалі – це позначення календарного семестру року зібрання даних.

дивно, що і в нинішній повномасштабній війні маємо дві паралельні реальності – у хорошому сенсі вигадливі емоційні різномовні дописи та коментарі користувачів соціальних мережах про наслідки війни і неспівставні з ними, на думку громадськості, офіційні політичні рішення союзників України. Окремо варто згадати гендерні стереотипи щодо переговорів. У ситуації щодо підтримки України ми часто отримуємо найбільш резонуючі повідомлення саме від впливових політиків-жінок, а серед персонажів злободенних політичних карикатур та гучних заголовків частіше зустрічаємо впливових політиків-чоловіків. На прикладі вподобаних студентами фільмів і серіалів із сценами переговорів маємо схожі обставини, за яких, зокрема, суто жіночі переговори або відсутні, або просто не відбираються як сцени типових переговорів – див. табл. 4 і 5.

Третя річниця повномасштабного російського вторгнення сприяла тому, що ми вирішили ввести до аналізу відео фрагментів ще низку критеріїв, котрі раніше використовувалися у навчанні, але не підлягали запису і порівнянню. За умов щільнішого тематичного зв'язку переговорів і соціального порядку відкриваються ще більше проблемних точок для соціологічного опрацювання – див. табл. 6. Уже помітною є небезпека приписування переговорам без створюваної цінності якоїсь ілюзорної цінності, переоцінки міри емоційної близькості та неформальності – як правило, внаслідок надмірного покладання на факт попереднього знайомства учасників або на соціалізовану «картинку», чи сліпоти щодо наявності первинних моральних порушень до переговорів тощо. Проте для більш ґрунтовного аналізу потрібна динаміка даних.

Таблиця 2. Розподіл відео фрагментів переговорів за визначеними двома провідними рисами, дані у %

Сцени	Вік	Емоції	Мораль	Розум	Сила	Статус
Індивідуальна інтерпретація викладача						
Загалом, 2023-1	5,5	8	23,5	31,5	13	18,5
Загалом, 2024-1	2,5	28	16	18	8,5	27
Загалом, 2024-2	0	20	14	18,5	21,5	26
Загалом, 2025-1	1,5	25	23,5	16	18	16
Колективна інтерпретація студентів						
Загалом, 2024-2	0,5	28,5	9,5	25	13,5	23
Загалом, 2025-1	2,5	24	12	30,5	3,5	27,5
За мірою формалізації						
Неофіційні нормативні, 2023-1	15	15	30	20	10	10
Неофіційні злочинні, 2024-1	8	25	16,5	16,5	16,5	16,5
Неофіційні нормативні, 2024-1	0	45	20	10	0	25
Офіційні злочинні, 2023-1	0	4	23	34,5	27	11,5
Офіційні злочинні, 2024-1	0	10	20	30	20	20
Офіційні нормативні, 2023-1	3,5	6,5	20	36,5	3,5	30
Офіційні нормативні, 2024-1	2,5	25	12,5	20	7,5	32,5

Таблиця 3. Розподіл готових зразків сцен переговорів за визначеними двома провідними рисами, дані у %

Сцени	Вік	Емоції	Мораль	Розум	Сила	Статус
Фрагменти з фільму «Найщасливіша дівчина на світі», оцінка викладача, 2024-2	0	50	50	0	0	0
Фрагменти з фільму «Найщасливіша дівчина на світі», оцінка студентів, 2024-2	0	50	30	10	0	10
Фрагменти з фільму «Весільний сезон», оцінка викладача, 2024-2	0	50	50	0	0	0
Фрагменти з фільму «Весільний сезон», оцінка студентів, 2024-2	16,5	41,5	16,5	16,5	0	8
Фрагменти з фільму «Червоне повідомлення», оцінка викладача, 2024-2	0	0	0	0	50	50
Фрагменти з фільму «Червоне повідомлення», оцінка студентів, 2024-2	0	12,5	0	31	19	37,5
Фрагменти з фільму «Не дивіться вгору», оцінка викладача, 2024-2	0	0	50	0	0	50
Фрагменти з фільму «Не дивіться вгору», оцінка студентів, 2024-2	0	21,5	21,5	7	0	50

Таблиця 4. Статевий розподіл персонажів сцен переговорів і презентаторів, дані у %

Сцени	*Переговори*			*Презентатори*	
	Чоловічі	Жіночі	Змішані	Чоловіки	Жінки
Індивідуальна інтерпретація викладача					
Загалом, 2023-1	63	3	34	45	55
Загалом, 2024-1	24	5	71	17	83
Загалом, 2024-2	58	5	37	15	85
Загалом, 2025-1	34	3	63	34	66
Колективна інтерпретація студентів					
Загалом, 2024-2	60	7	33	15	85
Загалом, 2025-1	37	3	60	34	66

Таблиця 5. Статевий розподіл персонажів сцен переговорів і презентаторів за контекстами, дані у %

Контекст кіносцен переговорів	*Переговори*			*Презентатори*	
	Чоловічі	Жіночі	Змішані	Чоловіки	Жінки
Неофіційний злочинний, 2024-1	0	0	100	0	100
Неофіційний нормативний, 2023-1	20	10	70	30	70
Неофіційний нормативний, 2024-1	20	10	70	0	100
Офіційний злочинний, 2023-1	92	0	8	62	38
Офіційний злочинний, 2024-1	20	0	80	40	60
Офіційний нормативний, 2023-1	67	0	33	40	60
Офіційний нормативний, 2024-1	35	5	60	25	75

Таблиця 6. Розподіл за пробним включенням до порівняння типізації сцен за іншими критеріями, дані у %

Критерії аналізу сцен переговорів, 2025-1		Студенти	Викладач
Сума	Нульова	29	50
	Ненульова	71	50
Лідерство	Традиційне	11	19
	Харизматичне	61	58
	Бюрократичне	28	23
Інтеграція	Низька	55	52
	Середня	11	32
	Висока	34	16
Регуляція	Низька	23	10
	Середня	24	42
	Висока	53	48
Типажі за дотриманням інтересів (Суспільне Новини, 2015)	«Акули»	26	21
	«Сови»	21	23
	«Лисиці»	39	43
	«Ведмедики»	11	10
	«Равлики»	3	3
Типажі за дотриманням правил (Ігнатенко, 2017)	«Наївні зяблики»	45	21
	«Паскудні зяблики»	34	45
	«Мстиві зяблики»	10	10
	«Мстиві зяблики, що галасують»	11	24

ЛІТЕРАТУРА

1. Грушецький, А. (2025, 14 травня). *Прес-релізи та звіти – Сприйняття окремих мирних планів для завершення війни*. Домашня сторінка КМІС. https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1530&page=1

2. Ігнатенко, О. (2017, 28 грудня). *Теорія ігор: Дилема ув'язненого, стратегія мстивого зяблика та реформи*. Блоги і новини України – site.ua. https://site.ua/olexii.ignatenko/teoriya-igor-dilema-uvyaznenogo-strategiya-mstivogo-zyablika-ta-reformi-i06ggo7

3. Резник, В. (2015). Теорії соціального порядку: Особливості структурування та викладання за пояснювальною схемою Дж. Коулмена. *Соціологія: Теорія, методи, маркетинг*, (4, жовтень – грудень), 174–201.

4. Соціологічна група «Рейтинг». (2025, 17 травня). *Ставлення українців до переговорів у Туреччині*. Група «Рейтинг». https://ratinggroup.ua/research/ukraine/negotiations_may2025.html

5. Суспільне Новини. (2015, 22 грудня). *Суспільний університет. Мистецтво переговорів* [Відео]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=V4WAXEQrLcY

6. Tashchenko, A., & Kryveshchenko, V. (2023). Harder than said: Getting past «war of all against all» in the negotiation learning. *Scientific Journal of Polonia University*, *58*(3), 291–302. https://doi.org/10.23856/5841

Цуканова Дарина[1]
Email: dasha932015@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6077-7856

http://doi.org/10.5281/zenodo.19511706

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування. Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 30 травня 2025 року (Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. – 346 с.

Громадська діяльність національних меншин України у воєнний час

Громадська діяльність в різних соціальних процесах та її безпосередня організація досить часто постає в центрі наукових дискусій, зокрема і в Україні. Адже демократизація сучасних трансформаційних процесів державних інституцій (особливо в умовах воєнного стану) потребує залучення максимальної кількості соціальних груп, не зважаючи на етнокультурне походження. Вітчизняна дослідниця Кін О. М. зазначає, що дана категорія тісно пов'язана з терміном «громадська активність» та визначається як безоплатна, добровільна, активна, безкорисна й дієва позиція, направлена на трансформаційні процеси та позитивні зміни у суспільному житті. Громадська діяльність часто засновується на соціально значущій меті.

Зазвичай вона спрямована на захист інтересів тих чи інших громад, певного колективу, окремої особи або цілого суспільства. Громадська діяльність є цілком доступною для охочих, має динамічний характер, зокрема й особового складу, який забезпечує наступність і логічність традицій, принципів та норм, а також займається підбором методів діяльності та їх формату. Громадська активність виступає як якість, яка може бути притаманною особистості (Кін, 2021. с. 92-94).

Проте, дослідниця Буклєєва І. В. зауважує, що громадська активність – це ніщо інше як багаторівневий феномен суспільної реальності, який має наступні складники: відчуття соціальної відповідальності перед державою та перед спільнотою (національною, сільською або міською), високий рівень розвитку культури й громадської свідомості людини, фактор переслідування власних інтересів особи з метою покращення власного матеріального стану й здобуття доступу до культурних благ. Громадська активність проявляється в політичній, соціально-комунікативній, культурній, інформаційній, громадській та в інших сферах життя соціуму (Букрєєва, 2020, с.89).

Відомо, що Друга світова війна, дуже масштабний воєнний конфлікт, який приніс людству масу смертей та руйнувань, являє собою політичний акт та інструмент, який був задіяний задля досягнення певних політичний цілей. Масштабність ведення бойових дій стала причиною залучення громадян незалежно від етнонаціонального походження.

Одним із чинників залучення людей стала актуалізація стереотипів національного й етнічного характеру та відповідних міфів. Національні почуття переважили релігійні, соціально-класові й політичні інтереси, а

[1] Аспірантка, Український державний університет імені Михайла Драгоманова.

також сімейні й культурні цінності. Тож, історики виділяють три етапи в історіографії долі національних меншин України в роки Другої світової війни.

Перший етап припадає на 1939-1941 роки, коли відбулася зміна статусу етнічних спільнот й корінного населення західних регіонів через включення їх до складу УРСР, де мали місце репресії, депортації під егідою соціалістичних перетворень. Другий етап пов'язаний з розгортанням активних бойових дій у зв'язку з нападом Німеччини та встановленням нацистського режиму на окупованих територіях України (1941-1943 роки). Третій етап мав місце з 1944 по 1945 рік, позначений відновленням радянської влади, депортацією етнічних меншин Криму, примусовим обміном населення, боротьбою українських повстанців та приєднанням Закарпаття до УРСР (Котигоренко, 2020, с.294-295, 303.).

Наразі національні меншини України беруть активну участь в захисті вітчизни від російського вторгнення. Проте, цього разу це відбувається відповідно до їх відчуття патріотизму та любові до України як до Батьківщини. 11 грудня 2023 року відбувся форум-марафон змішаного формату (офлайн та онлайн), який був проведений під гаслом, що наголошує на єдності та на свободі всіх членів суспільства, незважаючи на етнокультурну ідентичність. Відомо, що з самого початку повномасштабної війни і зараз представники національних меншин вступали й продовжують вступати в ряди Збройних сил України та до Сил територіальної оборони.

На нашу думку, це є чітким доказом того, що «нацизм» в Україні не є поширеним суспільним явищем, а протилежні твердження представляють собою маніпулятивний інструмент пропаганди. До того ж, члени меншин брали учать в організації шляхів евакуації та мереж надання гуманітарної допомоги. З допомогою наявних міжнародних зв'язків, члени спільнот привертали міжнародну увагу до проблеми війни в українській державі, залучали кошти у вигляді фінансової допомоги, а також активно працювали на політичному полі.

Важливо тут зазначити, що навіть у важкі часи війни в Україні й досі відбуваються консультації з корінними народами та національними меншинами стосовно захисту їх ідентичності, культури, мови, традицій та прав зокрема. На форумі відмітили, що Україна сьогодні є однією з найбільших поліетнічних країн у Європі, адже 20% її населення складають національні меншини та корінні народи. Та не зважаючи на це, українське суспільство відзначається своєю єдністю перед обличчям загрози та терору (В окопі національностей немає.., 2023).

Член Меджлісу (аналог парламенту та представницько-законодавчий орган) кримськотатарського народу Ескендер Барієв зауважує, що Росія здійснює геноцид українського народу, який поширився на ромів, татар та євреїв. Аби встояти, представники національних спільнот почали тісно взаємодіяти між собою, і з етнічними українцями. У зв'язку з чисельними викраденнями представників корінних народів на окупованих територіях, керівник громадського об'єднання «ШАН» Мисько В. опікуючись

кримськими татарами, які переселилися на Закарпаття, допомагає в наданні житло, забезпеченні обідами, харчовими наборами та засобами гігієни.

Також були створені волонтерські кримськотатарські центри, які займалися і організацією гуманітарної допомоги, і плетінням маскувальної сітки. Був організований проект, який присвятили дозвіллю дітей й кримськотатарської молоді завдяки платформі, яка має назву «Ініціатива 26 червня» про майбутнє татар та Криму зокрема. Ромська національна меншина також зайняла досить активну громадську позицію у важкий для української держави час. В Запоріжжі наразі діє організація «Голос Ромні» – Об'єднання ромських жінок», яка надає юридичні послуги та розповсюджує правдиву інформацію про отримання фінансової та гуманітарної допомоги від міжнародних фондів, отримання статусу ВПО та отримання компенсації за зруйноване житло.

Відома своєю діяльністю також «АРКА» (адвокатська організація), яка допомагає ромським родинам родом із Маріуполя, Херсона, Дніпра та інших міст. Ромський фонд «Чіріклі» брав участь у евакуації ромів із окупованих територій та фінансово підтримав понад 20 тисяч осіб. Спілка вірмен України допомагає фронту та займається волонтерством, ними був відкритий гуманітарний штаб, що допомагає військовим та переселенцям. Грецька національна меншина разом з Федерацією грецьких товариств провела низку культурно-інформаційних заходів та виставок, присвячених місту Маріуполь (до війни і після) та організувала низку програм для поїздок українських дітей до таборів в Грецію (Смагіна, 2023).

Тож, суспільство наразі як ніколи продемонструвало свою єдність не зважаючи на етнокультурне розмаїття. Корінні українці разом з національними спільнотами пліч-о-пліч боронять Україну й забезпечують всебічну підтримку постраждалим. Ми вважаємо, що це є наслідком сформованої громадської ідентичності у всіх членів сучасного українського суспільства, коли громадська ідентичність – це віднесення (ототожнення) себе першочергово до спільноти громадян певного державно-національного утворення. Зазначена ідентичність характеризується активним і свідомим громадянством, наявністю усвідомленого відчуття індивідом власного членства в громадянському суспільстві. Показниками громадської ідентичності зазвичай слугують відчуття гордості стосовно Батьківщини, ототожнення з країною та чітко виражене небажання покидати свою країну. Громадська ідентичність формується в процесі соціалізації, навчання в освітніх закладах, починаючи з раннього дитинства. Освітній заклад при проведенні навчання, як правило, залучає історичне, морально-патріотичне й правове виховання, що в результаті прищеплює любов й шану до вітчизни (Резнік, 2006).

На підтвердження власних розмірковувань ми наведемо результати дослідження, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС) 2022 року (з 6 по 20 липня). До вибірки не були включені тимчасово окуповані території й особи, які знаходилися за кордоном на час проведення дослідження. В опитуванні брали участь респонденти віком від 18 й старше.

Загальний обсяг респондентів становив 2000 людей. Отже, 85% населення України (не зважаючи на лінгвоетнічні, регіональні, вікові, поселенські, гендерні й інші відмінності) вважають себе громадянами своєї країни. Починаючи з 1992 року цей відсоток поступово зростав, у 1992 році становлячи 45,6 % (в часи, коли мала місце пострадянська адаптація), з 2004 по 2006 сягнув 51,6 % (період першої громадської мобілізації), дещо знизившись у 2010 році – 51,2 % (тоді у суспільстві переважала політична поляризація), проте зріс з 2017 по 2018 рік до показника 58, 6% (час другої громадської мобілізації), на період третьої громадської мобілізації (який прийшовся на лютий-липень 2022 року) відсоток респондентів, які першочергово вважають себе громадянами України сягнув позначки 84,6% (Дембіцький, 2022).

Отже, національні меншини України беруть активну участь в захисті вітчизни та громадській діяльності зокрема. Проте, їхня громадська діяльність відтепер присвячена не лише захисту власних інтересів і прав, а й допомозі людям, які постраждали у війні. Допомога загалом полягає в організації евакуації, наданні гуманітарної й фінансової допомоги, волонтерстві, в поселенні людей, які отримали статус внутрішньо переміщених осіб тощо. Чимало представників етнічних спільнот зі зброєю в руках боронять державу, яку вважають своєю Батьківщиною. Основою прояву такого патріотизму з боку меншин ми вважаємо наявність громадської ідентичності у кожного члена суспільства, що значною мірою була сформована завдяки інституту освіти, який і надав відповідне виховання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Букрєєва, І. В. (2020). Громадська активність як індикатор соціального капіталу міста. *Габітус, 1*(12), 87–91.

2. Державна служба України з етнополітики та свободи совісті. (2023). В окопі національностей немає. Всі ми разом захищаємо нашу країну. https://dess.gov.ua/v-okopi-natsionalnostey-nemaie-vsi-my-razom-zakhyshchaiemo-nashu-krainu/

3. Дембіцький С. Київський міжнародний інститут соціології. (2022). Показники національно-громадянської української ідентичності. https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1131&page=1

4. Кін, О. М. (2021). Теоретичний аналіз поняття «громадська діяльність». *Теорія та методика навчання та виховання, (50)*, 87–97. https://doi.org/10.34142/23128046.2021.50.08

5. Котигоренко, В., та ін. (2020). *Національні меншини України в політичних процесах 20–21 століть: стан і проблеми дослідження*. ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України.

6. Резнік, О. О. (2006). Громадська ідентичність. *Енциклопедія Сучасної України*. https://search.app/X3NuiDN5eULaq3Rf8

7. Смагіна, А. (2023). Україна багатьох облич: як національні меншини підтримають одне одного під час війни. *Рубрика медіа рішень. Спецпроєкт «Вікно відновлення»*. https://rubryka.com/article/natsionalni-menshyny-ukrayiny/

Шульга Микола[I]
Email: chebrec@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7763-7195

http://doi.org/10.5281/zenodo.19511836

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування. Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 30 травня 2025 року (Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. – 346 с.

Образи соціального майбутнього як чинники консолідації суспільства

Проблема згуртованості суспільства, його груп, в усі часи була актуальною, як для науки, так і для суспільної практики. Вона звично особливо загострюється в періоди, коли існують загрози існуванню держави, її інститутів, історичного вибору народу, здоров'ю всього населення, природному середовищу тощо. За таких обставин поряд із завданнями інтеграції, солідаризації спільнот постає завдання їхньої соціальної консолідації. Під соціальною консолідацією ми розуміємо процес згуртування соціальних груп навколо спільних цілей, цінностей та інтересів. Консолідація суспільства – це процес зшивання місць розривів суспільної тканини або зміцнення місць її послаблення (Злобіна, Тихонович, Шульга, 2005).

Серед багатьох соціальних чинників, що сприяють консолідації суспільства, можна виокремити образи майбутнього. Вони постають як суперечливі фактори, що можуть, з одного боку, сприяти консолідації суспільства, а з іншого – зростанню його фрагментації, збільшенню соціальної дистанції між групами, підвищенню соціально-психологічної напруженості та зниженню взаємної довіри. Вони дають можливість дослідити, як майбутність впливає на теперішність, зокрема проаналізувати, як образи майбутнього впливають на процеси консолідації і консолідованість суспільства.

Як відомо, поняття образів майбутнього у науковий обіг запровадив Ф. Полак (Polak, 1961). Слід звернути увагу на те, що окрім всіх інших ідей, які вчений висунув у своїх працях, він акцентує увагу на майбутньому як чиннику теперішнього. На його думку, значимість образів майбутнього в житті суспільства настільки важлива, що ті соціуми в історії людства, які не орієнтувались на образи майбутнього, занепадали. У тих суспільствах, де конструювали соціальне майбутнє, воно поставало у вигляді утопій і антиутопій, у формі футурологічних творів, наративів і сценаріїв тощо. Такі образи майбутнього різнилися не тільки своєю тематикою, а й наповненістю, деталізацією. Рівень їхньої конкретності коливається від утопій Т. Мора, Т. Кампанелли, К.А. Сен-Сімона, Ш. Фур'є, Р. Оуена до теоретичних начерків К. Маркса, від футурологічних сценаріїв Е. Тоффлера, до геополітичних передбачень З. Бжезіньського та С. Гангтінгтона. Масштаби та часова віддаленість образів майбутнього стають критеріями їх поділу на далекі і близькі. Проте головний критерій їх відмінностей полягає зовсім в іншому:

[I] Доктор соціологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, головний науковий співробітник, Інститут соціології НАН України.

вони будуються на різних теоретичних припущеннях. Це принципово різні мисленнєві конструкції, коли далекі образи будуються на засадах повного розриву з теперішнім. В їх основі лежить вигадана, умоглядна картина об'єктів і процесів, яка не спирається на досвід минулого і теперішній досвід. А принципом утворення образів близького майбутнього є наступність між сьогоденням і прийдешнім. Їхній зміст достатньо щільно наповнюється конкретикою. Та все ж образи майбутнього залишаються доволі абстрактними конструкціями (Шульга, 2025).

Отже, з одного боку, образи майбутнього є занадто абстрактними, що знижує їхню цінність, як безпосереднього засобу політики та державного управління, а, з іншого, завдяки цій якості, вони стають доволі ефективними чинниками консолідації соціальних груп. Образи майбутнього постають як свого роду соціальна матриця, що об'єднує й відтворює в уявах прийдешню соціальну цілісність. Завдяки своїй абстрактності, вони у певній мірі нівелюють існуючі ціннісні розбіжності між категоріями і групами людей. Високий рівень абстрактності соціальних образів дозволяє подати уяви про суспільство або його складові, в такому вигляді, немов би в ньому в основному вирішені основні питання соціальної справедливості та рівності. Непоєднувані, протилежні цінності виносяться за межі образів майбутнього, вони наповнюють континуум відсутності, який може стати предметом зовсім іншого аналізу і вивчення.

В образах майбутнього соціальні уяви можуть бути насиченими нездійсненними ідеями, коли в майбутнє переміщують сьогоднішні надії та цілі. В них майбутнє стає безмежним простором для прояву бажаних можливостей. Більш того, переповненість фантазмами є властивістю і характерною ознакою певної уяви майбутнього. Питання, як можна досягти, якими шляхами, за рахунок якого наявного потенціалу, такого привабливого стану суспільства, в контексті пропаганди образів майбутнього певними політичними або економічними суб'єктами вважаються недоречними. Завдання пропаганди полягає в тому, щоб дані образи стали апріорними і аксіоматичними.

Особливу роль у консолідації суспільства відіграють ті образи соціального майбутнього, що набули у суспільстві форм соціальних очікувань, які сприйняті і поділяються його значною частиною, постають як бачення бажаного майбутнього, втілюючись у форми соціального життя та соціальних порядків. Значна віддаленість від теперішнього, пересиченість бажаними соціальними очікуваннями робить образ такого майбутнього масовим і популярним вже сьогодні.

Як правило, образ майбутнього набуває такого високого рівня абстрактності, коли, по суті, в суспільно-політичному житті він стає маркером, гаслом, яке розшифровується і сприймається суспільством без аргументації і доказів. В сучасних умовах таких якостей образи майбутнього набувають за допомогою діяльності політичних партій, засобів масової комунікації, соціальних мереж, модусів художньої культури.

Ефективність консолідаційного впливу образів майбутнього на суспільство залежить не тільки від масштабу, в якому постає прийдешнє, але й від представленості його, або у формі унітарності («гегемоністського майбутнього», «мономайбутнього»), або множинності (Luba, 2017).

Сформовані футурологами образи суспільного майбутнього набувають сенсу обіцянок у теперішній суспільній свідомості, у поточній громадській думці. Їх чекають, на них сподіваються, в них вірять («Якщо нам не вдалося так пожити, то хай, хоча б наші онуки поживуть!»). Хоча вже той факт, що образи майбутнього, як правило, постають у суперечливій і конкурентній множинності, тобто у варіантах чогось того, що сучасники називають одним і тим же терміном, і сприймають, як таке, що належить до одного роду явищ, означає, що більшість із них не справдяться.

В гносеологічному плані образи майбутнього є засобом пізнання теперішнього. Вони відображають сьогоднішні найбільш затребувані соціальні потреби, виявляють дефіцит рішень насущних суспільних проблем, фіксують найбільш напружені точки суспільних відносин. Адже, як правило, науково-технологічні та суспільно-політичні образи майбутнього є варіантами відповіді на сьогоднішні суспільні виклики. Проте ці відповіді розрізняються своєю якістю, теоретичністю, адекватністю реаліям, ступенем насиченості різноманітними мріями, бажаннями, надіями, очікуваннями, політичними спекуляціями. Наука покликана дати адекватні відповіді на виклики, що виникають не лише під впливом нових технологій, але й новітніх тенденцій в філософській та політико-ідеологічній сферах. Осмислення можливих образів майбутнього спрямоване на те, щоб своєчасно уникнути виникнення суспільних порядків гірших або більш небезпечних за ті, що існують тепер, на сьогоднішній день.

До того ж, не простою проблемою є питання, що таке сьогоднішній день? (Hershfield, Maglio, 2019). Саме розуміння теперішнього, як на побутовому рівні, так і на рівні наукових понять, дуже відрізняється у плані масштабності, тобто часової тривалості, протяжності. Тепер – це негайно, прямо зараз, протягом доби, тижня, місяця, року тощо? А може мова йде про десятиліття і століття, як у істориків? Або тисячоліття, як у геологів? Зворотнім боком цих запитань є питання, коли з'являється, як красиво висловився Ф. Полак, «ненароджене завтра», коли починається «майбутнє, що вічно відступає» (Polak, 1961, pp.17, 21).

Найбільш теоретично строго до поняття теперішнього підійшов А. Шюц (Шюц, Лукман, 2004), розвиваючи думки щодо соціального часу П. Сорокіна (Sorokin, Merton, 1990). А. Шюц користується не буденним терміном «теперішнє», а запроваджує термін «теперішність». Він вводить декілька понять, які розкривають теперішність. По-перше, він чітко заявив, що теперішність розглядається як прояв соціального часу. По-друге, ввів поняття зони досяжності, як додаткової характеристики, що конкретизує поняття соціального часу в теперішній формі. Остання, на його думку, є простором втручання суб'єкта в оточуючий світ через діяльність, є цариною того, на що він може вплинути.

Отже, в контексті аналізу образів майбутнього як чинників консолідації суспільства, звернемо увагу на те, що при цьому необхідно окреслювати часові межі подібних впливів (Шульга, 2024). Шюцівське поняття теперішності якраз і дозволяє окреслювати контури впливу образів майбутнього на процеси консолідації.

Насамкінець, розглянемо, що в образах майбутнього сприяє сьогоднішньому згуртуванню людей, яка теперішність консолідує їхні помисли і дії?

По-перше, спонтанно породжені або цілеспрямовано сконструйовані в суспільній свідомості за допомогою фантастики, футурології, мистецтва тощо та підхоплені і широко розповсюджені за допомогою засобів масової комунікації образи майбутнього допомагають масам долати «кричущу невизначеність», яку вони переживають щодо близького або далекого прийдешнього (Brown, Rappert, Webster, 2016). На цьому ґрунті проблисків контурів соціально очікуваного зростає розуміння необхідності формування консолідованого соціуму вже тепер.

По-друге, реалізація очікувань, пов'язаних з певними образами соціального майбутнього, передбачає досягнення такого типу соціального порядку, що влаштовує всі існуючі в теперішньому суспільстві соціальні групи, а отже, сприяє подоланню несумісності деяких базових цінностей, допомагає зближенню соціальних дистанцій між групами.

По-третє, образи майбутнього, що відтворюють у своїх картинах внутрішні і зовнішні загрози: соціальні кризи, пандемії, технічні і технологічні катастрофи, стихійні лиха, війни тощо, консолідують, практично, всі групи суспільства, оскільки стає очевидним для всіх, що спільна небезпека може бути подолана лише колективними діями.

По-четверте, виписані в наративах майбутнього спільні для суспільних груп соціальні цілі мобілізують їх на консолідовану діяльність. Наприклад, групи та категорії громадян, що виникли через війну: внутрішньо переміщені особи, люди, що втратили житло і майно, вимушені емігранти, комбатанти, інваліди війни, воєнні волонтери і ті, хто не перебував у військових формуваннях тощо, сприйнявши, на їхню думку, переконливий образ бажаного майбутнього устрою суспільства, згуртовують співгромадян вже сьогодні. Засвоєні подібні уявлення про майбутнє розвивають у громадян відчуття приналежності до соціального цілого, відчуття взаємної консолідованості.

По-п'яте, негативні, загрозливі сценарії майбутнього об'єднують людей, завдяки їхньому спільному бажанню не втратити контроль над тим, яке лихо може принести майбутнє суспільству. До цього слід додати і необхідність тримати в полі зору суспільства передбачення непередбачуваних «ненавмисних наслідків», які з великою часткою ймовірності виникнуть в майбутньому (Brown, Rappert, Webster, 2016). Тому тема безпеки суспільства і особистості в образах майбутнього сприймається людьми, як одна з ключових.

По-шосте, ті образи майбутнього, в змісті яких передбачається зміцнення зв'язків між елементами суспільства не тільки по горизонталі, але

й по вертикалі, є більш привабливими для громадської думки, а отже, їхній консолідуючій потенціал є вищим. Під горизонтальними зв'язками розуміють різноманітні комунікації між соціальними групами, які побудовані на рівноправності та справедливості, коли вертикальні зв'язки побудовані на засадах верховенства, влади одних над іншими. Вищі за соціальним статусом групи мають більшу політичну і державну владу, багатші економічні ресурси, потужніший освітній і культурний капітал.

По-сьоме, високий рівень узагальненості, що притаманний образам далекого майбутнього, дозволяє наповнювати їх несуперечливими моральними, політичними і культурними цінностями, залишаючи за дужками цих образів те, що може негативно вплинути на їхнє сприйняття. Поза змістом залишаються політична поляризація, соціальна нерівність, ціннісний розрив між поколіннями тощо. Представлені в уявленнях майбутнього спільні групові цінності виступають тим організаційним началом, що сприяє їхній суспільній взаємодії, зміцненню, згуртованості соціуму. Зрозуміло, що подібний підхід потребує наявності таких важливих умов, як довіра і передбачуваність. Вони можуть бути досягнуті завдяки організації діалогу між соціальними групами і окремими особистостями. Регулярний діалог виступає способом пом'якшення та приглушення ціннісного протистояння груп.

По-восьме, ті образи соціального майбутнього, які наповнені оптимізмом, пропонують стратегії розвитку суспільства, відкривають нинішнім поколінням та їхнім спадкоємцям нові горизонти життя, сприяють позитивній консолідації груп або суспільства. Втім, нерідко образи майбутнього соціуму втілюють в собі переважно травматичний суспільний досвід, акцентують увагу на трагічних сторінках історії. В такому разі, з одного боку, вони можуть консолідувати співгромадян завдяки формуванню і посиленню почуття групової ідентичності, а з іншого, можуть пробуджувати страхи, викликати тривогу і песимізм.

Аналізуючи образи майбутнього як чинників консолідації, ми виходимо з того, що вони вже існують в суспільній свідомості. Тема джерел виникнення та існування образів майбутнього залишається поза нашою увагою, бо є окремою науковою темою. Тут лише зауважимо, що завдання соціології майбутнього полягає не у фантазуванні щодо майбутнього, не в конструюванні спекулятивних картин близького і далекого прийдешнього, для створення яких у соціологів немає жодних підстав, а в глибокому, всебічному вивченні існуючих в різних прошарках суспільства картин майбутнього, бачень, уявлень, очікувань, надій, страхів і тривог, уявлень про все те, що нас чекає попереду (Bazzani, 2022; Comisso, Jeffrey, 2023; McKenzie, 2024; Selin, 2008).

Таким чином, далекі і близькі образи соціального майбутнього проявляють себе як чинники, що різноманітними шляхами і способами впливають на консолідацію суспільства. Характер, сила та інтенсивність їхнього впливу на рівень згуртованості суспільства залежить від горизонту майбутнього, масштабу його картини, ступеню узагальненості уяв, очікувань,

надій, а також від масштабу теперішності, тобто його часової тривалості та досяжності соціального впливу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Злобіна О.Г., Тихонович В.О., Шульга М.О. (2005). Соціальні чинники консолідації українського суспільства. В кн.: *Фундаментальні орієнтири науки*. Зб. статей за матеріалами проектів гуманітарного та соціально-економічного напрямів ДФФД, сс.128-161. – Київ: Академперіодика.

2. Шульга, М. (2024). Проєктності в умовах загроз і невизначеності: методологічні проблеми. В кн.: *Життєтворчість як життєстійкість – Україна і українці в роки війни*: Матеріали Круглого столу з нагоди 100-річчя від дня народження Л. В. Сохань 29 листопада 2024 року. Київ: Інститут соціології НАН України

3. Шульга, М. (2025). Уяви та очікування в образах майбутнього. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 1, 105–138, https://doi.org/10.15407/sociology2025.01.105

4. Шюц А., Лукман Т. (2004). *Структури життєсвіту*. Київ, Український Центр духовної культури, с. 64, https://shron1.chtyvo.org.ua/Shultz_Alfred/Struktury_zhyttiesvitu.pdf

5. Bazzani G. (2022). Futures in Action: Expectations, Imaginaries and Narratives of the Future. *Sociology*. 57, 2, doi: 10.1177/00380385221138010

6. Brown N., Rappert B., Webster A. (2016). *Contested futures: A Sociology of Prospective Techno-Science*. Routledge, NY https://api.pageplace.de/preview/DT0400.9781351949019_A29555763/preview-9781351949019_A29555763.pdf

7. Comisso M.P., Jeffrey D. (2023). Why Decenter Images of the Future Matter: Absences, Alternatives, and Accomplishments Challenging Future Visions. Sage Journals 15, 1, https://doi.org/10.1177/19467567231164460

8. Hershfield H.E., Maglio Sam J. (2019). When Does the Present End and the Future Begin? https://static1.squarespace.com/static/5dd05454f1a7771855d537b7/t/5deed30b5cb2154c11d4a4ce/1575932690329/Hershfield_and_Maglio_JEPG_2019_InPress.pdf

9. Luba A. R. (2017). *The Change Game: A Critical Game For Recognizing and Generating Alternative*. [Master's Thesis, OCAD University] https://openresearch.ocadu.ca/id/eprint/1629/

10. McKenzie J. (2024). What do we want from a sociology of the future?: Exploring the epistemological needs of an emerging field. *Futures*. 158, 2024, 1, https://doi.org/10.1016/j.futures.2024.103349

11. Polak, F.L. (1961). *The Image of the Future: Enlightening the Past, Orienting the Present, Forecasting the Future,* Vol. 1*: The Promised Land, Source of Living Culture;* Vol. 2*: Iconoclasm of the Images of the Future, Demolition of Culture (pp. 456; 376)*. New York: Oceana Publications under the auspices of the Council of Europe

12. Selin, C. (2008). The Sociology of the Future: Tracing Stories of Technology and Time. *Sociology Compass*, 2, 6. https://doi.org/10.1111/j.1751-9020.2008.00147.x

13. Sorokin P., Merton R. (1990). Social Time: A Methodological and Functional Analysis. *The Sociology of Time* / Ed. By J. Hassard. New York: St. Martin's Press

Щербина Віктор[I]
Email: svn6414@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3399-8535

http://doi.org/10.5281/zenodo.19511865

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування. Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 30 травня 2025 року (Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. – 346 с.

Базові метафори соціологічної теорії та поняття соціальної реабілітації в умовах інституційної зміни

Поняття реабілітації є широковживаним – соціологія, психологія, медицина, право та інші науки про людину оперують ним в рамках власних предметних галузей. Зміст цього поняття зводиться до повернення людині можливості повноцінно жити у фізичному, соціальному, духовному середовищах, про відновлення фізичних, розумових, духовних і соціальних можливостей людини після травми. В соціології воно використовується як поняття соціальної реабілітації і означає процес, сукупність спільних дій в межах різних соціальних інститутів, результатом яких є поновлення втраченого внаслідок травми соціального статусу.

Соціологи виділяють дві сторони цієї взаємодії – передача особистості або групі нового досвіду та навичок, необхідних задля включення її в систему соціальних відносин конкретної спільноти, з одного боку, та процес активної зміни самої особистості, її прагнення до повноцінного буття у соціумі, з іншого. Зміни особистості при цьому розуміються як скеровані на свідоме засвоєння нових норм та цінностей, опанування новими соціально-поведінковими навичками відповідно до конкретних інституційних вимог.

Передбачається, що у процесі соціальної реабілітації в особистості після травми в результаті такої взаємодії виникає нове бачення власної перспективи життя в суспільстві, формується почуття затребуваності та відповідальності, виникає відчуття стабільності та гарантованості позитивного майбутнього.

Принципи такого бачення соціальної реабілітації було вироблено історично на початку XX ст. в умовах масового соціального травмування війнами та революціями того часу. Базовою умовою такого бачення є наявність стабільних соціальних інститутів, які виступають фундаментальним ресурсом соціальної реабілітації. «За умовчанням» мислиться наявність сталої соціальної реальності, в яку «повертається» травмований індивід, соціалізується за її цінностями та нормами, включається в усталені практики взаємодії.

Однак, як бути особистості в умовах, коли такий ресурс відсутній, коли відбувається інституційна зміна (Щербина, 2018), яка сама по собі значною мірою є джерелом соціальної травми? Коли інститути змінюються карколомно, коли швидкість цього процесу робить неможливим його

[I] Доктор соціологічних наук, професор, Київський Інститут бізнесу і технологій.

«наздогнати», коли всі спроби реабілітації призводять до змін відповідно умов, які за цей час вже змінилися?

Наша історично визначена сучасність характеризується саме цим – відсутністю інституційного забезпечення ціннісно-нормативних взірців соціальної поведінки, які були засвоєні в попередніх історичних умовах, що постає як новітня аномія. Особистість як вироблений у процесі первинної та вторинної соціалізації конструкт за таких умов не виступає достатньо ефективною основою буття індивіда в умовах бурхливих метаморфоз соціальних зв'язків і відносин. Соціальна реабілітація за таких умов не може відбуватися повною мірою тому, що особистості «нікуди повертатися» – по-перше, соціальні інститути як такі, знаходячись у стані історичної трансформації, переродження, транслюють нормативно-ціннісні конструкти, що втратили релевантність до вимог новітнього соціального життя, з одного боку, та, з іншого, насичені дискусіями між носіями нових подібних конструктів, які ще історично не завершились домінуванням якої-небудь цілісної системи поглядів на життя індивіда та суспільства. Відбувається імітація соціальної реабілітації, яка не дає бажаного результату – повернення до повноцінного буття індивіда в соціумі. Різноманітність без єдності ставить індивіда об'єктивно в тупик щодо вибору ефективного типу особистості, яку він має засвоювати – адже не визначено, якими можуть бути правила життя, коли сам соціум знаходиться історично в стані вироблення цих правил.

Інституційна зміна – природній історичний стан, який згодом зміниться інституційною визначеністю і сталістю, однак реабілітація потрібна вже зараз. Відтак поняття соціальної реабілітації має бути переосмислене та наповнене новим змістом.

Шлях переосмислення передбачає звертання до першопочатків, від яких відбувався розвиток. Такими початками в даному випадку є базові метафори, в рамках яких відбувалося і, значним чином, відбувається соціологічне теоретизування, результатом якого є наповнення понять певним змістом. Серед метафор різні дослідники називають різні – «тіло», «драма», «структура», «карта» і тому подібне.

Розглядаючи подібні мисленнєві конструкти, можна виходити з певного онтологічного припущення, відповідно до якого соціальна реальність формується в рамках низки культурних укладів (Shcherbyna, 2023). Серед останніх можна назвати три – традиційний, в якому світ постає перед людиною у вигляді «храму», модерний, де людина живе в світі як будівельному майданчику та комунікативний, де рамка буття постає як гра.

В рамках першого укладу формується метафора, відповідно до якої соціальна реальність є тотальним цілим, котрому притаманні ознаки організму з фізичними та духовно-ідеологічними компонентами.

В рамках другого укладу формується метафора соціальної реальності як конструкта, що утворюється людською діяльністю та має ознаки системи.

В рамках третього ця метафора формується як уявлення про соціальну реальність-поле, потокове середовище взаємодії атомізованих агентів.

Перша метафора в основі соціальних зв'язків та взаємодії передбачає етичний початок, друга – прагматичний, третя – естетичний, та всі вони мають власні уявлення щодо раціональності і здорового глузду.

Поняття «соціальна реабілітація» в рамках традиційної метафори буде тлумачитись як «повернення блудного сина», квазірелігійно – тобто змістом соціальної реабілітації і подібною оптикою буде метанойя, духовне перетворення особистості відповідно до нових атрибутів духовного життя суспільства. «Відректися від минулого і всім серцем прийняти нову істину прийдешнього світу» – ось формула соціальної реабілітації у цьому сенсі.

В рамках модерної метафори соціальна реабілітація виглядатиме як набуття нових знать та навичок, зміна операційної здатності особистості. «Ми наш, ми новий світ збудуємо» – такою формулою буде позначено соціальну реабілітацію.

Мислячи в рамках третьої метафори, ми будемо говорити про соціальну реабілітацію як про засвоєння нових жанрів та «правил гри», нової естетики розвитку соціальних почуттів. Тут буде діяти принцип «спокуси новою грою».

Інакше кажучи, три фундаментальні метафори, на яких базуються ті або інші проєкти соціологічного теоретизування, котрі «на виході» дадуть різне розуміння поняття соціалізованого індивіда, відтак «соціальна реабілітація» буде також поняттям з різним змістом та сенсом, під «маскою» цього терміну будуть існувати у мисленні різних індивідів фактично різні поняття, які можуть змістовно суперечити одне одному. Подібна суперечливість для наукового пізнання природня і нормальна, вона завжди буде предметом дискусії, однак у царині суспільної практики використання цього поняття матиме відмінну ціну.

Багатозначність цього поняття, яка виникає при теоретизуванні на різних базових метафорах, відповідає різним аспектам соціального буття. Така багатозначність відповідає по-різному на різні за своїм сенсом питання соціальної практики, лише зовнішньо пов'язаних з терміном «соціальна реабілітація». В умовах соціальної зміни, соціальної аномії необхідно таку когнітивну ситуацію усвідомити і на теоретичному рівні, і на рівні формування соціальних практик. Ми маємо усвідомити, у чому саме полягає відмінність – і це буде концептуальною засадою взаємного порозуміння носіїв відмінних тлумачень цього поняття. За умови концептуального визначення у когнітивних процесах вони будуть більш зрозумілі один одному, не будуть здаватись один одному, то «єретиком-зрадником», то «ретроградом-консерватором» або «нечутливим ідіотом». Так само, це передбачатиме відмінні дослідницькі програми дослідження зі своїм розумінням проблем соціальної реабілітації в галузі соціологічного пізнання та відмінні підходи до формування організаційно-практичних програм в галузі розвитку сфери соціальної реабілітації як соціального інституту в нових історичних умовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Shcherbyna, V. (2023). Institutional Change and War: Changing Autopoiesis. Ukrainian Policymaker, Volume 13, 64-68. https://doi.org/10.29202/up/13/8

2. Щербина В. (2018). Концепти мультикультуралізму і багатоукладності в процесах теоретичної рефлексії трансформацій сучасного суспільства – *Від мультикультуралізму до транскультурності: проблема збереження цінностей цивілізованого співіснування*: монографія / В. М. Судакова, Н. Б. Отрешко та інші. – К.: Інститут культурології НАМ України. – с.38-60. ISBN 978-966-2241-49-538-60. https://icr.org.ua/wp-content/uploads/2019/10/From-Multiculturalism-to-Transculturality-the-Problem-of-Preserving_the-Values-of-Civilized-Coexistence.2018.pdf

Секція 2. ПОВСЯКДЕННА РЕАЛЬНІСТЬ І ЖИТТЄВІ ПРАКТИКИ УКРАЇНЦІВ

Бевзенко Любов[I]
Email: lbevzenko@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4020-1937

http://doi.org/10.5281/zenodo.19511880

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування. Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 30 травня 2025 року (Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. – 346 с.

Кризова соціологія очікуваного майбутнього як концептуальний контур осмислення подій війни

Вступ. Важка і довготривала війна, яку розпочала росія проти України у лютому 2022 року, зламала усі життєві порядки в нашій країні. Це стосується як впорядкувань інституційного рівня, так і того, що відбувається в житті кожної людини. Все – від життєвих довготривалих планів та стратегії, з одного боку, і до рутинізованого довоєнного повсякдення, з іншого, – зазнало суттєвих змін та навіть часто повного руйнування. Чого чекати від майбутнього, як вибудовувати в ньому своє життя на фоні війни – питання, що постає перед нашими громадянами з кожним днем все гостріше.

Проблема. Соціологічно поставлена проблема тут може звучати наступним чином: в яких концептуальних контурах ми можемо осмислити те, *що відбувається в житті наших громадян* саме з огляду на їхні життєві стратегії й ті реальні життєві траєкторії, якими вони рухаються через роки війни. Чи можливо запропонувати якісь *прогнози* щодо цього у повоєнний час? Чи можна вказати на можливі *соціотехнологічні кроки*, які б дозволили спрямовувати процеси відбудови країни в позитивне русло?

Методологія. В плані методологічного підґрунтя я буду пропонувати обрати адаптовану до цих реалій *соціологію очікуваного майбутнього*. Остання, хоча і має тривалий період накопичення відповідних знань, лише зараз починає позиціонувати себе як окремий й дуже цікавий напрямок соціологічних розвідок в західній соціології. В фокусі її уваги є той образ очікуваного власного майбутнього, який має людина, і те, як цей образ впливає на життєві стратегії, проєкти, агентні дії і вибори. Автори ідеї виокремлення цього напряму в окрему галузь соціологічних розвідок проробили масштабну роботу з аналізу напрацювань в річищі соціології майбутнього, починаючи з теоретичних робіт класичної і сучасної соціології (Suckert, 2022), і до того чисельного масиву емпіричних спостережень, які тут мають місце (Beckert & Sucke, 2020). Велику увагу в цих роботах приділено питанню – що саме впливає і зумовлює те очікуване майбутнє, яке формується у людини та стає певним (усвідомленим чи не зовсім) орієнтиром, віддаленою точкою на горизонті, куди спрямовується життєвий шлях. Серед цих факторів

[I] Доктор соціологічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу соціальної психології Інституту соціології НАН України.

очікуваними були расова, етнічна, релігійна, культурна приналежність, соціальний статус сім'ї, територіальні та біографічні фактори (зокрема, міграція), вплив гендерних та вікових ознак тощо.

Але поставимо собі питання – чи цей потужний набір є достатнім для тієї ситуації, в якій опинилися ми? Швидше за все, за всієї вагомості усіх названих чинників, найголовнішим для нас стає те очікування щодо майбутнього всієї країни, яке стало надто невизначеним в роки війни. Макросоціальний контур, який виглядає досить стабільним для уявлень про своє майбутнє і відповідних життєвих планів людини західного світу, в нашому випадку далекий від навіть відносної стабільності, перебуває в стані кризи, спричиненої війною, що справляє на очікування щодо індивідуального майбутнього чи не найсуттєвіший вплив. І саме це дає нам підстави говорити про релевантну для нас *кризову соціологію майбутнього* як певне відгалуження в цьому секторі соціологічних розвідок, що відповідає на виклики, спричинені війною.

Якою може бути епістемологічна платформа, на якій кризова соціологія майбутнього має будуватися, і яка відкривала б перспективи отримання нових результатів? Тут маємо говорити про очікувані досить вагомі відмінності від тієї епістемології, що обслуговує розвідки цього напряму в західних дослідженнях. Ці відмінності зумовлені саме різницею в станах соціального макроконтуру, в якому людина уявляє своє майбутнє й вибудовує життєві плани.

З одного боку, в реаліях західних суспільств, маємо відносно стабільну і прогнозовану ситуацію, можливість раціонально аналізувати та ухвалювати агентні рішення. Поняття агентності тут працює в його звичному визначені як рефлективність й суб'єктність через раціональність. Епістемологічна база, що дає успішні методологічні інструменти для відповідних досліджень, спирається на *методологічний індивідуалізм і теорію раціональної дії.* А вони, своєю чергою, добре вписуються в тренд домінуючого в західній соціології мікродетермінізму, що фундує основні моделі суспільних змін. І для стабільних суспільств це досить добре працююча епістемологія.

З іншого боку, ми маємо нашу ситуацію кризової руйнації попереднього соціального порядку. Непрогнозованість майбутнього – одна з основних ознак, яка вказує на потребу пошуку інших методологічних інструментів. В якості епістемологічної альтернативи виглядає виправданим і евристично потужним поєднання ідей *критичного реалізму* (Archer, Bhaskar, Collier, Lawson & Norrie, 2013) *і парадигми складності* (Complexity Theory) (Byrne, 1998). Перший дає об'ємну тришарову картину суспільної онтології, пропонуючи відійти від поверхневого емпіризму і виокремити наступні рівні: власне «реальний» (Real), «актуальний» (Actual) та «емпіричний» (Empirical). Усі суттєві зміни відбуваються на рівні «реального», утворюючи варіанти потенційних сценаріїв суспільних перетворень. Рівень «актуального» показує, який зі сценаріїв реалізується, а рівень «емпіричного» – те, як ми це бачимо крізь призму наших спостережень. *Парадигма складності* дозволяє моделювати те, що відбувається на рівні «реального», розглядаючи суспільство як складну нелінійну систему. Такі системи демонструють

принципово різну поведінку в моменти відносно стабільні (еволюційні, близькі до лінійних тренди), і моменти кризові (біфуркаційна, кризова динаміка). Остання запускає *активність системи як цілого емерджентного утворення*, робить неможливим навіть теоретично моделювати поведінку суспільства як суму дій його членів (а значить і спиратися на методологічний індивідуалізм). На рівні «реального» виникає кілька варіантів суспільного майбутнього, кілька сценаріїв суспільних змін. Ці варіанти є рівноймовірними, і не існує жодного способу раціонально прорахувати, який з них актуалізується. Майбутнє стає принципово непрогнозованим, або варіативно прогнозованим. І лише якась випадкова подія чи дія якогось окремого соціального актора (групи) може раптово вивести один із сценаріїв в прошарок «актуального». Н. Талеб це позначив як ефект Чорного лебедя (Taleb, 2007). В рамках парадигми складності це вписується в масштабну модель кризових змін та має менш метафоричну назву *випадкової флуктуації* (Бевзенко, 2018).

Результат. Який формат отримає кризова соціологія майбутнього в разі переходу на запропоновану епістемологічну платформу? Які зміни відбудуться при цьому в її предметному, проблемному і понятійному вимірах? Як ця рамка дозволяє теоретично прояснити певні моменти, пов'язані з війною і тими очікуваннями індивідуального майбутнього, які тут у нас виникають?

В *предметному полі* основне питання залишається тим самим – як фактор очікування щодо власного майбутнього впливає на життєві плани та стратегії соціальних акторів. Але тут маємо додати суттєве уточнення, а саме, – як невизначеність і варіативність майбутнього всієї країни відбивається на очікуваннях щодо власного майбутнього.

Понятійний набір, що тут працює, зазнає певних уточнень і розширень. Це стосується, перш за все, поняття *агентної дії* соціального актора в ситуації невизначеності майбутнього. Важливими є два нових розширення цього поняття. Це, перш за все, поняття *соціального і часового радіусу агентної дії*. Тобто, коли соціальний актор, по-перше, ухвалює агентні рішення, орієнтуючись на образи майбутнього не лише свого персонального, а і з охопленням певного соціального оточення (сімейного, сусідського, поселенського, групового). А по друге, береться до уваги той горизонт майбутнього, на який ця агентна дія орієнтована – сьогодні, тиждень, до певної події, на роки вперед. Інше поняття, яке тут варто виокремити, можна назвати *агентною дією не раціонального, а інтуїтивно-вольового характеру* (Бевзенко, 2025).

Схематично показати, як це працює, можна саме через *виокремлення різних категорій* наших громадян за ознакою того, як вони вирішили для себе питання невизначеності власного майбутнього, спричинене невизначеністю майбутнього всієї країни в умовах війни. Основні групи, які можна виділити, наступні:

1. Винести за дужки усі питання віддаленого майбутнього, пробувати змістити цей горизонт до меж сьогодення і діяти відповідно до напрацьованих

попередніх практик аж до моменту, коли це стане зовсім недієздатним. (Переважно йдеться про тих, хто залишився на підконтрольній території або навіть на окупованій і чекає закінчення війни).

2. Пробувати переміститися фізично в соціальні ареали з більш прогнозованим макромайбутнім. Це стосується більшості наших біженців. Спроба вписатися в нові реалії іншої країни – це і спроба увійти в коло стабільних очікувань щодо макросоціального контуру свого життя, де поступово може промальовуватися достатньо визначений образ власного майбутнього. Це певна раціональна агентна дія, але з соціальним радіусом, що часто більше, ніж індивідуальний. Найчастіше це сім'я, діти.

3. Це особлива група тих, хто ставить на паузу усі плани й очікування щодо власного майбутнього. Їхня агентна дія спрямована на те, щоб макросоціальний контур саме своєї країни зробити знову відносно стабільним. Більше того – щоб реалізувався варіант нової стабільності, бажаний для цієї групи. В рамка онтології критичного реалізму можна сказати – вони прагнуть з рівня «реального» перемістити на рівень «актуального» бажаний варіант – закінчення війни. Успішність таких дій не можна розрахувати раціонально, але для представників цієї групи це прояв інтуїтивного відчуття такої можливості та вольового поштовху назустріч цьому. Прикладом тут є наші волонтери, загони добровольців.

Такі концептуальні пропозиції дають можливість висунути ряд нових оригінальних *гіпотез щодо емпіричних досліджень,* особливо що стосується агентних дій інтуїтивно-вольового типу *(*Бевзенко, 2025).

Соціотехнологічні рішення щодо впливу на життєві проєкти й стратегії наших громадян, як нам видається, можна й потрібно вирішувати перш за все працюючи з образами майбутнього – як всієї країни, так і очікуваного майбутнього окремого соціального актора, вписаного в цей макросоціальний контур.

Висновки. Кризова соціологія майбутнього може стати окремим відгалуженням соціології майбутнього, релевантним ситуації суспільної кризи, яка породжена в нашій країні тривалою війною. Основні її концептуальні схеми можуть успішно реалізовуватися на епістемологічній платформі, яка поєднує ідеї критичного реалізму та парадигми складності. Це відкриває можливості до розширення понятійного інструментарію, за допомогою якого можна опанувати процеси побудови життєвих траєкторій нашими громадянами, які зумовлені невизначеністю власного майбутнього на фоні невизначеності майбутнього країни як такої.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевзенко, Л. (2018). Інтеґративна концепція соціальної напруженості – методологія, концептуальна схема, прагматика. Част. 1, 2. *Соціологія: теорія, методи, маркетин*г, 3, 43–74; 4, 73–104.

2. Бевзенко, Л. (2025). Соціологія очікуваного майбутнього у вітчизняних реаліях – у пошуку епістемологічного підґрунтя (частина 1). *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2, 165–182, https://doi.org/10.15407/sociology2025.02.5

3. Archer, M., Bhaskar, R., Collier, A., Lawson, T., & Norrie, A. (2013). Critical realism: Essential readings. USA: Routledge.

4. Beckert, J., Suckert, L. (2020). Th e future as a social fact. Th e analysis of perceptions of the future in sociology. https://doi.org/10.1016/j.poetic.2020.101499

5. Byrne, D. (1998). Complexity Theory and the Social Sciences: An Introduction. *Routledge. London*.

6. Suckert L. (2022) Back to the Future. Sociological Perspectives on Expectations, Aspirations and Imagined Futures. *European Journal of Sociology*. 63(3):393-428.

7. Taleb, N.N. (2007). The Black Swan: The Impact of the Highly Improbable. New York: Random House

Вілкова Олена[I]
Email: o.vilkova@knu.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7191-7102

http://doi.org/10.5281/zenodo.19511891

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування. Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 30 травня 2025 року (Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. – 346 с.

Шлюбно-сімейні практики в умовах війни

Війна, як й інші кризові явища в суспільстві, неодмінно стають каталізатором суспільних перетворень в різних сферах, виникають нові практики, стереотипи, моделі поведінки, відбувається переосмислення соціальних ролей. Не є виключенням сфера шлюбно-сімейних стосунків. Із початком повномасштабного вторгнення у 2022 році, дані щодо реєстрації та розірвання шлюбів змінюється у бік збільшення кількості розлучень. Так за даними Міністерства юстиції України (Статистична інформація, 2025), у 2022 році було зареєстровано майже 223 тисячі шлюбів та майже 18000 розлучень, в 2023 році, відповідно, 186 тисяч та 24 тисячі, 2024 – розписалось майже 150000, а розірвали шлюб 34000 пар. Тобто кількість розлучень з 2023 по 2024 роки зросла майже на 30%. Частина українців розлучається за кордоном та не потрапляє до державної статистики, а також інформація щодо тимчасово окупованих територій не може бути включена до загальної бази даних. Наведені дані ілюструють лише одну із тенденцій, яка може бути спричинена наслідками війни, а саме: через невизначеність майбутнього, що не сприяє психологічній стабільності особи формується неспроможність вибудовувати комунікацію в парі. Економічні проблеми, що супроводжуються фінансовим навантаженням, наприклад, на одного із партнерів в парі є ще однією ймовірною причиною розірвання шлюбу. Також можемо говорити про те, що тимчасова розлука та фізичне роз'єднання пар через мобілізацію або евакуацію погіршує можливості порозуміння в парах та спричиняє збільшення кількості розлучень. З іншого боку таке роз'єднання може призвести й до поглиблення емоційного зв'язку та поліпшення в стосунках. Під час та після тривалих конфліктів або інших суспільнокризових явищ, як правило, зростає як кількість розлучень, так, і кількість, так званих, «швидких» шлюбів, наприклад, перед мобілізацією або від'їздом одного із партнерів. Змінюється світогляд, ієрархія цінностей особистості, зростає кількість травмованих як фізично, так і психологічно людей і це також є тими наслідками війни, що трансформують уявлення про зміст та практики міжособистісних стосунків.

Одним із наслідків війни, що впливає на шлюбно-сімейні практики є зміна гендерних ролей. Жінки почасти перебирають на себе роль голови родини, обов'язок забезпечувати родину, приймати важливі рішення

[I] Кандидатка соціологічних наук, доцентка, доцентка кафедри галузевої соціології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

одноосібно. В суспільстві формується новий образ жінки – захисниці, військової, волонтерки, яка бере активну участь у суспільному житті. І все це також не може не відобразитись на формах та моделях шлюбно-сімейних стосунків як зараз, так і в майбутньому. Зокрема виникають та стають більш поширеними та прийнятними такі форми як тимчасові союзи, співжиття, цивільні (фактичні) шлюби, віддалені (дистанційні) союзи багатопоколінні домогосподарства, гостьові шлюби тощо. Відповідно розвиваються такі форми підтримки емоційного зв'язку, як відео зустрічі, онлайн-свята, чати сімей військових, терапевтичні групи для членів родин військових. І все це не можна характеризувати як занепад традиційного інституту шлюбу, на наш погляд, варто говорити радше про адаптацію українських громадян до нових реалій життя. Соціологи та психологи вже можуть робити висновки про те, що громадяни стають більш відкритими до допомоги від фахівців психотерапевтів, формується культура емоційної відкритості, щирості та усвідомленої роботи над стосунками. Так, подібні практики в українському суспільстві ще не набули масового поширення але як позитивну тенденцію можемо спостерігати та робити висновок, що війна, як соціальне, явище має свої вкрай деструктивні наслідки, так і певні конструктивні зокрема для шлюбно-сімейної сфери.

Наразі ми не можемо спрогнозувати, які практики, форми і ролі будуть домінуючими після завершення повномасштабного вторгнення, може відбутись поворот до традиційного шлюбу через втому, прагнення стабільності та героїзацію передусім образу «чоловіка-воїна», «захисника», «рятівника», а можливо кризи та трансформації зрештою утвердять егалітарну модель стосунків між партнерами, таку тенденцію фіксували соціологічні дослідження і до 2022 року.

Узагальнюючи можемо зробити висновок, що під впливом війни та соціальних змін нею спричинених, в Україні поширюються та формуються наступні форми та практики шлюбно-сімейних стосунків:

- Фактичні шлюби. Причиною поширення такої практики є прагнення швидкого емоційно насиченого зв'язку, пари воліють не проходити юридичні процедури, наприклад, через евакуацію або не доступність органів реєстрації цивільного стану, при цьому мають спільне домогосподарство та виховують дітей.
- Шлюби перед від'їздом на фронт або в іншу країну. Такі шлюби мають символічне та емоційне значення, відчуття партнером, що на нього/неї чекають, не втрачається зв'язок із цивільним життям. В такий спосіб партнер/партнерка ще убезпечують цінну для себе людину із юридичної сторони (успадкування, рішення щодо здоров'я тощо).
- Стосунки на відстані. «Транскордонні сім'ї». Через вимушену міграцію, перебування у війську партнери змушені, почасти доволі довгий період, підтримувати дистанційний зв'язок. І тут виникають нові форми спілкування за допомогою цифрових технологій, засобів зв'язку, використання служб доставки квітів, подарунків для партнера/партнерки щоб не втрачати емоційну складову стосунків.

- Сім'ї в яких переосмислюється роль жінки/чоловіка. Відхід від традиційних ролей та стереотипів, визнання психологічної та соціальної «сили» жінок, усвідомлення можливої емоційної вразливості чоловіків.
- Колективне батьківство та солідарні форми виховання. В умовах міграції чи евакуації, вимушено або добровільно, зростає значення мережі підтримки. Декілька родин можуть об'єднуватись для спільного проживання, ведення побуту та виховання дітей заради більш комфортних умов свого існування.

Зазначені тенденції та перелік шлюбно-сімейних практик не є вичерпними та статистично фіксованими, сучасні соціологи мають унікальну можливість спостерігати, аналізувати та прогнозувати вектори за якими буде розвиватись українське суспільство загалом та сфера міжособистісних стосунків зокрема. Але наразі можемо говорити про гнучкість українців у відповідь на загрози та кризи спричинені війною, а також про зміну світоглядних позицій, ролей та очікувань від того, що прийнято називати родиною.

ЛІТЕРАТУРА

1. Статистична інформація щодо державної реєстрації актів цивільного стану [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: https://minjust.gov.ua/actual-info/stat_info

Олександр Голіков[I]
Email: golikov@karazin.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6786-0393

http://doi.org/10.5281/zenodo.19511910

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування. Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 30 травня 2025 року (Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. – 346 с.

«Невихідна» святковість: свято під пресингом

Обґрунтування актуальності дослідження. Дослідження феномену «невихідної» святковості в сучасній Україні є надзвичайно актуальним з кількох ключових причин.

По-перше, експліцитною причиною є війна та трансформація соціального життя, пов'язана з нею. Повномасштабна війна радикально змінила всі аспекти життя, включаючи ритуали та святкування. Дослідження того, *як* люди адаптують фундаментальні соціокультурні практики (зокрема свята) до умов екзистенційної загрози, обмежень взаємності та сумісності, неможливостей традиційних шляхів життя є критично важливим для розуміння соціальної стійкості та адаптаційних механізмів суспільства під час тривалої кризи.

По-друге, це конкуренція ідентичностей у календарі. Оголошення свят «невихідними» (але при цьому не скасування їх як символів) створює унікальний простір для конкуренції різних історичних, релігійних та культурних наративів (ПЦУ vs УПЦ, радянська спадщина vs державна політика декомунізації, глобалізація vs національне будівництво). На цій підставі розгортаються процеси «війн пам'яті» та конструювання національної ідентичності в реальному часі.

По-третє, значущим є формування нових практик та «невидимості». Примус до «невидимого» чи приватного святкування (особливо колишніх державних або й нині прямо дифамованих свят) генерує нові соціальні форми – від домашніх ритуалів до цифрових спільнот, і дослідження цих практик розкриває механізми опору, адаптації та підтримки колективної психологічної стабільності в умовах цензури чи соціального тиску.

По-четверте, виникнення в межах феноменальності політики пам'яті процедурності та технік календарної інженерії. Дії влади (наприклад, нещодавнє перенесення Дня захисту дітей) свідчать про свідому спробу «переформатувати» святковий календар відповідно до актуальних геополітичних орієнтирів (зокрема орієнтації на глобальний світ у його західній репрезентації). Дослідження реакції суспільства на ці зміни є ключем для розуміння ефективності державної політики пам'яті та її легітимності в очах громадян.

[I] Доктор соціологічних наук, доцент, професор кафедри соціології, заступник декана з наукової роботи соціологічного факультету, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.

Нарешті, по-п'яте, перетворення свята з приватно-мікросоціального питання на чинник соціальної згуртованості та розколу. Питання «які свята є *нашими*?» може ставати джерелом як згуртованості, так і прихованих соціальних напружень між різними поколіннями, регіонами, релігійними групами, етносами, стратами, носіями різних історичних наративів. Вивчення цього потенціалу конфлікту чи єдності є актуальним для прогнозування соціальної динаміки.

Проблемна ситуація на онтологічному рівні полягає в тому, що існує протиріччя між формальним статусом свята («невихідний» день, часто зі зміненою або неоднозначною символікою) та його реальним соціокультурним значенням та практиками в житті людей. При цьому свято як соціальний інститут перебуває у стані фрагментації та гібридизації: адже традиційні, радянські, новонаціональні, релігійні (різних конфесій) та глобалізовані форми свята існують паралельно, конкурують, іноді змішуються, але практикуються часто в «приватному» чи «напівпідпільному» просторі через зовнішні обмеження (війна, держполітика, соціальні конфлікти) та внутрішні суперечності. Через це свято втрачає свою публічну, об'єднуючу функцію, трансформуючись у низку приватних, розрізнених або навіть конфліктних практик, позбавляючись в тому числі чималої частини своєї сакральності. На гносеологічному ж рівні проблемна ситуація полягає в відсутності концептуальних пояснень для «несвяткових свят», для «несвятих свят», для «невидимих» практик. В сучасній Україні «справжнє» (тобто реально та емоційно пережите) соціальне життя свята (а особливо його заборонених чи маргіналізованих форм) відбувається у сфері, важкодоступній для прямого спостереження (вдома, онлайн, вузькі спільноти), що ускладнює його дослідження. Іншим аспектом є все більша проблематизація інтерпретації символів: адже значення одного й того ж свята (наприклад, 8 Березня чи 8/9 Травня) радикально різниться для різних соціальних груп. Постає питання, як адекватно зрозуміти та інтерпретувати цю множинність значень. В такому світлі перед соціологом постає методологічний виклик: як ефективно досліджувати те, що відбувається у напруженому силовому полі між такими явищами, як публічні заяви влади, формальний календар, приховані приватні практики, мікросоціальні спільноти, онлайн-активність, (ре)символізації та (ре)інтерпретації в символічній боротьбі?

Мета нашого дослідження – з'ясувати соціальні механізми, практики та значення святкування в умовах «невихідних» свят у сучасній Україні з урахуванням конкуренції різних святкових дискурсів (релігійних, національних, радянських, глобальних) та впливу війни.

Для реалізації цієї мети було висунуто низку завдань: 1) виявити та класифікувати основні типи святкових практик (релігійні, національні, колишні радянські, глобальні, приватні/сімейні), що існують у умовах «невихідних» свят; 2) з'ясувати соціальні значення, які різні групи населення приписують різним святам та їхнім практикам у поточному контексті; 3) дослідити механізми адаптації традиційних та формування нових святкових практик у відповідь на зовнішні обмеження (війна, статус «невихідного»,

державна політика) та внутрішні конфлікти; 4) проаналізувати роль цифрового середовища як простору для висловлювання, організації та «невидимого» святкування; 5) оцінити вплив конкуренції святкових дискурсів на соціальну згуртованість/розкол на мікрорівні (сім'я, спільнота).

Об'єктом дослідження є святкові практики та уявлення громадян України в умовах повномасштабної війни. Предметом – соціальні механізми, форми практик та значення «невихідної» святковості в контексті конкуренції різних святкових дискурсів та їхній вплив на соціальну динаміку.

Ми виходили при цьому із наступної ключової гіпотези: статус свята як «невихідного» в умовах війни та конкуренції ідентичностей не скасовує його соціокультурного значення, але радикально трансформує його практики, зміщуючи їх у сферу приватного, напівприватного або віртуального простору (породжуючи специфічну «невидимість»), що призводить до фрагментації та гібридизації форм святкування, а також інтенсифікації значення свята як маркера групової приналежності чи опору.

Гіпотези-наслідки, крізь які можна розкрити таку гіпотезу, є наступними: а) гіпотеза адаптації та гібридизації: чим сильніше формальні обмеження або суспільна стигматизація певного свята (напр., колишніх радянських), тим більша ймовірність появи гібридних форм святкування або їхня повна приватизація/онлайнізація; б) гіпотеза значущості та ідентичності: «невидиме» святкування (особливо стигматизованих свят) не послаблює, а навпаки, може посилювати його значення як символу групової ідентичності (зокрема для старших поколінь чи окремих регіональних спільнот) та акту мовчазного опору чи ностальгії, консолідуючи групу навколо цих практик; гіпотеза цифрової публічності: соціальні мережі та онлайн-спільноти стають ключовими альтернативними платформами для публічного (але анонімного чи сегментованого) висловлювання, обговорення та організації «невидимого» святкування, формуючи нові типи святкових публік; д) гіпотеза (дис)солідарності: різниця у ставленні до певних «невихідних» свят (особливо тих, що мають радянське минуле) є потенційним джерелом напруги та конфліктів на рівні сімей та локальних спільнот, водночас спільне «невидиме» святкування «своїх» свят може посилювати почуття єдності всередині цих груп.

Стратегії «зустрічі» зі святом в умовах «невихідних» днів та війни в Україні.

В умовах, коли свято формально існує в календарі як «невихідний» день, але його публічне святкування обмежене війною, політикою пам'яті, безпековими ризиками або соціальною стигмою, громадяни України нерефлексивно, але цілком раціонально, виробили низку адаптивних стратегій. Ці стратегії відображають пошук балансу між потребою в ритуалі, ідентичністю, психологічною розрядкою та пристосуванням до суворих реалій. Емпірична перевірки цих стратегій не була проведена, однак на основі загальних спостережень та соцмережевих репрезентацій можна виділити п'ять ключових стратегій:

1. Приватна інтроверсія («Домашнє свято»), в межах якої здійснюється перенесення всієї сутності свята в межі приватного простору – родини або

найближчого кола друзів. Публічні атрибути, демонстративність та колективність мінімізуються або зникають. Реалізується скромна родинна вечеря замість бенкетів; обмін скромними подарунками або просто увагою; споглядання фільму чи слухання музики, асоційованих зі святом; особисті роздуми чи молитва замість публічних заходів. Для релігійних свят – домашня молитва замість відвідування храму. Саме так забезпечується збереження особистого смислу свята, підтримка емоційних зв'язків у мікрогрупі, створення оазису нормальності та психологічного комфорту в умовах стресу. На мікрорівні це стратегія «тихої стійкості» та «тактовного спротиву».

2. Семантична реінтерпретація («Зміна змісту»). В її межах відбувається відокремлення формальної дати чи назви свята від його традиційного (часто проблематизованого чи конфліктизованого) змісту та (пере)(на)повнення його новими, актуальними або особистісно значущими смислами. Саме так відбувається святкування 8 Березня не як Міжнародного жіночого дня з радянським підтекстом, а як дня вдячності жінкам-захисницям, волонтеркам, матерям; переосмислення 9 Травня з акцентом на пам'ять про жертви Другої світової взагалі або сучасних героїв; вшанування Дня Конституції не як офіційної дати, а як дня (ре)ідентифікації з державою. Так, можна вже зараз побачити, що День захисту дітей у листопаді, виходячи з вже наявних дискурсів, оснащується акцентами на допомозі дітям, постраждалим від війни. Саме так (пере)творюється легітимація святкування «незручної» дати, адаптація свята до поточного контексту та власної системи цінностей, уникання внутрішнього когнітивного дисонансу або стратегічно зменшується спротив певних соціальних груп державним політикам ідентичності.

3. Тактична мімікрія та гібридизація («Нове в старому»). Ці стратегії використовують зовнішню форму старого (часто стигматизованого) свята для легалізації або приховування нових практик або навпаки – інтеграція елементів «дозволених» свят у практики, що формально не схвалюються. Ця стратегія близька до попередньої, однак здійснюється перш за все «інтерпретаторами», а не «законодавцями» (за З. Бауманом). Саме так варто інтерпретувати зустріч у вузькому колі на дату колишнього радянського свята, але з патріотичними тостами або й взагалі виключно як привід для зустрічі без ідеологічного підтексту; сюди ж відносимо – для «тактовних тактик спротиву» – використання загальнодержавного свята для відзначення особистого чи сімейного свята або поєднання релігійних обрядів нової дати з елементами традицій, що асоціювалися зі старою. Такі стратегії забезпечують «обхід» формальних або неформальних заборон, задоволення потреби в ритуалі чи соціальній взаємодії під прикриттям «прийнятного» приводу, поступова еволюція традицій.

4. Цифрова екстерналізація («Свято онлайн»). Це особливо показово для деяких особистих свят, які в сучасному світі все частіше більше святкуються в соціальних мережах (і при цьому акт дарування зі священного поєднання одного-з-одним перетворюється на солідаризацію одного-зі-спільнотою). В цих стратегіях здійснюється перенесення значної частини

святкових практик у віртуальний простір, де можливі публічність, колективність та висловлення ідентичності з меншими ризиками. Це практики публікації тематичних постів, мемів, відеозвернень чи віршів у соцмережах, це участь у онлайн-молитвах, лекціях, концертах чи дискусіях, присвячених святу; це створення та участь у тематичних чатах чи групах, це практики віртуального вшанування пам'яті (свічки в профілях, онлайн-сторінки пам'яті); це обмін віртуальними листівками чи підтримкою. Все це компенсує втрату публічного простору, створює нові форми колективності («цифрові громади»), дає можливість публічного висловлення позиції чи ідентичності у (відносно) безпечному (аж до, між іншим, стану «інформаційної бульбашки») середовищі, допомагає долати географічну розрізненість.

5. Свідоме ігнорування/відкладення («Може почекати»). По суті це повна або часткова відмова від будь-яких специфічних практик, пов'язаних з «невихідним» святом у його поточному вигляді, перш за все через пріоритет війни, емоційну неможливість святкувати, неприйняття його змісту або практичні труднощі. Такі «святкуючі» святкову дату проводять як звичайний робочий/побутовий день, умисно уникають будь-яких згадок чи ритуалів свята, переносять сімейні чи особисті святкування на більш сприятливий час, уникають активності, що виділяє цей день з-поміж інших. Так досягається концентрація ресурсів (емоційних, фізичних, матеріальних) на виживанні та боротьбі, психологічний захист, мовчазний протест проти його формату чи змісту.

Помітимо, що всі ці стратегії не виключні: одна людина чи сім'я може використовувати різні стратегії для різних свят або навіть комбінувати їх для одного свята. Ці стратегії є залежними від контексту, адже вибір стратегії залежить від типу свята (релігійне, колишнє радянське, новонаціональне), регіону (безпека, традиції), соціальної групи (вік, ідентичність), особистих обставин (наявність родини, служба на фронті). Вони використовують «невидимість» як опір та адаптацію: так, стратегії 1, 3, 4 часто є формами соціального опору – для практик, що системою не схвалюються, але через їх «невидимість» або трансформацію зберігаються. При цьому це ще й механізми глибокої адаптації до екстремальних умов.

Дослідження цих стратегій соціологом ускладнюється тим, що усі ці стратегії, навіть ігнорування, мають важливий психологічний компонент – підтримку нормальності, контролю, почуття приналежності чи, навпаки, захисту від травматичного контенту. Але самі по собі вони свідчать про надзвичайну гнучкість та адаптивність українського суспільства; вони показують, що свято як соціальний феномен не зникає навіть під пресингом війни та політики, а знаходить нові, іноді несподівані шляхи для свого втілення, від приватного простору до цифрових всесвітів, продовжуючи виконувати свою функцію консолідації, осмислення реальності та підтримки людяності.

Дискурси «невихідних» свят у медіа та соцмережах

Умови «невихідної» святковості та повномасштабної війни створили інтенсивне поле дискурсивної боротьби в українських медіа та соцмережах. Ці дискурси не лише описують свята, але й активно конструюють їх значення, легітимізують чи делегітимізують певні практики та формують колективну ідентичність. Можна ескізно виділити наступні, на даний момент пануючі, ключові дискурси:

1. Державно-національно-мобілізаційний, де лейтмотивами є «єдність», «захист», «свобода», «спадщина предків», «Європа», «відсіч агресору», «пам'ять як зброя», а також акцент на зв'язку минулих актів боротьби (особливо з Росією/СРСР) із сучасним «протистоянням цивілізацій». Найчастіше цей дискурс виявляється у таких джерелах, як офіційні комунікації Президента, Уряду, ВРУ, Мінкульту, Міноборони; патріотичні ЗМІ (hromadske, УП, Цензор.НЕТ); офіційні сторінки ЗСУ, Держприкордонслужби; провідні політики та громадські діячі. В такому дискурсі здійснюється переосмислення традиційно-державницьких свят (День Незалежності, День Державності, День Захисника/Захисниці України), які подаються як мобілізаційні точки єдності, акцент на військових, волонтерах, стійкості народу. Саме в його межах інтенсивно практикується «календарна інженерія» (це може бути і обґрунтування перенесення дат необхідністю «євроінтеграції» чи «відходу від радянських шаблонів»), відтворюється активна декомунізація (різке засудження будь-яких спроб публічного святкування 9 Травня та підкреслення значення 8 Травня з реінтерпретацією 9 Травня як Дня Європи. Саме в ньому вшанування осмислюється як акт опору: публічні заходи супроводжуються покладанням квітів до пам'ятників, використовуються віртуальні проекції, онлайн-концерти, і все це подається як прояви незламності. Саме в ньому ставиться за мету консолідація суспільства навколо державницьких цінностей, формування нової національної ідентичності, відрив від радянської спадщини, легалізація календарних змін, підтримка морального духу.

2. Критико-рефлексивний / антирадянський. Тут пануючими лейтмотивами є: «деконструкція міфів», «відповідальна пам'ять», «демілітаризація свят», «людина в центрі», «відходження від тоталітарних практик», а також інтелігентський скепсис щодо будь-яких форм «мілітаристської» чи «державницької» урочистості. Цей дискурс якщо й не панує, але його можна зустріти в інтелектуальних ЗМІ та виданнях (Тексти, Спільне, Лівий Берег, Український Тиждень); в дискурсах правозахисних організацій, окремих активістів, публічних інтелектуалів (зокрема історики та соціологи, частина митців та письменників), а також у висловлюваннях критично налаштованих користувачів соцмереж. Тут фундаментальними практиками є критика радянської символіки та практик (зокрема аналіз історичної спадщини «радянських» свят (особливо 7.11, 23.02, 8.03, 9.05), викриття їхнього тоталітарного підтексту та мілітаризованості, а також критика перенесення акцентів у «нових» святах виключно на героїзацію війни), захист та експлікація «невидимих» практик (акцент на приватних, сімейних форматах святкування як альтернативі публічній урочистості,

підкреслення їх гуманістичної цінності), акцент на жертвах та гуманізмі (з подальшими пропозиціями переформатувати свята на вшанування всіх жертв війни, зосередження на мирному житті, правах людини, екології), рефлексії «нового канону» (обговорення ризиків створення нових «обов'язкових» наративів свят, які можуть маргіналізувати альтернативні погляди чи групові пам'яті). Все це здійснюється з принаймні декларативною метою деміфологізації святкових наративів, просування інклюзивної та гуманістичної моделі пам'яті, захист права на різноманіття практик та інтерпретацій, запобігання новим формам ідеологізації.

3. Релігійно-конфесійний дискурс. Тут базовими лейтмотивами є «духовна опора», «традиція», «віра в перемогу», «молитва за захисників», «єдність/розкол», «календарна розбіжність». Найчастіше цей дискурс свят ми бачимо в текстах офіційних представників та ЗМІ ПЦУ, УГКЦ, інших християнських та нехристиянських конфесій; парафіяльних спільнот; релігійних блогерів та взагалі вірян. В ньому здійснюється акцент на «власних» святах як ключових точках духовного життя та національної ідентичності, підкреслення їхнього значення для моральної підтримки. Тут соціолог може побачити конкуренцію за легалізацію: ПЦУ активно просуває свої свята як національні, підкреслюючи їхню роль у боротьбі за незалежність церкви та держави. ЗМІ УГКЦ або інших конфесій роблять акцент на власних традиціях. Окремою часткою символічних протистоянь є дискурсивування «календарної війни» щодо переходу на новоюліанський календар (особливо в контексті Різдва та Великодня), що часто має (гео)політичний підтекст. Значущою темою є й засудження УПЦ, її зв'язків з РФ та її святкувань в умовах війни. Показовою практикою тут є онлайн-молитви та трансляції, та навіть ритуалів, причому і у «невихідні» свята також. Все це покликане зміцнити позиції власної конфесії, захистити релігійну ідентичність та практики, відтворити певні стратегії в символічній боротьбі.

4. Гуман(ітар)но-побутовий / антиурочистий дискурс. Він базується на лейтмотивах «людськість понад усе», «свято життя», «святкування малих перемог», «немає сил на пафос», «допомога тут і зараз», «тиша і рефлексія» та колоризовано скептичним ставленням до будь-якої «нав'язаної» урочистості. Це легко побачити в діяльності громадських організацій (особливо тих, що працюють з ВПО, дітьми, психологічною допомогою); локальних спільнот, волонтерських мережі, блогерів, користувачів соцмереж. Тут часто простежується акцент на стражданні та повсякденності (зокрема висвітлення того, як свята виглядають для ВПО, сімей загиблих, мешканців прифронтових зон, лікарень), апеляція до «неурочистої» реальності, педалювання «свят маленьких радощів» (не «великі дати», а маленькі особисті чи сімейні перемоги, моменти краси, людяності, підтримки), онлайн-флешмоби симулятивно-«живого» святкування, зокрема ініціативи на зразок «Покажи свої свята вдома» – фото скромних сімейних обідів, квітів на підвіконні, дитячих малюнків, що контрастують з офіційною патетикою. Цим самим імплікується акцент на життєствердженні, який критично протиставляється «святковому шуму» (занадто галасливих, дорогих чи

«відірваних від реальності» публічних заходів чи медійних кампаній у час великого горя). Саме тут, ймовірно, найбільше просувається ідея, що найкращим проявом людяності у свята є конкретна допомога армії, ВПО, лікарням, притулкам для тварин. Саме тут декларується гуманізація дискурсу свят, висвітлення реального людського досвіду в умовах війни, створення простору для непафосного осмислення життя та страждання, просування практик взаємодопомоги та психологічної підтримки як альтернативи традиційному святкуванню.

Дискурсивна боротьба та взаємодія (замість висновків).

Всі ці дискурси не існують ізольовано. Вони перетинаються, конфліктують, процесуалізуються в найширшому сенсі слова. Тут можна знов-таки ескізно і скоріше гіпотетично виділити наступні процеси:

- Конкуренція: перший та третій дискурси часто конкурують за статус «національно значимого» дискурсу. Другий вступає в критичний діалог з першим щодо форм пам'яті та героїзації, а четвертий вступає в конфлікт з усіма «урочистими» дискурсами.
- Гібридизація: четвертий (акцент на людському стражданні, допомозі) неодноразово інтегрується в перший (наприклад, урочистості Дня Незалежності з акцентом на допомогу постраждалим). Другий може використовувати аргументи четвертого для критики надмірної офіційності.
- «Мілітаризація» соцмереж: саме в соцмережах, перетворених на поле битви, відбувається найгостріша дискурсивна боротьба. Хештеги, меми, особисті історії, публічні суперечки – все це інструменти просування своєї інтерпретації свята та дискредитації інших.
- Синтез та виробництво нових символів: дискурси генерують нові символи, здійснюючи як акт повсякденної підтримки замість урочистих заходів їхню одночасну (ре)інтерпретацію та (пере)позиціонування.

Таким чином, дискурси та практики «невихідних» свят в Україні є показовим та прозорим відбитком глибоких суперечностей та трансформацій суспільства під час війни. Вони формують не лише уявлення про конкретні дати, а й про саму сутність національної ідентичності, пам'яті, релігії та людяності в екстремальних умовах. Аналіз цих дискурсів є ключем до розуміння динаміки соціальних змін, конфліктів та механізмів адаптації українського суспільства.

Зубченко Олександр[I]
Email: o.zubchenko@mu.edu.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6748-3981

http://doi.org/10.5281/zenodo.19511935

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування. Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 30 травня 2025 року (Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. – 346 с.

Основні тенденції трансформації соціального простору прифронтового міста

Повномасштабне російське вторгнення у лютому 2022 р. призвело до виникнення нових ліній розмежувань у фізичному та символічному просторах нашої держави – між тилом і фронтом, вільними та окупованими територіями, умовно безпечними та небезпечними для життя регіонами тощо. Цей розподіл відбувається не лише на рівні макрорегіонів, але й у великих містах.

У Запорізькій області ці процеси набули особливої динамічності, адже з перших днів значна частина нашого регіону була окупована, а обласний центр опинився під загрозою російського наступу. Відтепер життя Запоріжжя розділилося на «до» та «після» 24 лютого, що призвело до кардинальних змін його соціального простору.

Н. Гапон визначає соціальний простір як багатовимірний зв'язок соціальних процесів, соціальних відносин, соціальних практик та соціальних позицій (Гапон, 2016). Така дефініція дозволяє нам краще зрозуміти нові контури соціальних розмежувань, що виникають за 30 км від лінії фронту.

Перші дні великої війни характеризуються надзвичайно високим рівнем аномії та суспільної невизначеності. Фактично у місті співіснують два соціальних простори: в одному – вирує паніка, майже ніхто не виходить на роботу, а черги кремезних чоловіків штурмують евакуаційні потяги; в іншому – будують блокпости, перекривають дороги протитанковими їжаками, готують харчі, збирають одяг й тактичне спорядження для українських захисників та наповнюють піском десятки тисяч мішків в імпровізованих кар'єрах. Все це відбувається на тлі повного паралічу органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, «діяльність» яких у цей час пізніше опиниться у центрі численних корупційних скандалів та у матеріалах багатотомних кримінальних справ. По суті, маємо справу із двома протилежними соціальними процесами: деінституціоналізації та самоорганізації.

Основою горизонтальної самоорганізації стають соціально-мережеві відносини на базі віртуальних спільнот. Одним із цифрових інструментів цього процесу став телеграм-чат «Волонтеры. Это Запорожье» (понад 160 тис. підписників). Вже із четвертого дня великого нападу росії чат став виконувати декілька важливих функцій – інформаційну (поширення новин про життя міста), комунікативну (обмін даними про потреби оборонців Запоріжжя),

[I] Кандидат соціологічних наук, доцент, Маріупольський державний університет.

координуючу («перекличка», хто і чим може допомогти), мобілізаційну (збір та координація добровольців) та емоційно-релаксаційну (можливість долучитися до корисної справи, зняти стрес та нервовість, відчути причетність до соціальної спільноти) (Зубченко, 2022). «Волонтеры. Это Запорожье» швидко розвіртуалізовуються через виконання спільних завдань із будівництва блокпостів, організації військової логістики та гуманітарної допомоги, прийому біженців. Поруч із цим, невід'ємною частиною повсякденних відносин стають прояви афективної поведінки – тотальне світломаскування, завалення мотлохом всіх відкритих просторів (проти висадки десанту), пошук на асфальті та будівлях міток, що начебто наводять ракети тощо.

Нові соціальні практики військового часу відрізняються значною різноманітністю – від потрапляння до евакуаційного потягу до Польщі із вісімнадцятьма пасажирами в купе та обміну ліками в умовах непрацюючих аптек, до конструювання власної просторової історії міста із визначенням небезпечних та умовно безпечних районів. Особливої уваги заслуговує практика реагування на сигнали повітряної тривоги, які в окремі дні звучали в обласному центрі по 19-20 годин. По суті, маємо справу із проявами рівня суспільного усвідомлення небезпеки та страху, які змінювалися залежно від засобів ураження, що використовувалися ворогом.

Осінь 2022 – весна 2023 рр. характеризується масованим застосуванням зенітно-ракетних комплексів С-300, як правило, у «годину бика» – з 2 до 3 ночі. У цей період особливо загострюється проблема облаштованості та безпечності укриттів. Значна частина городян воліє ночувати у сховищах, адже підльотний час ракети становить лише кілька хвилин. З осені 2024 р. росіяни починають використовувати проти запоріжців керовані авіаційні бомби. На відміну від С-300, КАБи найчастіше кидають у денний та вечірній час, дуже часто – по місцях масового скупчення людей (зокрема, по центральній прохідній ПАТ «Мотор січ» та території біля супермаркетів у Шевченківському районі). Завдяки розвитку мережі моніторингових телеграм-каналів, зароджується нова соціальна практика – стрімке гортання стрічки новин під час тривоги, щоб зрозуміти, куди летять бомби. З весни 2025 р. Запоріжжя, як й інші українські міста, регулярно зазнає ударів «шахедів». Небезпека з неба не лише набуває нового часового інтервалу (з 21 до 23 години), але й аудіального вираження. Люди, які пережили російські авіанальоти, ніколи в житті не забудуть характерного гулу ударного БПЛА, що заходить на ціль.

Разом із новими зразками соціальних відносин та повсякденних взаємодій, велика війна приносить до Запоріжжя і вагомі зміни соціальної структури населення. До міста прибуло понад 275 тис. внутрішньо переміщених осіб (39% довоєнного населення). Можна виділити дві різні групи ВПО: жителі області (з окупації та особливо небезпечних територій), які завжди мали тісні соціальні та господарські контакти із обласним центром (53%), а також «нові запоріжці», серед яких були як колишні жителі Маріуполя, Волновахи та інших населених пунктів урбанізованого Півдня

Донеччини (11%), так і вихідці із сільської місцевості та маленьких містечок Херсонщини (36%).

Окрім цього, однією з найбільших соціальних груп стають ветерани. Якщо до 24.02.2022 р. вирішення соціальних питань учасників війни перебувало на узбіччі пріоритетів центральної та місцевої влади (адже тривало «велике будівництво») та залишалося переважно справою громадськості, то нині ситуація змінюється. Для реалізації ветеранської політики створюються окремі структурні підрозділи обласної військової адміністрації та Запорізького міськвиконкому, формуються комунальні установи, відкривається спеціалізований ветеранський простір. Водночас при органах місцевого самоврядування формуються консультативні ради рідних та близьких загиблих воїнів, які переймаються вирішенням соціальних проблем та увічненням пам'яті наших героїв. Постійно розвивається рух родин військовополонених та зниклих безвісти, які регулярно проводять автопробіги та пікети. Разом з тим на вулицях міста все рідше можна побачити дорогі авто, у престижних кафе, ресторанах та SPA-салонах меншає відвідувачів, адже багато представників середнього класу виїхали із Запоріжжя.

Внаслідок масованих російських обстрілів цивільної інфраструктури та житлового сектору, тисячі запоріжців лишаються без даху над головою. Їхні оселі були знищені повністю або зазнали великих руйнувань. Містяни стикаються як із проблемами хоча б часткового відновлення своїх квартир і будинків, так і з отриманням компенсації за втрачене майно. Наразі можна говорити, що ця соціальна категорія розділяється на дві умовні підгрупи: власники квартир у багатоквартирних будинках, активність яких реалізується через ОСББ, та господарі приватних садиб, де кожен сам за себе.

Разом зі змінами векторів соціальних взаємодій у стан руху приходить й фізичний простір, який трансформується від вражаючої порожнечі вулиць у перші дні війни до нових центрів спілкування. Замість пабів, кав'ярень та парків, які А. Лефевр називав «третіми місцями» (Lefebvre, 1991), осередками збору активних людей стають волонтерські центри, точки із розливу «бандеро-смузі», військкомати, підрозділи територіальної оборони та ДФТГ, місця зведення блокпостів та стихійні піщані кар'єри. По сусідству із новими центрами активності з'являються «не місця» – популярні в минулому громадські просторі, що не пережили війну. Серед них – закинутий та оточений височезними бур'янами «Макдональдс», розбитий російською ракетою ТРЦ «Аврора», порожня траса «Харків-Сімферополь», по якій тепер їдуть не на море, а на фронт.

Таким чином, у еволюції соціального простору прифронтового міста простежується кілька тенденцій. По-перше, вся система усталених соціальних взаємодій та практик приходить у рух, в якому співіснують деінституціоналізаційні тенденції та народження нових горизонтальних соціальних зв'язків. По-друге, триває активне виникнення нових соціальних практик, які з одного боку, сприяють адаптації городян до нових реалій сьогодення, а з іншого – відображають поступове усвідомлення небезпек, які

несе з собою війна (правило «двох стін»). По-третє, тривають зміни соціальної структури населення, де з одного боку, після масованого виїзду навесні 2022 р. зменшується частка жінок працездатного віку та сімей з дітьми, з іншого – виникають нові соціальні групи, члени яких включаються в активну боротьбу за здобуття гідного суспільного становища та відстоювання своїх прав.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гапон, Н. (2016). Проблема гуманізації соціального простору міста: соціально-філософський аспект. Вісник Львівського університету. Серія філософські науки, 18, 46-52.

2. Зубченко, О. (2022). Телеграм-чат як інструмент самоорганізації волонтерського руху під час війни. Габітус, 40, 9-15.

3. Lefebvre, H. (1991). *The Production of Space*. Trans. by D. Nicholson Smith. Blackwell Publishing.

Кириленко Олеся[I]
Email: olesya.kirilenko@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6120-0650

Грицюк Анна[II]
Email: 3752602@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0009-0009-2565-029X

http://doi.org/10.5281/zenodo.19511966

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування. Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 30 травня 2025 року (Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. – 346 с.

Інституціональні проблеми розвитку соціальної, сімейної, демографічної та міграційної політики як фактори депопуляційного тренду в Україні

Депопуляція як процес постійного скорочення населення став стійким трендом розвитку України з початку її незалежності. Цей процес обумовлюється в першу чергу проблемами соціально-економічного розвитку, а також недостатньою ефективністю державної політики в сферах охорони здоров'я, демографії, соціального захисту, міграції, освіти, виховання, масової інформації (Мельник, 2012, Лавер, 2018).

Депопуляційний тренд, який спостерігається в Україні формується високим рівнем смертності населення (стабільний), низьким рівнем народжуваності (коливається) та негативним міграційним сальдо (коливається), що обумовило щорічне скорочення населення починаючи з 51,8 млн. осіб у 1993 році до 41,7 млн. осіб у 2020 році (без урахування окупованих територій починаючи з 2014 року). Зауважимо, що перший й поки останній Всеукраїнський єдиний перепис населення 2001 року зазначив скорочення населення до 48 млн. осіб, що на 3,8 млн. менше у порівнянні з 1993 р. Отже, за перші 8 років незалежності щорічне скорочення населення в Україні склало у середньому 475 тис. осіб.

З початком воєнних подій на сході України у 2014 р. та Пандемією COVID-19, а пізніше з початком російсько-українського воєнного конфлікту депопуляційний тренд доповнився ще трьома причинами зменшення населення України. По-перше, це – втрата територій з людьми, по-друге, це втрата людей внаслідок пандемії COVID-19, і по-третє – це воєнні втрати військових та серед мирного населення внаслідок розгортання на території України повномасштабної російської агресії 2022 р. З початку війни в Україні вибухово зросла внутрішня та зовнішня міграція, що призвело до виїзду за кордон 5 млн. українців на фоні 4,6 млн. осіб внутрішньо переміщених (переселенців). Ці процеси відбуваються у контексті погіршення соціально-

---

[I] Доктор соціологічних наук, доцент, завідувач кафедри загальнотеоретичних правових та гуманітарних дисциплін, Рівненський інститут Київського університету права НАН України.

[II] Старший викладач кафедри загальнотеоретичних правових та гуманітарних дисциплін, Рівненський інститут Київського університету права НАН України.

економічної та соціально-психічної ситуації у країні, що проявляється у падінні рівня та якості життя переважної частини населення, погіршенні стану психічного та соматичного здоров'я більшості українців. Своєю чергою, це призвело не тільки до зростання рівня смертності, а й до падіння рівня народжуваності – на четвертому році війни у 2025 році смертність втричі перевищує народжуваність. Для прикладу: у 2004 році в Україні народилось 427,3 тис. дітей, у 2024 – 176,7 тис. дітей.

На жаль, на передодні й в період війни в Україні спостерігаються прояви часткової деконструкції та деінституціоналізації державної сімейної політики. Так, у структурі Верховної Ради України IX скликання відсутній профільний комітет, який мав би займатися сімейною та демографічною політикою. Зауважимо, що у Комітеті з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів ВРУ функціонує підкомітет з соціального захисту дітей, постраждалих внаслідок збройної агресії російської федерації проти України з 2014 року. Практично, депутати ВРУ не включені у процес законодавчої підтримки сімейної, демографічної, зокрема антидепопуляційної політики.

Кабінет Міністрів України також відійшов від системно-інтегрованої сімейної політики, оскільки реформування Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту, створеного у 2004 році, завершилось переданням функцій соціального захисту сімей до Міністерства соціальної політики України. Аналіз діяльності Міністерства соціальної політики щодо сім'ї вказує, що відомство концентрує увагу на сім'ях з дітьми, інвалідами, ветеранами в якості отримувача соціальної підтримки. Поряд з цим, у 2023 році була створена Державна служба України у справах дітей, захисту прав дітей, яка через Міністерство соціальної політики реалізує політику держави у сфері захисту прав дітей, соціальної підтримку сімей з дітьми, оздоровлення та відпочинку дітей, розвитку сімейних форм виховання та усиновлення.

Отже, сімейна політика в Україні не має відокремлених державних структур законодавчого та виконавського спрямування, які б комплексно вирішували проблеми сім'ї та демографії. Одним з проявів кризи у розвитку демографічної політики є ситуація навколо Всеукраїнського єдиного перепису населення в Україні, який був проведений останній раз у 2001 році. Відкладання процесу проведення повноцінного перепису населення в Україні, спроба його проведення в альтернативній формі (перепис Дубілета в 2019 році) не дають об'єктивної картини щодо народонаселення, негативно впливають на процеси планування та державного регулювання розвитком українського суспільства, зокрема державною політикою у сфері демографії, міграції, та сім'ї (Аналітична довідка ООН, 2020).

Отже, депопуляційна криза в Україні означає, що українська сім'я не функціонує повноцінно та не відновлює населення країни, що обтяжується зростаючою сукупністю факторів – до соціально-економічних, духовно-культурних та політико-управлінських чинників доєднується максимально деструктивний вплив війни. Це відбувається на фоні того, що сімейна, демографічна та міграційна політика держави розвиваються за залишковим принципом, вона зміщена на периферію політичних пріоритетів. Таку

ситуацію, безумовно, можна виправдати війною та воєнним станом, однак це обмежує як можливості для процесів успішного повоєнного відновлення, так й гарантії збереження українській нації у майбутньому.

Реально Україна переживає демографічну кризу та наближається до демографічного колапсу. За таких умов, українське суспільство потребує введення надзвичайного стану щодо подолання демографічної кризи, що означає мобілізацію держави як провідного інституту соціального управління на обмеження всіх деструктивних факторів депопуляційного спрямування та забезпечення високого рівня демографічної резильєнтності України (Гладун та ін., 2024).

В першу чергу, важливим є завершення воєнного конфлікту та переходу до повоєнного відновлення. По-друге, необхідна прискорена активізація всіх державних структур, які відповідають за соціальний захист населення (соціальну політику), зокрема підтримку сімей з дітьми, а також за міграційну та демографічну політику. По-третє, важливим напрямом виходу з демографічної кризи виступає покращення здоров'я населення, включно з репродуктивним, за що відповідає система охорони здоров'я. Безумовно, сфера освіти, виховання та ЗМІ повинні максимально включитись у підтримку сім'ї, родинних цінностей та процес піднесення культури сімейних та шлюбних відносин, які мають стати духовним й мотиваційним центром сімейної культури та сімейної політики всіх інституціональних суб'єктів, дотичних до вирішення проблем сім'ї і подолання депопуляційного тренду на національному й місцевому рівнях зосередившись навколо захисту дитинства й батьківства.

Висновки. Українське суспільство демонструє стійку тенденцію щодо депопуляції населення, яка прискорюється за умов російсько-української війни. Ефективна протидія цій деструктивній тенденції соціального розвитку в Україні можлива за умов:

– створення профільних державних структур з питань сім'ї, демографії та міграції у Парламенті, Уряді та місцевих органах влади України;

– впровадження державних програм з підтримки сімей, дитинства й батьківства, покращення репродуктивного здоров'я, розвитку сімейного, шлюбного та валеологічного виховання, а також підтримки сімей ветеранів та загиблих воїнів;

– періодичного проведення Парламентських та обласних громадських слухань з питань сім'ї, демографії та міграції з метою залучення всіх політичних та неполітичних суб'єктів соціального управління до вирішення проблем демографічних втрат та підтримки сімей, дітонародження, родинних цінностей тощо;

– проведення моніторингових комплексних досліджень проблем сім'ї, батьківства, дитинства, репродуктивних орієнтацій, динаміки народонаселення, міграційних настроїв, а також аналізу специфіки проходження Україною сучасного демографічного переходу;

– проведення Всеукраїнського єдиного перепису населення з використанням сучасних інформаційних технологій;

– впровадження національно орієнтованої ефективної міграційної політики з метою повернення на Батьківщину максимальної кількості українців та українських сімей по завершенню війни.

Отже, розв'язання гострих проблем розвитку соціальної, сімейної, демографічної та міграційної політики та подолання депопуляційного тренду в Україні потребують надзвичайних зусиль політиків, науковців, освітян, громадських організацій, журналістів. Держава та державна політика виступає тим інституціональним інтегратором й механізмом, який здатен вирішувати проблеми демографічного розвитку будь-якої країни. Тому українська держава стоїть перед завданням стратегічного змісту – зупинки депопуляційного тренду та подальшої стабілізації демографічної ситуації у повоєнній Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аналітична довідка ООН. Перепис населення. 2020 *Організація Об'єднаних Націй, Україна*. https://ukraine.un.org/sites/default/files/2021-08/Census-Policy%20Options_final_UKR.pdf

2. Гладун, О., Курило, І., Шушпанов, Д., Аксьонова, С., & Позняк, О. (2024). Концептуальні засади дослідження демографічної резильєнтності українського суспільства. *Демографія та соціальна економіка*, 58(4), 45–64. https://doi.org/10.15407/dse2024.04.045

3. Лавер, О. (2018) Депопуляція населення і міграційні процеси в Україні: причини та можливі наслідки *Геополітика України: історія і сучасність : зб. наук. пр.* / ред. кол.: І. В. Артьомов (гол. ред.) та ін. – Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 1 (20), 153–166. https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/28430

4. Мельник І. (2012) Депопуляція в Україні: національна специфіка та регіональні особливості. *Часопис соціально-економічної географії,* 13(2), 61–65.

Коваліско Наталія[I]
Email: kovalisko@mail.lviv.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1466-6132

http://doi.org/10.5281/zenodo.19512108

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування. Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 30 травня 2025 року (Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. – 346 с.

Надзвичайні події як чинник зміни соціально-економічної структури в Україні

Надзвичайними звуться події, які за своєю сутністю, властивостями та міццю є «анархічними вторгненнями», що здатні дезорганізувати процеси або стани, однак не можуть конструювати нове. Найвідомішою спробою описати вплив надзвичайних подій на економічну нерівність (стратифікацію доходів та добробуту) є дослідження професора Стенфордського університету Вальтера Шайделя (Scheidel, 2017). У книзі «Великий зрівнювач: насильство та історія нерівності від кам'яної доби до XXI століття» він виокремлює чотири типи надзвичайних подій, які здатні повністю згладити економічну нерівність: війни з масовою мобілізацією (mass mobilisation warfare), революції, супроводжувані кардинальними перетвореннями (transformative revolutions), розпад держави (state failure) та смертоносні пандемії (lethal pandemics) на кшталт чуми та віспи в середньовічній Європі.

Також окреслюються умови, за яких ці події здатні чинити максимально потужний вплив на економічне життя суспільства. Війна (для того, щоб зменшити економічну нерівність) має бути тотальною, мобілізувати все населення, спричинити неконтрольовану інфляцію, інтенсифікувати процес конфіскації багатств та накопичень, скоротити виробництво багатьох товарів, ускладнити обіг капіталу, сприяти запровадженню нових податків та радикальному перерозподілу бюджетних коштів на користь армії. Шейдель особливо підкреслює вплив масової мобілізаційної війни, наводячи приклади двох світових воєн як найбільших вирівнювачів в історії. Ця війна мала широкий вплив на суспільство, мобілізуючи величезні ресурси та людей, що призвело до значного зменшення нерівності через політичні рішення, прийняті після воєн, таких як підвищення податків та регулювання економіки.

Незважаючи на те, що надзвичайні події є дуже успішними «дестратифікаторами», їхня дія ніколи не була універсальною. Минав час, і виникали нові форми нерівності. На розподіл статків частіше впливають макроекономічні кризи. Крім того, багато чого залежить від конкретних обставин – від місця або часу. А як же позначиться війна на стратифікації суспільства?

Соціологічних досліджень, присвячених впливу надзвичайних подій на соціальну нерівність, поки що небагато. З огляду на це постає питання: а чи

[I] Доктор соціологічних наук, професор, Львівський національний університет імені Івана Франка.

здатні наші традиційні соціологічні «детектори» виявити цей вплив? Є підстави вважати, що так. Підкріплюють наше припущення результати щорічного моніторингового опитування Інституту соціології «Українське суспільство» (Соціологічний моніторинг). В цьому опитуванні, починаючи з 1994 року, респондентів просять розмістити себе на одній із семи уявних сходинок, що відображають становище людини в суспільстві.

За період, упродовж якого проводиться моніторингове дослідження, Україні довелося пережити принаймні чотири екстраординарні події: фінансову кризу 2008 року, збройний конфлікт на Донбасі, що розпочався в 2014 році, пандемію COVID-19 та широкомасштабне вторгнення 2022 року. Кожна з цих подій спричинила не тільки економічні втрати, а й трансформацію суб'єктивного сприйняття соціального статусу, що показує зміну критеріїв соціальної ієрархії в українському суспільстві.

1. Фінансова криза 2008–2009 років стала потужним шоком для економіки України: у 2009 році ВВП знизився на 15% порівняно з попереднім роком (Соціально-економічний стан України, 2009). Це спричинило значне погіршення матеріального становища населення, зростання безробіття та зниження рівня життя громадян. Соціологічні дослідження показали зростання частки населення, яке оцінювало свій соціальний статус як низький: 11% респондентів обрали найнижчу сходинку, 19% – другу, тоді як у 2006 році ці показники становили 8% і 15% відповідно (Українське суспільство, 2009). Це свідчить про високу чутливість населення до економічних потрясінь та їх негативний вплив на соціальне самопочуття. Крім того, посилилася соціальна нерівність, зросла тривожність та невпевненість у майбутньому. Загалом, криза призвела до значного погіршення матеріального становища населення, зростання частки людей із низькою самооцінкою соціального статусу, посилення соціальної нерівності та зниження рівня життя громадян, а також зростання соціальної тривожності та невпевненості у майбутньому (Удосконалення напрямів розвитку України, 2023).

2. Період часткового відновлення (2010–2013 рр.). У період після фінансової кризи 2008–2009 років економіка України поступово відновлювалася. У 2010 році реальний ВВП зріс на 4,2% порівняно з попереднім роком, що стало результатом зростання реального приватного споживання та відновлення виробництва в експортно орієнтованих секторах економіки (Соціально-економічний стан України, 2009). Цей економічний підйом супроводжувався покращенням соціального самопочуття громадян: зросла частка тих, хто оцінював свій соціальний статус на вищих сходинках соціальної ієрархії, зокрема на четвертій та п'ятій позиціях. Це свідчить про відновлення довіри до державних інституцій та соціальну стабільність у суспільстві. Загалом, економічне зростання сприяло підвищенню оптимізму та соціальної активності населення, що відображало відновлення соціальної стабільності та покращення соціального самопочуття за рахунок економічного розвитку.

3. Збройний конфлікт на Донбасі та анексія Криму (2014–2015 рр.) стали важким випробуванням для України, спричинивши глибокі економічні та соціальні потрясіння. У 2015 році реальний ВВП країни становив лише 59% від рівня 1990 року, що свідчить про серйозний спад економічної активності. Знецінення гривні, податкові зміни, втрата майна та робочих місць викликали соціальне потрясіння. Проте парадоксально, що суб'єктивне сприйняття соціального статусу покращилося: частка респондентів, які поставили себе на четверту і п'яту сходинки, зросла до 45% (проти 37% у 2013 році). Це можна пояснити появою нових критеріїв оцінки статусу, пов'язаних із соціальною згуртованістю, політичною активністю та моральною самооцінкою, що виникли внаслідок Революції гідності (Соціально-економічні наслідки війни, 2023).

Соціальні зміни включали масштабне соціальне потрясіння, зростання кількості внутрішньо переміщених осіб, руйнування житлового фонду та соціальної інфраструктури, особливо в прифронтових регіонах. Парадоксальне покращення суб'єктивної оцінки соціального статусу: частка тих, хто поставив себе на четверту і п'яту сходинки, зросла до 45% (з 37% у 2013 році), що пов'язано із зростанням соціальної згуртованості, патріотизму, політичної активності та моральної самооцінки населення (Економічний та соціальний вплив конфліктів, 2024). Зростання ролі нематеріальних чинників – почуття єдності, національної ідентичності, солідарності. Поява нових соціальних викликів: потреба в інтеграції переміщених осіб, посилення навантаження на соціальні служби (Ситуаційний аналіз становища дітей в Україні, 2024). Масштабні соціальні потреби через втрату майна, робочих місць, економічних труднощів. Збільшення кількості внутрішньо переміщених осіб, що спричинило потребу в нових соціальних програмах підтримки та інтеграції.

4. Пандемія COVID-19 (2020 р.) спричинила значні економічні втрати в Україні: закриття підприємств, зростання безробіття, зниження доходів, особливо в малому та середньому бізнесі. У 2020 році 57% опитаних заявили про погіршення матеріального стану сім'ї. Згідно з даними ООН, понад 8% малих і середніх підприємств перебували на межі банкрутства, а безробіття зросло, що призвело до збільшення кількості осіб, які опинилися за межею бідності.

Водночас суб'єктивна оцінка соціального статусу залишалася досить стабільною: 58% респондентів розмістили себе на третій і четвертій сходинках, а 23% – на вищих (п'ята-сьома), що на 5% більше, ніж у 2015 році. Це свідчить про зростання соціальної адаптивності та стійкості населення перед кризою. Багато малих та середніх підприємств почали активно використовувати цифрові інструменти для продовження роботи, зокрема розширення дистанційної роботи та продажів через Інтернет. Також спостерігалося посилення соціальної підтримки та взаємодопомоги серед громадян (Дернова, Боровик, 2023).

5. Повномасштабне вторгнення (з 2022 р.) та російсько-українська війна спричинила катастрофічні втрати: руйнування інфраструктури,

мільйони внутрішньо переміщених осіб, втрату робочих місць й спад економіки. За оцінками, прямі збитки української економіки становлять близько 88 млрд доларів (Соціально-економічні наслідки війни, 2023). Водночас українці продемонстрували високу психологічну та соціальну стійкість. Соціальне самопочуття не зазнало пропорційного до економічної кризи зниження, що пояснюється солідарністю, патріотизмом і почуттям спільної боротьби за національну гідність та свободу. Парадоксальна розбіжність між матеріальним становищем і суб'єктивною оцінкою статусу знову стала помітною (Українське суспільство в умовах війни, 2022).

Соціальні зміни спричинені масовим переміщенням населення: понад третина українців (переважно жінок та дітей) були змушені покинути домівки, 82% мігрували в межах країни, 18% – за кордон. Руйнування житлового фонду, шкіл, дитячих садків, медичних установ, соціальних служб, що створило гуманітарну кризу, особливо для дітей. Зростання довіри між людьми: довіра до сусідів зросла з 35% до 67%, загальна довіра – з 45% до 63% (Сидоров Д., 2025). Підвищення соціальної згуртованості, патріотизму, регулярної волонтерської активності, масового пожертвування на військові та гуманітарні цілі (64% жертвують, середній донат – 950 грн/місяць). Зміна споживчої поведінки: раціоналізація витрат, планування покупок, зменшення імпульсивних покупок (Резильєнтність ендогенного розвитку регіонів, 2024). Психологічна стійкість та мобілізація суспільства, незважаючи на катастрофічні матеріальні втрати. Зростання соціальної напруги, політична радикалізація, що потребує уваги у післявоєнний період.

Найімовірніші наслідки війни в Україні та їх вплив на економічну нерівність будуть такі:

– увиразнення, загострення або поглиблення природних («старих») економічних нерівностей. Це зокрема вікові нерівності (молодь та пенсіонери можуть мати різний рівень доступу до ресурсів під час війни); освітні нерівності (особи з вищою освітою можуть мати кращі можливості для адаптації до нових умов, тоді як ті, хто має нижчий рівень освіти, можуть бути обмежені у своїх можливостях); нерівності за статками (низькі доходи обмежують доступ до житла, медичної допомоги та інших послуг під час війни); територіальні нерівності (регіони, які постраждали від війни, можуть мати значно гірші економічні умови порівняно з іншими регіонами країни). Актуалізується й те, на що раніше мало звертали уваги (Коваліско, Макеєв, 2021);

– з'являються «нові» нерівності. Війна створила нові прошарки населення, які успішно адаптуються до нових умов (наприклад, підприємці, які швидко перейшли на онлайн-формат роботи, здійснили релокацію бізнесу тощо), тоді як інші можуть бути вибиті з колії (наприклад, представники малого бізнесу, які не мають економічних ресурсів для адаптації до нових умов). Формуються нові категорії «нових успішних» та «нових бідних», відмічені знаком війни;

– нерівність постане одним із ключових питань політичного порядку денного України. Це буде вимагати низки економічних реформ, державної

соціальної політики, відповідальності та компетентних дій з боку влади для зменшення нерівності та підтримки економічно вразливих верств населення та усіх тих, хто постраждав від війни;

– особливості модифікацій економічної нерівності безпосередньо залежатимуть від інституційних, економічних та політичних структур та їхніх спроможностей в Україні.

Підсумовуючи, слід зазначити, що надзвичайні події мають значний вплив на економіку України, викликаючи погіршення матеріального становища громадян і структурні зміни в соціально-економічній системі. Реакція населення на кризові події не завжди є лінійною: при об'єктивному зубожінні, суб'єктивна оцінка соціального статусу може зростати, що свідчить про ціннісні зміни в критеріях, за якими люди визначають свою статусну позицію, місце в суспільстві. Такі соціальні чинники як почуття єдності, ідентичності, солідарності, участі у спільній справі відіграють дедалі важливішу роль у самоідентифікації громадян. Це вказує на трансформацію критеріїв нерівності й зростання ролі нематеріальних факторів у відтворенні соціально-економічної структури України під впливом кризових подій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дернова І., Боровик Т. Вплив covid-19 на стан малого та середнього бізнесу в Україні та європі. *Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи,* 2023, С. 71-72. https://confmanagement-proc.kpi.ua/article/view/271793?utm_source

2. Економічний та соціальний вплив конфліктів на сучасний світ. *Книга абстрактів Міжнародної наукової конференції Академії Прикладних Наук Мазовія, м. Сєдльце, Польща,* 2024. https://eportfolio.kubg.edu.ua/data/conference/11125/document.pdf

3. Ковалiско, Н., Макеєв, С. (2021). Соціальна нерівність та надзвичайні події. Глобальні та локальні кризи: переосмислюючи українське суспільство». Матеріали Міжнародних соціологічних читань пам'яті Н. В. Паніної / За наук. ред. Є. І. Головахи, О. Г. Стегнія та О. О. Максименко. Київ: Інститут соціології НАН України. 2021, 170 с. С.52-63.

4. Резильєнтність ендогенного розвитку регіонів в умовах глобальних викликів та шоків: монографія / НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України»; наук. редактор М.І. Мельник. Львів, 2024. 307 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»). https://ird.gov.ua/irdp/p20240001.pdf

5. Сидоров Д. Піднятися з руїн. Як війна вдарила по економіці України та скільки втратив бізнес, 2025. https://www.rbc.ua/rus/news/pidnyatisya-ruyin-k-viyna-vdarila-ekonomitsi-1737472759.html

6. Ситуаційний аналіз становища дітей в Україні 2024. 148 с. https://www.unicef.org/ukraine/media/49196/file/UNICEF_SitAn_2024_UKR.pdf.pdf

7. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави. К.: НВЦ НБУВ, 2009. 687 с. https://idss.org.ua/monografii/nandop1.pdf

8. Соціально-економічні наслідки війни російської федерації проти України та шляхи їх подолання: матеріали наук.-практ. семінару (Київ, 30 листоп. 2023 р.) / за ред. Г. П. Ситника. Київ : Навч.-наук. ін-т публ. упр. та держ. служби Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка, 2023, 88 с. https://ipacs.knu.ua/pages/osn/2/news/2082/files/a540b679-f535-47a2-928f-75b6bd38bd08.pdf

9. Соціологічний моніторинг «Українське суспільство». https://isnasu.org.ua/monitoring/index.php

10. Удосконалення напрямів розвитку України в умовах сучасної світової кон'юнктури: кол. моногр. Харків: СГ НТМ «Новий курс», 2023. 182 с. https://www.newroute.org.ua/wp-content/uploads/2024/09/udoskon-napr-mon_new_28.10.23.pdf

11. Українське суспільство 1992-2009. Динаміка соціальних змін / За ред. д.е.н. В. М.Ворони, д.соц.н. М. О.Шульги. К.: ІС НАН України, 2009. 560 с.

12. Українське суспільство в умовах війни. 2022: Колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член.-кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, д. соц. н. С. Макеєва. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. 410 с. https://isnasu.org.ua/assets/files/books/2022/maket-vijna...2022dlya-tipografiivse.pdf

13. Scheidel, W. The Great Leveller: Violence and the history of inequality from the Stone Age to the twenty-first century. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2017. https://books.google.com/books/about/The_Great_Leveler.html?id=CD1hDwAAQBAJ

Лещенко Павло[1]
Email: vizanjack@gmail.com

http://doi.org/10.5281/zenodo.19512134

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування. Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 30 травня 2025 року (Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. – 346 с.

Вплив соціально-економічних факторів на рівень шахрайства в міських агломераціях України: соціологічний аналіз 2024 року

У 2024 році в Україні фіксується стійке зростання кількості шахрайських правопорушень, особливо в урбанізованих регіонах. За офіційними даними, лише за перші три місяці року було зареєстровано понад 24 тисячі кримінальних проваджень за статтею 190 ККУ («шахрайство»), що перевищує аналогічні показники попереднього року на 20% (UNIAN, 2024). Така динаміка свідчить не лише про зростання правопорушень, а й про структурні трансформації міського соціального середовища.

Соціологічна інтерпретація цих змін можлива в межах теорії аномії, яка пояснює девіантну поведінку як наслідок порушення соціального порядку в умовах швидких змін. Економічна нестабільність, внутрішня міграція, втрата роботи та невизначеність перспектив сприяють формуванню ситуацій, в яких люди втрачають довіру до легітимних засобів досягнення добробуту та схильні звертатися до альтернативних (Мертон, 1968).

Водночас зростання правопорушень можна розглядати й через призму теорії раціонального вибору: в умовах слабкої ефективності розслідування (менше 15% справ доходить до суду), значна частина населення оцінює шахрайські дії як «низькоризиковану» можливість вирішення матеріальних проблем (Glavcom, 2024). Особливо це стосується міського середовища, де щільність населення, анонімність взаємодій та активне використання онлайн-платформ створюють сприятливий простір для такої поведінки.

Характерною є поява масових схем шахрайства з орендою житла, зокрема через платформи оголошень. Таких випадків лише на OLX зареєстровано понад 360, що підтверджує адаптацію шахраїв до нових умов внутрішньої міграції (Glavcom, 2024). Додатково, хоча кількість шахрайств з банківськими картками дещо знизилася, загальна сума втрат зросла на 37%, що свідчить про більш «витончені» злочини (Espreso, 2024).

Узагальнюючи, зростання рівня шахрайства в міських агломераціях України можна вважати наслідком як макросоціальних зрушень, так і мікросоціальних адаптацій. Теоретичні підходи вказують на необхідність не лише кримінологічного реагування, а й на глибше розуміння соціальної тканини сучасного міста в умовах кризи.

Сучасне зростання рівня шахрайства в урбанізованих регіонах України слід також аналізувати у ширшому пострадянському контексті. Важливим

[1] Аспірант, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

підґрунтям для такого аналізу є концепція «хижого індивідуалізму», яку застосував до українських політичних та економічних еліт Lucan Way (2005). За його спостереженнями, в Україні після розпаду СРСР сформувалась культура неідеологічної, децентралізованої боротьби за ресурси, що проникла в усі рівні влади та бізнесу. Ця логіка конкурентного індивідуалізму породжує ситуації, в яких особистий зиск переважає над інституційною лояльністю, що послаблює державний контроль і створює умови для масових зловживань, включаючи шахрайство.

У цій площині важливим є також аналіз слабкості формальних механізмів соціального контролю. Як зазначає Holmes (2009), країни з перехідною економікою часто страждають від неузгодженості правової бази, корупції в правоохоронних органах та недовіри населення до державних інститутів. Такі чинники безпосередньо впливають на рівень реєстрації злочинів, їх розслідування та правозастосування. У випадку України, це виражається у низькому відсотку розкриття шахрайських справ та значному рівні латентної злочинності.

Додаткову складність становить неформальний характер соціальних практик, зокрема тіньова економіка, неформальні соціальні мережі та інституційна дезорганізація. Соціологія дезорганізованого міського простору (Shaw & McKay) дозволяє припустити, що в умовах економічної нестабільності, високої мобільності та слабкого контролю формуються сприятливі умови для поширення шахрайства. Holmes підкреслює, що у посткомуністичних державах з низьким рівнем довіри до поліції, громадяни часто утримуються від повідомлень про злочини, що додатково посилює проблему.

Також варто врахувати структурні фактори: неоліберальні реформи, скорочення державного сектора, глибокі соціальні нерівності, відсутність чітких каналів соціальної мобільності – усе це створює передумови для зростання девіантної поведінки. У міських умовах, де панує анонімність, а доступ до цифрових технологій дозволяє масштабувати шахрайські схеми, відбувається швидка адаптація злочинних практик до соціальних змін.

Сукупність теоретичних підходів – від аномії до рутинної діяльності, від хижого індивідуалізму до аналізу неформальних мереж – дозволяє окреслити шахрайство не лише як кримінальне явище, а як соціально-інституційну проблему. Її вирішення передбачає не лише правові інтервенції, а й впровадження систем соціальної підтримки, формування довіри до державних інститутів, розвиток профілактичної урбаністики та забезпечення прозорих цифрових сервісів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Espreso. (2024, April 12). Кількість шахрайських операцій із картками зменшилася, але сума втрат зросла – НБУ. https://espreso.tv/ekonomika-kilkist-shakhrayskikh-operatsiy-iz-kartkami-zmenshilasya-ale-suma-vtrat-zrosla-nbu

2. Glavcom. (2024, May 14). Скільки вироків за шахрайство вже винесено у 2024 році: приголомшлива цифра. https://glavcom.ua/country/society/skilki-virokiv-za-shakhrajstvo-vzhe-vineseno-u-2024-rotsi-priholomshliva-tsifra-1000379.html

3. Merton, R. K. (1968). Social theory and social structure. Free Press.

4. UNIAN. (2024, March 29). В Україні відкрили рекордну кількість справ про шахрайство. https://www.unian.ua/economics/other/v-ukrajini-vidkrili-rekordnu-kilkist-sprav-pro-shahraystvo-12610281.html

5. Holmes, L. (2009). Crime, organised crime and corruption in post-communist Europe and the CIS. *Communist and Post-Communist Studies*, 42(2), 265–287. https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2009.04.002

6. Way, L. A. (2005). Rapacious individualism and political competition in Ukraine, 1992–2004. *Communist and Post-Communist Studies*, 38(2), 191–205. https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2005.03.004

Лісовий Назар[I]
Email: nazar.lisovyi@ukma.edu.ua
ORCID: https://orcid.org/0009-0001-1500-4077

http://doi.org/10.5281/zenodo.19512190

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування. Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 30 травня 2025 року (Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. – 346 с.

Когнітивна оцінка воєнних стресорів через наративну ідентичність

Протягом війни цивільне населення піддається впливу воєнних стресорів: обстріли, перебої в електропостачанні, тривожний новинний потік тощо. Проте психологічна реакція на них може суттєво відрізнятися на індивідуальному рівні. Частина проявляє ментальну гнучкість та адаптується, інші – зазнають розладів у повсякденному функціонуванні (Anjum et al., 2023). На вибір стратегії подолання впливає багаторівневий психологічний механізм. Центральне місце в ньому займає когнітивна оцінка ситуації (Lazarus & Folkman, 1984), на яку зокрема впливає наративна ідентичність. Розуміння структури останньої потенційно дозволить виявити дезадаптивні інтерпретаційні патерни, а далі – відкриє можливість цілеспрямованих втручань для розвитку більш конструктивних механізмів подолання стресу та підвищення рівня психологічного добробуту.

Для розуміння теоретичної структури слід розкрити три тематичних блоки – транзакційну модель когнітивної оцінки, роль наративної ідентичності в ній та типологію копінг-стратегій.

Транзакційна модель стресу та копінгу (Lazarus, 1991) стверджує, що стратегія подолання є не рефлекторною реакцією на стрес, а наслідком когнітивної оцінки. Процес відбувається у два етапи:

1. Первинна оцінка. Індивід виважує рівень критичності ситуації: чи сприймати подію як виклик, загрозу або помилкову тривогу.
2. Вторинна оцінка. Індивід обмірковує рівень свого впливу на контроль та / або зміну ситуації (Kim, & Duda, 2003).

Відповідно копінг-реакції формуються в тому числі від того, як індивід інтерпретує стресовий фактор. Однак когнітивна оцінка не є ізольованим ментальним актом, а виникає з глибших структур смислоутворення.

Наративна ідентичність – це інтерналізована історія про себе, яка еволюціонує та видозмінюється з часом. Самонаратив інтегрує минуле, теперішнє та очікуване майбутнє, створюючи узгодженість, мету та сенс (McAdams, 2011).

Адаптація наративу до зовнішніх змін, соціальних інтеракцій, кризових подій відбувається через вибіркову реконструкцію автобіографічної пам'яті (Singer et al., 2013). Вона формується під впливом власних цілей, культурних наративів та важливого особистого досвіду.

[I] Аспірант кафедри соціології, Національний університет «Києво-Могилянська академія».

В інтегративному підході (McAdams & Pals, 2006) наративна ідентичність становить третій рівень особистості, доповнюючи диспозиційні риси та адаптації характеру. Утім на відміну від рис, наративна ідентичність визначає, *що* події означають для людини та *як* вона позиціонує себе стосовно негараздів.

Слід також зазначити, що наративна ідентичність має коротко- та довгострокові впливи на особистісні проявлення індивідів. Так, наприклад, особи, які обробляють складні події за допомогою пристосувальних наративів, як правило, демонструють підвищення рівня розвитку его та психологічної зрілості (King et al., 2000). Також теми агентності та причетності в наративній ідентичності суттєво впливають на психологічний добробут та депресію в лонгітюдному вимірі поза впливом диспозиційних особистісних рис (Lind et al., 2024). А емоційний тон та структура самонаративів відповідають системам переконань та довгостроковій мотиваційній орієнтації (de St. Aubin, 1996).

Тож те, як індивід інтерпретує власний досвід, відіграє вагому роль для подальшого вибору (не)дієвих стратегій для подолання стресу. Їх можна класифікувати за віссю (1) конструктиву й деструктиву (2) та залучення й відсторонення.

Конструктивні копінг-стратегії передбачають первинний контроль (безпосередній вплив на стресовий фактор) або вторинний (адаптацію до нього): активне вирішення виклику, емоційну регуляцію, прийняття та когнітивну реструктуризацію. Деструктивне ж подолання характеризується негативними емоційними спалахами, уникненням, вживання психоактивних речовин або соціальною абстиненцією – моделями, які тимчасово зменшують стрес, але з часом посилюють психологічну вразливість (Connor-Smith & Flachsbart, 2007). Вибір конкретних стратегій призводить до того, що деякі індивіди зберігають психологічну стійкість, а інші мають емоційну дерегуляцію (локалізовано або в кумулятивному ефекті) (Taylor, & Stanton, 2007).

Якщо розкривати другу вісь – залучення й відсторонення, – то стратегії залучення направлені на прямий вплив на стресовий фактор або коригування внутрішньої реакції на нього, а стратегії відсторонення – на уникнення, заперечення або придушення стресових стимулів (Kim, & Duda, 2003). До прикладу, візьмемо індивіда, який складає план придбання й встановлення генератора під час відключення електроенергії. Він використовує когнітивне реструктурування – змінює спосіб сприйняття ситуації, не заперечуючи її тиску та комплексності. Так формується стратегічний контроль для розв'язання проблеми. Інший, хто телефонує близьким для емоційного заспокоєння або приєднується до волонтерських груп, використовує емоційну та інструментальну підтримки. Обидва приклади є адаптивною стратегією типу залучення.

На противагу цьому, стратегії відсторонення є ознакою емоційного виснаження, окремих темпераментних особливостей (невротизм) або деструктивного самонаративу (Connor-Smith & Flachsbart, 2007). Наприклад, цивільна особа, яка щодня «тікає» від реальності через гортання соцмереж,

читає новини годинами, обговорює їх в негативному річищі та не має практичного плану дій, самостійно створює умови для погіршення свого ментального стану (Power, & Hill, 2010).

Важливо тут те, що вибір копінг-стратегій є відображенням інтерпретаційної системи індивіда. Особи з послідовними самонаративами більш схильні до використання адаптивних стратегій (когнітивна реструктуризація та прийняття). Ті ж, чия наративна ідентичність охоплює віктимність, безпорадність або невизначеність, схильні до відсторонення або емоційної дерегуляції (McAdams et al., 2001). Тому копінг-стратегії можна розглядати як поведінкове продовження наративної ідентичності, що втілює сітку символічних інтерпретацій, які люди накладають на стресори. Ці тематичні блоки складаються в логічний ланцюг в контексті війни наступним чином: воєнні стресори → когнітивна оцінка на основі самонаративу → обрана стратегія подолання (уникнення, агресія, пошук підтримки, створення сенсу) → зменшення / підвищення рівня психологічного добробуту.

Дві особи, які переживають однаковий зовнішній стресовий фактор, генерують різні внутрішні реакції, залежно від того, як їхня наративна лінза пояснює цю подію в контексті історії про себе. Умовно: хтось сприймає відключення електроенергії як символ суспільного колапсу, а хтось – як тимчасове випробування, яке треба пройти й вийти сильнішим.

Виявлення елементів самонаративу людини – емоційних тонів, метафор, які домінують, та причинно-наслідкових переконань – дозволяє цілеспрямовано його редагувати (наприклад, протягом письмової або вербальної саморефлексії). Такі втручання варто зосередити на розвитку дослідницької цікавості до своєї ідентичності та послідовного й адаптивного вплетення стресорів у власну оповідь. Потенційно так можна змінити процес когнітивного оцінювання. Це призведе до прийняття більш ефективних стратегій подолання стресу та підвищить рівень психологічного добробуту в умовах хронічного стресу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Anjum, G., Aziz, M., & Hamid, H. K. (2023). Life and mental health in limbo of the Ukraine war: How can helpers assist civilians, asylum seekers and refugees affected by the war? *Frontiers in Psychology*, 14. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1129299

2. Connor-Smith, J. K., & Flachsbart, C. (2007). Relations between personality and coping: A meta-analysis. Journal of Personality and Social Psychology, 93(6), 1080–1107. https://doi.org/10.1037/0022-3514.93.6.1080

3. de St. Aubin, E. (1996). Personal ideology polarity: Its emotional foundation and its manifestation in individual value systems, religiosity, political orientation, and assumptions concerning human nature. *Journal of Personality and Social Psychology, 71,* 152–165. https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.71.1.152

4. Kim, M., & Duda, J. L. (2003). The coping process: cognitive appraisals of stress, coping strategies, and coping effectiveness. *The Sport Psychologist*, 17(4), 406–425. https://doi.org/10.1123/tsp.17.4.406

5. King, L., Scollon, C. K., Ramsey, C. M., & Williams, T. (2000). Stories of life transition: Happy endings, subjective well-being, and ego development in parents of children with Down Syndrome. *Journal of Research in Personality*, 34, 509–536. http://dx.doi.org/10.1006/jrpe.2000.2285

6. Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. Springer Publishing Company.

7. Lazarus R. S. (1991). Cognition and motivation in emotion. *The American psychologis*t, 46(4), 352–367. https://doi.org/10.1037//0003-066x.46.4.352

8. Lind, M., Ture, S., McAdams, D. P., Cowan, H. R. (2024). Narrative Identity, Traits, and Trajectories of Depression and Well-Being: A 9-Year Longitudinal Study. *Psychological Science*. https://doi.org/10.1177/09567976241296512

9. McAdams, D. P. (2011). Narrative identity. In S. J. Schwartz, K. Luyckx, & V. L. Vignoles (Eds.), *Handbook of identity theory and research* (pp. 99–115). Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4419-7988-9_5

10. McAdams, D. P., & Pals, J. L. (2006). A new Big Five: Fundamental principles for an integrative science of personality. *American Psychologist*, 61(3), 204–217. https://doi.org/10.1037/0003-066x.61.3.204

11. McAdams, D. P., Reynolds, J., Lewis, M., Patten, A. H., & Bowman, P. J. (2001). When Bad Things Turn Good and Good Things Turn Bad: Sequences of Redemption and Contamination in Life Narrative and their Relation to Psychosocial Adaptation in Midlife Adults and in Students. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27(4), 474–485. https://doi.org/10.1177/0146167201274008

12. Power, T. G., & Hill, L. G. (2010). Individual differences in appraisal of minor, potentially stressful events: A cluster analytic approach. *Cognition and Emotion*, 24(7), 1081–1094. https://doi.org/10.1080/02699930903122463

13. Singer, J. A., Blagov, P. S., Berry, M., & Oost, K. M. (2013). Self-Defining Memories, Scripts, and the Life Story: Narrative Identity in Personality and Psychotherapy. *Journal of Personality*, 81(6), 569–582. https://doi.org/10.1111/JOPY.12005

14. Taylor, S. E., & Stanton, A. L. (2007). Coping resources, coping processes, and mental health. Annual review of clinical psychology, 3, 377–401. https://doi.org/10.1146/annurev.clinpsy.3.022806.091520

Лобанова Алла[I]
Email: lobanova-as@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3852-2675

http://doi.org/10.5281/zenodo.19512213

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування. Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 30 травня 2025 року (Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. – 346 с.

Невидимий спротив у повсякденності: мікросоціологічний підхід Джеймса Скотта

Надзвичайні життєві обставини та ситуації, до яких відносяться тоталітарні та авторитарні режими, політичні та економічні кризи, пандемії, воєнні конфлікти та війни, радикально змінюють повсякденне життя мільйонів людей, примушуючи їх миттєво реагувати на обставини, адаптуючись до них. Під час світової пандемії «Covid-19», ізраїльський історик Юваль Ной Харарі слушно зауважив: «Під час кризи ми стикаємося з двома особливо важливими виборами. Перший – між тоталітарним наглядом і підтримкою й інформуванням громадян. Другий – між націоналістичною ізоляцією і світовою солідарністю» (Харарі, 2020).

Російсько-українська війна, особливо гостра її фаза, яка розпочалася 24 лютого 2022 року, стала не тільки надзвичайною, але й катастрофічною за своїми наслідками подією, що радикально змінила повсякдення українців. Основними викликами для громадян України в умовах війни стали введення воєнного стану, загроза здоров'ю і життю, необхідність міграції з зони бойових дій, втрата роботи та житла, втрата рідних й близьких, невизначеність майбутнього. Результати дослідження, яке проведено Благодійним фондом «Право на захист» з 15 квітня до 14 червня 2024 року у 21 області України, свідчать про те, що наслідки збройної агресії є багатогранними й охоплюють численні аспекти, зокрема фізичну, психологічну, економічно – матеріальну та шкоду особистим немайновим правам. За даними цього дослідження, 87% опитаних, вважають себе постраждалими внаслідок вимушеного переміщення, 56% вказали, що зазнали шкоди здоров'ю, а 60% – що втратили або мають пошкоджене майно. Не менш важливою є оцінка моральної шкоди, якої зазнало понад 95% респондентів (Наслідки російсько-української війни..., 2024). За оцінкою експертів, представленою Національним інститутом стратегічних досліджень, 40-50% населення потребуватиме психологічної допомоги. У певних групах населення кількість таких людей складатиме: серед військових та ветеранів – 1,8 мільйонів, серед людей старшого віку – 7 мільйонів, близько 4 мільйонів – дітей та підлітків (Як війна впливає..., 2024). Не зважаючи на катастрофічні наслідки війни, українці не втратили віри, надії, стійкості духу і, об'єднавшись навколо Збройних Сил України та керівництва держави, четвертий рік чинять опір агресору, боронять незалежність країни й вірять в перемогу. Як свідчать останні

[I] Доктор соціологічних наук, професор, Криворізький державний педагогічний університет

дослідження Центру Разумкова, станом на 6 березня 2025 року 74% опитаних українців продовжують вірити у перемогу України у війні, натомість не вірять лише 16% (Оцінка ситуації в країні…2025).

Тож актуалізується наукова потреба у пошуку чинників, які мотивують українців адаптуватись до надзвичайних обставин, не втрачати віру й оптимізм, чинити опір Російській Федерації, армія якої значно більше української, захищаючи свою країну. Звісно, що їх існує чимало і суб'єктивних (патріотизм, любов до своєї Батьківщини, ненависть до агресора, бажання захистити свою родину тощо), і об'єктивних (суспільні цінності, національна ідеологія, державна політика, підтримка зарубіжних партнерів і т.і). Між тим стійкість українців, на наше переконання, підтримується ще одним, вкрай важливим суб'єктивним чинником, а саме *невидимим спротивом у повсякденності,* адже у контексті воєнних конфліктів, авторитарних режимів або соціального тиску, часто не всі форми спротиву є публічними або організованими.

Для пояснення нашої точки зору доцільно скористатися мікросоціологічним підходом *Джеймса Скотта* (*J. C. Scott,* 1936-2024), американського політолога та антрополога, який обґрунтував теорію повсякденного спротиву, основні положення якої презентував у таких працях, як «Зброя тижня: повсякденні форми селянського спротиву слабких» (Scott, 1985) і «Панування і мистецтво спротиву: приховані повідомлення» (Scott, 1993). Дж.Скотт досліджував «невидимі» форми спротиву, які практикують підпорядковані групи: селяни, працівники, підлеглі. Його підхід дає глибоке осмислення повсякденного спротиву, що не є відкритим протестом, але підриває владу зсередини. Як зазначає О. Цимбалюк, посилаючись на концепцію повсякденного спротиву Джеймса Скотта, протест у повсякденному житті виявляється через відмову дискримінованих груп прийняти нав'язану згори модель соціального порядку. Така поведінка не є організованою або системною, часто має індивідуальний та опортуністичний характер, адаптований до існуючих структур влади і, як правило, не веде до радикальних змін. Цей тип спротиву зумовлений необхідністю виживання в умовах політичного, економічного чи соціального тиску. Водночас, саме такі повсякденні прояви протидії часто стають дієвими засобами захисту прав і свобод маргіналізованих груп. У межах цієї концепції ключовими поняттями виступають «зброя слабких» – повсякденні практики опору, вкорінені в культурі пригноблених, та «послання пануючих» – реакція влади на ці прояви (Цимбалюк, 2017, с. 195–196). У своїй теорії «прихованих транскриптів» і «повсякденного спротиву» Джеймс Скотт звертає увагу на мікрорівень опору – ті форми поведінки, які не є відкритими політичними протестами, але водночас підривають гегемонію влади або окупаційного режиму. Такі дії, хоч і часто неафішовані, мають глибоке політичне значення, особливо в контексті війни. Так, наприклад, українці, особливо на тимчасово окупованих територіях, активно використовують повсякденні стратегії уникання, саботажу чи іронії як форму протесту: вони відмовляються співпрацювати з окупаційною владою, ігнорують російські адміністрації, не беруть участі у

псевдореферендумах. Тобто використовують соціальну мімікрію, як адаптаційний спосіб виживання, приховуючи свої справжні наміри, цінності й цілі, удаючи, що ніби-то приймають нову владу, але фактично залишаються вірними Україні.

Досить розповсюдженою практикою повсякденного спротиву в умовах війни є меми, анекдоти, чутки та сарказм проти російських солдатів, які розповсюджуються і в соціальних мережах, і в повсякденних комунікаціях. «Прихованими транскриптами» (hidden transcripts) за Дж. Скоттом є культурні коди, наративи й висловлювання, що не артикулюються публічно, але живуть «за лаштунками» офіційної лояльності. До них можна віднести обговорення українцями дій окупаційної влади лише у приватному колі, використовуючи іронічні назви для окупантів, як-от «орки» чи «освободітєлі»; приватні розмови, в яких засуджується колаборація або висловлюється підтримка ЗСУ; поширення українських новин, зокрема через закриті чати на тимчасово окупованих територіях.

Важливим аспектом повсякденного спротиву на мікросоціальному рівні є побут і мова як політичні жести. Через мову, одяг (вишиванки, синьо-жовті прикраси), пісні, символіку (тризуб, прапор, портрети Героїв України тощо); свята, традиції речі та символи повсякденного життя українці зберігають свою ідентичність й чинять опір російській окупаційній владі та військовій агресії.

Таким чином, повсякденний спротив в умовах війни – це не лише збройне протистояння, а й цілий спектр дій, які на перший погляд можуть здаватися «неполітичними». Саме через буденні прояви – мову, іронію, гумор, одяг, жести, пісні, національні символи, повсякденну поведінку – українці демонструють свою незламність, відмову прийняти тимчасову окупацію як норму та чинять опір повномасштабній російській агресії. Вони тим самим зберігають свою історичну ідентичність, суверенітет та незалежність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Наслідки російсько-української війни для постраждалих: оцінка впливу, очікування щодо відшкодування та доступ до інструментів відновлення прав. Благодійний фонд «Право на захист», 2024. https://r2p.org.ua/storage/documents/c7e13e5941e9c3e4d6abdb125ee92111a6511b93_original.pdfc.51

2. Оцінка ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, ставлення до виборів під час війни, віра в перемогу. Центр Разумкова.Прес-реліз. 2025. https://sau.in.ua/research/oczinka-sytuacziyi-v-krayini-dovira-do-soczialnyh-instytutiv-politykiv-posadovcziv-ta-gromadskyh-diyachiv-stavlennya-do-vyboriv-pid-chas-vijny-vira-v-peremogu

3. Цимбалюк, О.В. (2017). Повсякденний спротив тоталітарній владі в Україні та Польщі (ІІ пол. 60-х – І пол. 80-х рр. ХХ ст.). *Інтермарум:історія, політика, культура*. 2017. №4. С.193-208. http://intermarum.zu.edu.ua/article/view/134956/131743

4. Харарі, Ю.Н. (2020). Ми виживемо, але все буде інакше. Відомий історик Юваль Ной Харарі – про те, як зміниться світ після коронавірусу». New Voice. https://nv.ua/ukr/opinion/recommends/koronavirus-yuval-noy-harari-pro-te-yak-vporatisya-z-krizoyu-ostanni-novini-50077922.html

5. Як війна впливає… на ментальне здоров'я українців. Слово і діло. Аналітичний портал. 17 вересня 2024 URL: https://www.slovoidilo.ua/2024/09/17/infografika/suspilstvo/yak-vijna-vplyvaye-mentalne-zdorovya-ukrayinciv (дата звернення: 15.05.2025)

6. Scott, J.C. (1985). Weapons of the week: everyday forms of peasant resistance. –New Haven: Yale University Press.

7. Scott, J.C. (1993). Domination and the art of resistance: hidden transcripts. – New Haven: Yale University Press.

Любенко Роман[I]
Email: r.lyubenko@ukma.edu.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3166-5502

http://doi.org/10.5281/zenodo.19512248

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування. Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 30 травня 2025 року (Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. – 346 с.

Вимірювання суб'єктивної соціальної підтримки, доступної через сайти соціальних мереж та месенджери, як ключові платформи взаємодії українського суспільства

Обмін соціальною підтримкою (збірна назва для видів допомоги, яку індивіди та їх групи можуть надавати в ході соціальної взаємодії) є необхідною умовою для забезпечення ментального добробуту (Turner & Brown, 2009, p. 200). В сьогоднішню епоху всюдисущості інтернет-підключення значна частина проявів цього явища мігрувала на онлайн-платформи, першочергово сайти (сервіси) соціальних мереж (Facebook, Instagram, TikTok, LinkedIn тощо) та месенджери (WhatsApp, Viber, iMessage, Signal та ін.). Принциповою різницею між двома категоріями онлайн-сервісів є те, що сайти соціальних мереж у своєму інтерфейсі в різні способи маніфестують стійкі зв'язки між користувацькими профілями через функціонал «друзів» та «підписників», тоді як месенджери фокусуються на фасилітації приватної комунікації між користувачами та користувачками в формі діалогів та не підтримують утворення мереж зв'язків між обліковими записами або максимально абстрагують ці зв'язки.

В Україні, як і в більшості частин світу, месенджери та сайти соціальних мереж стали надзвичайно популярними й високоінтегрованими в повсякденне життя. Щоправда, отримання точного виразу цієї популярності є дещо ускладненим. Онлайн-платформи не схильні розкривати точні та актуальні цифри своїх користувацьких масивів (у межах яких, до того ж, може бути складно відділити автентичні профілі від автоматичних, також відомих як боти), а репрезентативні заміри загального користування ССМ та месенджерів (тобто не спрямованого на споживання новин або інші специфічні дії) публікуються рідко.

Тим не менш, згідно з однією з оцінок, станом на січень 2023 року унікальна аудиторія соціальних платформ компанії Meta, яка володіє соціальними сервісами Facebook, Instagram, WhatsApp і Threads (останній було запущено влітку 2023-го), становила 19,6 мільйона користувачів та користувачок (для виміру була взята вся територія України, крім Луганської, Донецької областей та Криму) (PlusOne Social Impact, 2023). А репрезентативне опитування молодих українців та українок улітку 2024 року ідентифікувало п'ять соцмережевих сервісів та месенджерів, які

[I] Викладач кафедри соціології, Національний університет «Києво-Могилянська академія».

використовувалися принаймні один раз щодня щонайменше кожним третім жителем/кожною третьою жителькою країни в діапазоні 16-35 років (категорії людей з одним з найвищих рівнів користування інтернетом): Telegram (86% користуються щодня), Instagram (66%), Viber (51%), TikTok (46%) та Facebook (34%). Теоретична похибка цих показників становить ±2.6% (Мріємо та діємо, 2024).

Зважаючи на це, безпечно припустити, що в Україні до обміну соціальною підтримкою на сайтах соціальних мереж та в месенджерах щодня вдаються мільйони користувачів/-ок. Крім того, і так критична роль онлайн-взаємодії в житті українського суспільства ще більше зросла після початку повномасштабного вторгнення, яке наразі суттєво ускладнило комунікацію наживо, призвівши до зростання середньої фізичної відстані між людьми в існуючих мережах зв'язків через масову міграцію та бойові дії.

При цьому привертав увагу брак у вітчизняній психометриці валідного та простого в адмініструванні інструменту, націленого на вимірювання суб'єктивного рівня соціальної підтримки, яка фасилітується онлайн-платформами. Існуючі агностичні до контексту міри соціальної підтримки, на жаль, не виглядали ідеальним замінником через онтологічну унікальність ССМ, месенджерів та кіберпростору загалом як медіумів людської взаємодії (Любенко, 2022, с. 44).

Вирішивши заповнити цю прогалину через конструювання та валідизацію шкальної міри соціальної підтримки, доступної через сайти соціальних мереж та месенджери, для використання в анкетах кількісних соціологічних опитувань, автор цих тез здійснив власне дослідження змішаного дизайну. В рамках останнього було послідовно зібрано якісницькі (20 напівструктурованих глибинних інтерв'ю з активними користувачами/-ками ССМ) та кількісні дані (406 анкет онлайн-опитування; процес рекрутингу респондентів/-ок не був випадковим, але масив є гендерно збалансованим та представляє широкий діапазон значень віку з середнім значенням у 30,3 повних років). Спершу на основі якісницьких даних було сформульовано батарею з дюжини тверджень про користування сайтами соціальних мереж/месенджерами і пов'язані з цим переживання, яка мала однотипне віяло відповідей із чотирьох рівнів. Тоді, використовуючи дані анкетування, було оцінено валідність новоствореної шкали.

Згаданої мети було досягнуто першочергово через аналіз факторної структури відповідей на вищезгадані твердження та зіставлення агрегованих показників нової шкали з усталеними батареями для вимірювання аспектів психологічного добробуту (загальна суб'єктивна соціальна підтримка, суб'єктивний стрес, самооцінка), а також параметрами користування сайтами соціальних мереж та месенджерами, такими як кількість часу, проведена в ССМ та месенджерах, частота публікацій і надсилання приватних повідомлень. На жаль, формат тез не дає можливості детально описати процедуру валідизації та її результати, але в ході проведення процедур експлораторної та конфірматорної факторизацій найкращі показники

спорідненості продемонструвала сукупність із дев'яти (з оригінальних дванадцяти) тверджень, а саме:

1. Я часто покладаюсь на соцмережі/месенджери у вирішенні своїх проблем.
2. Я отримую багато позитивних реакцій («лайків» тощо) в соцмережах/месенджерах.
3. Без соцмереж/месенджерів я б почувався(-лась) значно самотнішим(-ою).
4. Отримання сповіщень про активність від соцмереж/месенджерів зазвичай піднімає мені настрій.
5. Якщо мені щось потрібно, я можу зробити про це публікацію в соцмережі й отримати допомогу.
6. Мені часто пишуть інші люди в соцмережах/месенджерах.
7. Соцмережі/месенджери викликають у мене почуття зближення з людьми в моєму житті.
8. Користуючись соцмережами/месенджерами, я відчуваю себе частиною спільноти.
9. Спілкування з іншими людьми в соцмережах/месенджерах є дуже важливим для мене.

Факторний аналіз вказав на наявність двох факторів, де на перший навантажуються пункти №1, №3, №4, №7, №8, №9, які описують емоції та атитюди, асоційовані з підтримувальним користуванням соцмережами та месенджерами, а решта три твердження з навантаженням на другий фактор об'єднує зосередженість на конкретному функціоналі соцмережевих сервісів, що служить інфраструктурою забезпечення обміну соціальною підтримкою в онлайн-просторі.

Зважаючи на високу різноманітність й плинність соцмережевих сервісів, ці твердження були пристосовані для використання в спільнотах, які проводять час на різних сайтах соціальних мереж та месенджерах, від мейнстримних до нішевих (конкретний функціонал цих сервісів згадується лише в максимально узагальненій формі), а також використовують ці два типи онлайн-платформ у різній пропорції. Всі твердження мають ідентичне віяло відповідей, що складається з опцій «Зовсім не погоджуюсь», «Скоріше не погоджуюсь», «Скоріше погоджуюсь», «Повністю погоджуюсь». Це дає можливість створити на основі відповідей на твердження адитивний індекс, де вищі значення відповідатимуть вищому рівню суб'єктивної соціальної підтримки, доступної через сайти соціальних мереж та месенджери.

Валідизація цієї шкали була пов'язана зі значними логістичними викликами та має деякі істотні обмеження, як-от відсутність змоги перевірити збіжність відповідей методом повторного тестування та відносно невелику кількість спостережень у контексті мультивимірного аналізу (Kyriazos, 2018, p. 2216). Відповідно, надією автора є побачити в майбутньому розробки інших варіантів шкальної міри суб'єктивної соціальної підтримки з онлайн-джерел чи випробування вищенаведеної шкали, які дозволять отримати більше даних про її валідність та надійність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Любенко, Р. (2022). Вивчення соціальної підтримки на сайтах соціальних мереж: труднощі та актуальність. *Наукові записки НаУКМА. Соціологія, 5*, 39-49. https://doi.org/10.18523/2617-9067.2022.5.39-49

2. Мріємо та діємо. (2024). *Українська молодь сьогодні: дослідження*. https://mriemotadiemorazom.org/s/UNITY-Youth-Poll-2024_UKR.pdf.

3. Kyriazos, T. A. (2018). Applied psychometrics: sample size and sample power considerations in factor analysis (EFA, CFA) and SEM in general. *Psychology, 9(8),* 2207-2230. https://doi.org/10.4236/psych.2018.98126

4. PlusOne Social Impact. (2023). *Дослідження Facebook та Instagram* https://plusone.com.ua/research.

5. Turner, R. J., & Brown, R. L. (2009). Social support and mental health. In *A Handbook for the Study of Mental Health Social Contexts, Theories, and Systems* (pp. 200–212). https://doi.org/10.1017/cbo9780511984945.014

Малиш Ліна[I]
Email: malysh.lina@ukma.edu.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3155-3209

http://doi.org/10.5281/zenodo.19512281

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування. Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 30 травня 2025 року (Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. – 346 с.

Громадянська участь населення України: конфігурації воєнного часу

Важливим компонентом спротиву українського соціуму під час російсько-української війни є активна участь населення у всіх сферах суспільного життя, передусім, громадянська. Вона є засадничою для нормального функціонування соціальної системи у кризові періоди, сприяючи її резистентності зовнішнім загрозам. Відтак, коректна оцінка національної стійкості України передбачає визначення загального рівня громадянської участі та поширення її типів, а також з'ясування соціально-демографічних портретів осіб, які їх обирають.

Для опису спроможності індивідів повноцінно долучатись до тих чи інших форм інституціолізованих взаємодій сучасна соціальна наука вживає низку концептів, ключовими з яких є три – ексклюзія (exclusion), інклюзія (inclusion) й участь (participation). Перші два здебільшого використовуються як антоніми, позначаючи полюси на шкалі можливостей індивідів досягати вищих позицій соціальних ієрархій та володіти значною кількістю дефіцитних ресурсів (Marlier & Atkinson, 2010; Nekoei & Sinn, 2021; Carrino, Farnia & Giove. 2024). Концепт участі вказує на занурення індивідів до різних сфер соціального життя (Newton & Giebler, 2008).

Попри те, що активні студії участі розпочинаються ще у 1960-тих роках, наразі відсутнє стале визначення змісту цього терміну. Поруч з ним доволі часто звертаються до понять соціальної активності (social activity), соціальної інтеграції (social integration) та соціального включення (social inclusion), які подекуди вживають як його синоніми (Koster, Nakken, Pijl, van Houten & Lutje Spelberg, 2008). Водночас, головною характеристикою саме участі є активне залучення індивідів до суспільного життя та внесок у нього.

У сучасних емпіричних дослідженнях виокремлюють три основні форми участі: політичну (political participation), громадянську (civic participation) та соціальну (social participation), – відповідно до сфер, де вона розгортається. Кожна з них, своєю чергою, має три структурні елементи: когнітивно-афективний, що стосується обізнаності та сприйняття певної сфери; статусний, який вказує на належність індивіда до інституцій, які її регулюють, а також поведінковий, який відображає активність індивіда (Савельєв, 2013, с. 79).

[I] Доктор соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології, Національний університет «Києво-Могилянська академія».

Висновки дослідження стосуватимуться громадянської участі, як такої, що зумовлює ефективне функціонування соціуму у воєнний час – тобто, спрямованої на подолання негативних наслідків війни та посилення його здатності до спротиву агресії. Звідси когнітивний елемент громадянської участі стосуватиметься обізнаності про ситуацію у країні; афективний – відчуття відповідальності за неї; статусний фіксуватиме факт належності індивіда до категорій населення, поява яких обумовлена війною, а поведінковий включатиме перелік конкретних дій індивідів у воєнних умовах.

Емпіричну базу розвідки становить масив даних Інституту соціології НАН України за 2024 р. (N=4101). На основі його опитувальника було підібрано індикатори для операціоналізації громадянської участі (табл. 1).

Дивлячись на елементи участі, можемо відмітити значне інформаційне залучення населення до ситуації: здебільшого опитані переглядали новини 1-2 рази на день (36,3%), ще приблизно по 20% перевіряли їх або раз на тиждень або ж 3-5 разів на день, і, нарешті, близько 12% респондентів або майже не стежили за ними, або робили це ледь не щогодини.

Очікувано, індивіди виявляли значну стурбованість долею країни – зовсім не підтримували перекладання відповідальності за неї на інших 66,3% з них, ще 22,3% також демонстрували незначну схильність до цього, тоді як лише 6,3% більш-менш категорично визнавали, що про неї мають хвилюватись інші, а 5,2% не мали визначеної думки з цього приводу.

Відносно статусних характеристик індивідів слід вказати, що 9,7% з них наслідки війни жодним чином не торкнулись. З-поміж категорій, виникнення яких обумовлено військовими діями, респонденти найчастіше ідентифікували себе як осіб, які не полишали кордонів країни (76,5%), здебільшого обираючи тільки цей пункт із переліку (68,6%). Однак, і до початку війни значна частка населення не перетинала кордону: за даними Інституту соціології НАНУ, у 2021 р. тільки 54,6% респондентів вказувало, що жодного разу не користувались можливостями безвізового відвідування країн ЄС. Ще приблизно по 7% опитаних або виїжджали з окупованих територій, або повернулись до України після виїзду за кордон, ще 5,7% перебували у ЗСУ, а 2,9% мешкали на деокупованих територіях.

Нарешті, основну стратегію реагування населення на ситуацію складали перекази коштів на користь ЗСУ (56,4%), за якою слідували допомога постраждалим цивільним (17,9%), волонтерство у вільний (11,1%) та у робочий (5,3%) час. Інші форми діяльності, близько пов’язані з бойовими діями, (виготовлення зброї, різні типи посад у ЗСУ, допомога постраждалим цивільним біля лінії фронту) згадувались 1-2% респондентів. Ще 24,7% осіб не вдавались до активних дій, які б могли вплинути на перебіг подій.

Таблиця. 1. Операціоналізація громадської участі

Елемент	Запитання	Виміри	Категорії
Когнітивний	Як часто Ви перевіряєте новини про події в країні?	Низький рівень	• майже не перевіряю; • кілька разів на тиждень
		високий рівень	• 1-2 рази на день; • 3-5 разів на день; • майже щогодини
Афективний	«Те, що станеться з Україною у майбутньому – це не моя проблема, нехай інші хвилюються за це» – це схоже чи не схоже на Вас?»	Низький рівень	• дещо схоже на мене; • дуже схоже на мене
		Високий рівень	• зовсім не схоже на мене; • мало схоже на мене
Статусний	Чи належите Ви до наступних категорій?	Значною мірою торкнулась війна	• військовослужбовець; • виїхав з тимчасово окупованих територій на контрольовані Україною; • проживає на деокупованих територіях; • після вторгнення виїжджав за кордон, але повернувся в Україну
		Помірно торкнулась війна	після вторгнення не виїжджав за кордон
		Не торкнулась війна	до жодної з категорій не належав
Поведінковий	Що з переліченого Ви робите зараз?	Допомога цивільного спрямування	• переказ коштів на ЗСУ; • допомога цивільним, які постраждали від війни за місцем свого проживання; • волонтерська діяльність на користь ЗСУ у вільний час; • волонтерська діяльність на користь ЗСУ і у робочий час
		Допомога військового спрямування	• допомога цивільним, постраждалим від війни, виїжджаючи у зони біля лінії фронту; • виготовлення зброї для ЗСУ; • знаходження у ЗСУ на тиловій посаді поодаль від лінії фронту; • знаходження у ЗСУ на тиловій посаді близько лінії фронту; • знаходження у ЗСУ на бойовій посаді
		Відсутність допомоги	жодна з перелічених форм активності

Таким чином, з-поміж елементів громадської участі афективний був найбільш яскраво вираженим: 93,4% опитаних відчували відповідальність за майбутнє країни. Достатньо високим виявився й когнітивний рівень участі – не цікавилась подіями тільки приблизно десята частина населення. Також респонденти активно долучались до підтримки країни, обираючи переважно стратегію посильної допомоги на місцях (67,1%). При цьому близько 80% опитаних не належали до тих, хто мав досвід переживання травматичних наслідків військових дій (територіальних переміщень, участі у військових діях, проживання на деокупованих територіях), – тобто, підставою для позитивного відгуку був високий рівень співпереживання.

При розгляді комбінацій вимірів структурних елементів громадянської участі для подальшого аналізу було відібрано низку її найважливіших типів, які у своїй сукупності уможливлювали комплексне розуміння цього феномену. Одержана класифікація з семи типів громадянської участі охоплювала 69,5% кейсів. Вони, своєю чергою, поділялись на дві групи – активну та пасивну – відповідно до поведінки респондентів.

Задля точнішої інтерпретації типів участі їх описи було доповнено стислими соціодемографічними портретами. При цьому, за оцінками достатності наявних доходів для нормального життя родини, одержані категорії диференціювались слабко: здебільшого опитані відмічали їхню недостатність (щонайменше 77%). Так само більшість респондентів по всіх категоріях мала вищу освіту та мешкала у містах.

Отже, пасивну громадянську участь презентували три типи.

«Пасивні відсторонені» характеризувались низькими рівнями когнітивної та афективної складових участі, їх суттєво не торкнулась війна й вони не надавали допомоги (1,2% класифікованих кейсів). До них належали переважно чоловіки (56,7%), модальний вік – молодий (60,9%).

«Пасивні потерпілі» включали високо інформаційно та афективно залучених осіб, які зазнали значного впливу війни та не беруть участі у перелічених формах діяльності (3,7%). У категорії спостерігалось домінування жінок (57,7%), осіб літнього віку (55,1%), частка осіб з вищою освітою тут виявилась найнижчою (55,5%), а тих, хто відчував брак грошей,– найвищою (84,4%).

«Пасивні поінформовані» також об'єднували індивідів із високими рівнями обізнаності й емоцій, які не відчули суттєвого впливу війни і не демонстрували поведінкового залучення (13,3%). Тут незначною мірою переважали жінки (55%) й люди літнього віку (55,2%).

У активній громадянській участі виокремлювались чотири основні типи.

«Активні цивільно спрямовані» – добре обізнані та небайдужі люди, вплив війни на яких був помірним, орієнтовані на надання цивільної допомоги. Цей тип виявився найбільш поширеним, охоплюючи 47,1% всіх класифікованих кейсів. У вказаній категорії жінок було дещо більше за чоловіків (55,6%), а за віком найбільше виявилось літніх (48,4%).

«Активні військово спрямовані» – категорія, яка відрізнялась від попередньої лише характером дій, що мали стосунок до військових операцій.

Цей тип був не надто чисельним, налічуючи лише 2% опитаних. Він включав приблизно по третині осіб з кожного вікового проміжку, в основному чоловіків (73,5%), брак грошей її учасники відчували найрідше (77,7%).

«Активні потерпілі» подібні до пасивних, але, на відміну від останніх, поведінково залучені (14,6%). Серед осіб з даним типом участі спостерігались приблизно рівною мірою всі вікові категорії, жінки за чисельністю дещо переважали (53,8%).

«Активні непоінформовані» попри невисоку частоту перевірки новин та помірний вплив війни відчували високу відповідальність за ситуацію та активно долучались до впливу на неї (18,2%). Участь такого штибу демонстрували передусім жінки (63,3%); найменш презентованою віковою категорією була середня (27,7%), молоді та літніх людей було приблизно однаково, а частка сільського населення тут також виявилась найбільшою (28%).

Тобто, спостерігалось переважання активної громадянської участі, домінантним типом якої був свідомий посильний внесок у спільну справу опору агресії. Щодо соціодемографічних характеристик, то найбільші відмінності спостерігались за гендером та віком.

У цілому, населення України демонструє значний рівень громадянського залучення, передусім афективного, поєднаного з допомогою. Звідси її найпоширеніший тип, що передбачав високе когнітивне та афективне залучення навіть тих, кого війна торкнулась не надто сильно, та спрямований на надання цивільної допомоги. Водночас, пасивність, ґрунтована на когнітивній або емоційній відстороненості, є мало поширеною та не складає загрози для суспільної єдності та резистентності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Савельєв, Ю. Б. (2013). Участь як прояв соціального включення в процесі модернізації: Україна в європейському контексті (1999-2010 рр.). *Український соціум*, (2), 77-98.

2. Carrino, L., Farnia, L. & Giove, S. (2024). Measuring Social Inclusion in Europe: a non-additive approach with the expert-preferences of public policy planners. *Journal of the Royal Statistical Society Series A: Statistics in Society*, *187*(1), 231-259.

3. Koster, M., Nakken, H., Pijl, S. J., van Houten, E. J., & Lutje Spelberg, H. C. (2008). Assessing social participation of pupils with special needs in inclusive education: The construction of a teacher questionnaire. *Educational Research and Evaluation*, *14*(5), 395-409.

4. Marlier, E. & Atkinson, A. B. (2010). Analyzing and measuring social inclusion in a global context. *Journal of Policy analysis and Management*, *29*, 285-304.

5. Nekoei, A. & Sinn, F. (2021). Social inclusion: Definition and measurement. (July 26, 2021). Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=3893489 or http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3893489

6. Newton, K., & Giebler, H. (2008). Patterns of participation: Political and social participation in 22 nations. Discussion Paper, Berlin, july, 2008. Available at SSOAR https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-197146

Мальцева Катерина[1]
Email: maltsevaKS@ukma.edu.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6540-8734

http://doi.org/10.5281/zenodo.19512310

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування. Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 30 травня 2025 року (Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. – 346 с.

Поєднання теоретичних рамок для пояснення чинників формування ресурсів стресостійкості: процес стресу, накопичений стрес упродовж життя та стратегія орієнтації життєвої історії

Аналітична рамка досліджень *процесу стресу* має сталу традицію, що пов'язує стрес із негативними наслідками у галузі здоров'я. Більш сучасні дослідження зосереджують свою увагу на ресурсах стресостійкості, що діють як захисні чинники проти деструктивного впливу стресу. Водночас у зв'язку зі збагаченням емпіричної бази виникають нові ідеї теоретичного синтезу, щоб краще підійти до пояснення деяких вузлових моментів, пов'язаних із нюансами впливу чинників стресу та стресостійкості на фізіологію, адаптацію та соціальну поведінку людини. Зокрема, важливі зрушення відбуваються у вивченні напрямку інтеграції впливів гострого та акумульованого (в т.ч. хронічного) стресу упродовж життя у процесі розвитку організму та етіології хвороб (Fauver et al., 2024); вивчення чинників ризику спільно із чинниками стресостійкості (Segerstrom & O'Connor, 2012); розмежування впливів об'єктивного наражання на стрес (англ. stress exposure) і суб'єктивного сприйняття стресовості стимулу (англ. perceived stress severity) (Shields et al., 2023); диференціації впливу різних стресорів на здоров'я (de Leeuw et al., 2025; Hughes et al., 2017; Maltseva, 2024; Maltseva, Halimov, & Kuchynskyi, 2023); та поєднання впливу соціальної екології дитинства із стресовою реакцією та статусом здоров'я у дорослому віці (Maltseva & Sereda, in press). Ці моменти є важливими не лише у площині розвитку теорії, але і з прикладної точки зору, адже покращення розуміння зв'язків між стресом, пережитим в різні періоди життя, і формуванням стресової відповіді у дорослості сприятимуть розробці інтервенцій, які дозволять розірвати міжгенераційні цикли несприятливих обставин та покращити якість життя у глобальному масштабі (de Leeuw et al., 2025; Sahle et al., 2021).

Вплив стресу на здоров'я та адаптацію має кумулятивний характер, зокрема це означає, що реакція на стрес та кризові ситуації у дорослості формується упродовж життя та включає обставини, пережиті на різних його етапах, в тому числі у дитинстві (Slavich & Schields, 2018). Більше того, *стрес упродовж життя* (англ. life stress) вважається причиною пришвидшеного старіння та раннього настання захворювань, пов'язаних із похилим віком;

[1] Доктор соціологічних наук, доцент, Національний університет «Києво-Могилянська академія».

механізм патогенезу, на думку дослідників, включає стрес у ранні роки життя й хронічний стрес упродовж життєвої траєкторії (Puterman et al., 2016). Наразі дослідники працюють над формулюванням інтегрованих моделей стресу, які поєднують дію хронічних та гострих стресорів упродовж життя, та обґрунтовують роль травматичного досвіду дитинства у розвитку патологій пізніше у житті (Slavich & Shields, 2018; Fauver, Clark, & Schwartz, 2024).

Сукупний вплив подій різних етапів життя, своєю чергою, виливається у закономірності адаптивної поведінки та схильності індивіда привілеювати той чи інший результат у цілепокладанні. Такі преференції закладено в поняття *стратегії орієнтації життєвої історії*, що постає з міждисциплінарної теорії життєвої історії (англ. Life history theory). Теорія життєвої історії є аналітичною рамкою, розробленої в межах еволюційної екології для систематичного дослідження розмаїтих стратегій організації життєвих циклів у різних видів, а також причин варіативності життєвих циклів та їхніх наслідків для соціальної поведінки. Кожен організм проходить «цикл» від народження через зростання, достигання, розмноження й до затухання (що вкладається в термін «життєва історія»). Оскільки ресурси та час є обмеженими, кожен організм упродовж цього циклу має вирішувати дилему, чи йому продовжувати рости чи починати розмножуватись, і якщо друге, то чи інвестувати в кількість, чи в якість нащадків. Відповідно, першопочатково цей підхід намагався пояснити, передусім, різні аспекти статевої поведінки (вік сексуального дебюту, кількість партнерів, тривалість стосунків тощо), дітонародження (вік при народженні першої дитини) та догляду за нащадками – як вони були сформовані природним добором. Швидке міждисциплінарне поширення застосування цієї теорії зумовлене широким пояснювальними можливостями, які ця аналітична рамка пропонує для різних наук щодо розуміння соціальних джерел міжособистісних відмінностей між індивідами (Del Giudice, Gangestad, & Kaplan, 2015).

Життєві історії організмів умовно існують на континуумі від повільної до швидкої, та в контексті досліджень людських суспільств, термінологічно формулюються як «стратегії орієнтації життєвої історії». Організми, що характеризуються повільною орієнтацією стратегії життєвої історії, займають такі ніші, де проявляються такі риси, як повільніше дорослішання, низька фертильність, вищі батьківські інвестиції, довша очікувана тривалість життя й більший розмір тіла та мозку; швидка орієнтація життєвої історії, навпаки, характеризується нижчим віком народження першої дитини, більшою кількістю нащадків та меншим інвестуванням в них, опортунізм та менша тривалість життя (Figueredo et al., 2005). Організми з швидкою стратегією орієнтації життєвої історії демонструють поведінкові стратегії, орієнтовані на досягнення кількісних результатів над якісними, та на отримання винагороди тут-і-зараз. Організми з повільною орієнтацією життєвої історії налаштовані на майбутні (відтерміновані у часі) результати.

Хоча теорія життєвої історії розроблялася для пояснення міжвидових розбіжностей у вирішенні дилеми розмноження за умов обмежених матеріальних та часових ресурсів, систематичні дослідження показують, що

відмінності на цьому континуумі існують також всередині виду, і ці внутрішньовидові відмінності в людських суспільствах піддаються вимірюванню та інтерпретації (Mishra, Templeton & Meadows, 2017, p.243). Більш скорочені часові горизонти сприяють «пришвидшенню» орієнтації життєвої історії індивідів, що характеризується більшою схильністю до ризикової, імпульсивної та агресивної поведінки (Del Giudice et al., 2015; Eibach & Mock, 2011; Hill & Chow, 2002; Hill et al., 1997; Mishra, Barclay, & Lalumière, 2014; Wang, Kruger, & Wilke, 2009), а також вираженістю рис особистості, що мають стабільні асоціації з низьким самоконтролем (e.g., Mishra & Lalumière, 2011). Індивіди, які демонструють ознаки швидкої орієнтації життєвої історії, також мають схильність включатися в орієнтовану на поточний момент опортуністичну поведінку для отримання швидких винагород у широкому діапазоні доменів від сексуальної до фінансової поведінки, тоді як повільна орієнтація життєвої історії, орієнтована на майбутнє, характеризується систематичними зусиллями заради поступового досягнення мети, побудови репутації, культивуванні довготривалих соціальних стосунків, почутті відповідальності та плануванні (Copping, Campbell, & Muncer, 2014; Ellis et al., 2012; Figueredo et al., 2005; Mishra & Lalumière, 2008). З іншого боку, довкілля та обставини, що характеризуються скороченими часовими горизонтами та супроводжуються меншими перевагами в конкуренції (наприклад, бідністю чи нижчими освітніми здобутками), також мають тенденцію сприяти формуванню більш орієнтованих на теперішній момент, імпульсивних та ризикованих поведінкових стратегій (Copping et al., 2014; Daly & Wilson, 2005; Hill, Ross, & Low, 1997). Таким чином, доступні ресурси, можливості та спроможності індивіда порівняно з іншими людьми докладаються до формування його чи її загальної орієнтації життєвої історії упродовж життя.

Вищі батьківські інвестиції, що характеризують повільну орієнтацію стратегії життєвої історії, наслідуються нащадками. Відповідно, повільна орієнтація розвивається у людей, чиї батьки інвестували в них й мали теплі емоційно включені стосунки з ними (Eibach & Mock, 2011; Maltseva, 2024). Отже, відтворення стратегій також, ймовірно, пов’язано з організацією прив’язаностей.

Стрес упродовж життя та орієнтація життєвої історії пов’язані як частини одного адаптивного механізму, що є перспективним напрямком для досліджень. По-перше, стрес виступає сигналом, що скеровує та спрямовує процеси біологічного розвитку. Хронічний стрес упродовж ранніх років життя сприяє формуванню адаптацій, що асоціюються зі швидкою орієнтацією життєвої історії, зокрема такими, що пріоритизують спрямовані на виживання стратегії (постійну пильність, недовіру, напруження, що виливаються у вразливість до тривожності та депресії) та швидке розмноження, порівняно з набуттям навичок та особистим зростанням. Навпаки, індивіди з більш вільним від стресу дитинством, мають більше шансів інвестувати в освіту та довготривалі стратегії підтримання фізичного та ментального добробуту, а також мати довготривалі, усвідомлені стосунки з

іншими людьми, що забезпечує їм соціальний капітал та ресурси соціальної підтримки, які сприяють стресостійкості.

По-друге, стрес викликає низку фізіологічних змін, серед яких підвищення кортизолу, що впливає на прийняття рішень, адаптацію ризикової поведінки та регулювання емоцій. Смак до ризику та імпульсивність пов'язують із швидкою орієнтацією життєвої історії, а уникнення ризиків та пошук безпечних сценаріїв розвитку подій – із повільною. На поведінковому рівні, це також маніфестується в преференціях щодо відповідних адаптивних стратегій, що впливають на стресостійкість.

По-третє, важливим аспектом є соціальна екологія, в який розвивається людина (Figueredo et al., 2005). Непередбачуваність довкілля у дитинстві формує швидку життєву історію, що спирається на опортуністичні поведінкові стратегії, відсутність планування (через його ненадійність та безплідність) та недовіру до оточення та майбутнього. Навпаки, повільна орієнтація життєвої історії базується на сприйнятті довкілля як сталого і надійного, виховує більш позитивне, оптимістичне бачення розгортання майбутніх подій, що також сприяє формуванню резилієнтного оптимізму.

Таким чином, стрес упродовж життя та формування повільної чи швидкої орієнтації стратегії життєвої історії спів-впливають на формування захисних ресурсів стресостійкості та адаптивні копінгові стратегії, що, своєю чергою, можуть впливати на рівень вразливості, тривожності та депресії й асоціюється із відповідними результатами у сфері психічного здоров'я.

ЛІТЕРАТУРА

1. Copping, L. T., Campbell, A., & Muncer, S. (2014). Psychometrics and life history strategy: The structure and validity of the high K strategy scale. *Evolutionary Psychology, 12*, 200–222. https://doi.org/10.1177/147470491401200115

2. Daly, M., & Wilson, M. (2005). Carpe diem: Adaptation and devaluing the future. *Quarterly Review of Biology, 80*, 55–60. doi: 10.1086/431025

3. de Leeuw, J. S. H., Lake, M., Gering, M., Hoffman, N., Donald, K. A., Zar, H. J., Stein, D. J., & Malcolm-Smith, S. (2025). A bifactor model of childhood adversity in a longitudinal South African birth cohort study. *Assessment*, 10731911251340221. Advance online publication. https://doi.org/10.1177/10731911251340221

4. Del Giudice, M., Gangestad, S. W., & Kaplan, H. S. (2015). Life history theory and evolutionary psychology. In D. M. Buss (Ed.), *The handbook of evolutionary psychology*: Volume 1, foundations (pp. 88–114) (2nd ed). New York: Wiley.

5. Eibach, R. P., & Mock, S. E. (2011). The vigilant parent: Parental role salience affects parents' risk perceptions, risk-aversion, and trust in strangers. *Journal of Experimental Social Psychology, 47*, 694–697. https://doi.org/10.1016/j.jesp.2010.12.009

6. Ellis, B. J., Del Giudice, M., Dishion, T. J., Figueredo, A. J., Gray, P., Griskevicius, V.,... Wilson, D. S. (2012). The evolutionary basis of risky adolescent behavior: Implications for science, policy, and practice. *Developmental Psychology, 48*, 598–623. doi: 10.1037/a0026220

7. Fauver, M., Clark, E. M., & Schwartz, C. E. (2024) A new framework for understanding stress and disease: The developmental model of stress as applied to multiple sclerosis. *Frontiers in Integrative Neuroscience*, *18*, 1365672. doi: 10.3389/fnint.2024.1365672

8. Figueredo, A. J., Vásquez, G., Brumbach, B. H., Sefcek,J. A., Kirsner, B. R., & Jacobs, W. J. (2005). The K-factor: Individual differences in life history strategy. *Personality and Individual Differences, 39*, 1349–1360. https://doi:10.1016/j.paid.2005.06.009

9. Hill, E. M., Ross, L. T., & Low, B. S. (1997). The role of future unpredictability in human risk-taking. *Human Nature, 8*, 287–325. DOI: 10.1007/BF02913037

10. Hill, E. M., & Chow, K. (2002). Life history theory and risky drinking. *Addiction, 97*, 401–413. https://doi: 10.1046/j.1360-0443.2002.00020.x

11. Hughes, K. et al. (2017). The effect of multiple adverse childhood experiences on health: A systematic review and meta-analysis. *The Lancet Public Health,* 2(8), e356–e366. https://doi.org/10.1016/s2468-2667(17)30118-4

12. Maltseva, K. (2024). Stress exposure, perceived stress, protective psychosocial factors, and health status in Ukraine after the full-scale invasion. *Journal of Health Psychology, 29*(14), 1640–1652. https://doi.org/10.1177/13591053241259728

13. Maltseva, K., Halimov, E., & Kuchynskyi, O. (2023). Individual values, collective values and sacred values: Cognitive ethnography in Ukraine during war, *Journal of Cultural Cognitive Science, 7,* 325-353. https://10.1007/s41809-023-00134-2

14. Maltseva, K. & Sereda, P. (in press) The relationships between war-induced stressor exposure, endorsement of values dimensions, and quality of life in Ukraine. *Journal of Cognition and Culture, 25,* 438–467. https://doi.org/10.1163/15685373-12340219

15. Mishra, S., & Lalumière, M. L. (2011). Individual differences in risk-propensity: Associations between personality and behavioral measures of risk. *Personality and Individual Differences, 50*, 869–873. https://doi.org/10.1016/j.paid.2010.11.037

16. Mishra, S., Templeton, A.J., & Meadows, T.J.S. (2017). Living, fast and slow: Is life history orientation associated with risk-related personality traits, risk attitudes, criminal outcomes, and gambling? *Personality and Individual Differences, 117*, 242–248. http://dx.doi.org/10.1016/j.paid.2017.06.009

17. Puterman, E., Gemmill, A., Karasek, D., Weir, D., Adler, N. E., Prather, A. A., & Epel, E. S. (2016). Lifespan adversity and later adulthood telomere length in the nationally representative US Health and Retirement Study. *Proceedings of the National Academy of Sciences, 113*(42), E6335–E6342. https://doi:10.1073/pnas.1525602113

18. Sahle, B. W., Reavley, N. J., Li, W., Morgan, A. J., Yap, M. B. H., Reupert, A., & Jorm, A. F. (2022). The association between adverse childhood experiences and common mental disorders and suicidality: An umbrella review of systematic reviews and meta-analyses. *European Child & Adolescent Psychiatry*, *31*(10), 1489–1499. https://doi.org/10.1007/s00787-021-01745-2

19. Segerstrom, S. C., & O'Connor, D. B. (2012). Stress, health and illness: Four challenges for the future. *Psychology & Health*, 27(2), 128–140. https://doi: 10.1080/08870446.2012.659516

20. Shields, G. S, Fassett-Carman, A., Gray, Z. J., Gonzales, J. E., Snyder, H. R., & Slavich, G. M. (2023). Why is subjective stress severity a stronger predictor of health than stressor exposure? A preregistered two-study test of two hypotheses. *Stress and Health*, 39(1), 87–102. https://doi.org/10.1002/smi.3165

21. Slavich, G. M., & Shields, G. S. (2018). Assessing lifetime stress exposure using the Stress and Adversity Inventory for Adults (Adult STRAIN): An overview and initial validation. *Psychosomatic Medicine*, *80*(1), 17–27. https://doi.org/10.1097/PSY.0000000000000534.

22. Wang, X. T., Kruger, D. J., & Wilke, A. (2009). Life history variables and risk-taking propensity. *Evolution and Human Behavior, 30*, 77–84. https://doi.org/10.1016/j.evolhumbehav.2008.09.006

Мартинюк Євгеній[I]
Email: ye.martyniuk@ukma.edu.ua
ORCID: https://orcid.org/0009-0004-2708-8230

http://doi.org/10.5281/zenodo.19512334

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування. Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 30 травня 2025 року (Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. – 346 с.

Забезпечення процесу реінтеграції ветеранів війни через множинність вибору різних способів реінтеграції

Розуміння процесу реінтеграції ветеранів потребує оцінки та врахування досвіду проходження ветераном трьох фаз його життєвого шляху: довійськової (pre-military), військової (military) та післявійськової (post-military) (Hollingshead, 1946, p. 439). Відповідно, на кожній із цих фаз ветеран набуває специфічного досвіду, який формує його ідентичність, соціальні ролі, позиції та статуси, а також впливає на його психічне й фізичне здоров'я та матеріальне становище. Таким чином, реінтеграція ветеранів є системним процесом, який охоплює не лише послідовність зазначених фаз, а й різні аспекти життєдіяльності ветерана.

Цей процес охоплює соціальний аспект – відновлення або набуття зв'язків із соціальними групами, середовищами та просторами, формування соціальних ролей, позицій та ідентичності; психічний аспект – подолання наслідків бойового досвіду, відновлення емоційної рівноваги та здатності до саморегуляції; фізичну адаптацію – підтримку та відновлення фізичної спроможності; а також економічний аспект – підтримку та відновлення матеріального становища ветерана, що визначається рівнем фінансової забезпеченості задоволення базових потреб.

Врахування зазначених аспектів при дослідженні реінтеграції ветеранів є ключовим, оскільки їхнє врахування дозволяє визначити, яких ресурсів та підтримки потребує ветеран для власної реінтеграції. Тобто, щоб зрозуміти, яким чином забезпечити реінтеграцію ветеранів, необхідно оцінити, у яких саме аспектах ветеран має потребу – чи йдеться про соціальну реінтеграцію до первинних та вторинних груп, матеріальне забезпечення, професійну реалізацію, психічну адаптацію або фізичне відновлення, чи інші напрями, – а також варто враховувати, які можливості має ветеран для реалізації цих аспектів реінтеграції, та на якій післявійськовій фазі він знаходить.

Наприклад, якщо ветеран має потребу у відновленні свого матеріального становища, прагне до відновлення взаємодії з вторинними соціальними групами чи самореалізації та має відповідний підприємницький потенціал, одним із можливих способів його реінтеграції може стати підприємницька діяльність (Коржов, 2018, ст. 56). Водночас у випадках, коли ветеран потребує фізичної, психічного та соціальної підтримки, часто на ранніх етапах, альтернативним інструментом реінтеграції може виступати адаптивний спорт

[I] Аспірант кафедри соціології, Національний університет «Києво-Могилянська академія».

– зокрема участь у ветеранських спортивних змаганнях, адаптованих до фізичних можливостей ветеранів. Такий спосіб може не лише сприяти фізичній реабілітації, а й сприяє покращенню стану психічного здоров'я, допомагає створювати нові соціальні зв'язки, а також допомагає опановувати та розвивати нові навички (Центр ініціатив ПЖ, 2024, ст. 16).

Отже, реінтеграція ветеранів є системним й багатоаспектним процесом, що вимагає одночасного врахування як фаз життєвого шляху ветеранів, так і різних аспектів їхньої життєдіяльності. Саме ця складність процесу зумовлює потребу в застосуванні широкого спектра підходів до реінтеграції, адаптованих до потреб різних категорій ветеранів, з урахуванням їхніх ресурсів та досвіду – від надання фізичної, психологічної, юридичної допомоги до забезпечення соціальної підтримки, професійної реалізації, доступу до освіти, а також залучення до громадського та політичного життя. Саме тому, задля забезпечення множинного вибору реінтеграційних шляхів, необхідна консолідація всіх учасників екосистеми реінтеграції на всіх рівнях цього процесу – від державних інституцій та громадських організацій до первинних і вторинних соціальних груп.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коржов, Г.О. (2018). Підприємницький потенціал як предмет теоретизування в американській соціології. Український соціум, (3), с. 52-64.

2. Центр ініціатив ПЖ (2024). Радість руху: Як адаптивний спорт допомагає ветеранам та ветеранкам відновитися. https://cbacenter.ngo/page/radist-ruxu-iak-adaptivnii-sport-dopomagaje-veteranam-ta-veterankam-vidnovitisia

3. Hollingshead, A. B. (1946). Adjustment to military life. American Journal of Sociology, 51(5), 439–447.

Нечітайло Ірина[I]
Email: nechit@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0656-0370

http://doi.org/10.5281/zenodo.19512356

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування. Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 30 травня 2025 року (Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. – 346 с.

Практики психологічної резильєнтності українців в умовах затяжної війни (на прикладі цивільного населення Харківщини)

Повномасштабна війна, що розгорнулася на території нашої країни з початком повномасштабного вторгнення Росії, поставила суспільство в таку сильну залежність від психічного та психологічного станів населення, від особливостей проявів цих станів, що тепер відповідні прояви та особливості аж ніяк не можуть ігноруватися соціологами.

Розуміння такої залежності знаходить предметне втілення, наприклад, у актуальних опитуваннях щодо стресових станів населення України, які систематично проводяться Інститутом соціології національної академії наук України та іншими дослідницькими соціологічними центрами (Українське суспільство в умовах війни. Рік 2024, 2024). Результати цих досліджень дають науково обґрунтоване розуміння того, що відбувається з населенням, яким є рівень дистресу, які категорії, з якими соціально-демографічними та іншими характеристиками найбільше потерпають від дистресу, які категорії складають найбільшу зону ризику тощо.

Від того, які стани переважають, залежить здатність суспільства вистояти, витримати, боротися і перемогти. Від того, які з них проявляють себе у якості тенденцій, залежить здатність соціологів прогнозувати динаміку соціальних процесів і сучасного суспільства в цілому в умовах війни та повоєнному майбутньому.

З урахуванням вищевикладеного, актуальності набуває використання в соціології такого терміну як «психологічна резильєнтність населення», а разом із тим соціологічна концептуалізація та емпіричні дослідження того явища / стану, що стоїть за цим терміном.

Психологічна резильєнтність – це здатність особистості зберігати в несприятливих ситуаціях стабільний рівень психологічного та фізичного функціонування, виходити з таких ситуацій без стійких порушень, успішно адаптуючись до несприятливих змін (Meadows et al., 2015, p. 11; Resilience, 2018).

В контексті проблематики соціальних потрясінь (війн, епідемій, стихійних лих тощо) використовується термін «соціальна резильєнтність» (Adger, 2000, p. 347; Keck et al. 2000, p. 7; Saja et al., 2021, p. 797). Саме цей

[I] Доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри соціології та психології Харківського національного університету внутрішніх справ.

термін найчастіше згадується соціологами, адже акцентує увагу на здатності інституцій та соціальних систем функціонувати в умовах потрясіння, а також на механізмах прорахунку ризиків для цих інституцій і систем.

Водночас слід зауважити, що соціальна резильєнтність – це саме про системи та інституції, а не про стан певних соціальних груп або населення в цілому. Якщо ми говоримо про важливість та актуальність для сучасної соціології дослідження психічного стану населення, відслідковування динаміки певних показників цього стану в умовах затяжної війни, то тут слід використовувати саме термін «психологічна резильєнтність» й досліджувати відповідний стан.

У попередніх своїх наукових працях ми вже писали про те, що на теоретико-методологічному рівні виділяються наступні чинники резильєнтності (які, до речі, цілком можна розглядати як універсальні, тобто релевантні для визначення відповідного стану як індивідів й соціальних груп, так і соціальних інституцій та систем):

1) здатність швидко вирішувати проблеми, спричинені подіями, що справляють гостро негативний вплив;

2) доброзичливе ставлення, позитивні, конструктивні стосунки;

3) розвиток власної «системи підтримки»;

4) здатність робити реалістичні плани, готовність слідувати цим планам;

5) плекання надії, позитивне бачення майбутнього;

6) плекання цінностей.

Якщо уважно подивитися на наведений вище перелік, можна переконатися, що, по суті, він символізує практики, які є характерними для резильєнтних індивідів, груп, спільнот тощо.

На рівні емпіричних досліджень, існує низка методик, що дозволяють виміряти психологічну резильєнтність, визначити її рівень, дослідити ті чи інші показники (Опитувальник професійної життєстійкості О. Кокуна; Тест-опитувальник «Самооцінка життєстійкості» (модифікація опитувальника Форверга на контактність Т. О. Ларіної) та ін.). Найбільш часто вживаною є Шкала резильєнтності Коннора-Девідсона-10 (Кокун, 2024, с. 26). Саме цю шкалу ми застосовували як частину інструментарію дослідження стану психічного здоров'я цивільного населення Харківщини, ініційованого й реалізованого дослідницькою групою кафедри соціології та психології Харківського національного університету внутрішніх справ. Дві хвилі дослідження реалізовані у 2023 та 2024 рр. (n=730 та n=543 відповідно; вибірки нерепезентативні, польовий етап – листопад кожного року).

Онову інструментарію дослідження склали психодіагностичні методики (валідизовані та верифіковані). Порівняно з 2023 роком, у 2024 інструментарій було удосконалено, а також доповнено новими методиками – для перевірки деяких гіпотез, висунутих за результатами дослідження 2023 р.

Разом зі Шкалою резильєнтності Коннора-Девідсона-10, до інструментарію дослідження у 2024 році також увійшли такі методики: Модифікована шкала суб'єктивного благополуччя БіБіСі (The modified BBC subjective well-being scale (BBC-SWB); P. Pontin, M. Schwannauer, S. Tai, & M.

Kinderman; адаптація Л. М. Карамушки, К. В. Терещенко, О. В. Креденцер) (Карамушка та ін., 2022); Опитувальник нервово-психічного напруження (Нечітайло, 2024); Шкала самооцінки проявів посттравматичного стресового розладу (Методика PCL-5) (Український інститут когнітивно-поведінкової терапії, 2023); Опитувальник копінг-стратегій (скорочена форма; CSI-SF, C. Addison, B. CampbellJenkns, D. Sarpong et al. 2007) (Addison et al., 2007).

В цих матеріалах, враховуючи їх специфіку та вимоги щодо обсягу, тезово представимо лише основні результати отримані за Шкалою резильєнтності Коннора-Девідсона-10. Розподіл респондентів за рівнями резильєнтності представлено на рис. 1.

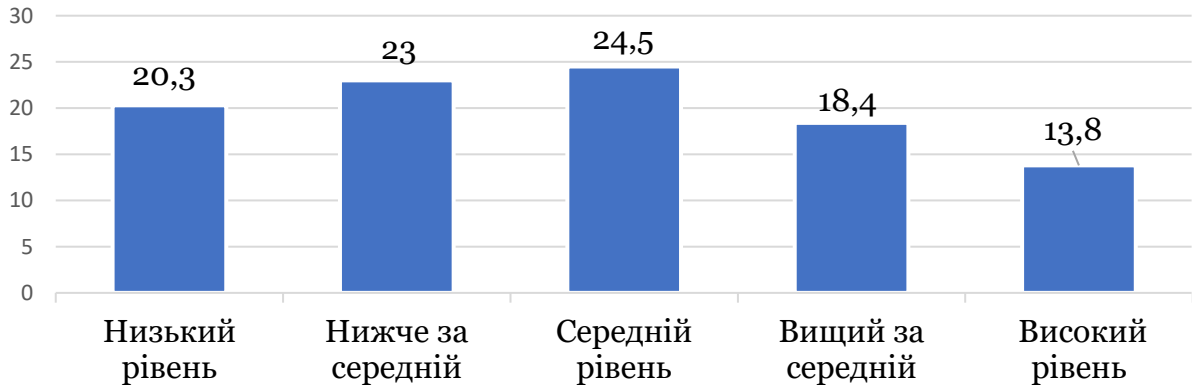

Рисунок 1. Розподіл респондентів за рівнями резильєнтності (n=543, у %)

Таким чином, ми бачимо, що більш ніж 56% респондентів мають середній та вище за середній рівень резильєнтності. Водночас вельми великою є частка тих, хто має низький та нижче за середній рівень, що може свідчити про психологічне, емоційне та фізичне виснаження.

Одномірний розподіл за окремими показниками резильєнтності дозволив пересвідчитеся, що найбільш виразно проявляє себе здатність адаптуватися до змін, здатність долати усі труднощі, що трапляються, здатність швидко відновлюватися після хвороби або труднощів, сприйняття себе як сильної людини.

Проведений факторний аналіз дозволив пересвідчитися, що показники резильєнтності найбільше пов’язані із такими показниками суб’єктивного благополуччя, як: задоволеність собою та своїми досягненнями (0,69); задоволеність собою як особистістю (0,66); наявність мети в житті (0,62); впевненість у власних думках та переконаннях (0,57); відчуття спроможності зростати й розвиватися як особистість (0,52).

Безумовно, вищенаведені дані не є вичерпними, а психологічна резильєнтність українців в умовах затяжної війни, відповідні показники й практики потребують окремого, більш детального дослідження. Тим не менш, представлені дані свідчать про певні важливі тенденції: на тлі перманентного стресу, який переживає цивільне населення Харківщини протягом трьох років повномасштабного вторгнення, переважно характерною є здатність зберігати більш-менш стабільний рівень психологічного та фізичного функціонування, успішно адаптуватися до несприятливих змін; водночас, значна частина

населення вже втратила здатність «чинити опір», помітно проявляє себе психологічне, емоційне та фізичне виснаження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Карамушка Л., Терещенко К., Креденцер О. Адаптація на українській вибірці методик «The Modified BBC Subjective Well-being Scale (BBC-SWB)» та «Positive Mental Health Scale (PMH-scale)». Організаційна психологія. Економічна психологія, 2022. № 3-4(27). С. 85–94.

2. Кокун О. М. Діагностика професійної життєстійкості та психофізіологічної стійкості: методичні рекомендації. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2024. 58 с.

3. Нечітайло І. С. Адаптація україномовної версії психодіагностичної методики «Опитувальник нервово-психічної напруги»: оцінка внутрішньої узгодженості та конструктної валідності. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Верднадського. Серія: Психологія. 2024. Том 35 (74). № 5. С. 36–43. DOI https:// doi.org/10.32782/2709-3093/2024.5/06.

4. Українське суспільство в умовах війни. Рік 2024: Колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член.-кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, член.-кор. НАН України, д. соц. н. С. Дембіцького. Київ : Інститут соціології НАН України, 2024. 450 с.

5. Український інститут когнітивно-поведінкової терапії. PCL – шкала самооцінки наявності ПТСР. URL https://surl.li/uszjci.

6. Addison C., Campbell-Jenkns B., Sarpong D., Kibler J., Singh M., Dubbert P. Psychometric evaluation of Coping Strategies Inventory Short-Form (CSI-SF). International journal of environmental research and public health. 2007. Vol. 4(4). 289–295.

7. Adger, W. N. (2000). Social and ecological resilience: Are they related? *Progress in Human Geography*, 24(3), 347–364. Retrieved from http://surl.li/hhxap

8. Keck, M., & Sakdapolrak, P. (2013). What is social resilience? Lessons learned and ways forward. *Erdkunde*, 67(1), 5–19. Retrieved from http://surl.li/hhxbg

9. Meadows, S. O., Miller, L. L., & Robson S. (2015). Airman and Family Resilience: Lessons from the Scientific Literature. U.S. locations include *Santa Monica, California* : RAND Corporation. 98 p. Retrieved from http://surl.li/hhxbd

10. Resilience. (2018). *APA Dictionary of Psychology*. Retrieved from http://surl.li/hhxac

11. Saja, A. M. A., Teo, M., Goonetilleke, A. et al. (2021). A Critical Review of Social Resilience Properties and Pathways in Disaster Management. *Int J Disaster Risk Sci*, 12, 790–804. doi: 10.1007/s13753-021-00378-y

Нолбат Софія[I]
Email: nolbat.dp@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0009-0005-3387-0568

http://doi.org/10.5281/zenodo.19512381

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування. Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 30 травня 2025 року (Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. – 346 с.

Емоційні патерни святкування під час війни

Актуальність дослідження

У політизованому та радикалізованому, в контексті війні, суспільстві культурні та соціопсихологічні феномени не залишаються осторонь, набуваючи специфічних конотацій, перетворюючись на простори символічної боротьби та елементи політичних технологій. Новоявлена синкретичність політичного з культурним в умовах кризи актуалізує вивчення під цим кутом таких феноменів, як свята.

Свята в Україні під час війни неочевидно вплітаються в державні політики[II], постають у контексті суспільної безпеки[III], трактуються як простір політичного акту[IV]. У суспільстві активно експлуатується міфотворчий та демаркуючий потенціал свят – зокрема тих, що пов'язані з українським державотворенням та героїзованими постатями – для формування й закріплення ідентичностей, розмежування «своїх» та «чужих». Відповідно трансформуються і традиційні соціально узгоджені образи свят та набори практик (не)святкування, та відповідних їм емоційних патернів (Barbalet, 2006).

Святкові емоції викликають особливий дослідницький інтерес. З одного боку, вони є стереотипно «мирними», позитивними та вкоріненими в побутові практики, через що меншою мірою викликають підозру респондентів під час опитувань, ніж прямі питання щодо політичних поглядів. З іншого ж боку, свято наразі є політизованим феноменом, емоційне сприйняття якого та особливості святкування якого можуть слугувати маркерами громадських симпатій та настроїв.

Таким чином, на онтологічному рівні постає проблема глибоких змін емоційного ставлення до свят та емоційного наповнення свят у суспільстві в умовах війни, на гносеологічному ж – відсутності соціологічного аналізу актуальних емоційних патернів свят у соціальному та політичному контекстах.

[I] Магістр соціології, аспірант соціологічного факультету, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.

[II] https://t.me/nbu_ua/3063

[III] https://interfax.com.ua/news/general/1064594.html?utm_source=telegram

[IV] https://tsn.ua/ukrayina/buzanskyy-pryvitav-z-dnem-peremohy-vyklykavshy-skandal-reaktsiyi-bezuhloyi-ta-viyskovoho-2825159.html

Об'єктом дослідження, покликаного зробити внесок у відповідь на вказані проблеми, є свята в Україні, а предметом – емоційне сприйняття цих свят.

Емпіричною основою послужило авторське розвідкове онлайн-опитування, проведене у жовтні-листопаді 2023 року. Вибірка склала 201 людину з-поміж українських інтернет-користувачів.

Респондентам була поставлена низка питань стосовно важливості та емоційного сприйняття 20 поширених Україною свят. Зокрема, поставлене було питання: «Наскільки, на Вашу думку, для держави Україна важливим чи не важливим є таке свято, як…» з варіантами відповіді від 1 (неважливе) до 5 (важливе). Важливими (тобто такими, середнє значення оцінки яких вище за 4) були обрані такі свята (тут і далі у порядку спадання): день Незалежності України, день Конституції, день Захисників України, день Соборності, день пам'яті жертв Голодомору, день Перемоги над нацизмом у Другій Світовій війні (8 травня) та Новий рік. Як можна помітити, це свята, пов'язані з українським державотворенням, сучасною українською героїкою та ключовими політично експлуатованими трагедіями. Показово, що найменш важливим для держави вбачається найбільш політико-ідеологічно нейтральне свято. Порівняно з тим, перелік особисто важливих свят помітно відрізняється: це Новий рік, день Незалежності та особистий день народження. Крім вираженого індивідуалізму та вибірковості в особистих рейтингах свят, респонденти демонструють низьку політико-ідеологічну включеність на рівні свят. Єдиним винятком є день Незалежності, важливість якого, гіпотетично, виросла за різкого посилення загрози незалежності країни. Таким чином, можна відзначити, що респонденти мають уявлення про схвальні й функціональні для країни свята, яке вони розмежовують з особистою важливістю.

Емоційно, сприйняття особисто важливих та важливих для держави свят також відрізняється. Було поставлено питання «Під час свят, які, на Вашу думку, є важливими для держави Україна, які емоції Ви переживаєте (оберіть, будь ласка, до 5 варіантів відповіді)?» з 25 емоціями на вибір (де 0 – не обрано, 1 – обрано). У середньому відповіді показали дві основні емоції (середнє значення вище 0,5): гордість та вдячність. Відповіді на аналогічні питання стосовно особисто важливих свят демонструють інше: радість, щастя, натхнення. Це свідчить про наявність відповідних наборів емоцій, характерних для сприйняття різних груп свят та їхніх аспектів (як день Незалежності особисто для українця та день Незалежності для держави Україна).

Для виявлення емоційних патернів на основі відповідей про емоційне сприйняття важливих для держави свят був проведений кластерний аналіз. Методом ієрархічної кластреизації (метод Уорда) було виокремлено 4 співставні за обсягом кластери (див. табл. 1).

Таблиця 1. Число спостережень в кожному кластері

Кластер	1	44
	2	91
	3	32
	4	34
Валідні		201
Пропущені		0

Визначальною емоцією першого кластеру є байдужість (див. рис. 1). Також для нього притаманні відносно високі значення втоми, іронії, ностальгії та пригніченості. Зважаючи на це, кластер дістав назву «емоційної відчуженості». Інші емоції, особливо позитивні (енергійність, щастя, радість, натхнення, вдячність) та сильніший негатив (злість, гнів, ненависть, скорбота), виражені дуже слабо або на нулі. Це вказує на відстороненість від емоційного сприйняття важливих для держави свят. При тому, на одному рівні з ностальгією та пригніченістю, кластер демонструє вдячність, що послаблює можливу гіпотезу про опозиційність представників кластеру державним святам та, відповідно, державним політикам. Втім, в інтерпретація байдужості та нудьги (Barbalet, 1999) як ознаки позбавлення сенсу, та сорому (Barbalet, 1992) як чинника ескалації, опозиційний потенціал зберігається.

Рисунок 1. Кластер емоційної відчуженості

Другий кластер, найбільший за обсягом (що, втім, не показово для генеральної сукупності), дістав назву «патріотичної піднесеності». Для нього характерні гордість, вдячність, натхнення, та, меншою мірою, ностальгія і радість. Негативні емоції практично відсутні. Це кластер яскраво вираженого позитивного, натхненного та вдячного патріотизму, спрямованого назовні – на об'єкти гордості та вдячності. При тому значно слабше, але не на нульовому рівні виражена скорбота – що посилює ознаки колективізму в аналізованому кластері. Можна висунути гіпотезу про кореляцію цього кластеру з активною, і, ймовірно, діяльнісною підтримкою державних політик.

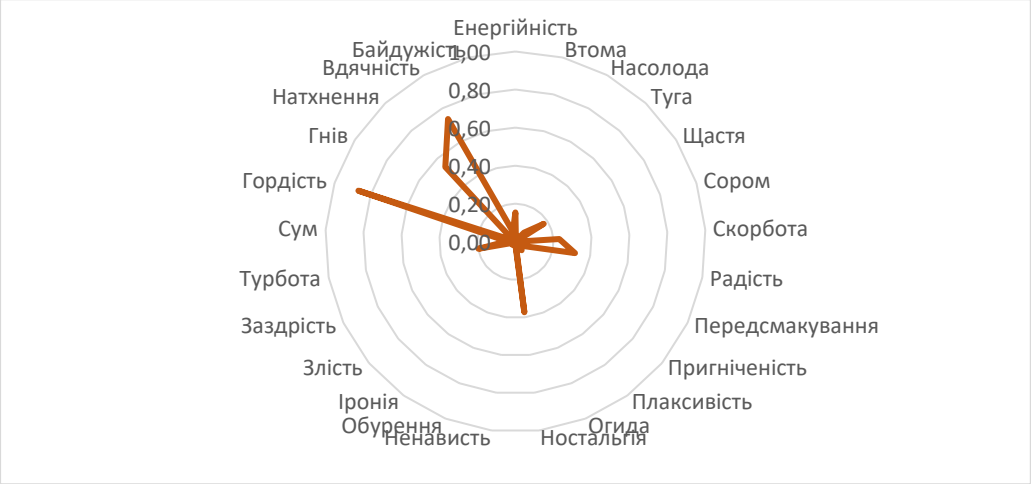

Рисунок 2. Кластер патріотичної піднесеності

Третій з кластерів був названий кластером «історичного болю» – зважаючи на те, що домінують глибока скорбота, гордість тв вдячність, а також ностальгія, сум та туга. Негативні емоції, пов'язані з агресією, майже відсутні. Щодо цього кластеру також можна висунути припущення щодо лояльність державним політикам. Водночас, наявність ряду емоцій, які у сумі інтерпретуються як образа до кривдника, можуть вказувати на подальшу радикалізацію поглядів – або ж їхню сублімацію (Barbalet, 1992). Це дозволяє висунути гіпотезу про підтримку представниками кластеру крайнього краю спектру державних політик, спрямованих на опонентів керівництва держави, як зовнішніх, так і внутрішніх.

Рисунок 3. Кластер історичного болю

Нарешті, четвертий кластер, якому притаманні щастя, енергійність, радість, натхнення, був названий кластером «оптимістичного афекту». Сильно проявлені також вдячність, насолода, гордість. На відміну від другого кластеру, він є більш індивідуалізованим. У сумі з інтепретацією надмірного оптимізму як ознаки груп, що зазнають економічного підйому (Barbalet, 1992), це дозволяє висунути гіпотезу про представників кластерів як задоволених бенефіціарів державних політик.

Рисунок 4. Кластер оптимістичного афекту

Таким чином, свята в Україні, зокрема політизовані свята, мають низку емоційних патернів, які можуть бути застосовані для соціополітичного аналізу. Виявлені кластери емоційного сприйняття свят («емоційна відчуженість», «патріотична піднесеність», «історичний біль», «оптимістичний афект») демонструють структурну диференціацію ставлення до державно-політичних інститутів та ідеологем, що виражається через специфічні емоційні набори. Попри безумовну нерепрезентативність розвідкового дослідження, воно дозволяє фіксувати ключові тренди та висувати обґрунтовані гіпотези щодо зв'язку емоційного ландшафту свят з соціополітичними динаміками сучасної України. Ці гіпотези потребують подальшої перевірки на репрезентативних вибірках з використанням змішаних методів для глибшого розуміння механізмів формування та впливу цих емоційних патернів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Barbalet, J. (1992). A macro sociology of emotion: Class resentment. *Sociological Theory*, 10 (2), 150–163.

2. Barbalet, J. (1999). Boredom and social meaning. *British Journal of Sociology*, 50 (4), 631–646.

3. Barbalet, J. (2006). Emotions in politics: From the ballot to suicide terrorism. В S. Clarke, P. Hoggett & S. Thompson (Ed.), Power, passion and politics (p. 31–55). Palgrave Macmillan.

Олійник Оксана[I]
Email: o_oliinyk@knu.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0568-7940

http://doi.org/10.5281/zenodo.19512406

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування. Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 30 травня 2025 року (Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. – 346 с.

Перспективи майбутнього українських вимушених мігрантів у Шотландії

У лютому 2022 року військове вторгнення Росії в Україну призвело до масового напливу вимушених переселенців з України до ЄС та інших країн, що відкрило кордони та надало українцям тимчасовий захист, включаючи право на роботу, навчання, житло, фінансову допомогу та медичну допомогу. Уряд Великої Британії вирішив зберегти візові вимоги для українців, застосовуючи підхід, відмінний від країн ЄС, порівняно з попередньою політикою щодо біженців. Були реалізовані дві схеми, які дозволили українським біженцям в'їхати до Великої Британії та прожити три роки (UK Visas and Immigration, Ministry of the Interior, 2022). Однією з них була програма «Домівки для України» (HFUS), також відома як Українська спонсорська програма, яка була запущена 18 березня 2022 року.

Станом на 24 вересня 2024 року до Великої Британії в рамках HFUS прибуло 263 900 українців. На даний момент (26 травня 2025 року) в Шотландії наразі проживає 28 137 українців, які втекли від війни. З них 21 459 спонсоруються урядом Шотландії, а 6 678 живуть зі спонсорами в одному будинку.

Українські вимушені мігранти стурбовані своїм майбутнім: перспектив закінчення війни та повернення до безпечного життя в Україні найближчим часом не очікується, багатьом просто немає куди повертатися – їхній дім залишився на окупованій території або був пошкоджений чи знищений внаслідок воєнних дій противника.

Уряд Великобританії постійно переглядає українські схеми та, де це доречно, взаємодіє з відповідними зацікавленими сторонами, уважно стежачи за розвитком подій в Україні.

Для забезпечення майбутньої впевненості українців, яким надано тимчасовий притулок у Великій Британії за візовими схемами для України, можуть подати заявку на отримання додаткового 18-місячного дозволу на перебування у Великій Британії через схему продовження терміну дії дозволу для України (UPE), прийом заявок на яку розпочався 4 лютого 2025 року.

Зміна правил подальшого перебування українських вимушених мігрантів ще обговорюються в Парламенті, проте вже намітилися такі тенденції до змін міграційної політики Великої Британії (2025–2028):

[I] Кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри методології та методів соціологічних досліджень, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Надана позитивна оцінка гуманітарних візових програм. Програми, подібні до Ukraine Scheme, отримали схвальну оцінку уряду, який підтвердив свою відданість гуманітарній підтримці. Програма Homes for Ukraine залишатиметься відкритою для нових заявок доти, доки в цьому існує потреба; наразі не визначено ані дати завершення програми, ані кількісних обмежень.

Розширення доступу до курсів англійської мови

З метою підтримки інтеграції іммігрантів та полегшення їхньої соціально-культурної адаптації передбачено покращення доступу до вивчення англійської мови.

Потенційне скорочення 10-річного терміну для отримання ILR (Indefinite Leave to Remain).

Розглядається можливість запровадження системи балів, яка дозволить деяким особам із візами типу Skilled Worker або подібними отримати ILR раніше 10 років. Балами можуть оцінюватися такі фактори, як стабільне працевлаштування в пріоритетних галузях, сплата податків на високому рівні та активна участь у суспільно корисній діяльності.

Основні зміни у візовій категорії Skilled Worker:

Підвищення кваліфікаційних вимог: прийматимуться лише заявники з рівнем RQF 6 або вище (еквівалент бакалавра). Для рівнів RQF 3–5 буде запроваджено обмежений у часі Temporary Shortage Occupation List для критично важливих професій.

Підвищення мовних вимог: мінімальний рівень володіння англійською зросте з B1 до B2.

Зростання зарплатних порогів: очікується підвищення мінімального рівня заробітної плати (точні суми наразі не визначені).

Підвищення фінансових зобов'язань роботодавців: зокрема, збільшення Immigration Skills Charge на 32%.

Скасування Immigration Salary List, що дозволяв працевлаштування за 80% ринкової зарплати.

Зміни щодо студентських та післядипломних віз:

Тривалість перебування за візою Graduate буде скорочено до 18 місяців.

Запроваджено жорсткіший контроль за діяльністю вищих навчальних закладів. Університети, що не дотримуються встановлених стандартів, втратять право на залучення іноземних студентів.

Лібералізація механізму зміни роботодавця для власників Skilled Worker Visa:

Уряд визнає проблему залежності мігрантів від роботодавців, яка створює ризики експлуатації та зловживань. У зв'язку з цим планується спростити процедуру переходу до нового роботодавця для осіб, що перебувають у Великій Британії за візою кваліфікованого працівника.

До 2028 року буде дозволено внутрішній перехід на візу доглядальника (Care Worker Visa) для осіб, які вже перебувають у Великій Британії та мають візи, що надають право на працевлаштування (включно з Ukraine Scheme/UPE). Нові заявки з-за кордону більше не прийматимуться.

Сімейна міграція:

До кінця 2025 року планується оприлюднення нової політики сімейного возз'єднання. Вона передбачає уніфікацію вимог для британських громадян, осіб із ILR та інших категорій заявників.

Розглядається підвищення порогу мінімального доходу для спонсорів сімейної візи (перше підвищення вже відбулося у 2024 році).

Планується законодавче врегулювання виняткових випадків сімейного возз'єднання відповідно до міжнародного права.

Встановлюються нові мовні вимоги для дорослих заявників: рівень A1 при першому поданні, A2 – при продовженні візи, та B2 – при поданні на ILR. Ці вимоги охоплюють сімейні, робочі та інші категорії віз.

Зміни в системі надання притулку:

Прикордонні служби отримають розширені повноваження щодо відмов у в'їзді та спрощеного відхилення заяв на притулок, поданих без достатнього обґрунтування.

Планується посилення заходів проти зловживань системою притулку, особливо у випадках, коли іноземці подають відповідні заяви після завершення терміну дії їхніх віз без істотних змін ситуації у країні походження.

Програми Homes for Ukraine та UPE залишаються чинними й не плануються до закриття.

Довгострокове проживання та громадянство:

Для осіб із візами за системою Points-Based System термін безперервного проживання, необхідний для подачі на ILR, буде збільшено до 10 років.

Більшість із зазначених змін перебувають на стадії обговорення та мають бути затверджені парламентом. Очікується їх поетапне впровадження упродовж 2025–2026 років і надалі.

Щодо *планів українців*, які й досі знаходяться у ситуації невизначеності, слід відмітити, що з кожним роком кількість тих, хто бажає залишитися за кордоном зростає. Діти закінчують школи і вступають до університетів, дорослі знаходять роботу, люди похилого віку вдосконалюють англійську і теж адаптуються до нового життя, інтегруються у нове для них суспільство.

В травні 2025 року інформаційний Телеграм-канал «Опора» провів невеличке опитування щодо подальших планів українських вимушених мігрантів у Великобританії. Звісно, репрезенттивність таких опитувань не є достатньо високою, проте, зважаючи на кількість тих, хто взяв участь (4284 чол.), можна уловити тенденції (рис. 1).

Перше, на що хотілося би звернути увагу, це те, що кожен п'ятий не надав конкретну відповідь, але був зацікавлений дізнатися думку інших. Це вказує на актуальність цього питання для учасників опитування.

Далі – сумні цифри. 71 % українців не планують повернення до України навіть тоді, коли це буде безпечно.

Причини – різні. З однієї сторони цьому сприяє поступова інтеграція в суспільство. Але з іншої – українці відчувають страхи, пов'язані із поверненням в Україну навіть після завершення війни.

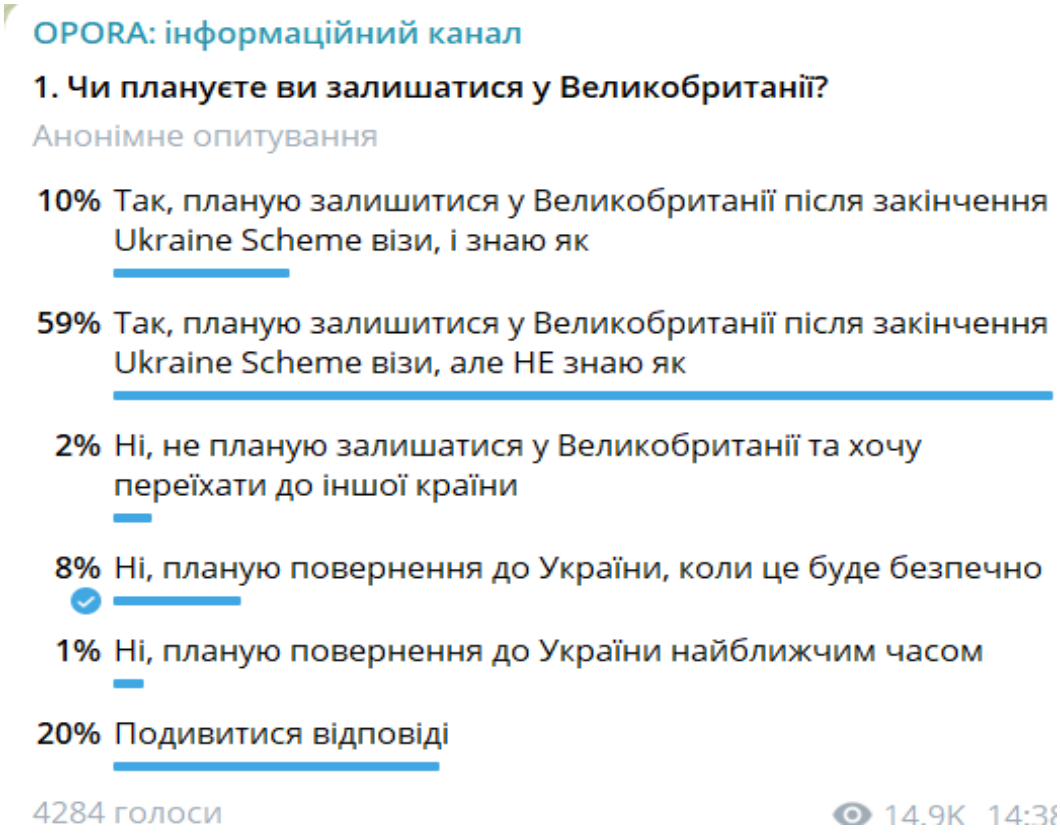

Рисунок 1. Плани Українських вимушених мігрантів щодо (не)повернення на Батьківщину. (t.me/oporauk)

За даними незалежної дослідницької компанії Factum Group Ukraine в рамках регулярного соціального дослідження YOUкраїна (Factum Group Ukraine, 2023) та United for Ukraine (United for Ukraine, 2024), найбільше українці бояться, що після повернення в Україну зіштовхнуться із такими проблемами, як:

- небезпека, погіршення безпекової ситуації;
- відсутність роботи / погіршення економічної ситуації;
- корупція;
- затягування війни;
- ядерна загроза, підрив ЗАЕС;
- перебої з енергопостачанням;
- руйнування майна / домівки;
- розділення;
- відсутність перспектив;
- невизначеність майбутнього.

Як висновок, розробка програм та ініціатив з підтримки українців у працевлаштуванні, професійній адаптації та соціальній інтеграції є важливим завданням для подальшого розвитку українського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Візи та імміграція Великої Британії та Міністерство внутрішніх справ (2023) *Сімейна схема України, Спонсорська схема України (Homes for Ukraine) та Візова схема розширення України: дані про прозорість*. Доступно за адресою: https://www.gov.uk/government/publications/ukraine-family-scheme-application-data/ukraine-family-scheme-and-ukraine-sponsorship-scheme-homes-for-ukraine-visa-data--2#total-ukraine-scheme-visas-issued-to-people-227000.

2. Готовність українців до повернення додому. Дослідження *United for Ukraine*. Доступно за адресою: https://visitukraine.today/uk/blog/3473/how-many-ukrainians-are-ready-to-return-home-and-under-what-conditions-the-latest-ufu-survey?srsltid=AfmBOoo9Nr8WYzScN_dC2RJAuzH1L9Wsn0ZxaZn3LxACnegTi6nsDeF0#ci-planuyut-ukrainci-povertatis-dodomu

3. Інформаційний телеграм-канал Опора https://t.me/oporauk

4. Оцінка впливу Схеми продовження віз для українців // *Парламент Великобританії. Офіційний сайт.* Доступно за адресою: https://www.gov.uk/government/publications/statement-of-changes-to-the-immigration-rules-hc-334-26-november-2024/ukraine-permission-extension-scheme-impact-assessment-accessible

5. Українці за кордоном. Випуск 3. Дослідження незалежної дослідницької компанії *Factum Group Ukraine*. Доступно за адресою: https://bit.ly/496KoTi

Павленко Олена[I]
Email: amsu.pavlenko@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3868-3252

Борисенко Ольга[II]
Email: acuborisenko@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2885-4986

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування. Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 30 травня 2025 року (Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. – 346 с.

http://doi.org/10.5281/zenodo.19512423

Модель розвитку громадянського суспільства у сфері паліативної допомоги в умовах війни та відновлення

Збройний конфлікт в Україні спричинив гуманітарну кризу, що суттєво вплинула на систему охорони здоров'я, зокрема на сферу паліативної допомоги (ПД). Зростання кількості пацієнтів, які потребують ПД, через поранення, загострення хронічних захворювань та психологічні травми, відбувається на тлі руйнування медичної інфраструктури та обмеженого доступу до основних послуг (Dubov, 2024; Médecins Sans Frontières, 2025; WHO, 2023). До цього слід додати значне збільшення навантаження на державно-управлінські структури через велику кількість постраждалих та вразливих категорій населення (мешканців, що потерпіли через руйнування внаслідок військових дій; внутрішньо переміщених осіб; сімей загиблих; жертв насильства; постраждалих через руйнування місцевої інфраструктури; людей, що знаходяться в скрутних соціально-економічних умовах тощо) та потреби оперативно реагувати на різноманітні виклики. Тож в таких умовах, організації громадянського суспільства (ОГС) стають ключовими акторами у наданні допомоги, підтримці вразливих груп населення та адвокації їхніх прав. Зокрема, навіть новостворені ОГС, такі як «Центр досліджень та сприяння реформ», планують розробку спеціалізованих методик на кшталт методики для паліативної медицини, що відображає нагальну потребу в адаптованих підходах.

З метою вирішення зазначених проблем пропонується концептуальна модель розвитку громадянського суспільства у сфері паліативної допомоги, яка інтегрує принципи стійкості, інклюзивності та миробудування. Модель базується на необхідності розробки інноваційних підходів до надання допомоги, зміцнення потенціалу місцевих акторів, адвокації на національному та міжнародному рівнях, а також сприяння діалогу та

[I] Керівник ГО «Центр досліджень і сприяння реформ», доктор педагогічних наук, професор кафедри державної служби та митної справи, професор кафедри іноземної філології, перекладу та професійної мовної підготовки, Університет митної справи та фінансів.

[II] Доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління та митного адміністрування, Університет митної справи та фінансів.

примиренню. Особлива увага в моделі приділяється відповідності Цілям сталого розвитку України (16. Мир, справедливість та сильні інститути), зокрема завданням 16.7 і 16.9, та застосуванню релевантних методик моніторингу та оцінки для забезпечення ефективності та підзвітності ініціатив.

Запропонована модель релевантна як для періоду воєнного стану, так і для розбудови миру в постконфліктних умовах, оскільки паліативна допомога, яка зосереджена на гідності, полегшенні страждань, забезпеченні базових потреб, є невід'ємною складовою відновлення людського потенціалу та соціальної тканини.

Концептуальна модель розвитку громадянського суспільства у сфері ПД включає декілька взаємопов'язаних компонентів, що базуються на принципах адаптивності, співпраці та орієнтації на результат, а саме:

– дослідження та адаптація, що полягають у постійному моніторингу потреб у ПД, дослідженні ефективності існуючих підходів та розробці/адаптації методології до умов конфлікту та постконфліктного відновлення. Це включає збір даних про специфічні потреби різних груп населення (діти, літні люди, особи з інвалідністю, ветерани);

– зміцнення потенціалу та навчання, які включають розробку та впровадження навчальних програм для медичних працівників, соціальних працівників, волонтерів та членів родин пацієнтів з питань надання ПД, психосоціальної підтримки, комунікації в кризових ситуаціях та самодопомоги. Також передбачається залучення експертно-консультаційних груп. Водночас фокус уваги зосереджується на травмо-інформованому підході, культурній сенситивності, етичних аспектах надання ПД в умовах обмежених ресурсів тощо;

– інноваційні моделі надання послуг, що забезпечується через створення мобільних паліативних бригад, розвиток телемедицини для застосування травмо-інформованого підходу для консультацій та підтримки пацієнтів у віддалених або небезпечних районах, інтеграція ПД в первинну медичну допомогу та соціальні послуги. Такий підхід вимагає гнучкості та адаптивності сервісів до швидкозмінних обставин;

– адвокація та розвиток політики враховує адвокацію щодо включення ПД до національних планів відновлення та розвитку, забезпечення сталого державного фінансування, розробки стандартів якості ПД, що може бути досягнуто через партнерське співробітництво громадських інститутів з органами влади, публічними кампаніями, підготовку аналітичних матеріалів та рекомендацій;

– мережування та партнерство передбачає створення та підтримку мереж ОГС, що працюють у сфері ПД (для обміну досвідом, координації зусиль та спільних адвокаційних кампаній), залучення міжнародних партнерів для отримання технічної, методичної та фінансової підтримки, організації та участі у навчальних програмах та моніторингу грантових пропозицій, що підвищує синергію та ефективність діяльності громадянського суспільства;

– залучення громади та волонтерство передбачає інформування громад про важливість ПД, руйнування стигм, пов'язаних з важкими хворобами та смертю, залучення волонтерів до надання допомоги та підтримки пацієнтів та їхніх родин. Також волонтерська допомога може включати отримання благодійних внесків від фізичних та юридичних осіб та негрошових внесків. Таким чином в громадах буде зміцнюватися почуття співчуття, соціальної солідарності та взаємодопомоги.

Запропонована модель видається актуальною й корисною оскільки безпосередньо сприяє досягненню Цілей сталого розвитку для України, а саме Ціль 16 «Мир, справедливість та сильні інститути». Так, реалізуючи завдання 16.7: «Підвищити ефективність діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування», ОГС, що працюватимуть за цією моделлю, будуть демонструвати прозорість у своїй діяльності (наприклад, через детальне фінансове планування та звітність) та підзвітність перед бенефіціарами та донорами. Ці ОГС також можуть адвокатувати щодо реалізації аналогічних принципів в державних інституціях, що надають ПД.

Реалізуючи завдання 16.9: «Зміцнити соціальну стійкість, сприяти розбудові миру та громадській безпеці (конфліктне та постконфліктне врегулювання)», модель передбачає активне залучення пацієнтів, їхніх родин та громад до планування та оцінки послуг ПД, забезпечуючи врахування їхніх потреб та перспектив. Це сприятиме розбудові більш інклюзивних процесів прийняття рішень. Разом з тим, ОГС мають відіграють ключову роль у поширенні інформації про права пацієнтів на ПД, доступні послуги та механізми їх отримання. Таким чином, ОГС захищатимуть право людини на гідне життя до кінця, що є основоположною свободою.

Зазначена модель має важливий соціальний вплив, що полягає у:

– полегшенні страждань та покращенні якості життя пацієнтів та їхніх родин;

– зменшенні тягаря на систему охорони здоров'я через превентивні та підтримуючі заходи;

– відновленні соціальної довіри та солідарності в громадах, що постраждали від конфлікту;

– сприянні дестигматизації смерті та вмирання, формуванні культури співчуття та підтримки;

– посиленні стійкості громад та їхньої здатності долати наслідки війни.

Для забезпечення ефективності, підзвітності та постійного вдосконалення ініціатив у рамках запропонованої моделі, необхідно застосовувати комплексні підходи до моніторингу та оцінювання (МіО), а саме:

– теорія змін (Theory of Change – ToC): Розробка ToC на початку проєкту допоможе чітко візуалізувати логічний ланцюг від запланованих активностей до очікуваних короткострокових, середньострокових та довгострокових результатів та впливу на рівні пацієнтів, громад та системи ПД в цілому (Taplin & Clark, 2012);

– змішаний підхід (Mixed-Methods Approach). 1) Кількісні методи: Збір даних про охоплення послугами (кількість пацієнтів, консультацій, тренінгів), використання стандартизованих інструментів для оцінки якості життя пацієнтів (наприклад, EORTC QLQ-C15-PAL, Palliative care Outcome Scale – POS) (Antunes, B. et al., 2012; Bausewein et al., 2007; Hearn & Higginson, 1999). Фінансовий моніторинг на основі планових та фактичних показників доходів та витрат. 2) Якісні методи: проведення глибинних інтерв'ю, фокус-груп з пацієнтами, їхніми родинами, медичними працівниками, волонтерами та представниками ОГС для розуміння їхнього досвіду, викликів та пропозицій. Аналіз історій успіху та вивчення окремих випадків (case studies) (Patton, 2015);

– партисипативні МіО (Participatory M&E): Залучення всіх зацікавлених сторін, включаючи бенефіціарів, до розробки індикаторів, збору та аналізу даних. Це підвищує релевантність МіО та сприяє почуттю власності над проєктом (Guijt, 2014);

– оцінка впливу на миробудування (Peace and Conflict Impact Assessment – PCIA): Аналіз того, як ініціативи у сфері ПД впливають на динаміку конфлікту та сприяють розбудові миру, враховуючи принципи «не нашкодь» (Do No Harm) (CDA Collaborative Learning Projects, *a.n.d.*);

– результат-орієнтований моніторинг (Results-Based Monitoring): Фокусування на вимірюванні досягнутих результатів, а не лише на проведених активностях;

– використання існуючих індексів: для контекстуального аналізу та опосередкованої оцінки впливу можна використовувати релевантні компоненти Індексу соціальної єдності та примирення (SCORE), Глобального індексу миру (Global Peace Index), Індексу людського розвитку (Human Development Index), Індексу ефективності державного управління (Worldwide Governance Indicators).

Отже, розвиток громадянського суспільства у сфері паліативної допомоги в умовах війни та відновлення є складним, але життєво необхідним процесом. Запропонована модель, що акцентує на дослідженнях, зміцненні потенціалу, інноваціях у наданні послуг, адвокації, мережуванні та залученні громад, може слугувати основою для розробки ефективних та стійких ініціатив. Інтеграція принципів миробудування та відповідність ЦСР 16 підкреслюють важливість ПД не лише як медичної послуги, але і як інструменту відновлення людської гідності та соціальної справедливості. Застосування надійних методологій МіО є ключовим для забезпечення підзвітності, ефективності та довгострокового позитивного впливу на життя людей, що постраждали від війни. Подальша підтримка та інвестування в ОГС, що працюють у цій сфері, є критично важливими для побудови стійкого миру та всеохопного суспільства в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цілі сталого розвитку: Україна. Національна доповідь. (2017). Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. 176 с. С. 114-115. https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/natsionalna-dopovid-csr-Ukrainy.pdf

2. Antunes, B., Daveson, B., Ramsenthaler, C., Benalia, H., Ferreira, P.L., Bausewein, C. & Higginson, I.J. (2012). The Palliative care Outcome Scale Manual for cross-cultural adaptation and psychometric validation, King's College London. http://pos-pal.org/Resources.php

3. Bausewein, C., Le Grice, C., Simon, S. T., & Higginson, I. J. (Eds.). (2007). Palliative care outcome scale (POS): A manual for researchers and clinicians. King's College London.

4. CDA Collaborative Learning Projects. (a.n.d.). Do No Harm. Retrieved from https://www.cdacollaborative.org/what-we-do/do-no-harm/ ; https://www.cdacollaborative.org/publication/the-do-no-harm-framework-for-analyzing-the-impact-of-assistance-on-conflict-a-handbook/

5. Dubov, A. (2024). The Impact of War in Ukraine on the Environment and Health. Retrieved from https://ihpl.llu.edu/blog/impact-war-ukraine-environment-and-health#:~:text=[v]%20As%20a%20result%2C%20over%2030%2C000%20medical,access%20for%2030%%20of%20the%20Ukrainian%20population.&text=The%20World%20Health%20Organization%20estimates%20that%20nearly,3.9%20million%20experiencing%20moderate%20to%20severe%20symptoms.

6. Guijt, I. (2014). Participatory monitoring and evaluation. In E. M. Murphy & R. E. Riemenschneider (Eds.), Community-based monitoring: A reader (pp. 15-36). Practical Action Publishing.

7. Hearn, J., & Higginson, I. J. (1999). Development and validation of a core outcome measure for palliative care: the Palliative Care Outcome Scale. Quality in Health Care, 8(4), 219–227. https://doi.org/10.1136/qshc.8.4.219

8. Médecins Sans Frontières. (2025). The medical humanitarian needs in Ukraine remain as urgent as ever. Retrieved from https://www.msf.org/medical-humanitarian-needs-ukraine-remain-urgent-ever

9. Patton, M. (2015). Qualitative research and evaluation methods. (4th Edition), Sage Publications, Thousand Oaks.

10. Taplin, D. H., & Clark, H. (2012). Theory of change basics: A primer on theory of change. https://alnap.org/help-library/resources/theory-of-change-basics-a-primer-on-theory-of-change/

11. World Health Organization. (2023). Palliative care in humanitarian emergencies and crises. Retrieved from https://www.frontiersin.org/journals/oncology/articles/10.3389/fonc.2023.1120380/epub

12. World Health Organization. (a.d.n.). Palliative care. The essential care. https://cdn.who.int/media/docs/default-source/integrated-health-services-(ihs)/palliative-care/palliative-care-essential-facts.pdf?sfvrsn=c5fed6dc_1

Петровський Олексій[I]
Email: o.i.petrovskyi@npu.edu.ua
ORCID: https://orcid.org/0009-0004-2125-8729

http://doi.org/10.5281/zenodo.19512456

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування. Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 30 травня 2025 року (Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. – 346 с.

Сучасні виклики соціально-правового регулювання міграції: соціологічна перспектива

У XXI столітті міграція стала однією з ключових тем у науковому та політичному дискурсах. Глобальні конфлікти, економічна нерівність, зміни клімату, пандемії та цифровізація створили нові форми мобільності населення, які не вписуються в традиційні підходи до регулювання міграційних процесів. Водночас класичні моделі інтеграції, засновані на правовій асиміляції та економічному залученні, дедалі частіше виявляються неефективними в умовах багатошарових міграційних хвиль й політичної нестабільності.

Соціально-правове регулювання міграції є на перетині інтересів держави, суспільства та окремої особи. З одного боку, держави прагнуть контролювати міграційні потоки задля безпеки, збереження національної ідентичності й економічної стабільності. З іншого боку, порушуються питання дотримання прав людини, дискримінації, інституційної ізоляції та недостатньої соціальної підтримки мігрантів (United Nations, n.d.).

Сучасна соціологічна думка пропонує нові інтерпретації міграції – не лише як переміщення людей, а як структурну зміну соціального поля, що вимагає перегляду концептів громадянства, належності та соціальної інтеграції.

Традиційні соціологічні теорії міграції – такі як теорія «push-pull» факторів, неокласичні економічні моделі чи концепції світосистемного аналізу – здебільшого пояснюють причини переселення як реакцію на економічну нерівність або політичний тиск. Проте сучасні дослідники відзначають, що цього недостатньо для пояснення складних траєкторій мобільності, що включають повторну міграцію, транскордонні соціальні мережі та гібридні ідентичності мігрантів (Schiller et al., 1992).

На зміну лінійним моделям приходять багатовимірні підходи, що поєднують мікро-, мезо- та макрорівні аналізу. Наприклад, у рамках теорії транслокальності (translocality) мігрант розглядається не як пасивний об'єкт політики, а як активний актор, що підтримує соціальні, економічні й політичні зв'язки одночасно в кількох локаціях (White et al., 2013).

Ці зміни вимагають і переформатування правового інструментарію, який досі часто ґрунтується на національних підходах, і не враховує мультиюрисдикційний характер сучасної міграції. Наприклад, права

[I] Аспірант, Український державний університет імені Михайла Драгоманова.

трудових мігрантів можуть бути гарантовані в країні перебування, але порушуватися під час транзиту або в місцях походження.

У багатьох країнах соціально-правове регулювання міграції орієнтоване переважно на контроль, а не на інтеграцію. Це проявляється у жорстких вимогах до віз, дозволів на проживання, роботодавців, які наймають іноземців, а також в обмеженому доступі мігрантів до систем охорони здоров'я, освіти та соціального захисту. Наприклад, у Польщі іноземці часто зіштовхуються з проблемами легалізації праці, незважаючи на високий попит мігрантів у сферах обслуговування, будівництва та сільського господарства (Gus, n.d.).

Таке правове обмеження часто супроводжується стигматизацією мігрантів у публічному дискурсі. Вони стають «іншими», винними у соціальних та економічних негараздах. Соціологічні дослідження підтверджують, що така риторика посилює етнічну напругу й ускладнює міжкультурний діалог.

У відповідь на це частина мігрантів формує паралельні спільноти або тіньову економіку, уникаючи офіційних каналів взаємодії з державою. Це створює ризик соціальної маргіналізації та втрати контролю над динамікою внутрішніх міграційних процесів.

Крім того, правові підходи зазвичай не передбачають гнучких механізмів адаптації до кризових ситуацій – таких як війна, екологічна катастрофа чи пандемія. Як приклад – складнощі інтеграції українських біженців у 2022–2023 роках у країнах ЄС, незважаючи на введення спеціального статусу тимчасового захисту (European Commission, 2022).

Ефективне соціально-правове регулювання міграції потребує не лише наявності законодавчих норм, але й злагодженої роботи інституцій, що реалізують ці норми на практиці. Інтеграційна політика повинна охоплювати базові потреби мігрантів: житло, доступ до праці, освіти, охорони здоров'я, а також можливості для культурної та політичної участі.

Проте в багатьох країнах, зокрема й у Польщі, на практиці спостерігається розрив між нормою та реальністю. Наприклад, хоча українці з тимчасовим захистом мають право на роботу та соціальні послуги, реальна інтеграція у ринок праці часто супроводжується сегрегацією за низькооплачуваними спеціальностями, що не відповідають їхній кваліфікації.

Соціологічні дослідження також вказують на низький рівень інституційної чутливості до культурних відмінностей. Наприклад, у системах охорони здоров'я рідко передбачено наявність перекладачів або міжкультурних посередників, що створює бар'єри доступу до базових послуг.

Крім того, бюрократичні перепони, складність процедур та відсутність уніфікованих підходів між регіонами можуть спричиняти дезорієнтацію та відчуття відчуженості у мігрантів. Своєю чергою, це призводить до недовіри до інституцій та бажання повернутися у неформальні канали адаптації – через громади земляків або тіньову зайнятість.

Таким чином, соціально-правова інтеграція повинна бути не формальною, а включати реальну підтримку в адаптації мігрантів, з урахуванням їхніх соціокультурних потреб та правового статусу.

У ситуаціях, коли держава демонструє обмежену ефективність у регулюванні міграції або впровадженні інтеграційної політики, громадянське суспільство часто бере на себе ключову роль у підтримці мігрантів. Це можуть бути недержавні організації, ініціативні групи, релігійні спільноти або волонтерські мережі, які забезпечують первинний доступ до інформації, перекладу, житла, гуманітарної допомоги та юридичних консультацій.

Прикладом є численні волонтерські рухи у Польщі після 24 лютого 2022 року, коли тисячі громадян почали допомагати українським біженцям – незалежно від державних структур. Ці ініціативи часто діяли швидше, ефективніше та чутливіше до потреб мігрантів, ніж офіційні інституції.

Також важливою є роль локальних органів влади, які можуть адаптувати загальнодержавну політику до потреб конкретного регіону. Наприклад, у деяких містах ЄС існують муніципальні програми інтеграції, які включають мовні курси, культурні події, курси громадянської освіти або центри допомоги мігрантам. Успіх таких програм значною мірою залежить від міжсекторальної співпраці: місцевої влади, бізнесу, освітніх закладів (European Commission, 2023).

Отже, навіть за наявності прогалин у законодавстві або державних програмах, гнучка мобілізація ресурсів «знизу» дозволяє компенсувати частину системних недоліків, водночас формуючи нові моделі солідарності, інклюзії та адаптивного управління міграцією.

Сучасні виклики міграційної політики вимагають переосмислення соціологічних підходів до регулювання мобільності. Соціально-правова рамка вже не може залишатися виключно національною або орієнтованою на обмеження. Вона повинна враховувати транснаціональний характер міграцій, нерівний доступ до прав та нові ідентичності, що формуються в процесі переміщення.

Розвиток соціологічної теорії має орієнтуватися на нові підходи до міграції. По-перше, важливо змістити фокус на мігранта як суб'єкта соціальних змін, а не лише як об'єкта політичного регулювання. Це передбачає аналіз його життєвих стратегій, досвіду дискримінації, адаптаційних практик та форм участі в громадському житті.

По-друге, необхідний критичний аналіз державної політики, зокрема – як закони та адміністративні процедури формують ієрархії «бажаних» і «небажаних» мігрантів.

По-третє, варто посилити локальний вимір досліджень: саме на рівні міст та громад реалізується більшість інтеграційних процесів, які залишаються поза увагою макрорівневих стратегій.

Таким чином, соціально-правове регулювання міграції є динамічним й багатовимірним процесом, що вимагає оновлення не лише політичних стратегій, а й соціологічного інструментарію. У цьому контексті соціологія може виступати не лише як описова дисципліна, а як інструмент суспільної

трансформації – платформа для формування інклюзивної політики, орієнтованої на права людини, соціальну справедливість та стійкий розвиток.

ЛІТЕРАТУРА

1. European Commission. (2022, March 4). Ukraine: Commission proposes temporary protection for people fleeing war in Ukraine and guidelines for border checks. European Commission Press Corner. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_1469

2. European Commission. (2023, February 8). Inclusion of migrants and refugees in cities. https://commission.europa.eu/eu-regional-and-urban-development/topics/cities-and-urban-development/priority-themes-eu-cities/inclusion-migrants-and-refugees-cities_en

3. Gus. (n.d.). Foreigners performing work in Poland in 2023. stat.gov.pl. https://stat.gov.pl/en/experimental-statistics/human-capital/foreigners-performing-work-in-poland-in-2023%2C12%2C13.html

4. Schiller, N. G., Basch, L., & Blanc-szanton, C. (1992). Transnationalism: a new analytic framework for understanding migration. Annals of the New York Academy of Sciences, 645(1), 1–24. https://doi.org/10.1111/j.1749-6632.1992.tb33484.x

5. United Nations. (n.d.). International migration | United Nations. https://www.un.org/en/global-issues/migration

6. White, S., Bilodeau, A., & Nevitte, N. (2013). Earning their support: feelings towards Canada among recent immigrants. Ethnic and Racial Studies, 38(2), 292–308. https://doi.org/10.1080/01419870.2013.859289

Погрібна Вікторія[I]
Email: vilpog2017@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5101-0386

Підкуркова Ірина[II]
Email: i.v.pidkurkova@nlu.edu.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4797-3718

http://doi.org/10.5281/zenodo.19512489

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування. Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 30 травня 2025 року (Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. – 346 с.

Волонтерство та взаємодопомога як життєві практики українців під час війни

«Volunteers don't get paid, not because they're worthless, but because they're priceless»
Шеррі Андерсон, волонтерка (США)

Однією з умов існування громадянського суспільства є створення та реалізація відносин солідарності, які врівноважують конкуренцію й потенційну конфліктність груп інтересів всередині суспільства. Такі відносини активують розбудову недержавних благодійних організацій, широке залучення громадян до добровільних безоплатних (волонтерських) суспільно-корисних видів діяльності. Це є цілком природнім для будь-якої цивілізованої країни в різні періоди її існування, проте критичні періоди вносять свої корективи. Україна, на жаль, накопичила величезний досвід реалізації волонтерських практик саме в такий період.

Волонтерство в нашій державі активно проявило себе під час Євромайдану та Революції Гідності, а невдовзі зазнало значного піднесення на початку російсько-української війни 2014 р. Волонтерська діяльність перетворилася на дієвий спосіб самоорганізації суспільства перед зовнішньою загрозою. Після початку повномасштабного вторгнення РФ у 2022 р. волонтерський рух досяг значного рівня інституціоналізації, відіграючи надважливу роль у підтримці ЗСУ, допомагаючи внутрішньо переміщеним особам й поточному відновленню країни в умовах тривалої війни. Цей період також характеризується органічною солідаризацією і, як наслідок, зміцненням в Україні громадянського суспільства.

Безумовна важливість проблеми збереження та подальшої розбудови останнього визначила порядок денний Круглого столу «Солідаризація українського суспільства у війні та перспективи збереження солідарного соціального потенціалу», який відбувся 19 листопада 2024 р. (Круглий стіл,

---

[I] Доктор соціологічних наук, професор, кафедра міжнародного права, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого.
[II] Кандидат соціологічних наук, доцент, кафедра міжнародного права, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого.

2024). Його учасники в процесі обговорення констатували, що у 2022 році сформувався реактивно високий рівень консолідації українського суспільства, як відповідь на екзистенційне для України питанням: чи існуватиме в подальшому Україна як суверенна держава і що для цього потрібно зробити. І важливу роль у такій консолідації відіграло, фактично, вибухове поширення волонтерських практик.

З даним обговоренням кореспондуються результати опитування, проведеного у м. Харків у квітні-червні 2024 року фахівцями Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого в межах проєкту Grope URD[III] (Франція) «Mutual aid in time of crisis (Case study: Ukraine)»[IV]. Було чітко визначено, що на зміну традиційній моделі вертикального гуманітарного реагування «зверху вниз» прийшли досить міцні горизонтальні відносини, засновані на соціальній солідарності та взаємодопомозі. *Першою формою організації такої взаємодопомоги стали сусідські групи*. Повсякденне життя людей в умовах війни ініціювало формування нових норм соціальної поведінки людей, які мешкали поруч – в одному чи сусідніх будинках, в одному під'їзді. Сусіди вибудовували колективні стосунки в межах спільного простору для взаємної підтримки та безпеки. Вони інформували один одного про найбільш актуальні та важливі події за допомогою будинкових чатів, ділилися їжею та водою, спільно облаштовували укриття, разом ховалися від обстрілів у підвалах, очищали прибудинкову територію від наслідків руйнувань тощо. Ці об'єднання відрізнялись локальною близькістю учасників взаємодопомоги, швидким реагуванням та мобілізацією в умовах, коли муніципальна влада не могла охопити своєю увагою усіх жителів міста.

Також з початком повномасштабної війни потужно проявили себе *духовні осередки, церкви,* а священнослужителі, попри постійну небезпеку, активно надавали допомогу містянам. І хоча Харків завжди був містом, де мирно співіснували й здійснювали соціальну підтримку вразливих груп населення різні конфесії та релігійні течії (православні, католицькі, протестантські, іудейські, мусульманські, інші), з лютого 2022 року така допомога значно розширилася та набула нових форм: незважаючи на те, що особливістю конфесійної допомоги зазвичай був високий ступінь адресності (власні прихожани), в умовах війни вона стала надаватися всім, хто її потребував. Це були гроші, продуктові набори, дитяче харчування, ліки, засоби гігієни, одяг тощо. Крім того, представники релігійних організацій розпочали впровадження і способів допомоги, актуалізованих війною, як-то: організація на території церков прихистку для містян, що втратили житло, формування імпровізованих дитячих садків, облаштування місць для шкільних занять дітям, які навчаються онлайн, проведення безкоштовного прийому лікарів тощо.

[III] Groupe URD – незалежний аналітичний центр, що спеціалізується на аналізі практик та розробці політик для гуманітарного сектору.

[IV] Під час дослідження за допомогою методу інтерв'ю було опитано 60 респондентів, серед яких – представники муніципальної влади, волонтери, постраждалі особи.

Опитування засвідчило, що чи не найпотужнішним проявом взаємодопомоги стала значна *активізація волонтерського руху*, створення мережі волонтерських організацій, які допомагали жителям Харківщини рятуватися від постійних ворожих обстрілів та виживати в умовах збройної агресії. На початку широкомасштабного вторгнення, коли панували невизначеність та хаос, основними напрямками волонтерства стали гуманітарна та евакуаційна діяльність, а також підтримка внутрішньо переміщених осіб. Допомога надходила від небайдужих людей з інших областей України та з-за кордону, закупалася за власні заощадження волонтерів. Використовувався і соціальний ресурс – волонтери зверталися до різних підприємств харчової промисловості з проханням про допомогу. Першочерговими бенефіціарами стали люди похилого віку та люди з обмеженими можливостями, сім'ї з дітьми, багатодітні сім'ї, дитячі будинки. Волонтерські об'єднання за власний кошт купували продукти, готували їжу та доставляли її харків'янам, які ховалися від обстрілів у метро; розвозили гарячі обіди за адресами соціально вразливих верств населення та в лікарні, організовували пункти харчування (кафе), куди всі бажаючі могли прийти й безкоштовно отримати гарячий обід.

Також важливим напрямком волонтерської діяльності з перших днів великої війни респонденти назвали *зооволонтерство* – рятування тварин, які втратили господарів, лікування хворих та поранених тварин, забезпечення їх ліками.

Отже, дослідження показало, що після початку повномасштабного російського вторгнення у Харкові не тільки з'явилася велика кількість волонтерів, але й сформувалося багато самоорганізованих об'єднань взаємодопомоги. Їхня діяльність на той час не мала системного характеру, а найчастіше відбувалася на рівні екстреного реагування на гуманітарну та екзистенційну кризу, але це була важлива соціальна практика громадянського суспільства. Волонтерський рух в Україні під час війни став шляхом до активізації соціальної самоорганізації (Погрібна & Підкуркова, 2024).

Втім слід зазначити, що на цьому шляху виникла й доволі значна кількість проблем. Зараз в Україні діють три умовні групи волонтерів: *ментальні* – такі, для яких добровільна безоплатна допомога є свідомим вибором, *ситуативні* – такі, що здійснюють разові акти волонтерства, частіше за все «за компанію», та *псевдоволонтери («липові»)* – такі, що використовують волонтерську діяльність задля отримання преференцій для себе особисто або як прикриття для допомоги ворогу. Перші дві групи реалізують, в цілому, соціально позитивні практики, а ось третя є суто соціально негативною. Особливо небезпечними представники останньої групи стають тоді, коли до волонтерської діяльності залучаються люди з яскраво вираженою кримінальною мотивацією, а держава не має важелів (або бажання їх використовувати) задля протидії корупціоналізації цього руху. Ускладнює ситуацію також формування в суспільстві феномену *напівволонтерства* (Погрібна, 2015), пов'язаного або з появою й поширенням у повсякденних волонтерських практиках певної матеріальної

компенсації, або з працею волонтерів не у вільний від основної роботи час, а замість неї, що стає доволі частим явищем через об'єктивні проблеми, які виникли на ринку праці під час війни.

Таким чином, волонтерський рух в Україні сьогодні масштабувався та пройшов прискорену інституціоналізацію (Бевзенко & Злобіна, 2021). За умов війни особливо значущим стало збереження внутрішньої солідарності та стійкості суспільства, що підтримується різними формами самоорганізації, включно й активізацією волонтерського руху як форми національного супротиву.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевзенко Л., & Злобіна О. (2021). Волонтерство в умовах інституційних та структурних змін: ґенеза та агентні впливи. *Український соціологічний журнал*. 26, 27–38. DOI: https://doi.org/10.26565/2077-5105-2021-26-03

2. Круглий стіл «Солідаризація українського суспільства у війні та перспективи збереження солідарного соціального потенціалу». (2024). *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 4, 165–206. URL: https://stmm.in.ua/archive/ukr/2024–4/10.pdf

3. Погрібна В. Л. (2015). Волонтерство як соціокультурний феномен: епістемологічні та аксіологічні аспекти аналізу. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 4 (26), 185–196.

4. Погрібна В. Л., & Підкуркова І. В. (2024). Волонтерство в системі заходів щодо збереження ментального здоров'я українців в умовах війни. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 4 (63), 244–255. URL: http://fil.nlu.edu.ua/article/view/315230

Рахманов Олександр[I]
Email: oleksandr.rakhmanov@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8884-5515

http://doi.org/10.5281/zenodo.19512564

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування. Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 30 травня 2025 року (Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. – 346 с.

Цифровізація економічного життя та соціальне розшарування в Україні

Технологічні зміни є одними з головних рушійних сил, які, як очікується, формуватимуть й трансформуватимуть глобальний ринок праці у майбутньому. Глобальний звіт про майбутнє робочих місць за 2025 рік, який об'єднує бачення понад 1000 провідних глобальних роботодавців, вказує на те, що розширення цифрового доступу стане найбільш трансформаційною тенденцією – як у технологічних тенденціях, так і в цілому. Зокрема, 60% опитаних роботодавців очікують, що розширення цифрового доступу трансформує їхній бізнес більше, ніж будь-яка інша тенденція, причому така думка домінує у всіх регіонах. Цей зростаючий доступ до цифрових технологій є критично важливим фактором для нових технологій, спрямованих на трансформацію ринків праці до 2030 року. Посилиться попит на навички, пов'язані з технологіями, зокрема штучний інтелект (ШІ) й великі дані, мережі й кібербезпека та технологічна грамотність, які, як очікується, будуть бути трьома навичками, що розвиваються найшвидше (The Future of Jobs Report, 2025).

Використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) в економічній діяльності дозволяє людям збільшити ефективність та продуктивність праці. Водночас цифровізація економічного життя як новітній чинник соціального розшарування з одного боку може поглиблювати традиційні форми нерівності, а з іншого – зумовлювати протилежні тенденції, пом'якшувати традиційні нерівності (Martindale, Lehdonvirta, 2023).

Спочатку *цифровий розрив* (digital divide) здавався простою технологічною та економічною проблемою доступу різних соціальних груп до цифрових інструментів, але з часом це явище стало масштабною суспільною проблемою, яка торкається майже всіх сфер та аспектів сучасного суспільства. Виключення з цифрової сфери або неможливість повною мірою використати потенціал, який пропонують ІКТ, може різко вплинути на можливості людини отримати не лише доступ до цінних благ, але й на подальшу перспективу соціальної мобільності.

Попри це, на відміну від традиційних економічних відносин, користування Інтернетом має тенденцію відтворювати особливе ставлення до споживання (наприклад, відчуття вражень) або інші специфічні та характерні

[I] Доктор соціологічних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу економічної соціології Інституту соціології НАН України

ознаки стилів життя в онлайн сфері. Адже цифрові навички та наявність цифрових пристроїв вже не є тими класичними засобами виробництва, які успадковували представники привілейованих соціальних класів та продовжували володіти, зберігаючи соціальну нерівність.

Українське суспільство є одним з небагатьох, у якому відбулося прискорене впровадження цифрових технологій в економічне життя. Спочатку пандемія коронавірусу спричинила масове застосування онлайн-технологій через вимушений карантин. А згодом повномасштабна російська агресія зумовила мільйони українців змінювати місце проживання. Під час великої війни вміння швидко застосовувати цифрові засоби, перебуваючи віддалено від основного місця роботи в іншій країні, в іншому регіоні, за умов, коли надовго зникає електроенергія, мобільний зв'язок, тривають повітряні тривоги, формує нове соціальне тло, за якого соціальна мобільність та соціальний статус вже не визначаються лише традиційними чинниками. Процес формування соціально-економічної нерівності у сфері цифровізації проходив декілька рівнів: 1) нерівність у фізичному доступі до цифрових пристроїв та Інтернету; 2) відмінності у цифровій грамотності та вміннях використовувати технології ефективно; 3) диференціація у застосуванні (для навчання, роботи чи лише для розваг).

Наслідком цифровізації економічного життя стало те, що володіння та використання цифровими пристроями та технологіями на робочому місці в економічній діяльності, набуло статусного значення, що дозволяє розглядати їх як певні маркери соціального розшарування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Martindale, N., Lehdonvirta, V. (2023). Labour market digitalization and social class: evidence of mobility and reproduction from a European survey of online platform workers. Socio-Economic Review, 21(4), 1945–1965. https://doi.org/10.1093/ser/mwad049

2. The Future of Jobs Report. (2025). Retrieved from: https://www.weforum.org/publications/thefuture-of-jobs-report-2025/

Vadym Sakhno[I]
Email: xa10995203@student.karazin.ua
ORCID: https://orcid.org/0009-0007-0071-6809

http://doi.org/10.5281/zenodo.19512579

Issues in the Development of Sociological Theory: Understanding Resistance, Solidarity, and Peacebuilding. Proceedings of the XXII International Scientific and Practical Conference «Problems of the Development of Sociological Theory», May 30, 2025 (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Faculty of Sociology) – Kyiv: «Naukova Stolytsia», 2026. – 346 p.

Liquid or Precarious: a Methodological Consideration on Instance of Migrants

Reflecting on the current state of affairs, Zygmunt Bauman characterizes it as «… the current stage of our current modern, deregulated and disorganized, atomized and individualized, fragmented, disjointed and privatized consumer society». (Bauman & Donskis, 2016, p. viii). The key property of this stage, which includes and explains all the others, is precisely liquidity as the structure of its time and space, society and culture, values and interests, identities and communities (or, as Bauman himself would say, networks), production and reproduction. In liquid or «light» modernity, the static nature and predictability of the previous «heavy» fordist state gives way to mobility, flexibility and inconstancy of new matrices of perception and action, forms of experience and habits of consciousness. The geographical or, more broadly speaking, spatial context of life in modern society plays an ever smaller role to the point that it is completely leveled by the availability and speed of movement of people, goods, ideas, signs. «Freed from the burden of bulky equipment and numerous personnel, capital travels «lightly» without anything more than hand luggage: a briefcase, a laptop computer and a mobile phone» (Bauman, 2000, p. 58). Capital and those who follow its flows and are at the forefront of the new modernity are no longer bound to territory, and therefore freed from the tyranny of its double – the map – i.e. a clearly demarcated symbolic order. However, as is often the case, the reverse side of the freedom and flexibility of some is the rigidity and reduction of the freedom of others. On the one hand, the mobility and constant movement of capital requires the transparency of borders, the availability and reversibility of labor in connection with the «economic expediency» of a particular moment and place. To ensure this, new forms of employment are being introduced in the countries of the global north, labor laws are being deregulated, and previous social guarantees are being abolished (for the countries of the global south, these methods are nothing new).

On the other hand, the world created for cosmopolitan and mobile «tourists» is becoming an uncomfortable and hostile environment for the rest (Bauman, 1998). The meanings and values that previously determined the organization of local communities and their physical and social space are now subject to the logic of global competition and are «consumed» and thereby destroyed – whether as a result of their «economic development» or destruction due to wars, poverty and desolation. It is no more welcoming for those who were forced to leave their homes and unwittingly join this Brownian motion: «… demands to break down the last

[I] Postgraduate student, V. N. Karazin Kharkiv National University.

remaining barriers to the free movement of money flows or flows of goods that bring money are accompanied by demands to build new walls...» (Bauman, 1998, p. 93).

The logic of the community is replaced by the logic of the network, in which a new type of dominance arises. Power of this type consists in the ability to manage «liquidity», the rhythm and density of its flows, and to determine how quickly one can move along them. Factories of immobility, as Bauman calls them, act as instruments of this power. Prisons, the terminal way of limiting «liquidity», in the late modern era cannot be reduced to disciplinary institutions that manage the organization and addition of utility, in other words, the production of labor power (Foucault, 1977). In the postmodern era, the correctionalism and retributivism give way to the concept of control and isolation (Garland, 2002). As a result of ghettoization, the dualization of the city and the marginalization of the outskirts, local communities are attached to a place and alienated from urban space at the same time. The local «place» dissolves, leaving behind only a «space» cleared for precise management and surveillance (Wacquant, 2007). The erosion of space is presumably contrary to the trend of liquid mobility and the removal of the spatial dimension of the social. However, it seems to be only the other side of the present condition, which is characterized by various regimes of managing «liquidity» and the corresponding technologies of power. The ways in which the liquid of modernity spills over the surface of the social – absorbed into its texture, seeping in, filling gaps and voids, spreading out as a thin invisible membrane – are different manifestations of these technologies by which the mobile substrate of power relations is constituted. By engaging in the archaeology of these technologies, instead of taking a static snapshot of a constantly flowing society, we could reconstruct the ways and mechanisms by which it unfolds in the world.

A special way of managing «liquidity» is the refugee regime. Refugees are subject to territorial attachment and alienation, because refugee status usually implies the imposition of restrictions, such as obstacles to legal employment, a ban on leaving the country, denial of social and political rights, etc. A special case in the context of forced migrants are Ukrainian refugees in Europe, who benefit from the mechanism of temporary protection. Thus, they have all civil rights except political ones, are not restricted in crossing borders and receive various support, which depends on the host country. At the same time, this mechanism is a temporary measure and may not be extended in 2026. A distinctive feature of the situation of Ukrainian refugees in Europe is precarity, i.e. the insecurity and lack of guarantee of the conditions of their stay and activities. The concept of precarity is usually associated with the sphere of labor – contingent employment, informal employment practices, irregular work, etc. (Choonara et al. 2022). However, precarity can be seen in a broader sense as the precariousness of the conditions and means of existence, the lack of security and confidence in the future. Ontological, or as Judith Butler calls it, existential precarity is on the one hand the original state of the subject in the face of death and the finitude of life, but at the same time the distribution and recognition of precarity is a moral and political issue (Butler, 2009). As one of the opponents of this approach said, «Until a cure is discovered for the human condition, this, it seems to me, sets the bar for precarity unacceptably

low» (Choonara, 2020, p. 433). An alternative interpretation is that, as Pierre Bourdieu noted, precarity is now everywhere (Bourdieu, 1998). It penetrates not only previously untouched spheres of employment and labor, but becomes the modus operandi for other social fields in the era of «liquidity». What was previously defined through the dysfunction of the system – the impossibility of long-term planning – has now become one of the prerequisites for its reproduction. On the other hand, in the conditions of instability of the very basis of social interaction, social ties become interchangeable, individual subjects do not consider them as permanent, and the hypothetical temporariness of ties tends to turn into a self-fulfilling prophecy. Thus, on the one hand, we can consider the «liquid» conditions associated with risks to the livelihood and security of refugees, which we will call objectified precarity. On the other hand, there is an attitude towards temporariness, a feeling of distance and alienation internalized in new conditions, i.e. incorporated precarity. These two dimensions reinforce and complement each other, forming a special habitus of the refugee. Considering the problem in this way, we assume the need to study both aspects of precarity in their dynamic development. A parallel description of the objectified and incorporated («ontological») dimensions of precarity will allow us to interrogate the mechanisms of (re)production of precarity at the level of practices and practical attitudes and matrices of perception.

REFERENCES

1. Baumann Z. (1998) Globalization. The Human Consequences. Polity Press. Cambridge.
2. Bauman Z. (2000) Liquid Modernity. Polity Press. Cambridge.
3. Baumann Z. Donskis L. (2016) Liquid Evil. Polity Press. Cambridge.
4. Bourdieu P. (1998) Acts of Resistance. Against the New Myths of Our Time. Polity Press. Cambridge.
5. Butler J. (2009) Frames of war: when is life grievable? Verso. London.
6. Choonara J, Murgia A, Carmo R. M., Barbier J.-C. (2022) Faces of Precarity: Critical Perspectives on Work, Subjectivities and Struggles. Bristol University Press. Bristol.
7. Choonara J (2020) The Precarious Concept of Precarity Review of Radical Political Economics. Vol. 52(3), p. 427–446.
8. Garland D. (2002) The Culture of Control. Crime and Social Order in Contemporary Society. University Of Chicago Press.
9. Foucault M. (1977) Discipline and Punish: The Birth of the Prison. Vintage Books. New York.
10. Wacquant L. (2007) Urban Outcasts. A Comparative Sociology of Advanced Marginality. Polity Press.

Сірий Євген[I]
Email: socio1@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3396-8168

http://doi.org/10.5281/zenodo.19512609

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування. Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 30 травня 2025 року (Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. – 346 с.

Регіонально-зонове порівняння в аналізі аспектів життя українців в умовах війни

У будь-якому випадку, всі соціологічні дослідження передбачають можливість порівняння. Йдеться про порівняння конкретних випадків чи змінних, порівняння за різними критеріями, які є схожими в одному аспекті, та несхожими в іншому. Як ми знаємо, невід'ємною частиною всіх національних досліджень є регіональне порівняння, у зв'язку із сформованими культурними та історичними розходженнями, що набули усталеності. Однак, змінюється час, суспільство, це сприяє модифікації відповідних гносеологічних та методологічних підходів. Війна кинула виклик і соціологічній науці в отриманні максимально валідної інформації з різних предметних рівнів суспільного розвитку, відповідно до того, які ми ставимо перед собою завдання.

Упродовж трьох років війни соціологічні дослідження не перестали проводитися. З виникненням нових викликів, у соціологічної науки з'явився новий фронт властивих їй завдань, у відповідності основних її функцій, зокрема опису нових реалій, їх інтерпретації та пояснення, і відповідно, теоретизації нових процесів, змін тощо. З новими викликами для України у цій війні, наше суспільство багато у чому змінилося: в структурному аспекті, майновому, стратифікаційному, ціннісному, громадянському, ментально-психічному та іншому. Одні зміни явно відображаються та виявляються, інші – носять більш латентний характер. Кожен соціолог виявляє своє бачення, свої інтерпретації та пояснення того, як саме війна впливає та змінює українське суспільство. Це не тільки порівняння даних у часі, чи за ознакою класичної регіоналізації, яка, як видається під впливом широкомасштабної агресії, втрачає свою валідність (можливо і тимчасово). Але, як показують і гносеологічні виклики, певні зміни, що й надалі відбуватимуться у майбутньому в цьому методологічному сегменті.

Повертаючись до методики регіоналізації, регіонального порівняння, згадаємо, що вона, усталено була визначена у 4 макрорегіонах: «Західний», «Центральний», «Південний» та «Східний», кожний з яких охоплював відповідні валідні цьому регіону області (з невеличкими відмінностями за деяких міркувань відомих та окремих дослідницьких центрів). Критерії їх розрізнення містять розрізнення не стільки географічного характеру, скільки культурно-історичного, культурно-ідентичного. Широкомасштабна війна в

[I] Доктор соціологічних наук, професор, провідний науковий співробітник, Інститут соціології НАН України.

цьому сенсі почала змінювати культурно-ідентичні параметри українського суспільства, трансформуючись з осі/матриці: «населення України» до осі/матриці: «український народ», яка більше почала набувати різноформатних ознак солідаризації. І саме для вимірювання ключових ознак зміни свідомості населення України, можливих змін ключових її параметрів та параметрів його ідентичності (зокрема: національної, громадянської), вияву конфліктних чи солідаризаційних ознак/джерел, цей гносеологічний засіб, як гадається, все більше набуває (має набувати) поширення у вимірювальній методології.

Щодо застосування нового принципу порівняння («регіонально-зонового» чи «поясового»), то цей критерій порівняння нами визначався за принципом наближеності/віддаленості від фронтової зони, від зони систематичних бойових дій з боку агресора тощо. За цим принципом було умовно розділено 3 регіони (обґрунтування, аргументація були верифіковані із залученням експертів): 1. «Наближений», до якого входять: Чернігівська, Сумська, Харківська, Запорізька, Дніпропетровська, Миколаївська області, та неокуповані території Донбасу 2. «Центральний»: м. Київ, Київська, Полтавська, Житомирська, Черкаська, Кіровоградська, Одеська, Вінницька, Хмельницька області; 3. «Віддалений»: Тернопільська, Рівненська, Волинська, Львівська, Чернецька, Івано-Франківська, Закарпатська області. Припускалося, що рівень віддаленості/наближеності до театру бойових дій певним чином може впливати на свідомість, характер змін думки чи оцінок людей щодо різних життєвих (екзистенційних) питань, відображаючи трансформацію їх позицій, установок, зміну оцінок щодо різних суспільно-життєвих ситуацій. Окрім розбіжностей культурно-історичного характеру є можливість виявити умовні тренди змін, які спонукає саме війна.

Відповідно, за певним набором показників можна здійснити порівняння, виявити відмінності чи відсутність таких в уточненні параметрів предмета дослідження. Наявність чи відсутність відмінностей за заданим показником є параметром порівняння та має відповідний гносеологічний потенціал: ми уточнюємо певний факт, ширше розкриваючи його зміст. У такому порівнянні не обов'язково очікувати великих розбіжностей, хоча вони потенційно можуть бути. В окремих випадках вони є, в окремих – немає.

При уточненні та обґрунтуванні відмінностей між характеристиками об'єктів, як правило, здійснюється оцінка статистичної значущості параметрів, методи корекції похибки статистичного висновку і т.п. Завдяки методиці хі-квадрат Пірсона було здійснено вияв статистичної значущості розрізнень показників (статистика хі-квадрат значущий на рівні 0,05). Крім того, критерії були скореговані для всіх парних порівнянь за допомогою поправки Бонферроні. У переважній більшості обраних нами показників є присутньою значущість розрізнень.

Однак, не можна стверджувати, що, там, де ці критеріальні параметри не показали значущість розрізнень, то їх немає. Вони існують й без врахувань статистичної похибки. Практично у всіх порівняннях була виявлена відносна «лінійність» або тенденції зростання/зниження величини індикатора в осі

трьох регіонів-зон віддаленості/наближеності до зони бойових дій. Величина ознак «Центрального» (між «Віддаленим» та «Наближеним» регіонами) займає проміжне середнє місце між крайніми величинами цих двох регіонів-зон.

Проте, головна проблема полягає в тому, як інтерпретувати та пояснити виявлену/встановлену відмінність/подібність. Тут завжди присутня діалектика протиріч лінійності логіки здорового глузду та нелінійності латентних проявів змін у параметрах різних характеристик, вплив яких потребує також підтвердження. Тут, у інтерпретаційних дискусіях протиставляються дві стратегії дослідження: вияв статистичних закономірностей та орієнтація на феномені розходження в якісних інтерпретаціях. В подібних ситуаціях, для підвищення валідності пояснень, є потреба в уточненні, з додаткових якісних досліджень. Оцінку впливу того чи іншого явища на суспільне життя можна давати по-різному, враховуючи наявність чималої кількості різних аспектів, сторін, рівнів тощо, що формують не меншу кількість предметів дослідження

Висновки. Враховуючи зазначені позиції у формуванні нашої предметної області, яка за можливістю відображатиме взаємозв'язок між діючим чинником військової агресії проти України, та її впливу на різні сторони суспільного життя, життя людини, та відповідний цьому суспільний настрій, установки, спосіб життя, що є досвідом соціалізації індивідів, які займають певні соціальні позиції, ми, відповідно виявляємо певний вплив на формування її самооцінки, певної позиції та оцінки різних ситуацій в умовах довготривалої війни. Останнє ж дає можливість вивчити, концептуалізувати такий конструкт, як для прикладу – суспільний потенціал, національна стійкість, які характеризуються багатоаспектністю та інтегральними складниками, потребуючи власної дефініції.

Скокова Людмила[I]
Email: otd.soc@gmail.com
ORCID: http://orcid.org/0000-0002-8152-7087

http://doi.org/10.5281/zenodo.19512620

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування. Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 30 травня 2025 року (Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. – 346 с.

Особливості дозвіллєвих практик в Україні часу війни

У часи війни залучення до культурно-дозвіллєвих практик повертає рутину повсякденного життя, дозволяє відтворити звичні часові ритми, знайомі маршрути, усталені тілесні, когнітивні, емоційні звички. Дані репрезентативного опитування дорослого населення у 2023 році, проведеного компанією «Рейтинг» на замовлення Інституту соціології НАН України, дають змогу відслідкувати затребувані заняття (за відповідями на питання: «Нижче наведено перелік занять людей у вільний від основної та домашньої роботи час. Відмітьте всі ті з них, якими Ви займалися хоча б одного разу упродовж останніх 10 днів (разом із вихідними)».

Догляд за зовнішністю, підтримка тілесного чи естетичного тонусу назвав кожен четвертий з опитуваних (32% – серед жінок, 20% – серед чоловіків). Така ж частка залучена у фізичну активність: спортивні вправи, біг, прогулянки містом, гімнастика, танці, відвідування спортивного залу тощо (28% – серед чоловіків, 22% – серед жінок). Для 43% бажаним є відпочинок, намагання поспати вдень, побути у спокої, слухати заспокійливу музику. Кожен другий з респондентів назвав читання художньої літератури чи перегляд художніх фільмів. Ці культурно-дозвіллєві практики, окрім задоволення естетичних, мистецьких смаків, можуть слугувати своєрідним «заспокійливим» – дозволяючи зануритися у сюжет твору чи передивитися повторно передачі, серіали із знайомими акторами та передбачуваним розвитком подій. Для 30% чоловіків й 15% жінок звичною практикою у вільний час є гра в комп'ютерні ігри (або інші ігри), які теж створюють можливості відволікання від негативних емоцій.

Непередбачуваність розвитку подій, пов'язаних із війною, постійною загрозою життю, обстрілами, бойовими зіткненнями, а також політичний супровід цих подій, експертні коментарі у медіа чи тригери постійних дезінформаційних «вкидів» робить залучення до новин та іншої медіаінформації постійною активністю для 53% респондентів. Серед людей з вищою освітою таких 62%. Саме інформація про події війни є найбільш затребуваною: 81% респондентів у 2024 році відповіли, що їх цікавить інформація «про війну з Росією» у мережі Інтернет, тоді як інші альтернативи обрала менша кількість опитуваних: «про історичні події» – 64%, «про культуру, фільми, серіали, музику» – 62%, «про економіку» – 58%, «про спорт і здоров'я» (51%), тощо (Фонд Демократичні ініціативи, 2024).

[I] Доктор соціологічних наук, доцент, провідний науковий співробітник, Інститут соціології НАН України.

Соціальну активність – зустрічі зі знайомими, гостювання чи приймання гостей практикують 43% опитуваних. Активнішими є молоді люди – 55% вказують на спілкування із знайомими та друзями, серед людей середнього віку таких 43%, старшого віку – 30%. Кожен третій з опитуваних займається у вільний час із дітьми (уроки, ігри, прогулянки тощо) – насамперед люди середнього віку (42%), молодь (35%); жінки – 42%, чоловіки – 24%. Різновидом соціальної активності, перебуванням у публічному просторі можна вважати відвідування торгових центрів, магазинів одягу, ресторанів, кафе. Ці заняття назвали 22% опитуваних, серед молодих людей – 32%, людей середнього віку – 20%, старшого віку –14%. Відвідування церкви чи молитовного дому інших конфесій є характерним для 12% опитуваних (15% – серед жінок, 9% – серед чоловіків). Серед людей старшого віку таких 15%, середнього віку – 13%, молоді – 9%, серед тих, хто має вищу освіту – 14% респондентів.

Інші дозвіллєві заняття чи хобі приваблюють радше ентузіастів, симпатиків таких видів проведення вільного часу. Про відпочинок на природі, в т. ч. риболовлю, полювання повідомили 12% (серед чоловіків – 15%, серед жінок – 10%), про інтерес до спортивних видовищ – 8% (12% серед чоловіків), про відвідування театрів, музеїв, художніх виставок – 9% опитуваних (12% серед людей з вищою освітою).

За даними моніторингу «Українське суспільство» Інституту соціології НАН України у 2024 році основною перешкодою, яка заважає активніше брати участь у культурному житті, для 42% опитуваних є військовий стан в Україні (обстріли, повітряні тривоги тощо). Серед інших причин респонденти назвали нестачу вільного часу (37%), невелику кількість культурних заходів за місцем проживання (21%), високу ціна на квитки (18%), зручність спостерігати за культурними заходами через телевізор (11%) або інтернет (14%). Зросла кількість тих, хто відмітив в якості перешкоди втомленість, погане самопочуття: з 9% у 2020 до 15% опитуваних.

Наближеність до прифронтових районів, потерпання від обстрілів підвищує значущість воєнних дій в оцінці перешкод неучасті в культурних заходах. Отже, центральною дозвіллєвою активністю мешканців України під час війни є пошук актуальної інформації в медіа, соціальних мережах, у спілкуванні із рідними та знайомими – про події в країні, про перебіг воєнних дій. Важливим є й намагання відпочити, побути у спокої. Читання книжок, перегляд фільмів, відеороликів в інтернеті, комп'ютерні ігри, прослуховування заспокійливої музики – це ті дозвіллєві заняття, які створюють своєрідну «захисну оболонку» від жаху війни, допомагають відволікатися хоча б на деякий час.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фонд Демократичні ініціативи (2024). Повоєнне відновлення України та медіаспоживання. Результати опитування. URL: 7478855096604abbf313d81.93208451.pdf

Соколовський Іван[1]
Email: ivan.sokolovskyy@i-soc.org.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0112-8466

http://doi.org/10.5281/zenodo.19512667

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування. Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 30 травня 2025 року (Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. – 346 с.

Ринок праці в Україні на третьому році війни: нові випробування, виклики та загрози

З початку повномасштабного вторгнення росії в лютому 2022 року ринок праці в Україні пройшов, та і продовжує проходити через різні випробування та стикатись із різними викликами. На початку війни згідно з даними опитувань, які проводились Соціологічною групою «Рейтинг» 53% українців, що працювали до початку війни, заявили про втрату роботи. Станом на 23-24 липня 2022 року, серед тих, хто мав роботу до війни, не працювали вже лише 39% опитаних, віддалено або частково працювали 19%, повноцінно працювали 34% опитаних (Україна під час війни, липень 2022). Відновлення активності бізнесу, релокація та перезапуск роботи підприємств з одного боку, та міграційні явища з іншого боку призвели до того, що в 2023 році ситуація вже змінилась в інший бік, почали з'являтись коментарі щодо перших ознак кадрового голоду та браку фахівців. Так, за даними щорічного проєкту «Дослідження ринку праці України», яке проводиться Європейською Бізнес Асоціацією, в 2023 році 55% опитаних компаній зазначили, що відчувають брак кадрів, 33% – частково відчувають брак кадрів та 12% брак кадрів не відчувають (EBA, 2023). Станом на 2024 рік, вже 71% опитуваних відчувають значний дефіцит кадрів, 25% відчувають частковий дефіцит, і лише 4% компаній не відчувають дефіциту кадрів (EBA, 2024).

Очевидно, що при оцінці даної ситуації певні сподівання можуть стосуватись того, що після закінчення війни частина українців, що виїхала за кордон, повернеться та поповнить лави працюючих, і досвід України буде успішніший, ніж досвід, наприклад, Боснії, в яку протягом першого року повернулось лише 10% вимушених переселенців, а протягом чотирьох років – приблизно половина. Але аналізуючи досвід Боснії, варто зазначити, що інтенсивність повернення боснійців напряму залежала від міграційної політики країн, в яких вони перебували, так в країнах, які надали біженцям дозвіл на постійне проживання, переважна більшість біженців там і залишилась (від 80% у Нідерландах до 97% у Швеції). Таким чином, повернення біженців виявляється процесом, на який може впливати не тільки Україна, а за умови відсутності чіткої стратегії з боку української держави, коректніше буде сказати що наразі вона «практично не впливає» (Центр економічної стратегії, 2023).

Дискурс повоєнної відбудови акцентується переважно на поверненні

[1] Кандидат соціологічних наук, науковий співробітник відділу економічної соціології Інституту соціології НАН України

біженців, можливих бар'єрах та ризиках, що стосуються цього процесу.

Проте поза увагою залишається ще одна загроза, що може бути пов'язана із майбутнім ринку праці України. Якщо звернутись до даних моніторингового дослідження, проведеного Інститутом соціології в 2024 р., а саме до блоку запитань, що стосуються зайнятості та роботи українців, то можна побачити, що рівень задоволеності роботою порівняно із довоєнним 2021 роком навіть збільшився.

Частка задоволених роботою (сума відповідей «цілком задоволений» та «скоріше задоволений») практично по всіх типах зайнятості перевищує 50%. Нижчий рівень задоволеності роботою спостерігається тільки у працівників сільськогосподарських підприємств та у різноробів та підсобних працівників. Тобто на основі наявних даних можна дійти висновку, що і доступність робочих місць, і задоволеність роботою серед працюючих українців знаходиться на задовільному рівні.

Проте варто розглянути ще один важливий аспект – якою мірою робота дозволяє людині задовольняти свої потреби. І хоча поняття «право на гідну оплату праці» більше асоціюється з гаслами радянського періоду, ніж із сучасними українськими реаліями, можливість отримання оплати праці, що задовольнятиме принаймні базові потреби індивіда, може бути одним із чинників вибору життєвої стратегії. В соціологічному моніторингу Інституту соціології НАН України «Українське суспільство», проведеному в 2024 р., було використано показник рівня матеріальної депривації, який було розраховано на основі оцінки того, що респонденти можуть собі дозволити придбати. Запитання було сформульоване як: «Оплата чого з наведеного Вам «по кишені», тобто не передбачає економії, запозичень або фінансової допомоги?» та були запропоновані наступні альтернативи: «Продукти харчування», «Комунальні платежі», «Бюджетні електроприлади (наприклад, недорогий мобільний телефон, електрочайник або фен)», «Нова велика побутова техніка (наприклад, холодильник, пральна машина, телевізор з великою діагоналлю) або нові меблі», «Дорогі товари (наприклад, машина, квартира або земельна ділянка)». По кожній з альтернатив респонденти обирали один із двох варіантів: «По кишені» та «Треба економити тощо». Відповідно максимальний рівень депривації відповідає ситуації, при якій респондент змушений економити навіть на придбанні продуктів харчування. Нульовому рівню депривації відповідають дві протилежні альтернативи – «нова велика побутова техніка» та «дорогі товари».

Максимальний рівень матеріальної депривації може бути констатований у 38,4% респондентів, високий рівень матеріальної депривації у 16,5% респондентів. Іншими словами 54,9% українців змушені економити в придбанні продуктів харчування чи здійсненні комунальних платежів. Проте частка працюючих серед опитаних в 2024 році становила 61,7% (включаючи працівників правоохоронних органів та військовослужбовців), відповідно 38,3 – це студенти, пенсіонери, безробітні тощо, тобто більш уразливі соціальні категорії. Але якщо розглянути тільки працюючих, то і серед них

максимальний чи високий рівень матеріальної депривації спостерігається в 47,4% опитаних.

Ще більш показовими є результати щодо відповідей на питання: «Чого з наведеного Вам не вистачає?», на основі компонентів якого розраховується Інтегральний індекс соціального самопочуття IICC20, розроблений Головахою Є. та Паніною Н. Методика включає 20 компонентів, серед яких такі як: «необхідного одягу», «необхідної медичної допомоги», «можливості купувати найнеобхідніші продукти». Серед працюючих українців необхідного одягу не вистачає 16.4% опитаних, можливості купувати найнеобхідніші продукти – 25,1% опитаних та необхідної медичної допомоги не вистачає більш ніж кожному третьому – 39,1% опитаних.

Якщо порівняти профіль тих працюючих українців, яким не вистачає можливості навіть купувати найнеобхідніші продукти, із профілем усіх працюючих респондентів, картина досить очікувана – порівняно з усією вибіркою серед них більше тих, хто працює в державному секторі та тих, хто працевлаштований не офіційно, більша частка мешканців селищ міського типу та сіл, серед тих, більша частка тих, хто має неповну й професійно-технічну освіту.

Одним із чинників, який впливає на даний момент та буде впливати принаймні найближчим часом на ринок праці в Україні є відкриті можливості для працевлаштування за кордоном через механізми, що пропонуються програмами соціального захисту українців в європейських країнах. До повномасштабної війни така можливість була здебільшого у висококваліфікованих фахівців із високим рівнем освіти чи працівників, які можуть працювати віддалено, українці ж з нижчою кваліфікацією мали відповідно й менші перспективи офіційного працевлаштування за кордоном. На даний момент працюючі українці, рівень оплати праці яких не відповідає навіть базовим потребам, а це фактично кожний п’ятий працюючий українець, можуть бути втрачені для українського ринку праці. А дії влади, спрямовані на підвищення податків та збільшення надходжень до бюджету в короткостроковій перспективі, тільки посилюють відповідні ризики. Варто пригадати «Національну стратегію Доходів до 2030 року», збільшення розміру акцизних платежів (як наприклад у Законі України № 3878-IX від 18.07.2024 р. «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо імплементації положень актів права Європейського Союзу щодо акцизного податку»), підписаний Президентом Закон «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у період дії воєнного стану». Відповідно основною загрозою та основним викликом для ринку праці України на 2025 рік може стати утримання тих працівників, які поки що, попри складні умови з одного боку та відкриті можливості з іншого боку, все ще залишаються в Україні.

Таблиця 1. Задоволеність своєю роботою серед працюючих, %

	2021 N=1137	2024 N=2930
Цілком задоволений	12,7	13,0
Скоріше задоволений	41,2	47,2
Важко сказати, задоволений чи ні	24,5	22,7
Скоріше не задоволений	17,9	13,0
Зовсім не задоволений	3,9	4,1

Джерело: Соціологічний моніторинг Інституту соціології НАН України «Українське суспільство»: хвиля 2024 року

Таблиця 2. Задоволеність своєю роботою залежно від типу зайнятості, %

	Не задоволені	Важко сказати, задоволений чи ні	Задоволені
Керівник (заступник керівника) підприємства, установи, сільгосппідприємства	5.6	5.6	88.9
Підприємець у великому або середньому бізнесі	5.9	11.8	82.4
Спеціаліст технічного профілю (з вищою або середньою спеціальною освітою)	11.8	18.1	70.1
Спеціаліст у галузі науки, культури, охорони здоров'я, освіти, дошкільного виховання (з вищою або середньою спеціальною	13.5	18	68.4
Займаюсь дрібним бізнесом, індивідуальним підприємництвом	19.7	14.5	65.8
Службовець держапарату (посадова особа)	12.1	24.2	63.6
Працівник правоохоронних органів, військовослужбовець	5.3	36.8	57.9
Службовець з числа допоміжного персоналу	21.6	26.5	52
Кваліфікований робітник	20.1	28.5	51.4
Працівник сільгосппідприємства	28.2	33.3	38.5
Різнороб, підсобний робітник	44.6	28.6	26.8

Джерело: соціологічний моніторинг Інституту соціології НАН України «Українське суспільство»: хвиля 2024 року

Таблиця 3. Тип зайнятості та рівень матеріальної депривації, 2024 р., %

	Максимальний	*Високий*	*Середній*	*Низький*	*Нульовий*
Працюючий	30,2	17,2	16,7	22,2	13,7
Учень, студент, курсант, аспірант тощо	30,7	17,9	26,5	17,1	7,7
Непрацюючий пенсіонер	61,8	13,7	9,4	8,7	6,5
Веду домашнє господарство	56,1	16,9	11,0	9,7	6,3
Не працюючий, зареєстрований безробітний	55,6	14,8	11,8	10,6	7,3
Працівник правоохоронних органів, військовослужбовець	17,1	11,2	15,9	28,5	27,3

Джерело: соціологічний моніторинг Інституту соціології НАН України «Українське суспільство»: хвиля 2024 рок

Таблиця 4. Чого з наведеного Вам не вистачає? %. Дані розраховано для працюючих респондентів

Серед працюючого населення, N=2388	*Не вистачає*	*Важко сказати, вистачає чи ні*	*Вистачає*	*Не цікавить*
Необхідної медичної допомоги	39.1%	25.9%	31.4%	3.6%
Можливості купувати найнеобхідніші продукти	25.1%	15.8%	57.1%	2.0%
Необхідного одягу	16.4%	14.4%	63.3%	5.9%

Джерело: соціологічний моніторинг Інституту соціології НАН України «Українське суспільство»: хвиля 2024 рок

Таблиця 5. Порівняння профілю працюючих респондентів, яким не вистачає можливості купувати найнеобхідніші продукти, та всіх працюючих %.

	Не вистачає можливості купувати найнеобхідніші продукти N=599	*Усі працюючі респонденти N=2388*
Державний чи приватний сектор		
У державному	44.9%	40.4%
У приватному	51.3%	54.9%
І в тому і в тому	2.5%	3.5%
Яким чином оформлені відносини з працедавцем		
Офіційно працевлаштований	71.5%	69.3%
Неофіційно працевлаштований	20.3%	15.3%
Зареєстрований як ФОП	5.4%	11.6%
Інше, важко відповісти	2.9%	3.9%
Стать		
Чоловік	39.7%	49.2%
Жінка	60.3%	50.8%
Вік		
18-24	5.3%	6.5%
25-60	84.6%	82.9%
Старше 60	10.1%	10.7%
Тип населеного пункту		
Обласний центр	35.9%	45.2%
Інше місто області	26.4%	24.3%
Селище міського типу	12.5%	9.4%
Село	25.2%	21.1%
Освіта		
Неповна середня і нижче	5.3%	2.9%
Професійно-технічна	20.5%	13.9%
Неповна вища	27.1%	26.1%
Вища	47.2%	57.1%

Джерело: соціологічний моніторинг Інституту соціології НАН України «Українське суспільство»: хвиля 2024 рок

ЛІТЕРАТУРА

1. Біженці з України: хто вони, скільки їх та як їх повернути? Фінальний звіт. Центр економічної стратегії, 2023. Отримано з: https://ces.org.ua/refugees-from-ukraine-ukr-final-report/

2. Дослідження ринку праці України 2023. European Business Association, 2023. Отримано з: https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2023/10/Doslidzhennya-rynku-pratsi-Ukrayiny_compressed.pdf

3. Дослідження ринку праці України 2024. European Business Association, 2024. Отримано з: https://eba.com.ua/defitsyt-kadriv-vysoki-zarplatni-ochikuvannya-ta-mobilizatsiya-klyuchovi-tendentsiyi-rynku-pratsi-u-2024-rotsi/

4. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо імплементації положень актів права Європейського Союзу щодо акцизного податку. Закон України № 3878-IX від 18.07.2024 р. Отримано з: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3878-20#Text

5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку. Закон України № 3633-IX від 11.04.2024 р. Отримано з: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3633-IX#Text

6. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у період дії воєнного стану. Закон України № 4015-IX д від 10.10.2024 р. Отримано з: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4015-IX#Text

7. П'ятнадцяте загальнонаціональне опитування. «Україна під час війни. Зайнятість і доходи», 23-24 липня 2022. Соціологічна група «Рейтинг», 2023. Отримано з: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/pyatnadcat_obschenaci_opros_ukraina_vo_vremya_voyny_zanyatost_i_dohody_23-24_iyulya_2022_goda.html

Шелухін Володимир[1]
Email: volodymyr.shelukhin@knu.ua
ORCID: http://orcid.org/0000-0002-8931-8757

http://doi.org/10.5281/zenodo.19512685

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування. Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 30 травня 2025 року (Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. – 346 с.

Осмислення демографічних викликів: загрожена народжуваність у концептуальній ретроспективі

Російське вторгнення проти України радикалізувало обговорення теми демографічних втрат. Як і всі модернізовані країни Європи, Україна демонструє недостатні показники народжуваності для заміщення поколінь щонайменше з середини XX століття – див. Табл. 2 у (Гладун, 2018, с. 67). Однак війна, масові загибелі людей та міжнародні міграції біженців ще більш ускладнили ситуацію. Питання адекватної соціально-демографічної реакції на воєнний виклик стає важливим імперативом дискусій про відбудову. Пошук оптимальних технологічних рішень важливий і він здійснюється, однак не менш важливим також є теоретичне осмислення даного явища. Ці тези присвячені огляду концептуальних рефлексій щодо народжуваності у ранній українській соціології на прикладі доробку Івана Франка у її співставленні із сучасною соціальною теорією. 130-річний інтервал кардинально розгорнув демографічні тренди в українському суспільстві. Якщо тепер кількісна проблема природного приросту населення в Україні є однією з найгостріших у світі, то в часи Франка ситуація була цілком протилежною – показники народжуваності ймовірно досягали своїх максимальних історичних значень. Однак, парадоксально, саме це й сприймали за проблему.

Погляди Франка стосовно згаданої проблеми розпорошені між його статтями та есеїстикою із дотичної проблематики. Зокрема, тематики міграції та невдалих інструментів її регулювання (Франко, 1985; Франко, 1985а). Безпосереднім приводом для більш фокусованої уваги стали дискусії навколо опублікованого 1899 року роману Еміля Золі «Плодючість» (*Fécondité*). Контекстом цих дискусій були «невидимість» проблеми народжуваності поза межами Франції та значний вплив соціального дарвінізму в європейській соціології, що було причиною повторних дебатів навколо теорії Томаса Мальтуса про небезпеку демографічного зростання, що описується геометричною прогресією, а зростання ресурсів (передусім, харчових) – арифметичною. Золя – класик натуралізму, який моделював літературну творчість подібно соціологічному дослідженню, був стурбований виразною стагнацією народжуваності у Франції того часу. На кінець XIX ст. Франція стала першою країною Європи, яка демонструвала тенденцію, що впродовж XX ст. стане загальною для модернізованих суспільств. Франко, який сам

[1] Кандидат соціологічних наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

перебував під сильним впливом натуралізму попередні чверть століття, попри відзначення «могучого таланту» автора, фокусується на розгляді тексту як соціолог.

Франко критикує ідеалізоване зображення багатодітної родини Фроманів – головних героїв роману, чий спосіб життя перебуває у виразному конфлікті із оточенням, для яких діти клопіт, якого по можливості позбуваються. Еміль Золя критикований Франком за моралізаторський підхід до теми у «публіцистичному трактаті», де соціолог «на кождім кроці перебігає дорогу романїстови», – тут і далі збережений правопис оригіналу (Франко, 1900, с. 54). Він зауважує, що вибір щодо дітей не слід розглядати в моральних чи біологічних термінах, але соціальних. За умов глибокої економічної нерівності, мало- чи бездітність – це цілком раціональна стратегія уникнення ризиків. Буржуазія, – зазначає Франко: «не хоче мати дїтей і вдовольняється одним наслїдником, щоби не потребувати ділити маєтків, фабрик, капіталів; єлєґантні дами боять ся дїтей, бо ті псують їх красу... а бідна людність... не бажають мати дїтей, бо не мають чим годувати і виховувати їх» (Франко, 1900, с. 55). Його скепсис щодо пронаталізму як риторики, яка лишає питання народжуваності в межах індивідуального вибору й ігнорує структурні передумови явища, цілком суголосний сучасним поглядам на проблему.

Мальтус, за Франком, лише надав математичного вираження «страху», що закономірно генерується за умов такої соціально-економічної системи, де попит на дітей, формується лише в родині. Приблизно одночасно із дебатами навколо «Плодючості», Франко оглядав збірку новел Василя Стефаника, що включала в себе твір «Новина», написаний на основі реальних подій, коли зубожілий селянин-удівець вдається до дітовбивства (Франко, 2010). Цей текст, наче польова, етнографічна замальовка дає досить вичерпне розуміння процесу нівелювання цінності дітей за умов багатодітності, малоземелля, браку можливостей працевлаштування у місті, сполучених із прив'язкою податкового тягара до землі (Франко, 1985b, сс. 508, 505). Франко, хоча й відмовляє описаній Мальтусом закономірності, в статусі наукового закону, але погоджується, що вона має місце за певних умов. Народжуваність, на думку автора, більше не може бути клопотом особи чи родини, дитина має стати соціальною цінністю, що вимагає перегляду роботи інститутів та норм у суспільстві. За Франком, лише таке суспільство, котре сприйматиме дітей «своїм капіталом, своєю будущиною і силою і дбати-ме про те, щоб мати здорових і добре вихованих дітей і заразом зуміє дати їм працю і визискати їх сили для загального добра», зможе викинути теорію Мальтуса на купу «культурних пережитків» (Франко, 1900, с. 57).

Ендогенна теорія зростання Пола Ромера, у межах якої розроблено, R&D модель (Research and Development), що пропонує нетиповий для більш класичної економічної теорії розподіл галузей економіки, що включає «дослідження й розвиток» як самодостатній сегмент у її структурі. Ромер підкреслює вагу інновацій, що сутнісно вирізняються від інших товарів і послуг в економічному циклі – одна інновація може використовуватися безліч разів, вона не вичерпується від разового використання. Драйвером інновацій

він називає якісний людський капітал. На цьому базується контраргументація Ромера сучасним неомальтузіанцям, чиї страхи надмірних глобальних показників народжуваності, підживлені також екологічною стурбованістю (Romer, 2018). Люди є не проблемою, а рішенням.

Бачимо, що «кількість», яка не була проблемою на зламі XIX-XX ст. сама не виключала проблем про які писав Франко – низької освіти, поганого стану здоров'я і як наслідок перетворювалося на джерело соціальних проблем.

Парадоксально, але рання українська соціологія, уособлена Франком і сучасна теорія людського капіталу, однаковою мірою роблять акцент на «якості» людей як джерела розвитку та зростання. Хоча Франко не створив власної теорії, його соціологічна уява розгорталася цілком у руслі ромерівського бачення поступу. Співставлення сучасних та минулих дискусій про народжуваність та людський капітал вкотре дає підстави говорити, що головний фокус демографічної відбудови повинен бути на «якості», а не «кількості». Отже, питання народжуваності це не питання передусім репродукції, а питання освіти, профілактики й медичних послуг та рівномірного розподілу ризиків доглядової праці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гладун, О. (2018). *Нариси з демографічної історії України XX століття*. Київ: Інститут демограф. та соціальн. дослідж. ім. М.В. Птухи.

2. Франко, І. (1900). Із чужих літератур (Нова повість Е. Золя Fécondité. Соті роковини уродин Генріха Гайне) [2-а пагінація]. *Літературно-науковий вістник*, 9(I), 54–58.

3. Франко, І. (1985). Еміграційне безголов'я' у Франко, І. *Зібрання творів у 50 томах, Т. 44, Кн. 2*. Київ: Наукова думка, сс. 451–455.

4. Франко, І. (1985a). Еміграція у Збаразькому повіті у Франко, І. *Зібрання творів у 50 томах, Т. 44, Кн. 2*. Київ: Наукова думка, сс. 470–471.

5. Франко, І. (1985b). 'Галицький селянин' у Франко, І. *Зібрання творів у 50 томах, Т. 44, Кн. 2*. Київ: Наукова думка, сс. 501-512.

6. Франко, І. (2010). 'Українсько-руська література і наука в 1899 році' у Франко, І. *Додаткові томи до зібрання творів у 50 томах. Т. 54*. Київ: наукова думка, сс. 245–250.

7. Romer, P. (2018). On the Possibility of Progress. *Nobelprize.org*. URL: https://www.nobelprize.org/prizes/economic-sciences/2018/romer/lecture/

Широкова Маргарита[1]
Email: shyrokova@knu.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0055-4460

http://doi.org/10.5281/zenodo.19512703

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування. Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 30 травня 2025 року (Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. – 346 с.

Нецінова дискримінація у сфері сервісу як механізм сегрегації клієнтів

У сучасному сервісному секторі спостерігається зростаюча тенденція до впровадження нецінової сегрегації клієнтів – практики, за якої споживачів розділяють на групи за немонетарними критеріями, наприклад, за поведінкою (а не willingness-to-pay), статусом або рівнем залученості, і надають їм різний рівень доступу до послуг чи переваг без зміни цінової політики. Такий підхід, відомий як нецінова дискримінація третього ступеня (Cowan, 2012), дозволяє компаніям ефективніше тарґетувати авдиторію, підвищувати лояльність окремих груп та оптимізувати маркетингові витрати, адаптуючи пропозиції до специфічних характеристик кожного сегмента. Розрізнення за немонетарною поведінкою не потрапляє під юридично захищені ознаки (раса, стать, вік тощо), тому не є незаконним обмеженням доступу до послуги. Проте воно є дискримінацією в широкому сенсі – неналежним розподілом клієнтського досвіду за ознакою, яка не пов’язана з платежем. Отже, це – легальна практика сегментації, але етично та бізнесово може розглядатися як неприязна політика обслуговування.

Нецінова дискримінація є формою ринкової диференціації (differential service allocation), за якої рівень обслуговування або доступ до певних послуг і ресурсів змінюється залежно від немонетарних ознак клієнтів (Sheldon, 2000). На відміну від цінової дискримінації, де споживачам пропонуються різні ціни за конкретний товар чи послугу в залежності від їхньої платоспроможності або еластичності попиту, нецінова дискримінація ґрунтується на інших критеріях – поведінкових, статусних, регуляторних чи іміджевих. Наприклад, компанія може запровадити пріоритетну чергу або ексклюзивний доступ до додаткових опцій лише для тих клієнтів, які відповідають певним внутрішнім вимогам (мають високий статус лояльності або виконали умови участі в акційній кампанії). У результаті деякі споживачі отримують більш широкий спектр переваг без жодної зміни базової ціни, водночас інші клієнти обмежуються стандартним рівнем обслуговування. З економічного погляду, цінова дискримінація спрямована на максимізацію доходів підприємства за рахунок сегментації ринку на підставі платоспроможності (Stole, 2007), тоді як нецінова дискримінація використовується для управління потоком клієнтів, підвищення лояльності окремих груп або формування бажаного іміджу бренду без необхідності змінювати цінові тарифи.

[1] Кандидат соціологічних наук, доцент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Механізм сегрегації в контексті нецінової дискримінації можна трактувати як сукупність правил, процедур та практик, що надають одній категорії споживачів переваги в доступі до послуг (наприклад, пріоритетне обслуговування, ексклюзивні опції або збереження високого рівня якості), водночас обмежуючи або зовсім відмовляючи в цих послугах іншим групам без зміни тарифів. Результатом є чітке розшарування споживчого ринку на «пріоритетний» сегмент, що отримує повноцінний сервіс, і «другорядний» сегмент, який стикається зі зниженням рівня обслуговування або взагалі з відмовою. З погляду маркетингової теорії, це відповідає класичному поняттю сегментації ринку (Wind & Bell, 2008), коли компанія свідомо формує однорідні групи споживачів для оптимізації ресурсів та підвищення ефективності бізнес-процесів. Однак з етичного та клієнтоорієнтованого погляду така «сегрегація» може погіршувати лояльність та репутацію закладу. Прикладами таких практик є надання ексклюзивних пропозицій інфлюенсерам, організація ґівевеїв (giveaway) у соціальних мережах або обмеження створення користувацького контенту (UGC) у певних закладах тощо.

Відмова чи зниження якості послуг окремим групам породжує системний розподіл клієнтів за критеріями, що не пов’язані із ціною, і формує стратифікацію споживчих груп. Згідно з дослідженнями в галузі дискримінації в обслуговуванні (service discrimination), коли певним категоріям клієнтів взагалі відмовляють у послугах або пропонують їм значно гірші умови, виникає економічно та соціально обґрунтоване розшарування ринку, яке може поглиблювати нерівність у доступі до товарів і послуг (Ahmed et al., 2022). У такому разі «привілейована» група отримує не лише кращу якість чи швидкість обслуговування, а й додаткові переваги (наприклад, індивідуальні консультації, персональні пропозиції тощо), в той час як «маргіналізовані» споживачі мають обмежений доступ або стикаються з довшими чергами, базовими сервісними пакетами без бонусів тощо. Такий механізм сегрегації не лише впливає на розподіл ринкових часток, а й змінює структуру попиту, оскільки клієнти в «привілейованому» сегменті отримують стимул залишатися лояльними, а ті, хто опинився у «вторинному» сегменті, можуть шукати альтернативні канали обслуговування або відмовитися від споживання взагалі.

Дискримінація в сфері обслуговування може бути глибше осмислена через призму класичних соціологічних теорій, які пояснюють механізми соціального розшарування, формування очікувань та відтворення нерівності.

М. Вебер увів поняття «соціального замикання» (social closure) для опису процесів, за допомогою яких соціальні групи обмежують доступ інших до ресурсів, статусу або привілеїв з метою збереження власного домінуючого становища (Weber, 1922). У контексті сервісної дискримінації це проявляється у створенні бар’єрів для певних категорій клієнтів, наприклад, через обмеження доступу до преміальних послуг або ексклюзивних пропозицій.

Концепція «соціального замикання» у працях Ф. Паркіна розвиває ідеї Вебера, зосереджуючись на механізмах, за допомогою яких соціальні групи

обмежують доступ інших до ресурсів та можливостей. Паркін виділяє два основні типи соціального замикання: ексклюзійне (exclusionary) – домінуюча група прагне зберегти привілейоване становище, обмежуючи доступ інших до певних ресурсів або можливостей, та узурпаційне (usurpationary) – реакція підлеглих груп, які намагаються розширити свій доступ до ресурсів або можливостей, що раніше були обмежені для них (Parkin, 1979). Ці концепції пояснюють, як певні групи клієнтів можуть бути систематично виключені або обмежені у доступі до високоякісних послуг, тоді як інші отримують преференції. Це породжує стійкі соціальні структури, де доступ до ресурсів та можливостей визначається не лише економічними факторами, але й соціальними механізмами замикання.

Теорії соціального обміну та макроструктурного аналізу П. Блау надають інструменти для розуміння механізмів, за допомогою яких соціальні групи можуть обмежувати доступ до ресурсів та можливостей для інших. Блау розглядає соціальні взаємодії як обміни ресурсами, де індивіди прагнуть максимізувати вигоди та мінімізувати витрати (Blau, 2017). Ці обміни не обмежуються матеріальними благами, але включають нематеріальні ресурси (статус, вплив та визнання). Блау підкреслює, що ці обміни відбуваються в контексті соціальних структур, які формують й обмежують можливості для взаємодії. В своїй макроструктурній теорії соціальної стратифікації Блау аналізує, як соціальні позиції та ролі формуються в межах організацій та суспільства загалом (Blau & Duncan, 1967). Він підкреслює, що соціальні структури не є статичними, а змінюються через такі процеси, як соціальна мобільність та конфлікти. Цей підхід показує, як соціальні групи можуть встановлювати та підтримувати ієрархії, що обмежують доступ до ресурсів для інших груп, що є суттю соціального замикання.

І. Ґоффман у своїй драматургічній моделі соціальної взаємодії розглядає повсякденне життя як театральну виставу, де індивіди виконують ролі відповідно до очікувань авдиторії (Goffman, 1959). У сфері обслуговування це означає, що працівники формують уявлення про «ідеального» клієнта та надають перевагу тим, хто відповідає цим уявленням, водночас ігноруючи або обмежуючи інших. З погляду Ґоффмана, сервісні працівники постають режисерами та акторами на «передній сцені» свого бізнесу. Вони відчувають невидимі «сценарії» та «рамки», які підказують, як поводитися з клієнтами. Клієнти, своєю чергою, намагаються «відіграти» свою роль так, щоб відповідати очікуванням персоналу та отримати «право бути побаченими» як «ідеальні». Коли відвідувачі не вміють вписатися в ці незримі норми (неправильний вигляд, невірні манери, невідповідний стиль спілкування), їхня присутність на сцені стає небажаною: персонал мовчазно зменшує увагу, уповільнює обслуговування або пропонує обмежені варіанти сервісу.

Концепція культурного капіталу П. Бурдьо включає знання, навички, освіту та інші нематеріальні ресурси, що сприяють соціальній мобільності (Bourdieu, 1986). Клієнти сфери обслуговування з вищим культурним капіталом (за рівного економічного) можуть отримувати кращий сервіс або доступ до ексклюзивних пропозицій, тоді як інші залишаються на периферії.

Економічний капітал (можливість заплатити будь-яку ціну чи часто відвідувати дорогі заклади) вирішує, чи клієнт узагалі потрапить у певний ціновий сегмент (наприклад, чи він може дозволити собі вечерю в преміальному ресторані). Але всередині цього сегмента культурний капітал допомагає «активувати» для себе найкращий рівень сервісу.

В контексті Бурдьо «культурний капітал» не заміщає грошовий, а доповнює його. Йдеться про те, що навіть у середині одного й того ж рівня економічного статусу (наприклад, відвідувачі одного й того ж ресторану чи бренду) ті клієнти, які володіють вищим культурним капіталом (знаннями, манерами, мовленнєвими кодами, розумінням «правил гри» форми обслуговування), часто отримують від персоналу більше уваги, окремі дрібні «позитивні» відхилення від стандарту (наприклад, неформальне спілкування, швидший відгук офіціанта, готовність персоналу пояснити детальніше меню, запрошення на закриті заходи тощо). Бурдьо показує, що культурний капітал складається не лише з освіти як такої, а й зі «смаку», знання етикету, здатності побудувати «правильну» розмову (Bourdieu, 1984). Якщо працівники сервісу бачать «мовні» та поведінкові маркери, які відповідають їхньому уявленню про «клієнта-побратима» (тобто людину, яка розуміє певні культурні коди: як і коли робити комплімент, як замовляти, як реагувати на поради), то вони свідомо чи несвідомо «розблоковують» для цієї людини додаткові можливості (часто навіть не усвідомлюючи, що роблять це за культурними, а не за економічними ознаками).

Розглянемо різноманітні механізми нецінової дискримінації у сфері сервісу з розподілом на «жорсткі» (hard) та «м'які» (soft) бар'єри (табл. 1). Жорсткі бар'єри полягають у прямій, формалізованій забороні, відмові або чітко фіксованих вимогах, які повністю виключають певну групу клієнтів. Наприклад, якщо ваша категорія (одяг, статус, технічні засоби) не відповідає чітко прописаним правилам, вас прямо «не пускають» або не обслуговують. М'які бар'єри виявляються як додаткові (але формально необов'язкові) привілеї чи бонуси для певної категорії клієнтів, натомість решта або отримує сервіс у стандартному вигляді, або мусить довше чекати/обходитися без «смаколиків». При цьому, хоча «недискриміновані» клієнти все ще можуть скористатися послугою, рівень обслуговування чи швидкість обслуговування для них є гіршим, ніж для «пріоритетних».

Деякі пункти є «умовно-адаптивними». Наприклад, «ексклюзивні релізи» можуть розглядатися як hard (якщо дійсно обмежений миттєвий доступ) або soft (якщо просто дають більш ранній доступ, але потім зроблять доступним для всіх).

У сучасних сервісних практиках «жорсткі» (запроваджені правила або формальні обмеження) та «м'які» (імпліцитні очікування та культурні коди) бар'єри відіграють роль кодувальників соціальної значущості клієнта, таким чином витісняючи або обмежуючи доступ тих, хто не відповідає встановленим критеріям. Така двоякість дозволяє компаніям одночасно реалізовувати механізми соціального замикання та відтворювати і узаконювати статусні ієрархії без явного посилення цінової політики. Унаслідок комбінованого

впливу жорстких та м'яких бар'єрів формується двошарова структура споживачів, де «соціально значущі» клієнти отримують максимально персоналізовані послуги, пріоритетний доступ до інноваційних продуктів й високий рівень уваги з боку персоналу. Проти них «вторинний» сегмент відчуває як формальні, так і неявні обмеження, які й підкріплюють ідею, що цінність клієнта вимірюється не лише фінансовими показниками, а й ступенем його відповідності культурним, соціальним та статусним критеріям. Таким чином, механізм сегрегації через бар'єри стає інструментом підтримання соціальної дистанції та репродукції нерівності у сфері сервісу.

Таблиця 1. Механізми нецінової дискримінації у сфері сервісу

Механізм	Характеристика	Приклад
Жорсткі (hard) бар'єри		
Відмова в обслуговуванні (explicit denial)	Пряма, офіційна заборона або відмова обслуговувати певну категорію клієнтів без пояснення причин	Провайдер послуги відмовляє людям без певного посвідчення чи статусу клієнта (наприклад, «не працюємо з тими, хто…»)
Використання «соціальних фільтрів» (dress code, сек'юріті-перевірки, мовні бар'єри)	Обов'язкова вимога, що перевіряє відповідність певним соціально-культурним ознакам перед обслуговуванням	Вимога до дрес-коду (в кросівках/шортах не можна зайти), контроль мовних навичок (немає перекладача), фізичний безпековий огляд, захист даних в інтернеті
Наявність «закритих» зон / «білих периметрів» (VIP-зони)	Окрема територія або простір, закритий для широкого загалу, куди можуть потрапити лише певні клієнти	VIP-зал в аеропорту чи ресторані / клубі, де допускають лише власників бізнес-клас квитків або VIP-карток
Технологічні бар'єри як «фільтр» (QR-меню, застосунки тощо)	Обов'язкова технічна вимога (смартфон / інтернет / застосунок), без якої клієнт не може скористатися послугою	У кафе вимагають обов'язкове сканування QR-коду для перегляду меню, немає паперового меню
Заборона зйомки UGC-контенту	Формальна заборона знімати або публікувати контент із закладу, розташування чи події	На тематичних виставках / показах, у ресторанах встановлюють правило «заборонено знімати» або відбирають телефони
Selective promotional sampling / Бета-тестування софту	Участь у тестах / промоакціях обмежена чітко визначеним списком осіб або соціальною групою	Лише обраним блогерам або тестерам / підписникам розсилають бета-версію програми / продукту; інших – не запрошують
Ексклюзивні релізи	Продукт або послугу випускають винятково для вузького кола клієнтів, решта не можуть придбати одночасно	Лімітована колекція одягу доступна тільки через приватну розсилку топ-клієнтам бренду
Преміум-WiFi в аеропортах	Доступ до мережі лише за умови додаткової оплати або членства, без безкоштовної альтернативи	У великому аеропорту звичайний Wi-Fi обмежений, а для нормального інтернету

Механізм	Характеристика	Приклад
		треба купувати «premium-пакет»
М'які (soft) бар'єри / привілеї		
Експрес-черги у супермаркетах	Окрема черга для клієнтів із невеликою кількістю товару; ті, хто не підходить під критерій (більше товару) – у загальній черзі	«Express 5 items or fewer» – якщо у вас більше 5 позицій, доводиться стояти в довшій черзі
FastPass у тематичних парках	Пропуск «без черги» або прискорений доступ до атракціонів для клієнтів із додатковою оплатою чи членством	Придбавши FastPass, можна оминути основну чергу і підійти до окремої зони швидкого проходу
Priority boarding в авіакомпаніях	Пріоритет при посадці у літак для обраних пасажирів (власників певної картки, класу квитка, статусу)	Пасажири бізнес-класу або ті, хто має «золотий» статус, заходять у літак раніше за всіх
Loyalty-програми в готелях	Накопичення балів / статусу, що дає право на пільги: кращі номери, пізні виїзди, безкоштовні апґрейди	Учасники «Gold» рівня отримують безкоштовний upgrade до люксу, а «Silver» – лише базовий сервіс
Product seeding / Influencer gifting (KOL gifting)	Надання безкоштовного товару / послуги обраним лідерам думок, щоб вони сформували позитивний імідж	Бренд одягу безкоштовно надсилає речі / їжу / підписку популярним блогерам, решта клієнтів купують за стандартною ціною
Selective promotional sampling / ґівевеї	Роздача пробників або подарунків (часто через конкурси чи реєстрацію), але участь відкритіша, ніж у бета-тестуванні	Маркетологи організовують giveaway у соцмережах: кожен може підписатися, але реально вигравати обмежена група
Ексклюзивні релізи	Вихід продукту/послуги заздалегідь для певної аудиторії (наприклад, підписники розсилки), але іншим надають доступ пізніше	Запуск нової колекції виключно для підписників e-mail розсилки за тиждень до офіційного старту
Кешбеки та бонусні програми	Часткове повернення коштів або нарахування бонусів для клієнтів, які вже користуються послугою або товаром	Банк повертає 2-5% від суми покупок певних категорій карткою; залізниця повертає 5% вартості квитка у вигляді бонусного рахунку; таксі нараховує кешбек за кожну поїздку; 10% кешбеку від держави за купівлю товарів національного виробника

Джерело: систематизовано автором самостійно.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ahmed, F., Liang, D., Abdullah, M.I. et al. (2022). The impact of perceived customer discrimination on negative word-of-mouth: the mediating role of customer embarrassment. Future Business Journal, 8(1): 48. https://doi.org/10.1186/s43093-022-00157-1

2. Blau, P. (2017). Exchange and Power in Social Life. 2nd Edition. Routledge. https://doi.org/10.4324/9780203792643

3. Blau, P. M., & Duncan, O. D. (1967). The American Occupational Structure. New York: Wiley.

4. Bourdieu, P. (1984). Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste. Harvard University Press.

5. Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital. In J. Richardson (Ed). Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education. New York: Greenwood Press.

6. Cowan, S. (2012). Third-degree price discrimination and consumer surplus. The Journal of Industrial Economics, 60(2), 333–345. https://doi.org/10.1111/j.1467-6451.2012.00479.x

7. Goffman, E. (1959). The Presentation of Self in Everyday Life. Anchor Books.

8. Parkin, F. (1979). Marxism and Class Theory: A Bourgeois Critique. Columbia University Press.

9. Sheldon, B. C. (2000). Differential allocation: tests, mechanisms and implications. Trends in Ecology & Evolution, Volume 15, Issue 10, 397–402. https://doi.org/10.1016/S0169-5347(00)01953-4

10. Stole, L. A. (2007). Price Discrimination and Competition. In M. Armstrong & R. Porter (Eds). Handbook of Industrial Organization, Volume 3, 2221-2299. https://doi.org/10.1016/S1573-448X(06)03034-2

11. Weber, M. (1922). Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology. University of California Press.

12. Wind, Y. (J.) & Bell, D. R. (2008). Market segmentation. In M. J. Baker & S. Hart (Eds). The Marketing Book. Sixth Edition. Routledge. https://faculty.wharton.upenn.edu/wp-content/uploads/2012/04/0702_Market_Segmentation.pdf

Яблонський Ярослав[I]
Email: yaroslav1yablonskiy1@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0009-0007-5716-3010

http://doi.org/10.5281/zenodo.19512722

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування. Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 30 травня 2025 року (Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. – 346 с.

Підтримка політики декомунізації та дерусифікації в Україні та практики вшанування пам'ятних дат

Актуальність. Питання політики пам'яті набуло особливої актуальності в Україні після початку російської агресії у 2014 році, яка спершу носила гібридний характер, а з 2022 року переросла у повномасштабну війну. Державна політика формування історичної пам'яті стала не лише інструментом символічної деколонізації, а й засобом опору зовнішній інформаційній та ідеологічній експансії. Важливу роль у цьому процесі відіграє розбудова Українського інституту національної пам'яті, створеного у відповідь на потребу формування власного історичного дискурсу, що протиставляється радянському та російському, а також намагається знайти узгодження з локальними наративами культурної пам'яті, присутніми в різних регіонах України.

Законодавчим втіленням чинної політики деколонізації є закони про декомунізацію (Верховна Рада України, 2015) та дерусифікацію (Верховна Рада України, 2023). Закон про декомунізацію спрямований на засудження комуністичного тоталітарного режиму, заборону його символіки, перейменування вулиць і демонтаж пам'ятників радянським діячам. Закон про дерусифікацію був прийнятий вже після повномасштабного вторгнення та спрямований на усунення залишків російських імперських наративів впливу з публічного простору та обмеження їхнього впливу на порядок денний, це стосується топонімів, культурних маркерів та історичних наративів, пов'язаних із РФ. Таким чином, ці закони не лише є інструментам переосмислення минулого, але й засобами утвердження нової національної ідентичності через політику пам'яті, зокрема й у публічному просторі.

Метою даної роботи є порівняння груп населення відповідно до їхніх святкових преференцій, що відображають прихильність до проукраїнського або (про)радянського історичного наративу.

У своїй роботі для інтерпретації та аналізу деяких свят як феномену культурної пам'яті я звертаюся до ідей деяких представників французької соціологічної школи. З її точки зору свята варто розглядати як ритуалізовані форми публічного часу, що сприяють актуалізації колективної пам'яті, відтворенню спільних наративів та символічному зчепленню індивідів із соціальною групою. Спираючись на концепцію сакрального Еміля Дюркгайма та його ідею «колективного збудження», свята можна тлумачити як моменти

[I] Аспірант, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

посиленої соціальної солідарності, в яких індивідуальне переживання набуває надособистісного змісту (Durkheim, 1995). Погляди Роже Кайюа доповнюють це розуміння, вказуючи на трансгресивний потенціал свят, які через тимчасове порушення норм не руйнують, а зміцнюють соціальний порядок (Caillois, 1959). Хоча Моріс Альбвакс прямо не аналізував свята, його теорія колективної пам'яті дозволяє осмислити їх як соціальні практики, що закріплюють групову ідентичність та легітимізують версії минулого через інституційні ритуали та спільні часові структури (Halbwachs, 1992). Свята та пам'ятні дати, як інституціоналізовані форми колективної пам'яті, виступають не лише культурними подіями, а й інструментами політики пам'яті, що визначають, які події слід пам'ятати, святкувати або забувати.

Для цілей дослідження було сформовано добірку з 14 пам'ятних дат і свят, як історико-культурних контекстів. Було включено офіційно визначені державні свята, а також дати, які містять відлуння радянського минулого й досі активно відзначаються в публічному просторі. Також було враховано результати подібного дослідження, яке було проведене у попередні роки (Стриєк, 2018, с.34-35).

Дизайн дослідження. Щоб дослідити зв'язок між (не)підтримкою політики декомунізації та дерусифікації та практиками вшановування чи відзначення пам'ятних дат та свят, мною було розроблено авторський блок запитань, який було додано до кількісного дослідження «Омнібус», який проводила дослідницька агенція ТОВ «Dive & Discovery Research». Польовий етап збору інформації тривав на початку квітня 2025 року на базі онлайн-платформи LimeSurvey. Середня тривалість анкети складає 25 хвилин. Загалом було опитано 1000 респондентів віком 18–65 років, які на момент дослідження проживали на території Україні у містах із населенням понад 50 тисяч осіб (за винятком тимчасово окупованих територій). Рівень відгуку – 32%, статистична похибка при 95% довірчому інтервалі – ±3,1%.

У дослідженні було реалізовано квотну вибірку, що враховує наступні параметри: вікова група, стать, макрорегіон проживання та розмір населеного пункту. Також під час аналізу зібрані дані були зважені до розподілу населення України станом на 1 січня 2022 року. Інформація про розподіл населення була взята із відкритих даних Державної служби статистики України (Державна служба статистики, 2022). Зважування проводилося відповідно до методології GeoPoll (Elliott, 2020), яка передбачає використання вагових коефіцієнтів у межах від 0,5 до 2,0. Мінімальний коефіцієнт (0,5) був застосований до 12% вибірки, а максимальний (2,0) – до 8%.

Результати дослідження. Пам'ятні та святкові дати у сучасному українському суспільстві виконують не лише культурну, а й виразно політичну та ідентифікаційну функції, відображаючи ставлення громадян до процесів декомунізації та дерусифікації. В ході аналізу отриманих даних було виділено два відмінні кластери респондентів, що мають різні святкові орієнтації, це простежується у регіональних вимірах з порівнянням за соціально-демографічними характеристиками та намірами до еміграції. Проукраїнський кластер переважає в Західних й Північних регіонах та серед

мешканців малих міст, з вищим рівень освіти, доходу та із більшою прихильністю до української мови й проукраїнської політики пам'яті. Натомість (про)радянський кластер зосереджений у великих містах Півдня й Сходу, характеризується дещо нижчим рівнем доходу та освіти, а також вищою схильністю до еміграції й дистанціювання від декларованого дискурсу історії. Таким чином, це підтверджує, що пам'ятні дати й свята варто розглядати як інституціоналізовані інструменти колективної пам'яті, які можуть бути означені як маркери орієнтацій ідентифікаційних розмежувань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Верховна Рада України. (2015). Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» № 317-VIII від 9 квітня 2015 року. Офіційний вісник України.

2. Верховна Рада України. (2023). Закон України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні та деколонізацію топоніміки» № 3057-IX від 21 березня 2023 року. Офіційний вісник України.

3. Державна служба статистики України. (б. д.). Чисельність наявного населення України. Отримано 16 травня 2025 року з http://db.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/

4. Стриєк, Т., Конєчна-Саламатін, Й., & Отріщенко, Н. (2018). Історія. Люди. Події. Звіт про дослідження про пам'ять сучасних поляків та українців в рамках проекту «Історичні культури в процесі змін: узгодження пам'яті, історії ідентичності в сучасній Центрально-Східній Європі». Collegium Civitas. http://konieczna-salamatin.eu/pliki/Raport_ukr.pdf

5. Caillois, R. (1959). Man and the Sacred (M. Barash, Trans.). Glencoe, IL: Free Press. (Original work published 1939).

6. Durkheim, É. (1995). The Elementary Forms of Religious Life (K. E. Fields, Trans.). New York: Free Press. (Original work published 1912).

7. Elliott, R. (2020, September 8). Weighting survey data: Raking & cell weighting. GeoPoll. https://www.geopoll.com/blog/weighting-survey-data-raking-cell-weighting/

8. Halbwachs, M. (1992). On Collective Memory (L. A. Coser, Ed. & Trans.). Chicago: University of Chicago Press. (Original works published 1925–1950).

Секція 3. ВИТРИВАЛІСТЬ СУСПІЛЬСТВ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ ТУРБУЛЕНТНОСТІ: КУЛЬТУРА, ОСВІТА, МЕДІА

Бірюкова Марина[1]
Email: Maryna.Biriukova@khpi.edu.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0525-3659

http://doi.org/10.5281/zenodo.19512738

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування. Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 30 травня 2025 року (Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. – 346 с.

Проєкт «успішна Україна» в контексті соціологічних теорій та практик

У XXI столітті соціальний успіх країни визначається не лише економічними показниками, а й здатністю держави формувати інклюзивне, справедливе, орієнтоване на людину суспільство. В умовах післявоєнного відновлення, трансформації політичної системи та глобальних викликів, перед Україною постає необхідність розробки чіткої стратегії соціального розвитку. Проєкт соціального успіху майбутньої України має стати не просто програмою реформ, а суспільним договором – новою парадигмою спільного майбутнього, заснованою на довірі, рівності та солідарності.

Концепт «успіх» досліджувався соціологами від класиків до постмодерністів. Так, Макс Вебер у своїй теорії соціальної дії та раціоналізації розглядав успіх як результат соціальних і культурних процесів. Він підкреслював, що успіх в економічній діяльності та соціальному житті є продуктом специфічних соціальних структур і інститутів. Еміль Дюркгейм, вивчаючи соціальну солідарність, акцентував увагу на тому, як соціальні інститути та норми сприяють або обмежують можливості для індивідуального успіху. Талкотт Парсонс, розглядав успіх через призму соціальної системи, де індивіди досягають своїх цілей через виконання соціальних ролей. Успіх, за його концепцією, є результатом інтеграції індивідуальних дій у більші соціальні структури та їх відповідність суспільним стандартам та очікуванням. Бурдьє розглядав успіх через поняття «капіталу» (економічний, культурний, соціальний). Він зазначав, що успіх не є лише результатом індивідуальних зусиль, а значною мірою залежить від капіталу, яким володіє індивід у різних сферах життя (освітня система, культура, соціальні мережі тощо).

Загалом в класичному соціологічному дискурсі успіх поєднувався з такими концепціями, як соціальна мобільність, економічна нерівність, соціальні ролі, ідеології та культурні контексти.

В постмодерністському дискурсі успіх часто розглядається не як однозначна та об'єктивна категорія, а як соціальний і культурний конструкт, що піддається постійним змінам і залежить від контексту та інтерпретацій. Ось декілька аспектів стосовно успіху з постмодерністського ракурсу. Так, Жан

[1] Докторка соціологічних наук, професорка, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут».

Бодрійяр часто розглядав успіх як частину системи споживчого суспільства, де значення та цінності формуються через медіа, рекламу та культ споживання. Мішель Фуко зосереджувався на тому, як соціальні та культурні норми впливають на те, що вважається успіхом. Він вважав, що концепція успіху є продуктом різних форм влади та контролю, які визначають, хто має право на успіх і в яких умовах. Жан-Франсуа Ліотар, як автор концепції постмодерного стану, ставив під сумнів універсальні наративи, в тому числі й щодо успіху. Він вважав, що в умовах постмодернізму неможливо визначити універсальні критерії успіху, оскільки різні культурні контексти та мови формулюють різні уявлення про успіх. Річард Рорті, хоча й не був типовим постмодерністом, але вважав, що успіх визначається не універсальними істинами, а через практичне досягнення бажаних цілей в межах конкретних культурних контекстів.

Ці погляди ілюструють підхід до успіху як культурного й соціального феномена, що визначається контекстами, силами влади і соціальними нормами. Успіх не є однозначною або незмінною категорією, він залежить від множинних факторів і може змінюватися залежно від соціальних умов.

Між тим, сьогодні в утилітарному сенсі соціальний успіх держави найчастіше пов'язують не лише з високими зарплатами або низьким рівнем безробіття, а, насамперед, це висока якість життя, соціальна згуртованість, справедливість і можливість реалізувати власний потенціал для кожного. І тому успішна Україна може орієнтуватися на моделі соціальних держав, які поєднують ефективну економіку з гуманістичною політикою. В таких країнах, соціальний успіх означає доступну освіту, справедливу охорону здоров'я, активну участь громадян у прийнятті рішень, підтримку вразливих верств населення та розвиток культури й духовності.

Якщо говорити про індикатори соціального успіху, то в соціологічному контексті успіх країни часто вимірюється через показники соціального прогресу, добробуту громадян та соціальної згуртованості. Згідно з дослідженням, проведеним у 2021 році, країни з високим рівнем соціального прогресу, такі як Словенія та Німеччина, демонструють високі показники задоволення життям серед студентів університетів (Rogowska A.M. and others, 2021). Так, згідно доповіді «Соціальна згуртованість в Україні: ключові тенденції на основі reSCORE 2024», соціальна згуртованість є важливим чинником успіху країни, її високий рівень сприяє стабільності та розвитку країни (Орест Білоскурський, д-р Торніке Зурабашвілі, 2024). Дослідження «Global Flourishing Study», проведене Гарвардським університетом у 2025 році, показало, що країни з високим рівнем добробуту громадян, такі як Індонезія та Ізраїль, займають високі позиції в рейтингу «цвітіння», що включає показники здоров'я, задоволення життям, стосунків, мети, характеру та фінансової стабільності (Adriana Diaz, 2025).

Отже, можемо констатувати, що соціологічна наука розробляє, удосконалює й виміряє теоретичні й клінічні аспекти концепту «соціальний успіх» та його складових. Стосовно соціальних практик досягнення успіху, то тут можемо використати метод аналогій, який широко задіяний в соціальній

інженерії та прогностиці. В цьому контексті можемо порівняти прогнозовані соціальні практики до успіху України із задіяними практиками таких держав як Німеччина, Сінгапур та Південна Корея, що пройшли цей шлях.

Як відомо, післявоєнна Німеччина (ФРН) здійснила, так зване, «економічне диво» (Wirtschaftswunder). ФРН після другої світової війни мала повністю зруйновану країну, величезні втрати населення, інфраструктури, промисловості. Ця країна також стикнулася з проблемами біженців та денацифікації. Між тим були задіяні кроки, що призвели її до успіху. А саме, в першу чергу, розроблений й втілений план Маршалла – зовнішня фінансова допомога з боку США. Другим кроком стало впровадження соціальної ринкової економіки – поєднання вільного ринку та соціальної відповідальності. Сильні інститути (незалежна судова система, децентралізація, професійна бюрократія) й промислове відновлення (ставка на інновації, виробництво, експорт) допомогли країні у впровадженні концепту «успіх».

Такий досвід дуже актуальний України. І це стосується, передусім, підтримки західних партнерів й сподівання на аналог плану Маршалла. Між тим для нашої країни актуальним виступає необхідність формування інституцій довіри, орієнтація на промислову модернізацію, відбудова держави з упором на інтеграцію з ЄС.

Схожим аналогом може слугувати й Південна Корея, кроки успіху якої фокусувалися на модернізації через освіту, розвиток технологій та експорт. Складна ситуація в Кореї сталася в 1950-ті, коли країна після війни з Північною Кореєю, була однією з найбідніших у світі. Країна була в суцільних руїнах, у населення низький рівень грамотності, в цілому країна залежала від США. До ключових чинників успіху в Південній Кореї, як правило, відносять масові інвестиції в освіту, що призвело до появи технічних кадрів, дослідницьких центрів та суцільному інжинірингу; індустріалізацію через великі сімейні корпорації (Samsung, Hyundai), які стали національними лідерами зростання; зростання партнерства з державою, як провідну політичну й владну технологію, де держава виступала як координатор розвитку, а не контролер; й технологічна переорієнтація й перехід на високі технології.

Для України актуальними бачаться практики щодо відтворення системи державно-приватного партнерства, пошук точок зросту, творення технопарків, підтримка стартапів, розвиток науки. Сильними сторонами нашої країни залишається експортна стратегія у сфері ІТ, агропереробки, оборонної промисловості.

Окремим досвідом й аналогом для відтворення «успіху» виступає Сінгапур як приклад інституційної модернізації та авторитарної ефективності. Сінгапур як держава отримав незалежність у 1965 році. До цього моменту це була малоресурсна, багатонаціональна країна без природних багатств. В ній спостерігався низький рівень життя, соціальна нестабільність та корупція. Між тим сьогодні це одна з провідних економік й успішних країн світу. Її ключовими чинниками успіху були авторитарне, але ефективне

лідерство її очільника – Лі Куан Ю; впровадження як економічної та політичної стратегії практик державного капіталізму, де держава відігравала активна роль у стратегічних секторах; запровадження практик антикорупційної революції, жорсткого законодавства відносно корупції та нульової толерантності до хабарництва. Позитивні результати принесли інвестиції в людський капітал, а саме розвиток, модернізацію освіти, охорону здоров'я, запровадження системного вивчення англійської мови. Саме стосовно Сінгапура часто застосовують поняття «розумна держава», де царить планування, прогнозування, стратегічне бачення.

Україна може застосувати в своєму шляху до успіху практики, відпрацьовані в Сінгапурі, а саме впровадження антикорупційних інституцій, державне стратегування ключових галузей (енергетика, цифрова економіка) й інституційна жорсткість у поєднанні з правами людини – баланс лібералізму і дисципліни. В цілому, актуальні практики за аналогіями представлено в табл. 1.

Таблиця 1. Порівняльні висновки для України

Країна	Ключові чинники успіху	Що можна перейняти в Україні
ФРН	Соціальна ринкова економіка, план Маршалла	Європейський вектор + інфраструктурна допомога
Південна Корея	Освіта, техноіндустрія, державно-приватний союз	Технологічна модернізація
Сінгапур	Ефективна держава, антикорупція, лідерство	Жорстка інституційна реформа

Як ключові напрями проєкту «Успішна Україна» пропонуємо використовувати:

Людиноцентризм. У центрі всіх рішень має стояти людина – її гідність, права, потреби й амбіції. Держава повинна гарантувати базові соціальні стандарти, рівний доступ до можливостей та захист у кризових ситуаціях.

Освіта як стратегічний ресурс. Проєкт передбачає нові стандарти навчання, цифровізацію, STEM-освіту, розвиток soft skills та інтеграцію з європейським освітнім простором.

Сильне громадянське суспільство. Підтримка ініціатив знизу, розвиток волонтерства, участь громадян у формуванні політики – основа демократичного поступу.

Гідна праця та інклюзивна економіка. Створення умов для продуктивної зайнятості, розвиток малого й середнього бізнесу, стимулювання зеленої економіки, зниження тіньової зайнятості.

Цифрова трансформація соціальної сфери. Використання ІТ-технологій у соціальних послугах – цифрові платформи, штучний інтелект, відкриті дані – мають забезпечити прозорість, доступність та ефективність.

Регіональний розвиток і просторова справедливість. Успіх України неможливий без розвитку громад, подолання регіональних диспропорцій, підтримки сільських територій і зміцнення місцевого самоврядування.

Проєкт соціального успіху майбутньої України – це не утопія і не бюрократичний план, а конкретна стратегія побудови гідного суспільства. Він вимагає єдності зусиль держави, громади, бізнесу, науки та усіх громадян. Від здатності консолідуватися заради спільної мети залежить не лише економічне зростання, а й те, чи зможе Україна стати суспільством можливостей, справедливості й надії для всіх своїх громадян. Соціальний успіх – це не кінцева точка, а постійний рух уперед. І цей рух починається сьогодні – з усвідомленого вибору майбутнього.

Успіх України не можна просто скопіювати з інших країн – але можна творчо адаптувати найкращі практики. Як Німеччина, Україна має стати частиною сильної міжнародної системи. Як Сінгапур – побудувати інститути ефективного управління. Як Південна Корея – зробити ставку на інтелект, інновації та експорт. Успіх України – це не лише подолання війни, а створення соціально справедливої, інтелектуальної, моральної держави нового типу.

Успіх країни визначається не лише економічними показниками, а й рівнем соціальної згуртованості, добробуту громадян та соціального прогресу. Країни, які інвестують у ці сфери, демонструють високі результати в міжнародних рейтингах і забезпечують сталий розвиток для своїх громадян.

ЛІТЕРАТУРА

1. Rogowska, A.M., Ochnik, D., Kuśnierz, C. et al. Satisfaction with life among university students from nine countries: Cross-national study during the first wave of COVID-19 pandemic. BMC Public Health 21, 2262 (2021). https://doi.org/10.1186/s12889-021-12288-1

2. Орест Білоскурський,д-р Торніке Зурабашвілі Social Cohesion in Ukraine: Key Trends based on reSCORE 2024 // https://www.undp.org/ukraine/publications/social-cohesion-ukraine-key-trends-based-rescore-2024?utm_source=chatgpt.com

3. Adriana Diaz US beaten by neighboring country in new ‘flourishing’ ranking – here’s why we’re lagging // https://nypost.com/2025/05/01/science/us-beaten-by-neighboring-country-in-new-flourishing-ranking/?utm_source=chatgpt.com

Байдак Тетяна[I]
Email: baidak@karazin.ua@karazin.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7616-0949

Болотова Вікторія[II]
Email: vbolotova@karazin.ua
ORCID:https://orcid.org/0000-0003-2123-9777

http://doi.org/10.5281/zenodo.19512744

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування. Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 30 травня 2025 року (Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. – 346 с.

Соціальні аспекти думскролінгу

Сучасна людина живе в цифровому суспільстві, де інформація, яку вона отримує, надходить із численних, різнорідних джерел, часто у вигляді коротких, вирваних із контексту повідомлень, які не утворюють цілісної картини. У такому середовищі новини, думки, коментарі, відео та інші медіаматеріали розподілені між різними платформами (соціальні мережі, месенджери, новинні сайти, блоги тощо), мають різний рівень достовірності, подаються у різних форматах і часто дублюють або суперечать одне одному. Новітні комунікаційні технології забезпечують миттєвий доступ до таких медіаматеріалів незалежно від того, в якій частині світу вони створені, створюючи ситуацію постійного інформаційного перевантаження.

На цьому тлі негативні новини не просто з'являються – вони активно циркулюють в інформаційному середовищі. Це сприяє поширенню такого явища, як думскролінг (doomscrolling) – нав'язливого споживання негативного контенту в цифрових медіа, особливо у стрічках новин соціальних мереж (Матохнюк, 2024). Думскролінг виникає тоді, коли поєднуються звички людини постійно споживати інформацію в соціальних мережах, особливості роботи алгоритмів цифрових медіа, які підсовують їй усе більше негативного контенту, суспільні кризи, а також природна, закладена еволюцією, схильність людини звертати більше уваги на погані новини. Саме ця взаємодія цифрового середовища, індивідуальних поведінкових моделей, глибинних психологічних механізмів та криз, що виникають у суспільстві, формує феномен думскролінгу.

Інформаційний простір цифрового суспільства втрачає чіткі межі між «реальним» і «віртуальним» світом, створюючи у людини відчуття присутності та безпосередньої залученості до подій, навіть якщо ця людина фізично знаходиться далеко, та сприяє посиленню емоційного впливу негативної інформації. Цифрове інформаційне середовище створює умови для кожного користувача одночасно бути і споживачем контенту, і його творцем, і його поширювачем. Кожний користувач стає потенційно залученим у безперервний цикл оновлень, реакцій та обміну негативним контентом. В умовах політичних, економічних, екологічних криз, постійних

[I] Кандидатка соціологічних наук, доцентка, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.
[II] Кандидатка соціологічних наук, доцентка, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.

повідомлень про війну, жертви, руйнування, гуманітарні кризи тощо, бажання слідкувати за негативними новинами лише посилюється (Бугрим, 2024). Для багатьох користувачів думскролінг стає своєрідною спробою не пропустити важливого або знайти хоч якусь надію в потоці тривожної інформації. Проте на практиці це лише підсилює відчуття безпорадності, тривоги.

Крос-культурне дослідження думскролінгу, яке було проведено інтернаціональною командою науковців з Європи, Америки та Азії, дозволило з'ясувати, що чим більше людина піддається впливу негативних новин, тим більше підривається її віра у справедливість світу. Постійне зіткнення з інформацією про несправедливість, злочини чи трагедії руйнує базові уявлення про те, що світ є добрим і справедливим місцем. Таким чином, дослідники дійшли висновку, що думскролінг не лише підвищує особисту тривожність, а й може формувати песимістичний світогляд, підривати довіру до інших людей і змінювати базові уявлення про справедливість у світі. Ці ефекти проявляються незалежно від країни, але можуть мати різний ступінь вираженості залежно від культурного контексту (Shabahang et al., 2024).

Е. Музіал, дослідниця думскролінгу у молодіжному середовищі, вважає, що основними причинами звернення молоді до негативного контенту є бажання отримати нову інформацію, заповнити інформаційну прогалину, а також вплив медіа, які підсилюють тривожний інформаційний фон. Вирішення проблеми думскролінгу авторка вбачає у розвитку цифрової грамотності, формуванні здорових інформаційних звичок та підтримці конструктивної журналістики. Освіта у сфері цифрових компетентностей і критичного мислення, а також усвідомлене ставлення до інформаційної поведінки допоможуть мінімізувати негативні наслідки думскролінгу (Musiał, 2025).

Протидія думскролінгу вимагає не лише усвідомлення проблеми, а й системних рішень, що поєднують освітні, медійні та психологічні підходи. Дослідження Центру протидії цифровій ненависті показали, що такі платформи, як Twitter (X) і TikTok, у 60% випадків починають рекомендувати користувачам тривожний контент вже після перегляду всього 2–3 пов'язаних постів. Це підтверджує, що алгоритми соціальних мереж спеціально розроблені для утримання уваги за рахунок емоційно зарядженого контенту (Center for Countering Digital Hate, 2023).

Однією з перспективних альтернатив традиційним соцмережам стає концепція «повільних медіа» (slow media). Дослідження Reuters Institute for the Study of Journalism вказують, що 42% користувачів, які перейшли на платформи з обмеженим потоком оновлень (наприклад, Substack або електронні розсилки), відзначають зниження рівня стресу та покращення концентрації у порівнянні зі звичайними соцмережами (Reuters Institute for the Study of Journalism, 2022). Ключова особливість slow media – акцент на якісному контенті замість кількості, що дозволяє користувачам повернути контроль над своїм інформаційним простором.

Цікавим прикладом slow media є видання Delayed Gratification, яке спеціально уповільнює подачу інформації, випускаючи журнал лише раз на три місяці. За даними їхнього внутрішнього опитування, 78% читачів повідомили про зменшення тривожності після переходу на такий формат споживання новин (Delayed Gratification, 2023).

Ефективним інструментом протидії також є розвиток медіаграмотності. Наприклад, ініціатива Digital Citizenship від Common Sense Media пропонує практичні курси, які навчають користувачів розуміти механізми роботи рекомендаційних систем. Важливим елементом є навички фактчекінгу – використання перевірених ресурсів на кшталт StopFake чи Snopes для верифікації інформації. Як показують дослідження, прості цифрові гігієнічні звички, такі як вимкнення автоматичного відтворення відео чи налаштування часових лімітів у додатках (наприклад, функція Screen Time в iOS), можуть суттєво знизити рівень інформаційного перевантаження.

Важливу роль у зменшенні негативного впливу відіграє конструктивна журналістика. Проєкт Solutions Journalism Network довів, що новини, які акцентують на рішеннях проблем, а не лише на їх описі, сприяють зниженню рівня стресу у читачів (Solutions Journalism Network, 2021). Цікавим прикладом є видання Delayed Gratification, яке спеціально уповільнює подачу інформації, роблячи акцент на глибокому аналізі замість сенсацій. Подібний підхід допомагає уникнути фрагментарного сприйняття новин, яке характерне для традиційних соцмереж.

Не менш важливим є питання психологічної підтримки. Дослідження Американської психологічної асоціації показали, що 56% людей, які свідомо обмежили час у соцмережах, відзначили помітне зниження рівня тривожності (American Psychological Association, 2022). Це підтверджує ефективність таких ініціатив, як кампанія #NoSocialNovember, яка заохочує тимчасову відмову від соцмереж. Для тих, хто вже відчуває негативні наслідки постійного споживання тривожного контенту, існують спеціалізовані ресурси на кшталт Online *SOS*, що надають професійну підтримку.

На законодавчому рівні також відбуваються зміни. У 2023 році Європейський Союз увів в дію Digital Services Act, який зобов’язує платформи надавати користувачам більше контролю над рекомендаційними алгоритмами. Це свідчить про те, що боротьба з думскролінгом вимагає комплексного підходу – від індивідуальної свідомості до системних регуляторних рішень.

Таким чином, думскролінг є не просто наслідком інформаційного перевантаження, а й індикатором глибших трансформацій у способі взаємодії людини в цифровому соціумі. Аналіз цього явища відкриває можливості для вдосконалення підходів до цифрової гігієни, розвитку медіаграмотності та впровадження соціальної підтримки, яка сприяє більш усвідомленій та безпечній взаємодії людини в інформаційному просторі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Матохнюк, L. (2024). Сучасні виклики інформаційного суспільства: думскролінг, фабінг та номофобія. Psychology Travelogs, 3, 37–46. https://doi.org/10.31891/PT-2024-3-4

2. Бугрим, V. (2024). Нові інформаційні явища (інформзалежність / медіазалежність: ньюсскролінг/думскролінг) у контексті медіаосвіти дорослих в умовах війни. Вісімдесят треті економіко-правові дискусії. Серія: Соціальні та гуманітарні науки, 27–28.02.2024. http://www.spilnota.net.ua/ua/article/id-4739/

3. Shabahang, R., Hwang, H., Thomas, E. F., Aruguete, M. S., McCutcheon, L. E., Orosz, G., Hossein Khanzadeh, A. A., Mokhtari Chirani, B., & Zsila, Á. (2024). Doomscrolling evokes existential anxiety and fosters pessimism about human nature? Evidence from Iran and the United States. Computers in Human Behavior Reports, 15, Article 100438. https://doi.org/10.1016/j.chbr.2024.100438

4. Musiał, E. (2025). Doomscrolling – a harmful trend on the web. Analysis of the phenomenon. ZN SGSP, 2(93), 193–210. https://doi.org/10.5604/01.3001.0055.0622

5. Center for Countering Digital Hate. (2023). The Toxic Ten. https://counterhate.com/research/the-toxic-ten/

6. Reuters Institute for the Study of Journalism. (2022). Slow News Movement. https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/

7. Delayed Gratification. (2023). Reader Survey. https://www.slow-journalism.com/

8. Solutions Journalism Network. (2021). The Power of Solutions Journalism. https://www.solutionsjournalism.org/

9. American Psychological Association. (2022). Stress in America: Social Media and Health. https://www.apa.org/news/press/releases/stress

Бойко Наталія[1]
Email: bnatal28@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3092-1540

http://doi.org/10.5281/zenodo.19512748

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування. Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 30 травня 2025 року (Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. – 346 с.

Медіа та війна: загальноукраїнські та локальні медіа в аспекті довіри

Війна як глибоко травмуючий фактор, справляє глибокий вплив на людський розум, емоційний стан, поведінку, соціальну організацію суспільства.

Сьогодні Україна перебуває в екстремальних умовах, які докорінно змінили життя багатьох українців. Екстремальна ситуація в країні суттєво вплинула на всі соціальні процеси, частково зруйнувавши довоєнні можливості соціальної активності та взаємодії.

Ця ситуація продукує нові, найбільш ефективні в воєнних умовах можливості соціальної активності та взаємодії, зокрема і з урахуванням сучасних діджиталізаційних викликів. При цьому довіра стає вагомим тригером сучасної соціальної активності та взаємодії. Наразі довіра як індикатор позитивних суспільних очікувань демократичного суспільства розглядається як ключовий елемент соціальної взаємодії, який відображає стан суспільства, його цінності, рівень стабільності та готовність до співпраці. А активне використання інтернет-технологій в умовах війни актуалізує проблему довіри до різних джерел отримання інформації як однієї з основних активностей українців в умовах війни.

Довіра у соціологічному контексті розглядається як ключовий елемент соціальної взаємодії, який відображає стан суспільства, його цінності, рівень стабільності та готовність до співпраці. Вона виступає не лише індивідуальною характеристикою, а й соціальним феноменом, що формується під впливом культурних, економічних, політичних та інформаційних чинників.

Довіра в соціологічному контексті – це не просто абстрактне поняття, а потужний інструмент для аналізу суспільних процесів. Вона відображує, наскільки люди вірять у здатність інших людей, інституцій чи джерел інформації відповідати їхнім очікуванням. Дослідження довіри дозволяє зрозуміти, як суспільство реагує на зміни, які цінності для нього є пріоритетними та які ризики можуть виникати через її відсутність. Саме тому довіра є ключовим індикатором для соціологів, які прагнуть зрозуміти сучасні суспільні виклики.

Сьогодні проблема довіри стає ключовою при аналізі ситуацій соціальної активності та взаємодії в сучасному світі. Тим більше це стосується

[1] Докторка соціологічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу соціальної психології, Інститут соціології НАН України.

складних соціальних ситуацій, пов'язаних з конфліктами, кризами, соціальною напруженістю та перебуванням в критичних соціальних ситуаціях, пов'язаних з війною. Серед таких ситуацій особливе місце займає довіра до отримуваної з різних джерел інформації.

Нагальною проблемою стає споживання та сприйняттям онлайн-контенту. З одного боку, воно має задовольнити величезну потребу в отриманні новостійно-інформаційного контенту про актуальні події сьогодення, а з іншого, існує безмежна кількість різнорідної інформації, що отримується в онлайні, зокрема і велика кількість фейкового та пропагандистського контенту. Фактично населення опиняється під тиском інформаційного/дезінформаційного преса, який супроводжує сучасні війни у діджиталізаційно розвинених країнах.

У такій ситуації людина, яка намагається отримати достовірну інформацію про поточну ситуацію, стикається з сучасною глобальною діджиталізаційною проблемою, яку кожен змушений вирішувати самостійно, орієнтуючись на свій попередній досвід отримання онлайн-інформації, споживання фейкової та пропагандистської інформації, реакції на інформацію, реалізації онлайн-взаємодії. Все це суттєво актуалізує проблему довіри джерелам інформації.

Постає питання щодо здатності сучасних офіційних загальнодержавних та локальних інформаційних джерел сприяти активізації суспільного діалогу та суспільної взаємодії в екстремальних умовах, а також яким джерелам інформації українці довіряють найбільше в умовах війни.

Результати нашого дослідження базуються на соціологічних даних отриманих в межах виконання міжнародного дослідницького проєкту «Медіаграмотність та доступ до достовірної інформації під час війни в Україні»[II]. В рамках проєкту було проведено всеукраїнське онлайн-опитування на початку серпня 2024 році, яке охопило усі регіони країни, крім тимчасово окупованих територій. Вибірка склала 2014 осіб. А також в рамках проєкту було проведено глибинні експертні інтерв'ю з фахівцями медіа галузі в Україні.

Зауважимо, що в даному дослідженні ми аналізуємо відповіді респондентів всеукраїнського соціологічного онлайн-опитування на запитання: *«Під час війни деякі люди можуть по-різному думати про Інтернет та інші медіа. Який рівень Вашої довіри до перелічених джерел інформації?»*.

Результати дослідження засвідчили, що рівень довіри до загальноукраїнських медіа нижчий за рівень довіри до локальних джерел інформації, а також до зарубіжних новинних медіа (CNN, BBC). Зокрема локальні новини про місцеву громаду викликають довіру у 61% опитаних респондентів; зарубіжні новинні медіа (CNN, BBC) – 54,6%; місцеві телевізійні новини – 39,7%; «Суспільне» (телебачення, радіо, онлайн ресурси Національної суспільної телерадіокомпанії України) – 38,1%; урядові веб-

[II] Детальну інформацію про проєкт див. https://billdutton.me/2024/07/24/media-literacy-and-access-to-trusted-information-during-the-war-in-ukraine/; https://gcscc.ox.ac.uk/ukraine-case-studies

сайти або додатки – (37,8%); радіомовлення – 33,7%; інше телебачення (наприклад, «5 канал», «Прямий», «Еспресо», «24 канал») – 31,6%; Телемарафон, об'єднане мовлення українських телеканалів – 30,7%;.

Таким чином, можна зазначити, що локальні новинні інформаційні ресурси, зокрема місцеві телевізійні новини, користуються більшою довірою ніж загально українські інформаційні ресурси на кшталт Телемарафону або іншого телебачення.

За свідченням експертів результати довіри до загальнодержавних каналів, зокрема Телемарафону зазнали певних змін протягом останнього часу: «Якщо говорити про медіа, яке є таким основним державним. Це формат телевізійного марафону. Та кількість тих, хто звертається до нього і часом дивиться його в якомусь фоновому режимі, вона впала істотно. Тобто, якщо раніше це було на початку війни десь 60%, то зараз це 30%. Всього 30% дорослого населення від 18 до 65. Причому до Телемарафону є недовіра. Тому що є розуміння, що інформація проходить селекцію. Що вона не те, щоб відверто помилкова, але там немає правди всієї. Там якісь аспекти, ситуації, пов'язані із ситуацією в економіці, політиці, на фронті, вони не розкриваються. Немає повноти інформації. Є одностороннє подання інформації. Є пропаганда. Люди про це чітко кажуть. Але при цьому немає такого чіткого відторгнення, відкидання цього формату. Тобто люди розуміють, навіщо це потрібне. Люди виправдовують такий формат цензури за умов війни. Загалом в українців таке ставлення: ми з розумінням ставимося, бо хтозна, як більш правдива інформація вплине на маси. Але ми завжди шукаємо якісь додаткові джерела інформації та отримуємо інформацію, якої нам не вистачає (аналітичного характеру) про міжнародну політику, ситуація на фронті з інших джерел. Ось такий приблизно контент, така ситуація. Тобто марафон дивляться дедалі менше. Довіряють йому мало. Але при цьому його толерують. Говорять, що так може бути. Якщо нам зайшло, це відповідає нашим настановам, ми довіряємо. Якщо не дуже, то й не довіряємо».

Постає питання чи є така тенденція загальною, чи існують певні соціально-демографічні відмінності в означенні рівня довіри до загальнодержавних та локальних новинних інформаційних ресурсах. Спробуємо порівняти ці тенденцію на прикладі аналізу ознак довіри до таких інформаційних джерел, як Телемарафон, об'єднане мовлення українських телеканалів та місцевих телевізійних новин (табл. 1).

Помітно, що категоричність повної недовіри до місцевих телевізійних новин більша в молодших вікових групах і має тенденцію до вагомого зниження зі збільшенням вікового показника. Разом з тим у молодших вікових групах, порівняно зі старшими віковими групами, спостерігається значно більша кількість респондентів, які вагаються з визначенням свого ставлення, зазначаючи, що їм важко сказати довіряють чи ні цьому джерелу інформації. У вікових групах 50+ фіксується більше впевненості та вищі показники довіри до цього інформаційного ресурсу.

Таблиця 1. Довіра до загальноукраїнських та місцевих телевізійних новин за віковими ознаками (%, 2024)

Вікові групи	Зовсім не довіряю	Переважно не довіряю	Важко сказати довіряю чи ні	Переважно довіряю	Повністю довіряю	Не знаю, що відповісти
Місцеві телевізійні новини						
18-29	12	16,3	32,9	19	1,9	17,8
30-39	12,5	14,3	29	28,6	1,8	13,8
40-49	11,4	15,2	29,4	27,4	1,6	15
50-59	8,3	16,3	24,8	35,7	4,3	10,6
60-69	4,9	9,1	23,1	45	2,6	15,3
70+	3,5	14,1	23,5	42,4	2,4	14,1
Телемарафон, об'єднане мовлення українських телеканалів						
18-29	25,2	19,4	24,4	17,1	3,5	10,5
30-39	23	18,8	27,7	17,6	3,3	9,6
40-49	27,2	18,1	19,3	23,3	3,2	8,9
50-59	20,8	18	24,3	28,4	2,6	5,9
60-69	16,9	16,3	18,9	34,9	5,2	8,1
70+	12,9	16,5	18,8	34,1	5,9	11,8

Наразі можна було б очікувати подібної тенденції і в ставленні до Телемарафону, визначаючи її як загальноприйнятну, пов'язану з особливостями вікової активності. Старше покоління більш схильне до отримання інформації з традиційних джерел (ТБ, газети, радіо), тоді як молодь частіше використовує онлайн- інформаційні ресурси.

Проте ми бачимо, що тенденції показника довіри до цього інформаційного ресурсу дещо відрізняються від розглянуто вище локального джерела. Показник повної недовіри до цього ресурсу значно вищий в усіх вікових групах. І хоча загальна тенденція до збільшення показника довіри зі збільшенням віку зберігається. Найбільший відсоток повної недовіри фіксується у середній віковій групі від 40 до 49 років – 27,2%, представники якої за віковими ознаками є зрілими та суспільно-активними, свідомими працездатними представниками громади. Такий результат засвідчує глибшу проблему несприйняття даного джерела інформації, ніж просто непопулярність цього ресурсу в певних вікових групах.

Аналіз регіональних показників засвідчив загальні тенденції більшої довіри до локальних каналів. Разом з тим, фіксується значно більша довіра до місцевого телебачення на Сході (41%) порівняно з іншими регіонами країни (Центр – 33%, Захід – 32,5%, Південь – 29,9%). На Півдні найбільший відсоток респондентів не знав, що відповісти на це запитання – 17,8% проти 14,8% на Заході, 14% у Центрі та 11,6% на Сході.

Ставлення до Телемарафону також має певні регіональні особливості. На Сході (43,8%) та в Центрі (42,8%) фіксується більше недовіри до цього джерела інформації порівняно з Заходом (36,7%) та Півднем (35,7%). Південь виявив найбільший відсоток тих, хто зазначив, що «важко сказати довіряю чи ні» – 27,1%. В інших регіонах цей відсоток не перевищував позначку 23%. Довіряють Телемарафону близько 30% в усіх означених регіонах країни.

Характеристики довіри до локальних медіа за поселенськими ознаками не виявили суттєвих розбіжностей. Ознаки ж довіри до Телемарафону мають певні поселенські особливості. Найбільша недовіра фіксується в обласних центрах (44%), тоді як в селі – 33,9%, в інших містах та поселеннях міського типу близько 39%. Разом з тим, серед мешканців сільської місцевості спостерігається найбільший відсоток тих, хто не знав, що відповісти (11,7%) та тих, хто зазначив «важко сказати довіряю чи ні» (25,8%).

Аналіз статевих відмінностей зафіксував загальні тенденції більшої довіри як до локальних ЗМІ, так і до Телемарафону серед жінок.

Таким чином можна зазначити, що більший скепсис щодо новин фіксується серед суспільно-активних дієздатних верств населення та мешканців великих обласних центрів. І це здебільшого усвідомлена позиція цих груп респондентів.

Загалом за результатами дослідження фіксується доволі низький рівень довіри до офіційних загальнодержавних джерел отримання інформації зокрема до таким, як: Телемарафон, об'єднане мовлення українських телеканалів (30,7%) та інше телебачення (наприклад, «5 канал», «Прямий», «Еспресо», «24 канал») (31,6%). Довіра до локальних телеканалів вища за загальнодержавні – 39,7%.

Це змушує українців шукати альтернативні джерела отримання інформації, зокрема в онлайн-просторі. Така ситуація може призводити до того, що українці частіше стикатимуться з фейковою, неправдивою, а подекуди і пропагандиською інформацією, яка в умовах війни широко розповсюджується в мережі задля дестабілізації ситуації в країні, нагнітання емоційного стресу, просування ворожих наративів тощо. Задля вирішення цих проблем можливими альтернативами може стати: змінення формату Телемарафону, до якого зростає скептичне ставлення населення; більш активне (глибоке) проведення роз'яснювальних дій щодо можливостей отримання неправдивої інформації в мережі; підвищення медіаграмотності населення.

Горошко Олена[I],
Email: olena.goroshko1965@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8592-1022

Журавель Андрій[II]
Email: zhuravthyk@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0009-0003-3509-3681

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування. Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 30 травня 2025 року (Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. – 346 с.

http://doi.org/10.5281/zenodo.19512756

Е-стійкість у воєнний час: український контекст

Українські дослідники Ольга Резнікова та Олександр Корнієвський зазначають, що «Стійкість українського суспільства в умовах війни стала несподіванкою для багатьох іноземних політиків та експертів, які мали достатньо інформації для її оцінки та аналізу. Мало хто в світі вірив, що Україна протримається більше трьох днів у протистоянні з переважаючою силою такого ворога, який до того ж володіє ядерною зброєю. Однак з перших днів війни населення України швидко адаптувалося до життя в складних умовах війни, а ті громадяни, які були змушені покинути свою країну, змогли поступово пристосуватися до життя в інших країнах, що надали їм тимчасовий захист. Загалом в умовах війни українське суспільство демонструє згуртованість і єдність, готовність реагувати на будь-які кризи та виклики, спричинені російською агресією, та надавати підтримку державі в питаннях національної безпеки» (Reznikova & Korniievskyi, 2024, с. 113).

Одним з найважливіших складових стійкості у військовий час є *цифрова або е-стійкість*. Вона означає здатність цифрових та електронних систем, особливо тих, що підтримують управління, комунікацію, інфраструктуру та послуги, протистояти, адаптуватися та відновлюватися після збою, спричиненого збройним конфліктом. Її ключові аспекти охоплюють:

- Кібербезпеку;
- Безперебійність комунікацій;
- Цифрові державні послуги;
- Цілісність інфраструктури (Ingram, & Vora, 2024; Kurnyshova & Makarychev, 2023; Ukraine's wartime recovery and the role of civil society, 2024; Mamediieva, & Moynihan, 2023).

Ці чинники дедалі частіше вважаються невід'ємними елементами національної безпеки, особливо в умовах гібридної війни. Оскільки сучасні війни все частіше націлені на кібер-інфраструктуру, розуміння ключових

[I] Докторка соціологічних наук, професорка, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут».
[II] Магістр по спеціальності «Публічне управління», Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут».

тенденцій у сфері е-стійкості стало надзвичайно важливим. Нижче наведено основні тенденції, що спостерігаються у цій сфері:

1. Зростання мілітаризації кіберпростору, а саме: нації-держави зараз розглядають кібероперації як складову воєнної стратегії. У війні Росії проти України, зокрема, спостерігається застосування кібератак на енергетичні, комунікаційні і державні системи. Подібні дії засвідчили, що цифрова інфраструктура потребує не лише захисту, а й активної протидії.

2. Децентралізація та надмірність критичних систем, коли уряди та організації переходять на децентралізовані системи, щоб мінімізувати єдині точки відмови. Перехід до децентралізованих архітектур мінімізує ризики збоїв. В Україні це проявляється у впровадженні платформ на кшталт «Дія», які можуть продовжувати функціонувати навіть в умовах фізичного руйнування центрів обробки даних.

3. Міграція до хмари та використання міжнародної інфраструктури, тобто міграція даних і послуг на хмарні платформи, які часто розміщуються в політично нейтральних або союзних країнах, що надає захист національних даних від фізичного знищення або захоплення під час вторгнення. Збереження державних даних поза межами фізичної досяжності противника стало одним із ключових рішень у перші тижні повномасштабного вторгнення. Хмарні сервіси Microsoft і Amazon Web Services забезпечили як стійкість, так і масштабованість державних систем.

4. Співпраця між державним і приватним секторами, між урядами та технологічними компаніями для підвищення електронної стійкості. Тепер технологічні компанії відіграють квазіоборонну роль, забезпечуючи кібербезпеку, хмарний хостинг та реагування на інциденти під час війни. Залучення компаній Starlink, Microsoft та інших дозволило оперативно реагувати на збої зв'язку і кіберзагрози. У таких умовах приватні гравці виконують функцію елементів критичної інфраструктури.

5. Технології цифрових двійників та моделювання, коли ці технології використовується для імітаційного моделювання цифрової інфраструктури під час атаки та оптимізації резервних рішень, що допомагає уряду та державним службам проводити стрес-тестування своїх цифрових систем у військових сценаріях. Наприклад, НАТО та країни-союзники використовують моделі цифрових двійників для моделювання впливу кібервійни на національну інфраструктуру.

6. Громадянська кібербезпека та цифрова грамотність, коли цивільне населення дедалі частіше виступає ціллю та учасником кіберконфліктів і дезінформації, що призводить до посилення уваги до інформування та навчання населення різноманітним цифровим та медійним навичкам та досягнення певного рівня грамотності у цих сферах. У військовий час уряди проводять інформаційні кампанії з підвищення цифрової грамотності та впроваджують безпечні засоби комунікації для захисту цифрового сліду цивільного населення. Водночас поширюються безпечні месенджери, такі як Signal, платформи для повідомлень громадян та засоби боротьби з дезінформацією та фейками.

7. Правові та нормативні зміни, коли міжнародне право починає визнавати кіберінфраструктуру об'єктом захисту відповідно до законів про збройні конфлікти: розробляються закони та юридичні рамки для відповідальності та класифікації військових злочинів, пов'язаних з кібератаками на цивільну інфраструктуру. Наприклад, використання *Талліннського посібника* забезпечує правове підґрунтя для розробки та впровадження кібероперацій у збройних конфліктах.

8. Виявлення загроз та реагування на них за допомогою штучного інтелекту, коли спостерігається інтенсивне застосування штучного інтелекту та машинного навчання для виявлення загроз у реальному часі, прогнозування кібератак та автоматизованої оборони, що скорочує час реагування та підвищує рівень адаптивності технологій на високодинамічних цифрових полях бою, а саме системи штучного інтелекту моніторять мережевий трафік та самостійно реагують на атаки, скорочуючи час реагування людини.

9. Військово-цивільні цифрові інтерфейси. З початком війни зросла потреба у взаємодії між військовими, держслужбовцями та цивільним населенням. З'явились спеціалізовані цифрові рішення – від сервісів тривог («єТривога») до чат-ботів, через які громадяни повідомляли про пересування ворожої техніки. Приклад: чат-бот «єВорог», що став інструментом передачі даних від цивільних до СБУ, був згенерований в перший тиждень після початку вторгнення. Згодом ці можливості були інтегровані й в національний додаток «Дія» та локальні додатки (наприклад «Київ цифровий»).

10. Цифрові механізми гуманітарної підтримки. Масовий характер переміщень населення й пошкодження інфраструктури вимагали швидких рішень для підтримки громадян. Україна першою в Європі запустила програми цифрових виплат «є-Підтримка» та «є-Відновлення» постраждалим через «Дію». Це дозволило зменшити бюрократичне навантаження та охопити мільйони людей протягом лічених днів. Такий вигляд має зведена таблиця (див. табл. 1).

Е-стійкість України у воєнний час стала ключовим чинником збереження функціонування держави, підтримки громадян та забезпечення національної безпеки (Kudlenko, 2023). В умовах повномасштабної війни Україна продемонструвала здатність адаптуватися до нових викликів, використовуючи цифрові технології, мобілізацію громадянського суспільства та інституційну гнучкість.

Основні висновки щодо е-стійкості України у воєнний час торкнулися таких речей:

1. Цифрова трансформація та інфраструктурна стійкість

Україна успішно впровадила цифрові сервіси, такі як застосунок «Дія», що забезпечили громадянам доступ до державних послуг навіть під час активних бойових дій. Це сприяло збереженню довіри до державних інституцій та підтримці соціальної стабільності.

2. Громадянське суспільство та волонтерський рух

Активна участь громадян у волонтерських ініціативах, інформаційній

боротьбі та підтримці Збройних Сил України стала важливим елементом е-стійкості. Це свідчить про високий рівень соціальної згуртованості та готовність суспільства до самоорганізації в кризових умовах.

3. Інституційна адаптація та міжнародна підтримка

Державні інституції України продемонстрували здатність швидко адаптуватися до нових умов, зокрема через гармонізацію законодавства з європейськими стандартами та впровадження нових нормативно-правових актів. Міжнародна підтримка, включаючи технічну допомогу та обмін досвідом, відіграла важливу роль у зміцненні е-стійкості країни.

4. Інтеграція цифрових інструментів у взаємодію з населенням

Створення спеціалізованих платформ для сповіщення про небезпеки (наприклад, «єТривога») та мобільних рішень для інформування сил оборони (зокрема, чат-бот «єВорог») продемонстрували новий рівень військово-цивільної цифрової взаємодії. Це дозволило ефективно використовувати потенціал громадян у сфері інформаційної безпеки.

5. Оцифрування гуманітарних процесів і механізмів допомоги

В умовах масового переміщення населення та пошкоджень інфраструктури, Україна реалізувала низку швидкодіючих цифрових програм, як-от «єВідновлення» чи картки ВПО. Вони забезпечили оперативну підтримку постраждалим із мінімальним адміністративним навантаженням.

Таблиця 1. Схематизація Е-стійкості у Дії

№	Тренд	Мета	Ключовий приклад
1.	Кібермілітаризація	Розвиток наступальних та оборонних можливостей	Кібервійна між Росією та Україною
2.	Децентралізація та резервування	Безперебійність роботи	Мережі Mesh, системи резервного копіювання
3.	Перехід до хмарних технологій	Захист даних	Перехід України до хмарних технологій
4.	Співпраця між державним та приватним секторами	Спільна інфраструктура стійкості	Starlink, Microsoft, AWS
5.	Моделювання та цифрові двійники	Стрес-тестування інфраструктури	Навчання НАТО
6.	Громадянська кібербезпека	Захист цифрової присутності цивільного населення	Безпечні додатки, навчання
7.	Правові норми	Міжнародна відповідальність	Талліннський посібник
8.	Захист на основі штучного інтелекту	Зменшення кіберзагроз у реальному часі	Автономний моніторинг мережі
9.	Військово-цивільна інтеграція	Збір інформації та взаємодія	Чат-бот «єВорог», додаток «єТривога», «Київ цифровий»
10.	Гуманітарна цифрова система	Швидка допомога населенню	«єПідтримка», «єВідновлення», цифрові картки ВПО

ЛІТЕРАТУРА

1. Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України. (2023). *Стійко і надійно працювати, захищаючи інтереси України*. Retrieved from https://saee.gov.ua/news/stiiko-i-nadiino-praciuvati-zaxishhaiuci-interesi-ukrayini-persocergova-misiia-derzavnogo-aparatu-u-vojennii-period

2. Міністерство цифрової трансформації України. (2022). Запущено чат-бот «єВорог» для допомоги ЗСУ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://thedigital.gov.ua/news/dopomozhi-zsu-znishchiti-okupanta-mintsifra-zapuskae-chatbot-evorog. Дата звернення: 27.05.2025.

3. Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. (2023). Програма «єВідновлення»: компенсації за пошкоджене житло. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://erecovery.diia.gov.ua/ . Дата звернення: 27.05.2025.

4. Національна платформа стійкості та згуртованості. (2023). *Стандарти стійкості сьогодні формуються в Україні*. Retrieved from https://national-platform.org/standarty-stijkosti-sogodni-formuyutsya-v-ukrayini-pidsumky-publichnoyi-dyskusiyi/

5. Ingram, G., Vora, P. (2024). *Ukraine: Digital resilience in a time of war*. Brookings Institution. Retrieved from https://www.brookings.edu/articles/ukraine-digital-resilience-in-a-time-of-war/Brookings

6. Kudlenko, A. (2023). Roots of Ukrainian resilience and the agency of Ukrainian society before and after Russia's full-scale invasion. Contemporary Security Policy, 44(4), 513–529. https://doi.org/10.1080/13523260.2023.2258620

7. Kurnyshova, I., Makarychev, A. (2023). Ukraine at War: Resilience and Normative Agency. *Central European Journal of International and Security Studies*. Retrieved from https://www.cejiss.org/ukraine-at-war-resilience-and-normative-agencycejiss.org+1ResearchGate+1

8. Mamediieva, G., Moynihan, D. (2023). Digital resilience in wartime: The case of Ukraine. Public Administration Review, 83(6), 1512-1516. https://doi.org/10.1111/puar.13742

9. Reznikova, O., Korniievskyi, O., (2024). Resilience of the Ukrainian society in wartime: components and influencing factors. Eastern Journal of European Studies, 15(1), 113-133. DOI: 10.47743/ejes-2024-0105.

10. *Ukraine's wartime recovery and the role of civil society*. (2024). Chatham House. Retrieved from https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/2024-06/2024-06-05-ukraine-wartime-recovery-role-civil-society-lutsevych.pdf

Єременко Олександр[1]
Email: yeremenko_o@knu.ua
ORCID: https://orcid.org/0009-0007-4753-5845

http://doi.org/10.5281/zenodo.19512766

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування. Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 30 травня 2025 року (Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. – 346 с.

Ветеран у політиці пам'яті: героїзація та меморіальні практики

Героїчна боротьба за збереження української державності в умовах нинішньої війни є однією з найвизначніших сторінок нашої історії. Події цієї війни, що поєднують у собі як трагізм, так і героїзм, стають невід'ємною частиною процесу формування нової української національної ідентичності. Ключовою проблемою, з якою зіткнулися державні інституції, стала необхідність оновлення ціннісного каркасу суспільства та прийняття практичних заходів, спрямованих на реконструкцію ідентичності через політику пам'яті. Адже серед першочергових обов'язків держави знаходиться гідне вшанування ветеранів, пам'ять про кожного загиблого захисника і підтримка їхніх родин. Ключовим образом оновленої ідентичності стає постать переможця — як воїна, так і свідомого, соціально-активного громадянина, який героїчно бореться за свою свободу та право на самовизначення. Метою статті є розібратися, що ж саме має лежати в основі політики пам'яті, яка підтримує реалізацію даного проєкту побудови ідентичності, та з якими проблемами стикається держава на цьому шляху.

Ключовим напрямом загальнонаціональної культурної політики є процес документування подій цієї війни. Його ціллю є збереження історичної правди про події, які надалі будуть об'єктом гострих суспільних дискусій. Вагомим кроком у збереженні пам'яті про війну став початок роботи над Державною стратегією меморіалізації російсько-української війни. Вона передбачає створення партнерської моделі, що об'єднує зусилля фахівців, представників бізнесу та громадянського суспільства для розробки та втілення політики меморіалізації. З метою вшанування загиблих захисників і захисниць України була заснована Державна установа «Національне військове меморіальне кладовище», яка через 3 роки так і не розпочала свою діяльність. Її місією мало стати створення меморіального комплексу, який займатиметься історичними дослідженнями, збереженням пам'яті, проведенням патріотичних заходів і освітніх проєктів.

З поглибленням процесів децентралізації, територіальні громади по всій Україні зіткнулися з викликом організації заходів меморіалізації війни з урахуванням локальної специфіки. Адже кожен регіон має свій унікальний досвід війни, але майже відсутню традицію вироблення та реалізації автономної від центру політики пам'яті. Відтак ключовими акторами в цьому процесі стали місцеві жителі, ініціативні групи, установи і окремі громадяни,

[1] Аспірант, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

чиїми зусиллями були масово встановлені пам'ятні знаки, меморіальні дошки, облаштовано місця поховань та меморіальних просторів. Для підтримки цього процесу Український інститут нацпам'яті у колаборації з Національним меморіальним комплексом Героїв Небесної Сотні розробили методичні рекомендації, які мають стати орієнтиром для органів самоврядування та локальних громад у питаннях вшанування пам'яті. Проте проблемою є те, що наразі відсутній єдиний реєстр, який би систематизував інформацію про поховання захисників і захисниць, встановлені пам'ятники, меморіальні дошки тощо.

Формування наративів про війну — це складний і відповідальний процес. І в цьому контексті ветеранська політика, розуміючи її широко як комплексну систему інтеграції у суспільство великої кількості учасників бойових дій і їхніх родин, набуває ключового значення для забезпечення довготривалої національної безпеки. Адже осмислення історичних подій через особистий досвід різних соціальних груп часто породжує суперечливі його інтерпретації. Ворог уже намагається використати ці розбіжності для дестабілізації єдності українського суспільства, приділяючи особливу увагу маніпулятивним зусиллям зі створення конфлікту у взаєминах між ветеранами та тими громадянами, які не брали участі у бойових діях.

При цьому варто враховувати, що ветерани й цивільні можуть по-різному оцінювати характер цих взаємин. Так, опитування групи Рейтинг від березня 2024 р. з приводу рівня довіри суспільства до українських військових показують надзвичайно високі результати: 94% українців висловили довіру Збройним силам України (Група «Рейтинг», 2024, с. 7). Ці показники ідентичні результатам опитування, проведеного тою ж групою Рейтинг у грудні 2023 року: тоді 95% респондентів довіряли військовим, 93% — ветеранам нинішньої війни, 95% — ветеранам АТО/ООС 2014–2021 років (Група «Рейтинг», 2023, с. 12). Подібні результати підтверджують і інші соціологічні дослідження, незалежно від віку чи регіону проживання опитаних. Але попри високий рівень довіри суспільства до військових, самі ветерани не завжди відчувають відповідну повагу. Згідно з опитуванням Українського ветеранського фонду, проведеним у 2024 році, лише 32,9 % ветеранів зазначили, що відчувають повагу з боку суспільства, тоді як 58,4 % заявили про її відсутність (повну або часткову) (Український ветеранський фонд, 2024, с. 23). Цей показник суттєво зріс у порівнянні з попередніми роками. Зросла також кількість ветеранів, які вважають, що держава не забезпечує належної підтримки їм та їхнім родинам.

Відтак перед українською державою постала потреба у формуванні уніфікованої та системної концепції вшанування, формування та утвердження образу українського воїна. Така концепція мала в першу чергу стати основою консолідації української політичної нації та чинником посилення обороноздатності держави. Її завдання — не лише зберегти пам'ять про події війни, а й закріпити гідний статус українських захисників у публічному просторі та культурній свідомості. Ця політика має відображати глибокі ціннісні зміни в українському суспільстві: вдячність і повагу до

самопожертви, визнання бойового героїзму, розуміння ціни незалежності та історичної спадкоємності боротьби за державність.

Ключові заходи з реалізації політики пам'яті, на які державі необхідно звернути увагу:

1. створення Пантеону Героїв і Національного військового кладовища;
2. заснування Національного меморіального музею війни;
3. формування національного канону інтерпретації війни;
4. культурне осмислення бойового досвіду та його представлення світові;
5. написання офіційної історії війни.

Водночас згадані заходи мають будувати на принципах, спрямованих на формування гідного ставлення до захисників і закріплення цього в суспільній свідомості та символічному просторі України. Так, політика пам'яті має ґрунтуватися на визнанні вагомого внеску сучасних героїв у захист та розбудову Української держави, з особливим наголосом на актуалізації подвигів нинішніх захисників і захисниць. Їхні історії повинні стати засобом виховання молоді у дусі патріотизму, формування моральних орієнтирів та розвитку відповідальності, з чітким посилом, що героєм може стати кожен. Водночас важливим напрямом є збереження і розвиток культурної спадщини, пов'язаної з героями, що включає підтримку музеїв, організацію екскурсій і тематичних маршрутів. Герої мають перетворитися на об'єднуючий символ української нації, тому варто забезпечити як належну підтримку їхньої адаптації до мирного життя, так і створити можливості для продовження служби — відповідно до їхнього особистого вибору.

Особливо варто звернути увагу на підвищену емоційність сприйняття проблеми пам'яті у воєнний час, адже вона несе ризик надмірного спрощення і формування суперечливих або навіть конфліктних наративів. Щоб уникнути цього, державі необхідно на всіх рівнях підтримувати культуру толерантності, взаємної поваги, довіри та емпатії — завдання складне, але критично важливе для зцілення суспільства. Ключовими цінностями, покликаними сприяти діалогу та формуванню спільного бачення майбутнього, мають стати інклюзивність, публічність та широка суспільна залученість до обговорення критичних питань.

Проте головним ризиком невиваженої політики пам'яті, на нашу думку, є сприйняття війни як прийнятного чи навіть природного явища у взаєминах між державами. Надмірне звеличення війни несе небезпеку, прикладом чого є глибока трансформація російського суспільства, де мілітаризація свідомості сприяла поширенню реваншистського наративу «можем повторить», що контрастує із загальноєвропейським підходом «ніколи знову». Відтак найбільшим викликом для української меморіальної політики є збереження рівноваги між підтримкою обороноздатності та усвідомленням того, що війна – це завжди трагедія і виняткова ситуація.

Відповідаючи на питання, поставлене на початку статті, зауважимо, що основою політики пам'яті має стати суспільна згода щодо осмислення війни на базі універсальних принципів та загальнолюдських цінностей – життя, справедливості, відповідальності перед майбутніми поколіннями, права на

свободу, самовираження, гідності кожної людини, поваги до різноманіття, а також розуміння загроз цим цінностям і необхідності їхнього захисту. Оскільки ризики для національної безпеки України залишатимуться високими і після завершення бойових дій, політика ідентичності має не тільки осмислювати минуле, а й формувати бачення майбутнього. Це бачення має включати підтримання високого рівня громадянської мобілізації на захист країни. Важливу роль у цьому процесі відіграватимуть ветерани – носії новітніх цінностей української нації, які здатні сприяти поширенню патріотичних ідей, підвищенню обізнаності про загрози з боку Росії, а також зменшенню страху цивільних перед військовою службою. Особливо перспективним є використання досвіду ветеранів у підготовці військовослужбовців і в системі військово-патріотичного виховання. Ефективність цього напрямку залежить, зокрема, від рівня освіти самих ветеранів, їх психологічної врівноваженості та ступеня інтеграції в суспільство — чинників, які загалом визначають успішність ветеранської політики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Група «Рейтинг». (2025, 30 травня). *Рейтинг Моніторинг, 27-ма хвиля: Образ ветеранів в українському суспільстві (березень 2024 року)*. https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dvadcyat_some_zagalnonacionalne_opituvanny_obraz_veteraniv_v_ukrainskomu_suspilstvi2-5_bereznya_2024.html

2. Група «Рейтинг». (2025, 31 травня). *XX загальнонаціональне опитування «Образ ветеранів в українському суспільстві» (січень 2023 року)*. https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dvadcyate_zagalnonac_onalne_opituvanny_ukra_na_p_d_chas_v_yni_obraz_veteran_v_v_ukra_nskomu_susp_lst.html

3. Український ветеранський фонд. (2025, 31 травня). *Потреби ветеранів: Результати VI опитування. Вересень – жовтень 2024 р.* https://veteranfund.com.ua/analitics/analiz-potreb-ta-problem-veteraniv-ta-veteranok-za-2024-rik/

Костенко Наталія[1]
Email: natalia.kostenko@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4689-8886

http://doi.org/10.5281/zenodo.19512789

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування. Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 30 травня 2025 року (Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. – 346 с.

Сучасні культурні порядки: про дух цифрового капіталізму та етику рішення

Культурна еволюція не така поспішна, як це часом нам представляється, принаймні, сучасні культурні порядки цілком укладаються в концептуалізації минулого століття, як у найбільш, на наш погляд, виразних версіях соціології конфліктів (Георг Зіммель і «трагедія культури») так і соціології компромісів (Мішель де Серто і «винахід повсякденності»). Безперечно, залишається затребуваною і традиція дискурсу про дух капіталізму, що розгорнута в іншій перспективі та відкрилася Вернером Зомбартом і Максом Вебером, а майже через сотню років кваліфіковано переглянута Люком Болтанськи та Евою К'япелло (Boltanski, Chiapello, 2007). Сьогодні ж вона уточнюється як пошук духовних основ «цифрового капіталізму» в практичному просторі дії «етики рішення», *солюшіонізму*, що очевидно впливає на культурні порядки у глобальному світі, включаючи й Україну, яка перебуває в емерджентному стані внаслідок масштабної російської агресії.

Зрозуміло, це далеко не головний і тим більше не єдиний аспект, який привертає увагу дослідників повсюдних цифрових перетворень. У той же час, культурні основи цифрового капіталізму, що надихають його ідеї, мотиви, виправдання та переконання розробників цифрових технологій, все ще залишаються без належної артикуляції в соціологічних підходах. (Nachtvey, Seild, 2024).

Суть або амбіція солюшіонізму полягає в тому, що будь-яку соціальну проблему можна вирішити за допомогою технологій, точніше, «правильного використання правильних технологій» (Turner 2006: 244), а сама можливість вигідного рішення набуває статусу значущості та цінності. Актуальний приклад – безпрецедентний розвиток безпілотних військових систем, що контролюються електронними засобами та зберігають життя військовим. Чи популярність серед українців електронної системи «Дія» із розширеним переліком послуг. Не кажучи вже про можливі політичні та дипломатичні рішення в очікуванні переговорів щодо припинення російсько-української війни.

Концепція «духу капіталізму», мабуть, одна з найбільш виразних і неоднозначних у соціології, обговорення якої, то згасаючи, то відновлюючись, триває з початку XX століття, обґрунтовуючи переважання в економічному укладі, що зміцнюється, установок мотивованого агента, буржуа, що

[1] Докторка соціологічних наук, професорка, завідувачка відділом соціології культури та масової комунікації, Інститут соціології НАН України.

поєднують прагнення до прибутку з економічною раціональністю. Вебер пов'язує таке прагнення з етикою раннього протестантизму, з приводу чого і сьогодні ведеться полеміка. Однак сучасний капіталізм, словами Вебера, більше не потребує освячення своїм духом, але «виховує і відбирає за допомогою процесу економічного виживання найбільш пристосованих» (Weber, 2007, p.20)

Підключаючись до дискурсу щодо «духу капіталізму», тих нормативних і моральних переконань, які не тільки легітимізують капіталізм, а й збуджують до нього схильність, Олівер Нагтвей, Тімо Сайдл досліджують ідеї та ідеології цифрового капіталізму, і узгоджену з ним етику рішення, солюшіонізм, який означає впевненість у тому, що використання цифрових технологій креативними підприємцями – це найкращий шлях для вирішення соціальних проблем, оскільки для кожної соціальної проблеми існує техногенне рішення за наявності адекватно прорахованих алгоритмів (Morozov, 2013, p. 5). Прихильники рішення не відчувають дисонанс, поєднуючи прагнення заробляти гроші з бажанням робити світ кращим; насправді, найбільші світові проблеми – це також найбільші світові можливості для бізнесу. Тобто, подібно до ранніх протестантів, для яких економічний успіх був знаком обраності, прихильники рішення переконані, що здійснене ними добро, філантропічні пориви обертаються успіхом, а успіх неодмінно приносить добро. Не обов'язково приймати на віру правдивість їхніх декларацій щодо того, ніби принципи вищі за прибуток. «Але сповідувані – і, як ми вважаємо, їх часто щиро дотримуються – переконання все ще мають значення, якщо вони впливають на те, як працівники, політики та громадськість сприймають цифрові еліти і як ці еліти приймають рішення в умовах невизначеності» (Nachtwey, Seidl, 2024, p. 93).

Емпіричну верифікацію ідеї солюшіонізму як нового порядку цінностей, що характеризує, хоч і не виключно – дух цифрового капіталізму, тобто переконання, які легітимізують, мотивують та спрямовують дії сучасних цифрових еліт, автори набувають завдяки детально розробленому способу «ідентифікації та відстеження нормативних думок», тобто якісному та кількісному аналізу трьох корпусів відповідних текстів – 1) публічних виступів та інтерв'ю представників цифрової еліти, 2) статей у Wired Magazine 1994-2018 років, щомісячному «домашньому» журналі Кремнієвої долини, що охоплює ширшу цифрову аудиторію 3) статей у Harvard Business Review 1980-2018 років – авторитетному щомісячному журналі Гарвардської школи бізнесу.

Результати свідчать, що серед порядку цінностей, смислових категорій, які відстежувалися в інтерв'ю та заявах цифрової еліти, центральне місце посідає ідея технологічного вирішення важливих проблем людства, чому належить чверть нормативних посилань цифрових лідерів. Майже настільки ж значні посилання на ринок (майже п'ята частина) та ефективне виробництво, тоді як згадки, наприклад, про екологічні проблеми вкрай невиразні, що й зрозуміло, оскільки вони розглядаються аж ніяк не в контексті вдосконалення екологічної політики та поширення екологічних

цінностей, а скоріше як технічні недоробки, що підлягають усуненню. Подібні установки цифрових еліт підтверджуються і результатами низки опитувань технологічних підприємців, які мають досить прогресивні культурні погляди, але рішуче виступають проти урядового регулювання роботи цифрових компаній та державних послуг. Чого, наприклад, не скажеш щодо функціонування відомої української цифрової системи «Дія», хоча цілком зрозуміло, що в умовах війни контролюючі дії держави є небезпідставними.

Крім того, аналіз показав, що менталітет цифрових еліт відрізняється від інших специфічними меритократичними установками, дотриманням особливої місії, пророчим духом в об'єднанні глобальної спільності, як, скажімо, це постійно декларував Facebook та його творець, що ще раз підтверджує ключову роль солюшіонізму у маніфестації своїх цінностей та амбіцій цифровою елітою та сприяє більшому розумінню впливу «цифрового капіталізму» на економіку та політику.

Установки ширшого цифрового середовища, рупором якого часто називають журнал Wired, багато в чому узгоджуються з цінностями цифрових лідерів частими посиланнями на автентичність, гнучкість, натхнення політикою вільного ринку, але також і на політику солюшіонізму, особливо після фінансових криз, претендуючи на те, щоб бути середнім класом «заможних і морально гідних», поділяти відданість принципам своїх компаній, хоч і критикуючи спрощені форми солюшіонізму. Так трапилося і з надіями на Інтернет, який наприкінці минулого століття обіцяв рішуче залишити в минулому фордизм, глобалізувати суспільство через вільну комунікацію і децентралізацію контролю, сприяючи гармонізації людей. Сьогодні ж, у часи інтенсивної динаміки платформ, big data та штучного інтелекту в новітньому дусі цифрового капіталізму зміцнюється акцент на здатність та владу великих технологічних платформ масштабно реагувати на соціальні виклики.

Наскільки ж ідеї солюшіонізму проникли в загальний дискурс щодо факторів та шляхів підвищення ефективності бізнесу, вказує аналіз текстів у Harvard Business Review, визнаному просторі «капіталістичної саморефлексії» та обговорення проблем менеджменту. Тут увага центрується на цінностях індустріальної та ринкової політики, і на відміну від Wired, у 1990-х роках більш значною стає політика проектів, як, власне, характеризували дух нового капіталізму Болтанськи та К'япелло, тоді як громадянська політика потрапляє у фокус дедалі менше, а посилання на солюшіоністський порядок цінностей займають маргінальну позицію (Nachtwey, Seidl, 2024,p. 104).

Передбачається, що ідеї солюшіоністів можуть активніше проникати у масові дискусії щодо менеджменту, посилюючи тему корпоративної соціальної відповідальності, взаємовигідності цілей бізнесу та соціального благополуччя, розробки для цього ефективних рішень, інвестування у своїх працівників, у захист довкілля. Цифрові компанії стимулюють поширення думок, що робота в інтересах розвитку технологій неминуче веде до економічного зростання, дозволяє людям позбавлятися проблем та

залежностей, які і були породжені цифровізацією, декларуючи радикальні ідеї порушувати узаконений порядок, як того вимагають технологічні інновації. Дух цифрового капіталізму з натхненням виправдовує технооптимізм, просуваючи солюшіонізм як прийнятний «стандартний» варіант для вирішення всіх наших екзистенційних проблем – від нерівності, самотності до зміни клімату (Morozov, 2013).

ЛІТЕРАТУРА

1. Boltanski, L. & Chiapello, E. (2007) *The New Spirit of Capitalism*. London: Verso.
2. Morozov, E. (2013) *To Save Everything, Click Here: Technology, Solutionism and the Urge to Fix Problems That Don't Exist*. New York, NY: Public Affairs.
4. Nachtvey, O., Seild, T. (2024) The Solutionist Ethic and the Spirit of Digital Capitalism. *Theory, Culture & Society*, 41(2), 91–112.
1. sagepub.com/journals-permissions DOI: 10.1177/02632764231196829
5. Turner, F. (2006) *From Counterculture to Cyberculture: Stewart Brand, the Whole Earth Network, and the Rise of Digital Utopianism*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
2. 5. Weber, M. (2007) *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, trans. by Talcott Parsons, with an intro by Anthony Giddens. London: Routledge.

Кудінов Ігор[1]
Email: ikudinov@cisr.org.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7785-1637

http://doi.org/10.5281/zenodo.19512814

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування. Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 30 травня 2025 року (Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. – 346 с.

Аналіз соціокультурних наративів засобами інноваційних аналітико-статистичних технологій

Актуальність проблеми аналітичного проникнення в структури соціокультурного наративу обумовлена необхідністю переосмислення механізмів смислотворення в епоху цифрової трансформації суспільства. У цьому контексті наратив виступає не лише як одиниця текстової репрезентації досвіду, а як базисний інструмент культурної онтології, що кристалізує зміст людського буття в символічній формі. Водночас сучасні інструменти аналізу наративів потребують переходу від якісного опису до кількісного осягнення смислових структур, що зумовлює потребу у застосуванні інноваційних аналітико-статистичних технологій.

У постнекласичній епістемі, де істина набуває діалогічної та дискурсивної природи, наратив розглядається як форма комунікативної дії, що конституює соціальну реальність через інтерсуб'єктивні інтерпретації. Саме через наративи індивіди формують «Я-тексти» – семіотичні моделі самопроектування, які втілюють досвід ідентичності в культурній парадигмі. У цьому сенсі наратив є і процесом, і результатом семіотичної взаємодії людини з середовищем, а тому його аналітика вимагає комплексного методологічного інструментарію.

Визначення інноваційних аналітико-статистичних технологій у праці Ю. Яцини зводиться до сукупності передових методів аналізу даних, що базуються на алгоритмах машинного навчання, нейронних мережах, обробці природної мови та аналізі графів. Їх суть полягає у здатності виявляти складні залежності та закономірності у великих масивах текстових або структурованих даних, що дозволяє здійснювати вивірене моделювання соціокультурних процесів (Яцина, с. 92).

Такі технології надають змогу перейти від інтерпретації наративу як семантичної структури до його реконструкції як багаторівневої когнітивної системи, що містить елементи мотивацій, афектів, динамік самоздійснення. Вони дозволяють не лише ідентифікувати патерни сюжетотворення, а й відстежувати трансформації наративних репрезентацій у динаміці суспільного часу.

У герменевтичній парадигмі соціокультурний наратив виступає не як фіксована структура, а як динамічна система взаємодії знаків, смислів та інтерпретацій, що кристалізується у формі текстів культури. В цьому

[1] Кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри соціології, Запорізький національний університет.

контексті, на думку С. Гуцол, процес наративізації є механізмом трансформації зовнішнього досвіду у внутрішній смисловий простір, уможливлюючи формування проєктної ідентичності суб'єкта (Гуцол).

Питання вимірювання таких процесів виходить за межі традиційної соціогуманітарної методології. Інноваційні аналітико-статистичні технології уможливлюють розробку нової епістемології, яка синтезує гуманітарну інтерпретацію з обчислювальними моделями. Тут доречно згадати концепт технології як інструментального проєкту зниження невизначеності Е. Роджерса, де технологія постає як обґрунтований алгоритм досягнення цілей через структурування причинно-наслідкових зв'язків (Роджерс, с. 14).

Таке структурування наративного змісту можливе лише за умови трансформації самого наративу у формалізовану сутність, яку можна піддати кластерному, факторному або семантичному аналізу. Застосування методів обробки природної мови (NLP), зокрема векторних репрезентацій слів, дозволяє виводити з наративу смислові ядра – лейтмотиви, символи, конфлікти, архетипи.

Таким чином, ми набуваємо здатності не лише виявляти структурні компоненти наративів (наприклад, конфліктно-сюжетні вузли), а й реконструювати процеси формування колективної ідентичності, соціальних уявлень, образів майбутнього. Це відкриває шлях до побудови аналітичних моделей масових смислів, актуальних у певних соціокультурних контекстах.

У цьому ж напрямку ефективним виявляється використання алгоритмів тематичного моделювання (наприклад, LDA), що дозволяє ідентифікувати латентні теми, що формують наративне поле. Latent Dirichlet Allocation (LDA) – це ймовірнісна генеративна модель, яка дозволяє виявляти приховані тематичні структури в колекціях текстів. Основна ідея LDA полягає в тому, що кожен документ у корпусі розглядається як випадкова суміш латентних тем, а кожна тема – як розподіл ймовірностей слів. LDA дає змогу подолати обмеження класичних методів завдяки побудові повноцінної ієрархічної байєсівської моделі, що враховує як варіативність тематичних домішок у документах, так і багатозначність лексем. Формально модель передбачає, що для кожного документа спочатку вибирається розподіл тем із багатовимірного розподілу Діріхле (Dirichlet), а потім для кожного слова в документі обирається одна з тем (згідно з цим розподілом), і далі слово генерується відповідно до розподілу слів у вибраній темі (Blei).

Таким чином, кожне слово в документі має свою латентну тему, але документ загалом характеризується певним спектром тем з різною вагою. LDA дає можливість формувати векторне представлення тексту у вигляді тематичного профілю (розподілу ймовірностей тем), що робить цю модель потужним інструментом не лише для тематичного аналізу, а й для класифікації, кластеризації та виявлення аномалій у великих текстових масивах. При накладанні цих моделей на часові ряди можливим стає відстеження еволюції культурних смислів, їх акцентів, зсувів і редукцій.

Сучасна культурна реальність – це поле множинних наративів, які перебувають у стані конкуренції, взаємодії, трансформації. Їх аналіз вимагає

від дослідника володіння не лише якісними, а й кількісними інструментами виявлення смислових конфігурацій, а також здатності до їх моделювання у проєктній логіці.

Таким чином, інноваційні аналітико-статистичні технології постають як методологічна надбудова над класичними герменевтичними і семіотичними підходами. Вони не замінюють смислову інтерпретацію, але дають змогу обґрунтувати її результат через емпіричну верифікацію та обчислювальне моделювання.

Наративи сучасності – це не лише способи репрезентації досвіду, а й інструменти формування соціального порядку. Вони акумулюють ціннісні орієнтири, задають типові моделі дії, визначають межі допустимого. Саме тому їх аналіз має не лише пізнавальну, а й нормативну функцію. Інноваційні технології уможливлюють побудову наративних карт – семіотичних моделей, що дозволяють візуалізувати взаємозв'язки між смисловими кластерами, понятійними доменами, сюжетними структурами. Це відкриває нові горизонти у вивченні колективної пам'яті, трансляції цінностей, символічного насильства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гуцол С.Ю. Наратив як провідна дискурсивна практика самопроектування особистості. *Наука і освіта*. 2016. №11. С. 36-42. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/708927/1/8.pdf

2. Роджерс Е.М. *Диффузія інновацій* / Пер. з англ. Василя Старка. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 591 с.

3. Яцина Ю. Уточнення змісту основних понять проблеми інноваційних аналітико-статистичних технологій як інструменту протидії корупції. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*. 2023. № 15(1). С. 85-95. DOI: https://doi.org/10.15421/352311

4. Blei, David M., Ng, Andrew Y., & Jordan, Michael I. Latent Dirichlet Allocation. *Journal of Machine Learning Research*, 2003, 3, 993-1022. URL: https://ai.stanford.edu/~ang/papers/jair03-lda.pdf

Мазурик Олег[I]
Email: olegmazuryk@knu.ua
ORCID: https://orcid.org/ 0000-0002-4531-7023

http://doi.org/10.5281/zenodo.19512823

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування. Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 30 травня 2025 року (Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. – 346 с.

Громадянська освіта як чинник спротиву і солідарності в умовах війни: український контекст[II]

Повномасштабна війна росії проти України радикально змінила соціальні структури, взаємодії та форми громадянської участі, поставивши нові виклики перед суспільством. У цьому контексті громадянська освіта постає не лише як педагогічна практика, а як важливий соціальний інститут, що впливає на формування громадянської ідентичності, норм взаємодії та колективної соціальної відповідальності. З соціологічної перспективи громадянська освіта відіграє ключову роль у процесах соціальної інтеграції, посилення горизонтальних зв'язків і солідарності, що є основою стійкості суспільства в умовах війни. Її значення зростає в умовах підвищеної поляризації, ризиків соціальної дезінтеграції та інформаційних впливів. Аналізуючи громадянську освіту як чинник спротиву та солідарності, можна виявити механізми суспільної консолідації, формування нових практик участі та зміцнення довіри – ключових елементів соціальної згуртованості в кризовий період. У цьому зв'язку особливої значущості набуває емпіричне дослідження впливу освітніх ініціатив на соціальні практики громадян, їхню залученість, стратегії адаптації та взаємодії в умовах війни.

Питання громадянської освіти як чинника соціальної інтеграції, демократизації та формування громадянської ідентичності активно досліджуються в соціології освіти та політичної соціології. Важливий внесок у цю тематику зробили П'єр Бурдьє (освіта як механізм відтворення соціальної структури), Джон Мейєр (теорія інституціоналізації освіти в глобальному контексті), а також дослідники громадянської активності й демократії, як-от Роберт Патнем (соціальний капітал і громадянська залученість).

В українській соціології громадянська освіта розглядається як частина ширших процесів громадянського становлення, соціальної згуртованості та політичної участі. Цим питанням у різні роки присвячували свої роботи такі дослідники, як Євген Головаха та Наталія Паніна (дослідження соціальних змін і цінностей українського суспільства), Катерина Журба (питання громадянської ідентичності), Георгій Філіпчук (національна ідентичність), Олена Пометун (громадянська освіта як чинник формування ідентичності), Ірина Бекешкіна (громадянська освіта і демократія), Ірина Прибиткова

[I] Доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри соціальних структур та соціальних відносин, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

[II] Ця публікація підготовлена в межах проєкту «Освіта для демократичного громадянства» (2024-2026) Програми співробітництва Шведського інституту в Україні.

(освітня нерівність) та багато інших, а також команди дослідників Київського міжнародного інституту соціології (КМІС), Центру Разумкова та Інституту соціології НАН України тощо.

Після 2014 року зросла увага до ролі громадянської освіти в умовах збройного конфлікту, суспільної поляризації та потреби в консолідації. Зокрема, дослідження проєктів з громадянської освіти реалізовувалися в межах ініціатив UNDP Ukraine, Council of Europe, EdCamp Ukraine, Ukrainian Center for Independent Political Research тощо. Однак системних соціологічних досліджень, які б комплексно аналізували вплив громадянської освіти на механізми спротиву, солідарності та соціальної згуртованості в умовах повномасштабної війни, наразі обмаль. Це створює потребу в подальшому теоретичному осмисленні та емпіричному вивченні цієї теми в межах сучасної української соціології.

В межах нашого дослідження за теоретичну рамку ми взяли підхід Вестхаймера і Кана щодо різних моделей громадянства: «законослухняний», «учасницький» та «перетворювальний» (Westheimer & Kahne, 2004). Для умов війни найбільш релевантною є третя модель – орієнтована на солідарність, взаємодопомогу, захист прав і гідності, критичне мислення щодо влади та дезінформації. Бієста й Лоуві (Biesta & Lawy, 2006) пропонують розглядати громадянство як «навчання в дії» – через практики участі, а не лише через уроки чи традиційні лекції про інститути. Європейська рамка компетентностей для демократичної культури (Council of Europe, 2018) конкретизує, що громадянська освіта у кризові періоди має розбудовувати не лише знання, а й ставлення (гідність, емпатія), навички (критично-цілісне мислення, медіаграмотність) та цінності (права людини, верховенство права, культурна багатоманітність).

Додамо, що важливим містком між «навчанням» і реальною участю є концепт «готовності до дії» та латентної участі (Amna & Ekman, 2014): навіть ті, хто не залучений у політику щодня, за наявності «тригерів» (загроза, несправедливість, можливість ефективного впливу) швидко мобілізуються. Громадянська освіта підвищує таку готовність, перетворюючи «стендбай-громадян» на волонтерів, захисників та організаторів громад.

Участь автора у міжнародному проєкті «Освіта для демократичного громадянства та добробуту» (EDC-WB) за фінансової підтримки альянсу EUniWell (2024-2025), а також у триваючому проєкті «Освіта для демократичного громадянства (EDC) в межах ініціативи Шведського інституту «SI Ukraine Cooperation Programme» (2024-2026), підштовхнула нас до вивчення закордонного досвіду (зокрема шведського) щодо формування та розвитку громадянської освіти. Так, шведська школа системно інтегрує «värdegrund» – ціннісну основу освіти (гідність, рівність, демократія, недискримінація) – у роботу класу / навчальної групи студентів, управління закладом освіти і взаємодію зі спільнотою, що закріплено курикулумом (Skolverket, 2022). Це реалізується через такі практики: деліберативне обговорення суспільно значущих тем (прав людини, прав меншин, етичних дилем війни й миру), де вчитель модерує рівноправний діалог і навчає

аргументації; участь учнів в ухваленні рішень (учнівське самоврядування, шкільні ради), що формує досвід відповідальності; сервіс-лернінг (служіння громаді як навчальний модуль): малі громадські проєкти, волонтерство, співпраця зі службами порятунку, місцевим самоврядуванням, НУО; антидискримінаційна та медіаграмотнісна освіта як наскрізні компоненти курикулуму тощо.

Міжнародні студії підкреслюють, що демократична шкільна культура (деліберація, реальна участь, сервіс-лернінг) ефективніша за «уроки про демократію» (Osler & Starkey, 2005; Biesta & Lawy, 2006). Для України цей досвід показує, що школа/університети можуть стати локальними хабами солідарності, волонтерства, інтеграції ВПО тощо, а громада – навчальним середовищем.

Українські дослідження та звіти аналітичних центрів у 2022–2025 рр. фіксують стрімке зростання волонтерства та взаємодопомоги, наприклад, масова участь у зборі коштів, плетінні сіток, логістиці гуманітарної допомоги, підтримці ЗСУ тощо. Відбувається перебудова довіри, що проявляється у низькій толерантності до корупції і тиску на владу щодо прозорості її діяльності. Водночас спостерігається висока довіра до армії, волонтерських ініціатив і горизонтальних мереж. Попри війну, громадяни декларують прихильність до прав і свобод, європейського вибору, участі в місцевій самоорганізації, що врешті-решт консолідує демократичні орієнтацій українців.

За даними Фонду «Демократичні ініціативи» імені І. Кучеріва, КМІС, Центру Разумкова, CEDOS (звіти 2022-24 рр.), війна стала «соціальним контрактором» – різко підвищила готовність діяти й відчуття ефективності спільних дій; водночас підсилила запит на справедливість, підзвітність і правову рівність. Для громадянської освіти це відкриває т. зв. «вікно можливостей» – цінності демократії не теоретизуються, а проживаються у практиках взаємодопомоги, що підвищує їхню стійкість.

Цілком логічно далі постає питання щодо того, як громадянська освіта перетворює солідарність на стійкий спротив, як відбувається цей процес, які механізми дії. Розглянемо основні з них. 1) Когнітивний механізм включає знання, критичне мислення та медіаграмотність. Громадянська освіта дає інструменти протидії дезінформації, розпізнавання маніпуляцій, розуміння прав/обов'язків, процедур участі (петиції, бюджети участі, консультації). Це підвищує «ефективність громадян» – віру в те, що моя дія щось змінює (Westheimer & Kahne, 2004). 2) Афективно-ціннісний механізм спирається на емпатію, гідність, недискримінацію. Педагогіка гідності та діалогу зменшує поляризацію, сприяє інклюзії ВПО/ветеранів/осіб із втратами, підтримує міжрегіональну солідарність (Council of Europe, 2018). 3) Практичний механізм, що полягає в навчанні через дію. Сервіс-лернінг і «проєкти для громади» конвертують навчальні результати у конкретну користь: шелтери, логістика допомоги, карти укриттів, адвокація прозорої закупівлі генераторів, молодіжні ІТ-рішення для волонтерських штабів (Biesta & Lawy, 2006). 4) Інституційний механізм насамперед передбачає демократичне врядування у

школі/ЗВО. Коли учні/студенти реально впливають на шкільні правила, бюджетні пріоритети чи благодійні кампанії, – формується навичка колективного ухвалення рішень і підзвітності, яка переноситься в громаду (Skolverket, 2022). 5) Соціально-мережевий механізм (горизонтальні зв'язки). Громадянська освіта, що підтримує мережування НУО, учнівського/студентського самоврядування та місцевої влади, збільшує «щільність зв'язків», полегшуючи швидку мобілізацію під час загроз (Amna & Ekman, 2014).

Що для України могло б працювати вже «тут і зараз»:

1. Наскрізна медіаграмотність і стійкість до дезінформації (критичне читання медіа, фактчекінг, емоційна саморегуляція, безпечна комунікація під час повітряних тривог/обстрілів).
2. Сервіс-лернінг воєнного часу: інтегровані модулі «урок → дія для громади» (волонтерство, допомога ВПО, мікропроєкти з відбудови), з рефлексією та оцінюванням громадянських компетентностей.
3. Деліберативні клуби/курси у школах і ЗВО: структуровані дискусії про права людини під час війни (баланс безпеки й свободи, етика цифрових повідомлень, інтеграція ветеранів).
4. Шкільне/студентське врядування «з реальним мандатом»: участь у прийнятті рішень про благодійні збори, прозорі закупівлі для укриттів/пунктів незламності, соціальний аудит шкільної доступності тощо.
5. Партнерства з НУО та місцевою владою: менторство, спільні ініціативи, стажування у громадських організаціях; підключення молоді до громадських консультацій, бюджетів участі.
6. Освіта для різноманітності та інклюзії: програми примирення/діалогу між регіонами, практики протидії упередженням, підтримка ментального здоров'я та відчуття безпеки в аудиторії.
7. Оцінювання громадянських компетентностей: рубрики/портфоліо не лише знань, але й участі, командної роботи, етичних рішень, медіаграмотності.

Очікуваними результатами від систематичної та цілеспрямованої роботи щодо формування та розвитку громадянської освіти можуть бути: зміцнення готовності до участі громадян в житті країни; зростання взаємної довіри в громадах, практик взаємодопомоги; нетерпимість до корупції; інституціалізація партнерства на рівні школа/університет – НУО – місцева влада. Надзвичайно важливими в умовах війни є формування стійкості до інформаційних атак, менша поширеність віри в дезінформаційні наративи, а також невпинний рух в бік соціальної інклюзії (зниження проявів стигматизації ВПО/ветеранів, зростання залучення їх до спільних проєктів тощо).

Висновки. Громадянська освіта в умовах війни – не «додаток» до захисту, а стратегічна складова національної стійкості. Вона перетворює солідарність із «реакції на загрозу» на тривалий соціальний ресурс – культуру участі, підзвітності й взаємної підтримки. Українські дані свідчать про безпрецедентну мобілізацію громадян; завдання освіти – закріпити ці

практики й трансформувати їх у сталу демократичну норму. Доречним є запозичення компонентів шведської «ціннісної основи» (демократичне врядування школи, деліберативні практики, сервіс-лернінг), адаптованих до контексту війни та відбудови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Amna, E., & Ekman, J. (2014). Standby citizens: Diverse faces of political passivity. European Political Science Review, 6(2), 261–281. https://doi.org/10.1017/S175577391300009X
2. Biesta, G., & Lawy, R. (2006). From teaching citizenship to learning democracy: Overcoming individualism in research, policy and practice. British Journal of Sociology of Education, 27(3), 295–309. https://doi.org/10.1080/01425690600750497
3. Council of Europe. (2018). Reference Framework of Competences for Democratic Culture (Vols. 1–3). Council of Europe Publishing. https://www.coe.int/en/web/education/competences-for-democratic-culture
4. Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation. (2023). Public engagement, trust and democratic values during wartime in Ukraine [Analytical report]. https://dif.org.ua
5. Kyiv International Institute of Sociology (KIIS). (2023). Democratic values and civic identity of Ukrainians during the war [Survey report]. https://www.kiis.com.ua
6. Razumkov Centre. (2024). Trust in institutions, social cohesion and civic participation in Ukraine during wartime [Sociological survey]. https://razumkov.org.ua
7. CEDOS. (2023). Volunteering and solidarity networks in Ukraine during the full-scale war [Research report]. https://cedos.org.ua
8. Osler, A., & Starkey, H. (2005). Changing citizenship: Democracy and inclusion in education. Open University Press.
9. Skolverket (The Swedish National Agency for Education). (2022). Curriculum for the compulsory school, preschool class and school-age educare (Lgr22). https://www.skolverket.se
10. Westheimer, J., & Kahne, J. (2004). What kind of citizen? The politics of educating for democracy. American Educational Research Journal, 41(2), 237–269. https://doi.org/10.3102/00028312041002237

Майструк Наталія[1]
Email: mnatalia@i-soc.org.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1437-9184

http://doi.org/10.5281/zenodo.19512829

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування. Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 30 травня 2025 року (Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. – 346 с.

Значення цифрових та інформаційних хабів в умовах війни в Україні

Сучасна епоха характеризується турбулентністю, численними суспільними трансформаціями в соціальній, економічній, політичній тощо сферах, що породжені глобалізацією та її новітньою стадією – транснаціоналізацією, яка докорінно змінює життєдіяльність, як суспільства, так і індивідів у просторово-часовому та інших вимірах. В цілому транснаціоналізацію можна розглядати у декількох аспектах, зокрема як транснаціоналізацію «згори» – як результат діяльності в інтересах ТНК і політичних еліт та транснаціоналізацію «знизу» – як результат діяльності людей внаслідок розвитку Інтернет-зв'язків, соціальних мереж тощо, соціальних рухів, міграції, що створюють транскордонні мережі та форми життя (Майструк, 2025). Життєдіяльність сучасного соціуму і індивіда, завдяки технологічним новаціям, відбувається у сьогоденні як у реальному, так і віртуальному просторі. Прискорене входження українського суспільства у глобальне інформаційне і комунікативне середовище, зокрема завдяки цифровим трансформаціям, випереджальному розвиткові інформаційного сектору економіки в цілому, віддзеркалилися у гібридному поєднанні глокалізованих складових функціонування сучасних суспільств, що «відірвані» від певного простору та часу. Завдяки гнучкості Інтернету та його комунікаційної здатності, соціальна взаємодія онлайн з кожним днем відіграє все більшу роль у соціальній організації. Мережі онлайн можуть побудувати свої віртуальні спільноти, відмінні від фізичних спільнот, але не менш інтенсивні та ефективні у поєднанні та мобілізації. Індивіди також будують свої мережі онлайн та офлайн на основі своїх власних інтересів, цінностей, спорідненості та проєктів.

Аналізуючи досвід побудови інформаційного суспільства у Фінляндії М. Кастельс та П. Хіманен зазначають, що більшість інновацій, культурних розваг, спрямованої активності та потужності зі створення різних благ як у окремих країнах, так і по всьому світу концентруються у великих столичних регіонах. Головні столичні регіони пов'язані між собою телекомунікаціями, Інтернетом та швидкими транспортними системами, які створюють глобальну архітектуру вузлів і мереж. На підставі результатів дослідження таких ТНК як «Castells» та «Hall», вчені зазначають, що в усіх країнах інформаційна економіка організується навколо територіально

[1] Кандидатка соціологічних наук, доцентка, наукова співробітниця відділу економічної соціології, Інститут соціології НАН України.

концентрованих вузлів інновацій, бізнес-послуг, високотехнологічного виробництва. Саме тому ці вузли в столичних регіонах пропонують найбільший вибір робіт, освітніх можливостей, та культурних розваг, що притягує робочу силу, найбільш здатну до інновацій; тому вони виступають центрами інформаційного суспільства, і найбільш імовірно, саме вони будуть збільшувати своє домінування в передбачуваному майбутньому. Але чим більше економіка стає інформаційною, тим більше населення та його активність концентруються навколо кількох головних регіональних центрів, які мають схильність поглинати раніше існуючі міські центри як ядра для нових великих регіонів, сформованих із розосереджених поселень, які розташовані вздовж транспортних ліній (Кастельс & Хіманен, 2006, с.121-122). Згідно результатам всесвітніх досліджень, виробництво Інтернет-контенту є просторово концентрованим навколо головних вузлів регіональних центрів, які є основними виробниками і споживачами інформації. Роль Інтернет-хабу (вузла-концентратора, який функціонує таким чином, що до нього можуть приєднуватися нові робочі станції), наприклад, у Фінляндії виконує Ґельсінки. Просторова концентрація споживачів Інтернету та Інтернет-індустрії в Ґельсінки та головних регіонах-метрополіях Фінляндії підтверджує зв'язок між інформаційною продукцією регіональних центрів, ІТ-продуктивністю та просторовою концентрацією населення та багатства. В цілому процес експансії столичного регіону відбувається в напрямку транспортних ліній від ядра до периферії, подібно концентричному поширенню радіохвиль (Кастельс & Хіманен, с.128).

В цілому життєдіяльність сучасного інформаційного суспільства вимагає інноваційних підходів до її організації. Такими інноваціями на початку 21 ст. стали коворкінги – місця або офіси для спільної роботи, хаби тощо. Поняття «хаб» (англ. hub) має декілька значень, зокрема у авіації, транспорті – пересадковий вузол, де можна пересісти на інший рейс; у системах безпеки – центральний пристрій, що сповіщає про тривоги; у соціальних та креативних просторах – центр діяльності, де відбувається обмін ідеями та ресурсами тощо. Наприклад, у науково-освітньому просторі хаб є мережею установ, організацій, що сприяє впровадженню нових технологій, використанню можливостей освітніх та наукових установ, зокрема ресурсної бази та наукових досягнень задля успішної інтеграції у глобальний науково-освітній простір, особливо за умов транснаціоналізації.

Що стосується України, то прискорена цифрова трансформація нашого суспільства відбулася внаслідок пандемії коронавірусу та військової агресії в Україні, які обмежили та перевели більшою мірою у віртуальний простір комунікації громадян, і врешті-решт, як зазначає Н. Костенко, онлайн-комунікація перетворилася на домінантний спосіб загального зв'язку, генеруючи гнітючий дефіцит безпосереднього спілкування. Також є сенс звернути увагу на такі «технологічні» аспекти трансформованої у наш час ідентичності, як її перебування у віртуальному просторі, онлайн-присутність і співіснування з військовим озброєнням. Вбудовуючись в алгоритми платформ і мереж, аудиторія, охоплюючи сукупність «цифрових

ідентичностей», свідомо чи не замислюючись, готова поступитися гарантіями конфіденційності й особистої збереженості в обмін на наданий бонус довіри та можливість оголосити про свою присутність (Костенко, 2023, с. 34). За цих умов непересічне значення мають реальні чи віртуальні інформаційні хаби для обміну інформацією, що дозволяють ширше представити український контент як у європейському, так і світовому інформаційному просторі. Так, відомий румунський журналіст, науковець Марін Герман зазначає, що за роки війни Україна побудувала цікаві інформаційні мережі та системи, які допомагають долати відверту дезінформацію про війну, про Україну, про Росію. База даних, що містить дані експертів, фахівців в галузі безпеки, речників МЗС, облдержадміністрацій, представників тих чи інших галузей, пояснення українського законодавства, послуги перекладачів має неабияке значення у цьому контексті. Наприклад, не всі розмовляють англійською в Україні, не всі говорять англійською в різних країнах, навіть журналісти не всі володіють англійською мовою (Герман, 2024).

Зважаючи на війну та сучасні цифрові трансформації українського суспільства, велике значення мало створення хабів цифрової освіти. Кількість вітчизняних освітніх хабів постійно зростає. Серед найбільш відомих є «Освіторія хаб», м. Київ, хаб «Дивиргент», м. Одеса, «World School Hub» – мережа ліцензованих міжнародних шкіл в Україні, міжнародна мережа «Impact Hub», незалежна освітня корпорація «Teach Hub» та багато інших. Потужним інструментом вітчизняного інформаційно-цифрового навчального середовища є «Освітній Хаб міста Києва», що проводить навчання, тестування та тренінги, а також просуває освіту протягом життя. Діяльність цього хабу присвячена і популяризації відомих українських діячів з різних галузей, і проведенню чемпіонатів з інтелектуальних ігор та іншим цікавим ініціативам (Гриценчук, 2020, с. 349). Такі хаби є місцями для вільної реалізації кожним громадянином можливості безкоштовного доступу до освіти та здійснення навчання з цифрової грамотності завдяки надавачам цієї послуги-бібліотекам, школам, університетам, компаніям і приватному сектору, ІТ-організаціям, ЦНАПам, громадським організаціям (Гевко, 2022). Наприклад, онлайн-платформа – Дія. Освіта зараз об'єднує 6000+ хабів, які включають названі організації та установи. Мережа Українських Освітніх Хабів, реалізуючи концепцію *Life Long Learning* допомагає здобути освіту як дітям, так і дорослим задля успішної кар'єри. Зокрема для дітей та підлітків під час дії воєнного стану в Україні передбачено надолуження навчання (кетч-ап класи) з метою компенсації знань, а також навчання необхідним навичкам через підхід UPSHIFT, що дозволить виховати нове покоління українців як творців змін. Зважаючи на військову агресію та масовий виїзд українців за кордон, з лютого 2022 року мережа українських освітніх хабів надала послуги понад 500 тисячам українців у різних країнах світу, у тому числі внутрішньо переміщеним особам. Нині 70 таких хабів успішно працюють у країнах ЄС, Великобританії, США, Японії та Україні. Як зазначає Н. Кузьмичова, навчання за українознавчим компонентом, можливість перезараховувати оцінки з навчальних закладів за кордоном дають змогу дітям зберігати зв'язок

з українською культурою та мовою, а також навчатися в українських школах без подвійного навантаження, що має сприяти збереженню людського капіталу України (*Перший Український освітній хаб,* 2025). В цілому цифрові хаби, виконуючи важливі соціальні, економічні, культурні, комунікаційні та інші функції, стають важливою складовою повсякденного життя українців.

Слід зазначити, що у 2022 році Україна підписала угоду про участь у програмі «Цифрова Європа» (загальний фонд програми 7,5 млрд. євро), яка розрахована до 2027 року і є ініціативою ЄС, що спрямована на пришвидшення цифрової трансформації Європи через підтримку інноваційних проектів. До цієї програми долучилися вже 75 організацій та установ. Одним з ключових інструментів підтримки цифрових проектів є мережа Європейських цифрових інноваційних хабів (ЄЦІХ), яка створена в Україні завдяки програмі. Хаби допомагають бізнесу тестувати технології, адаптувати цифрові рішення та залучати інвестиції. Серед організацій, що залучили фінансування є ДП Дія, Асоціація «Львівський кластер інформаційних технологій та бізнес-послуг», університети – НТУУ «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана та інші установи та організації (Диджитал-можливості для України, 2025). Також в Україні розроблено Дорожню карту регіональних інноваційних хабів, головним завданням яких є об'єднання зусиль учасників інноваційного процесу для збільшення ефективності діяльності та підвищення інноваційного потенціалу. Учасниками таких хабів можуть бути заклади освіти, науково-дослідні установи, наукові парки, стартап-школи, центри підтримки технологій та інновацій, фізичні особи-підприємці, а також підприємства та організації усіх форм власності тощо (*ІР офіс презентує*, 2024).

Отже, за умов системних трансформацій українського соціуму, що пов'язані із глобалізацією, транснаціоналізацією та війною, важливе значення має створення різних офлайн та онлайн просторів, зокрема цифрових, освітянських та інформаційних хабів, що допомагають людям вижити у цифрову епоху, адаптуватися до зміненої під впливом цифрових трансформацій, реальності та набути нових знань та навичок задля успішної індивідуальної кар'єри, зміцнення конкурентоспроможності та підвищення інноваційного потенціалу суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гевко, І. В. (2022). Цифрові освітні хаби в інформаційно-освітньому середовищі підготовки майбутніх фахівців готельно-ресторанної справи. *Педагогічни альманах,* (52), 45-54. https://doi.org/10.37915/pa.vi52.394

2. Гриценчук, О.О. (2020). Цифрові освітні аби для підтримки громадянської освіти як складова інформаційно-цифрового навчального середовища: досвід Нідерландів, Бельгії та України. *Інформаційні технології та навчальні засоби* 79(5), 341-360. https://doi.org/10.33407/itlt.v79i5.4048

3. IP офіс презентує Дорожню карту регіональних інноваційних хабів. (2024, 11 червня).https://nipo.gov.ua/dorozhnia-karta-rehionalnykh-innovatsijnykh-khabiv/

4. Кастельс, М., Хіманен, П. (2006). *Інформаційне суспільство та держава добробуту. Фінська модель.* (О. Андреєва, С. Удовік, Е. Ганиш, Пер.). Київ. Ваклер. (Оригінал опубліковано 2002 р.)

5. Костенко, Н. (2023). Ідентичність: Концептуальні парадокси і контекстуальна залежність. *Ідентичність часів війни: трансформації та практики визнання*. Київ: Інститут соціології НАН України, (сс. 9-39).

6. Майструк, Н. (2025). Транснаціоналізація: особливості та основні стратегії на сучасному етапі глобалізації. *Матеріали інтернет-конференції «Сталий розвиток ЄС – кращі практики для України»*. (Львів, 27 лютого 2025 р.), 193 с., (сс. 107-112). Львів: Національний університет «Львівська політехніка». https://lpnu.ua/sites/default/files/2022/pages/18734/zbirniktezkonferencii-staliy-rozvitok-es-kraschi-praktiki-dlya-ukraini-2025.pdf

7. Марін Герман: «Україна має будувати інформаційні хаби». (2024, 08.04). https://idpo.org.ua/articles/5805-marin-german-ukraïna-maye-buduvati-informacijni-xabi.html

8. Перший Український освітній хаб запрацював у США. (2025, 07 січня). https://mon.gov.ua/news/pershyi-ukrainskyi-osvitnii-khab-zapratsiuvav-u-ssha#:~:text=Тому%20саме%20в%20цьому%20місті,традиційно%20проживає%20велика%20кількість%20українців.

Мельниченко Анастасія[I]
Email: anasme@utu.fi
ORCID: https://orcid.org/0009-0005-9967-4156

Малес Людмила[II]
Email: mlv_ua@knu.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8025-6019

http://doi.org/10.5281/zenodo.19512849

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування. Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 30 травня 2025 року (Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. – 346 с.

Поширення повідомлень розбрату в українському шкільному середовищі

Активно ведучи інформаційну війну на території України, росія як один з методів використовує поширення повідомлень розбрату задля підриву єдності українського суспільства.

Під повідомленнями розбрату ми маємо на увазі такі, що містять узагальнення та протиставлення умовної групи «хороших» українців умовній групі «поганих». У межах гібридної війни подібні інформаційні впливи початково приходять ззовні та активізують суспільні суперечності, що існують у зонах соціальної напруженості (Aceves, 2019). Інформаційна стратегія поширення розбрату сприяє формуванню розподілу на групи умовних «своїх» і «чужих», що, своєю чергою, посилює міжгрупові упередження, обумовлені природними когнітивними і соціальними механізмами групової ідентифікації (Anastasio et al., 2005). Навіть за умови не дуже якісних кампаній, російська пропаганда часто досягає своїх цілей, особливо серед старших та менш освічених споживачів, викликаючи сильну емоційну реакцію (Trzun et al, 2024).

У межах національного дослідження «Булінг і толерантність у закладах освіти», яке проводилося авторкою (Мельниченко А.А.) за сприяння Міністерства освіти та науки України у 2023/2024 та 2024/2025 роках серед вчительства та учнівства українських шкіл за допомогою онлайн-анкетування, респондентам було запропоновано низку узагальнених тез розбрату за векторами «виїхав-залишився», «місцевий-переселенець», «україномовний-російськомовний», «західні регіони-східні/південні регіони» – тобто тих, які активно поширювалися у соціальних мережах після початку повномасштабного вторгнення, – і була запитана міра згоди з цими повідомленнями, джерела отримання та готовність ділитися змістом повідомлень далі.

В учнівському середовищі ми спостерігаємо значні відсотки споживання повідомлень розбрату після початку повномасштабного вторгнення, які приходять, здебільшого, через соцмережі (Melnychenko & Tilikina, 2024). Прикметно, що ступінь експонованості до пропаганди розбрату між вчителів

[I] Аспірантка, Інститут соціальної та політичної психології НАПН України.
[II] Докторка соціологічних наук, професорка, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

зростає у другій хвилі порівняно із першою. Так, у першій хвилі 70,7% респондентів (N = 3804)[III] зустрічалося із повідомленнями розбрату, тоді як у другій хвилі (N = 5656) ствердно відповіло про зустріч із повідомленнями розбрату 82,1% респондентів.

Респонденти найбільше були схильні підтримувати упередження щодо російськомовних українців та переселенців: із тезою «російськомовним не місце в Україні» погодилося 42,7% респондентів[IV], а з тезою «представники деяких регіонів України поводяться неналежно» – 42%. Упередження «нехороші історії, які розповідають про переселенців з інших регіонів (Сходу, Півдня) – правда» підтримало 36,6% респондентів. Найменшу підтримку отримала теза про позбавлення громадянських прав тих, хто виїхав з України під час війни – 13,2%.

За кількістю стереотипів, які вони підтримують, давши згоду або абсолютну згоду з ними вчительство розділяється на нерівні групи. Більшість опитаних (61,2%) не поділяє жодне упередження, якесь одне упередження розділяє 22%, два упередження – 9,3%, три – 3,8%, а чотири та більше упереджень – 3,7% вчительок та вчителів, проте навіть останні дві групи містять 427 та 412 анкет відповідно, тож можуть піддаватися подальшому аналізу.

Найбільше повідомлення розбрату вчительки та вчителі всіх груп зустрічають у соціальних мережах (55,2%). За ними з помітним відривом йдуть друзі та знайомі (28,7%), а також особисті пошуки в інтернеті (27,5%). При цьому спостерігається виразна тенденція: зі зростанням кількості підтриманих стереотипів (групи «3» і «4+») зростає роль отримання інформації саме від реальних людей – родини, друзів, знайомих та колег. Наприклад, група 4+ демонструє вище надходження повідомлень розбрату від родини, друзів і колег порівняно з менш упередженими групами. Водночас для респондентів, які не підтримали жодного стереотипу, характерна менша вага міжособистісних джерел. Наприклад, для групи 4+ джерелом повідомлень розбрату друзі та знайомі були у 47,4% випадків, тоді як для групи, що не підтримала жоден стереотип – 23,7%. Отримання інформації через месенджери, традиційні медіа, форуми та спільноти залишається відносно стабільним незалежно від рівня упередженості.

Порівнюючи тенденції до відтворення своїх поглядів у класі між групами з різним рівнем підтримки повідомлень розбрату, ми можемо відзначити наявність значущого невеликого оберненого зв'язку між згодою із упередженнями і готовністю ділитися ними з учнями (коеф. Спірмена – 0,24).

[III] У порівнянні хвиль подана чисельність вибірок після зважування репрезентативних для вчительства України.

[IV] Для дослідження тенденцій щодо розбрату ми використовували всі зібрані дані без зважування за регіонами та типом населеного пункту, повний масив для другої хвилі становив 10850 осіб.

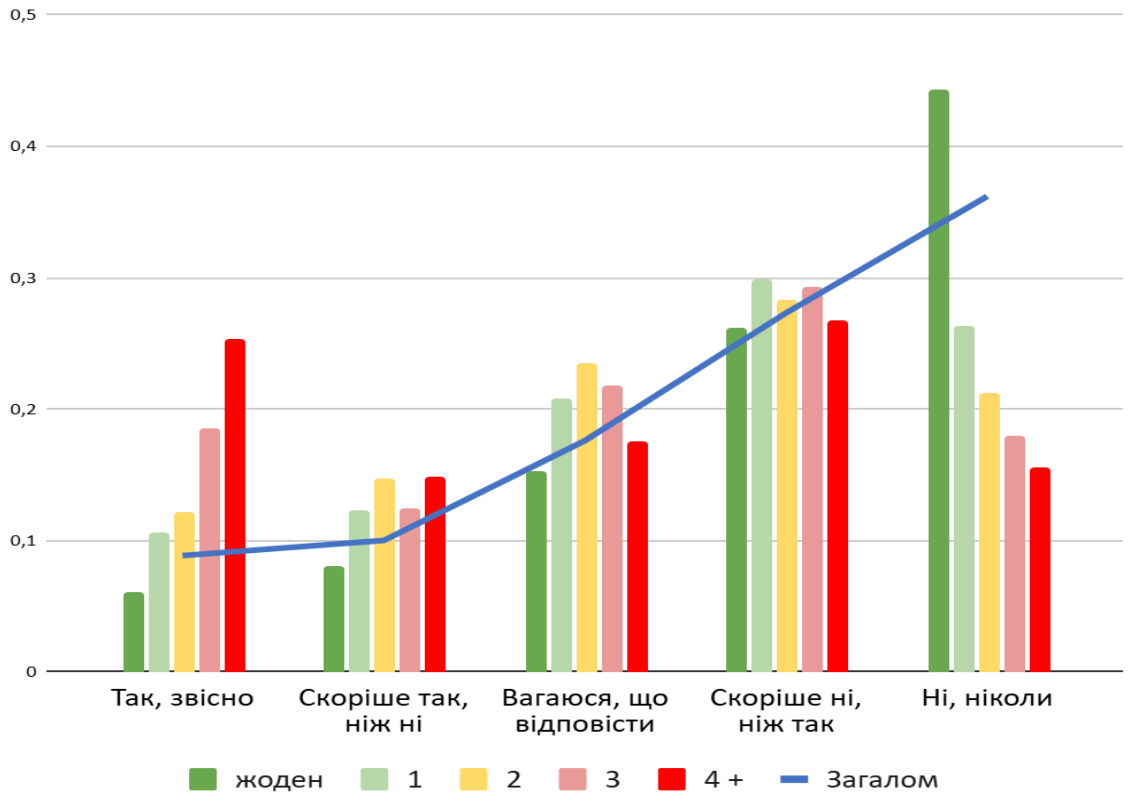

Рис. 1. Готовність вчительства ділитися своїми переконаннями з класом

Аналізуючи готовність поширювати упередження у розрізі тем повідомлень розбрату, Z-тести пропорцій засвідчили наявність статистично значущих відмінностей: учителі з вищим рівнем згоди із повідомленнями розбрату частіше зазначають готовність поширювати такі наративи серед учнів, ніж ті, хто з ними не погоджується. Такий зв'язок спостерігається майже для всіх тверджень, за винятком повідомлення «україномовні надто агресивно насаджують українську мову» (ймовірно, через страх суспільного осуду).

Дослідження учнівського масиву, який загалом налічує 11759 заповнених анкет, на тему підтримки повідомлень розбрату показали, що найбільшу згоду викликають меседжі щодо вимушених переселенців, де згода та абсолютна згода сумарно сягають 36,7%. Далі за рівнем підтримки йдуть повідомлення розбрату щодо російськомовних (22,6%), україномовних (21,1%) та тих, хто не виїжджав («справжній українець не лишився б в Україні наражати сім'ю на небезпеку», 21,8%). Загалом простежується нерівномірна чутливість учнів до різних типів меседжів розбрату: теми, які стосуються внутрішньо переміщених осіб та групових конфліктів, мають вищий рівень згоди. Упередження щодо тих, хто не служить, учні майже не підтримують (4,6% згоди з ними).

Джерела отримання повідомлень розбрату частково відрізняються залежно від теми підтриманих учнями повідомлень розбрату. Зокрема, в групі учнів, що виказали упередженість до переселенців, виокремлюється дуже висока частка інших дорослих (61%), а також вчителів як джерел повідомлень

розбрату (55%), тоді як в усіх інших підтриманих темах розбрату цей показник значно нижчий, зокрема, вчительство згадують від 13% до 23%.

Серед групи дітей, упереджених до україномовних, особливо високий показник фіксується для соціальних мереж як джерела (57%), водночас учителі як джерело, навпаки, фіксуються на рівні лише 14%.

Ті, хто підтримали повідомлення розбрату щодо україномовних, мають найвищий відсоток за відповіддю «Я такого не чую» (27%) у порівнянні з іншими темами. Найнижчий відсоток відповіді «Я такого не чую» серед упереджених до переселенців (13%).

Таким чином, результати демонструють, що соціальні мережі залишаються основним джерелом повідомлень розбрату, але зі зростанням підтримки стереотипів у вчительства помітно зростає вплив міжособистісних каналів, зокрема колег, друзів та родини. Зростання рівня підтримки стереотипів корелює з підвищеною готовністю вчительської спільноти транслювати подібні меседжі у навчальному середовищі. Отримані результати підкреслюють ризики вторинної циркуляції пропагандистських наративів усередині освітнього простору та підсвічують важливість інформаційної гігієни в умовах гібридної війни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Aceves, W. J. (2019). Virtual hatred: how Russia tried to start a race war in the United States. *Michigan Journal of Race & Law*, 24(2), 177-250
2. Anastasio, P. A., Rose, K. C., & Chapman, J. G. (2005). The divisive coverage effect: How media may cleave differences of opinion between social groups. *Communication Research*, 32(2), 171-192. https://doi.org/10.1177/0093650204273762
3. Melnychenko, A., & Tilikina, N. (2024). Adolescents, wartime divisive propaganda, and bullying: how are they related? *Problems of Political Psychology*, 16(30), 267-290. https://doi.org/10.33120/popp-Vol16-Year2024-176
4. Trzun, Z., Lucić, D., & Gracin, D. (2024). Information Warfare and Propaganda in Russo-Ukrainian War, Lessons Learned. *Medijska Istraživanja*, 30(2), 79–104. https://doi.org/10.22572/mi.30.2.4

Соболевська Марина[I]
Email: msobolevska@knu.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5544-3883

Червінська Тетяна[II]
Email: chervinta@knu.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5054-0206

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування. Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 30 травня 2025 року (Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. – 346 с.

http://doi.org/10.5281/zenodo.19512866

Стратегії і практики використання ШІ у вищій освіті: соціологічний аналіз студентського досвіду

Штучний інтелект (ШІ) зазвичай визначається як «здатність обчислювальних систем виконувати завдання, які традиційно вимагають людського інтелекту» (Copeland, 2025). Сьогодні ШІ використовується в численних сервісах і платформах, з якими стикається пересічний користувач: веб-пошукові системи (наприклад, Google Search), рекомендаційні системи (алгоритми YouTube, Amazon, Netflix), віртуальні помічники (Google Assistant, Siri, Alexa), а також генеративні мовні моделі та чат-боти, серед яких найвідомішим є ChatGPT.

ChatGPT – це чат-бот зі штучним інтелектом, розроблений компанією OpenAI, що працює на основі великої мовної моделі (large language model, LLM). Такі моделі навчені на масивних корпусах текстів і здатні генерувати зв'язні, контекстуально релевантні відповіді, подібні до людських висловлювань. Користувач може взаємодіяти з ChatGPT у гнучкий спосіб – уточнюючи запити, визначаючи бажаний стиль, рівень складності чи мову відповіді. Ця інструментальна гнучкість зробила ChatGPT надзвичайно популярним серед студентства, зокрема як засіб для підготовки до занять, написання есе, перекладу, узагальнення літератури або генерації ідей для проєктів. Саме великі мовні моделі (LLMs), такі як ті, на яких побудовано ChatGPT, Gemini, Claude чи Grok, стали визначальним чинником у зміні природи взаємодії користувачів із текстом, знанням і навчальними ресурсами. Їхнє широке використання потребує не лише технічного, а й соціологічного осмислення, адже йдеться про нову форму когнітивного посередництва, яка формує способи мислення, прийняття рішень та навчальної діяльності.

У контексті стрімкого розвитку цифрових технологій, особливо в умовах війни, яка актуалізувала потребу в адаптивних та гнучких освітніх практиках, питання використання штучного інтелекту у вищій освіті набуває особливої

[I] Докторка соціологічних наук, доцентка кафедри теорії та історії соціології Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
[II] Кандидатка соціологічних наук, доцентка кафедри теорії та історії соціології Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

ваги. Соціологічний аналіз студентського досвіду у сфері застосування ШІ дозволяє не лише окреслити нові освітні практики, але й зрозуміти соціальні виклики, пов'язані з доступністю, цифровою нерівністю, медіаграмотністю та інституційною довірою до інноваційних технологій.

За результатами дослідження «Індекс медіаграмотності працівників сфери освіти», проведеного на замовлення ГО «Детектор медіа» у січні 2025 року, було встановлено, що 93% освітян мають високий або вищий за середній рівень медіаграмотності, тоді як лише 7% українців віком 18–65 років демонструють високий рівень цього показника. Це свідчить про достатньо високий рівень підготовки педагогів до використання цифрових інструментів, зокрема штучного інтелекту. Однак 40% освітян все ще не використовують ШІ, зокрема через недовіру або брак навичок, що свідчить про нерівномірне впровадження інновацій навіть серед висококваліфікованих фахівців (Детектор медіа, 2025).

У цьому контексті вивчення саме студентського досвіду використання ШІ набуває ключового значення. Згідно з даними Digital Education Council, 86% студентів заявили про використання штучного інтелекту, що свідчить про його масову інтеграцію в освітній процес (Digital Education Council, 2024). Разом із тим, дослідження Kantar Ukraine засвідчує, що 41% молоді віком 18–29 років в Україні мають досвід користування штучним інтелектом – отже, саме молодь є активними учасниками цифрового переходу (Kantar, 2024). Отже, актуальність дослідження визначається необхідністю змістовного соціологічного аналізу студентських практик використання ШІ у контексті воєнного часу, цифрових трансформацій та освітніх нерівностей. Таке дослідження дозволить доповнити існуючі уявлення про впровадження ШІ у вищій освіті, зокрема з урахуванням реального досвіду, потреб і стратегій студентської молоді.

Представлене дослідження практик використання студентами ШІ у навчанні та повсякденному житті, було проведене у березні 2025 року[III], і є лише початковим етапом більш масштабного вивчення практик використання штучного інтелекту у вищій школі. Його мета – виявити та описати основні стратегії, мотивації та бар'єри, пов'язані із застосуванням ШІ в навчальному процесі та за його межами. У фокусі дослідження – студентський досвід як динамічний і контекстуально зумовлений соціальний феномен, що потребує якісного вивчення з урахуванням особистісного та ситуаційного виміру. Метод збору даних – напівструктуровані інтерв'ю із студентами факультету соціології різних рівнів освітньої підготовки (7 інтерв'ю із представниками першого і третього курсів бакалаврату та другого курсу магістратури), що дозволило поєднати фіксовану тематичну рамку з відкритістю до індивідуального досвіду та смислів, які надають студенти своїм практикам використання ШІ. Отримані результати не претендують на репрезентативність, однак становлять важливу основу для подальшого

[III] Матеріали глибинних інтерв'ю були зібрані студентами 3-го курсу ОР бакалавр ОП «Соціологія» факультету соціології КНУ імені Тараса Шевченка в межах вивчення дисципліни «Соціологія масових комунікацій»

розгортання масштабнішого дослідження, що дозволить краще зрозуміти соціальні особливості цифрової трансформації в українській вищій освіті.

Структура інтерв'ю була побудована за трьома тематичними блоками, кожен з яких дозволяв дослідити різні аспекти студентського досвіду використання штучного інтелекту. Така структура дозволила дослідити як практичний, так і смисловий вимір студентського досвіду, виявити суперечності, індивідуальні стратегії та ціннісні орієнтації студентства.

Перший блок питань був пов'язаний із загальним уявленням студентів про ШІ – який образ штучного інтелекту сформувався, які асоціації, очікування чи побоювання з ним пов'язані. Також з'ясовувалося, чи цікавляться респонденти принципами роботи ШІ, і наскільки глибоке їхнє розуміння технології його роботи. Результати інтерв'ю засвідчили, що штучний інтелект сприймається студентством насамперед як асистент, що допомагає зекономити час, спростити навчальні завдання та організувати повсякденну діяльність. Для багатьох ШІ – це «просунутий пошуковик», здатний швидко знайти, узагальнити й адаптувати інформацію під потреби користувача. Водночас технічний бік роботи ШІ залишається для більшості респондентів непрозорим: вони зізнаються, що не розуміють, як саме він функціонує, і не надто цікавилися механізмами його роботи. Натомість основна увага зосереджена на наслідках і можливостях, які ШІ відкриває у навчанні та повсякденному житті.

Питання другого блоку фокусувалися на досвіді використання ШІ, емоційних реакціях, а також конкретних освітніх завданнях, для виконання яких студентство використовує ці інструменти. Обговорювалося також, як ШІ впливає на навчальний процес, зокрема на самостійну роботу, підготовку до занять, участь у комунікації тощо. На основі інтерв'ю можна виокремити три основні сфери застосування ШІ студентством: побут, навчання та комунікація. Студенти активно використовують ШІ для пошуку повсякденної інформації (наприклад, конвертація одиниць виміру), організації харчування (створення списків покупок, рецептів, розрахунок пропорцій), питань здоров'я та генерації зображень для особистих чи креативних потреб. Сфера навчання охоплює найширше використання ШІ: від структурування та пояснення великих текстів, пошуку джерел, інтерпретації складних термінів і тем, до підготовки аналізу даних, а також написання коду для навчальних проєктів і завдань. Найцікавішим виявилось використання ШІ у сфері комунікації. Доволі часто студенти звертаються до ШІ як до віртуального співрозмовника, щоб почути сторонню думку, отримати підтримку, поділитися думками або просто розважитися в неформальній обстановці. Таким чином, ШІ виконує функції інструменту, порадника та співрозмовника, органічно інтегруючись у повсякденне та навчальне життя студентства.

У завершальному тематичному блоці питань вивчалося, наскільки використання ШІ стало загальноприйнятим явищем серед студентства, які існують застереження або сумніви щодо його застосування, а також як респонденти бачать майбутнє ШІ в освіті та суспільстві загалом. Студенти загалом позитивно ставляться до використання штучного інтелекту і не

приховують його застосування в освітньому процесі – обговорення досвіду з ChatGPT чи іншими інструментами є звичною практикою в студентському середовищі. Більшість респондентів зазначають, що майже всі студенти у тій чи іншій формі користуються ШІ. Водночас відчувається опосередкований тиск з боку академічного оточення: ті, хто намагається виконувати завдання самостійно, порівнюючи себе з іншими, нерідко відчувають неповноцінність або невпевненість, особливо коли бачать швидкі й ефектні відповіді одногрупників, створені за допомогою ШІ. Проте опитані студенти не готові відмовитися від ШІ, адже вбачають у ньому інструмент, який економить час і вирівнює шанси, особливо в умовах зростаючого академічного навантаження. Поширена думка: якщо більшість використовує ШІ і має такі самі оцінки, то немає сенсу витрачати більше зусиль на повне самостійне опрацювання матеріалу.

Попри широке використання штучного інтелекту в навчанні, студенти не завжди почуваються з цим комфортно. Деякі з них зізнаються, що відчувають сором, коли звертаються до ШІ з простими запитами, які, на їхню думку, могли б вирішити самостійно. Виникає внутрішній конфлікт між прагненням до самостійності й спокусою отримати швидку відповідь. Також студенти іноді відчувають себе лінивими або недостатньо старанними, порівнюючи себе з уявним ідеалом «сумлінного» навчання без технологічної допомоги. Ці переживання свідчать про наявність моральних та етичних дилем, у яких ШІ одночасно сприймається як необхідний інструмент і як джерело внутрішнього дискомфорту.

Отже, за результатами дослідження можна зрозуміти, що вже на даному етапі розвитку технологій, ШІ глибоко інтегрований у студентське життя, охоплюючи не лише освітню, а й побутову та комунікативну сфери. Студенти використовують його як універсальний інструмент – від структуризації навчального матеріалу до генерації рецептів і пошуку емоційної підтримки. Використання ШІ серед студентів стало майже нормою – більшість учасників інтерв'ю вказують, що ним користуються практично всі, і це не сприймається як щось неприйнятне або заборонене в студентському середовищі. Разом із цим, як показало дослідження, існує неформальний тиск щодо використання ШІ, зумовлений порівнянням себе з одногрупниками. Студенти, які намагаються діяти самостійно, часто відчувають себе менш ефективними або «відсталими», що підштовхує до використання ШІ навіть тих, хто має внутрішні сумніви. Саме тому студентство не готове відмовлятися від ШІ, оскільки вважають його інструментом оптимізації зусиль в умовах обмеженого часу й високих вимог. Рівень довіри до ШІ часто вищий, ніж розуміння його принципів роботи. Отже, актуальною є потреба у відкритому обговоренні етичних меж, правил і цінностей використання штучного інтелекту у вищій освіті – як серед студентів, так і в освітніх інституціях загалом. Ці висновки підтверджують, що подальші дослідження студентського досвіду використання ШІ мають важливе значення для формування відповідальної, реалістичної та інклюзивної цифрової політики у сфері освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Copeland, B. (2025, February 17). *Artificial intelligence*. *Encyclopedia Britannica*. https://www.britannica.com/technology/artificial-intelligence
2. Детектор медіа. (2025, June 10). *Індекс медіаграмотності працівників сфери освіти*. *Детектор медіа*. https://www.detector.media/infospace/article/241564/2025-06-10-indeks-mediagramotnosti-pratsivnykiv-sfery-osvity/
3. Digital Education Council. (2024, August 7). *How students use AI: The evolving relationship between AI and higher education*. https://www.digitaleducationcouncil.com/post/how-students-use-ai-the-evolving-relationship-between-ai-and-higher-education
4. Kantar Ukraine. (2024, March 21). *Мистецтво чи розвага: ставлення українців до GenAI*. *Kantar*. https://www.kantar.com/ua/inspiration/advertising-media/ukrainians-about-genai

Солодько Сергій[1]
Email: ssolodko@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8524-890X

http://doi.org/10.5281/zenodo.19512880

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування. Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 30 травня 2025 року (Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. – 346 с.

Темпоральні розриви сприйняття розвитку війни як фактор суспільної поляризації

Традиційні підходи до аналізу суспільної поляризації зосереджуються на ідеологічних, ціннісних чи економічних розколах, ігноруючи фундаментальний вимір темпоральності. Проте саме несумірність темпоральних режимів, або «хроносхизма» (Sternberg, 2003), може бути глибинним підґрунттям соціальної фрагментації, особливо під час криз, що руйнують звичні часові структури.

Рейнгарт Козеллек розглядає сприйняття історичного часу через діалектику «простору досвіду» (Erfahrungsraum) та «горизонту очікувань» (Erwartungshorizont) – двох антропологічних категорій, що конституюють людське переживання темпоральності (Козеллек, 2005). Простір досвіду формується через седиментацію та інтерпретацію минулих подій, горизонт очікувань визначає проекції майбутнього. За стабільного розвитку ці категорії перебувають у відносній когерентності – майбутнє сприймається як логічне продовження минулого, створюючи відчуття безперервності соціального часу.

Травматичні події, такі як війна, здатні радикально розірвати зв'язок між досвідом і очікуваннями, породжуючи «темпоральний розрив» – дестабілізацію звичних моделей часу. У ранній фазі російсько-української війни спостерігалася спроба подолати цей розрив через конструювання нової лінійної темпоральності з чіткою телеологією. Домінуючий наратив через централізовані медіа пропонував модель, де початкові успіхи українських сил екстраполювалися на майбутнє, формуючи чіткий горизонт очікувань. Ця лінійно-прогресивна темпоральність стабілізувала ситуацію, перетворюючи хаотичний потік подій на структурований рух до передбачуваного фіналу.

Проте після невдалого контрнаступу 2023 року відбувся фундаментальний темпоральний розрив, що призвів до появи множинних несумісних моделей часу. За термінологією Козеллека, це криза «простору досвіду», коли минулі події війни перестають бути адекватним підґрунтям для формування «горизонту очікувань» (Козеллек, 2005). Це породжує темпоральну дезорієнтацію – стан, коли звичні способи проектування майбутнього втрачають ефективність, а усталені наративні структури не здатні інтегрувати нові події.

[1] Кандидат соціологічних наук, науковий співробітник Інституту соціології НАН України.

У цьому контексті виникають принципово відмінні темпоральні режими, що конкурують за домінування в суспільному дискурсі. З одного боку, зберігається лінійно-прогресивна модель, модифікована через наголос на «неминучих складнощах» та «тимчасових відступах» на шляху до перемоги. З іншого – формується циклічно-адаптивна темпоральність, що концептуалізує війну не як рух до кінцевої точки, а як тривалий процес пристосування з невизначеним горизонтом завершення.

Ці режими конституюють принципово відмінні способи буття-в-часі, несумірні онтології з власними критеріями осмислення подій. Лінійно-прогресивна модель оперує категоріями «прогресу», «відступу», «перемоги», розглядаючи кожну подію як крок у визначеному напрямку. Циклічно-адаптивна модель апелює до «стійкості», «гнучкості», «пристосування», оцінюючи події з точки зору посилення адаптивних можливостей в умовах невизначеності.

Ця несумірність створює фундаментальне підґрунтя суспільної поляризації, що виходить за межі ідеологічних розбіжностей. Відбувається «темпоральна сегрегація» – різні групи фактично перебувають у різних темпоральних світах із несумісними логіками осмислення реальності. Темпоральна несумірність унеможливлює продуктивний діалог, оскільки базові категорії сприйняття часу є взаємно неперекладними (Rosa, 2013).

Використовуючи понятійний апарат акторно-мережевої теорії Латура, можна розглядати ці темпоральні режими як специфічні актор-мережі, що мобілізують різні людські та нелюдські актанти для підтримання власної стабільності (Latour, 2005). Лінійно-прогресивна темпоральність спирається на мережу офіційних медіа, патріотичної риторики, історичних наративів та інституційних практик, що підтримують віру в перемогу. Циклічно-адаптивна темпоральність мобілізує альтернативні інформаційні канали, критичний дискурс, праґматичну раціональність та досвід передової, формуючи мережу відмінного сприйняття часу війни.

Ці темпоральні режими є не просто «суб'єктивними» чи «об'єктивними», а складними соціотехнічними конструктами в постійному процесі (ре)конфігурації через взаємодію актантів (Latour, 2005). Медійні наративи функціонують як «темпоральні машини» (Ricoeur, 1984), що конструюють певні моделі часу через специфічні способи пов'язування минулого, теперішнього та майбутнього.

Трансформація медійної екології в Україні – від централізованої моделі до фрагментованого ландшафту з множинними центрами виробництва контенту – суттєво сприяла темпоральній гетерогенізації суспільства. Альтернативні медіа, зокрема блоги військових та волонтерів, стали каталізаторами циклічно-адаптивної темпоральності, подаючи війну як тривалий процес виживання з невизначеним горизонтом завершення.

Важливим теоретичним аспектом цієї проблематики є концепція «асинхронності» (Ungleichzeitigkeit), розроблена німецьким філософом Ернстом Блохом (Bloch, 1991). Асинхронність означає одночасне існування різних темпоральних режимів у межах однієї соціальної формації – своєрідне

«нашарування» часів із різною логікою, ритмом та спрямованістю. У контексті сучасної України ця асинхронність проявляється в одночасному існуванні соціальних груп, що оперують у різних темпоральних модальностях, створюючи ефект «темпорального дисонансу» – фундаментальної несумісності в переживанні та концептуалізації часу війни (Nowotny, 1996).

Ця темпоральна фрагментація має важливі наслідки для соціальної структури, призводячи до реконфігурації актор-мережевих альянсів та перерозподілу символічного капіталу між різними акторами (Latour, 2005). Агентність – здатність впливати на траєкторію колективної дії – перерозподіляється відповідно до здатності акторів артикулювати темпоральні моделі, що резонують із досвідом певних соціальних груп. Формуються нові констеляції влади, легітимність яких ґрунтується на спроможності ефективно керувати колективними очікуваннями в умовах темпоральної невизначеності.

Особливо гостро темпоральні розриви проявляються в контексті деколонізації публічного простору, де стикаються принципово відмінні темпоральні проекції – від лінійного бачення історії як прогресивного звільнення від колоніального спадку до циклічного розуміння історичного процесу як взаємодії культурних традицій. Ці темпоральні несумірності стають підґрунтям глибоких суспільних конфліктів, що виходять за межі ідеологічного протистояння, стаючи зіткненням різних способів буття-в-часі.

Подолання темпоральних розривів потребує розвитку «темпоральної рефлексивності» – усвідомлення множинності та несумірності різних часових режимів без прагнення до їх уніфікації (Rosa, 2013). Це передбачає розвиток специфічних інституційних механізмів та дискурсивних практик для «темпоральної дипломатії» – взаємодії між різними моделями часу без взаємного заперечення.

Таким чином, теоретичне осмислення темпоральних розривів як фактора суспільної поляризації відкриває новий вимір розуміння соціальних трансформацій в умовах війни. Фокус на темпоральності дозволяє вийти за межі традиційних пояснень поляризації через ідеологічні відмінності, розкриваючи фундаментальний рівень несумірності – відмінності в самих способах конституювання та переживання часу, що лежать в основі різних світоглядних систем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bloch E. Heritage of Our Times. Berkeley : University of California Press, 1991. – 432 с.

2. Козеллек Р. Минуле майбутнє. Про семантику історичного часу. Київ : Дух і літера, 2005. – 373 с.

3. Latour B. Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network Theory. Oxford : Oxford University Press, 2005. – 301 с.

4. Nowotny H. Time: The Modern and Postmodern Experience. Cambridge : Polity Press, 1996. – 194 с.

5. Ricoeur P. Time and Narrative, Volume 1. Chicago : University of Chicago Press, 1984. – 274 с.

6. Rosa H. Social Acceleration: A New Theory of Modernity. New York : Columbia University Press, 2013. – 512 c.

7. Sternberg M. Chronoschisms: The Temporal Divide in Historical Perspective // Narrative. – 2003. – Vol. 11, No. 1. – P. 52-71.

Черних Геннадій[1]
Email: chernykh@knu.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8440-0711

http://doi.org/10.5281/zenodo.19512896

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування. Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 30 травня 2025 року (Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. – 346 с.

Мистецькі ініціативи і «соціальна пам'ять» під час війни

Мистецтво – це те, що завжди актуально, це вимір духовної необхідності для повноцінного та насиченого життя людини. Воно допомагає не тільки індивідам, але й соціальним групам, суспільству – створювати та зміцнювати відносини, поглиблювати культуру, збагачувати культурний капітал соціуму. Мистецтво – це ліки для душі суспільства. Воно надихає людей жити, навіть якщо навкруги смерть, руйнування, страх, горе. Завдяки мистецтву – людина переосмислює цю реальність та створює нову. Соціальна реальність сучасного українського суспільства – це війна. Жахлива та вкрай виснажлива війна, яка спустошує суспільство. Україна втрачає найцінніше – людей. Тих, хто вчора творили в художній майстерні, співали або грали на сцені, в оркестрі, були долучені до культурного та духовного розвитку суспільства. Цих людей вже не повернути, і це величезна втрата та болюча рана, яку важко загоїти. Однак, українське мистецтво не здається, навіть під час жахіть війни, воно бореться, створюється та долучає до себе суспільство завдяки різноманітним мистецьким ініціативам.

У соціології та суміжних науках мистецтво розглядається як важливий інструмент впливу на масову свідомість та діяльність суспільства, воно також є засобом передачі культурної спадщини – соціальної пам'яті про суспільство та його досягнення. Соціологічне розуміння соціальної (колективної) пам'яті започаткував французький учений М. Гальбвакс (Позднякова-Кирбят'єва, 2013, с. 62). Сучасний напрямок мистецьких ініціатив – антивоєнний активізм (артактивізм) розглядає мистецтво як інструмент соціального спротиву, що дає голос пригнобленим і зміцнює солідарність спільнот, «об'єднує низку ненасильницьких технологій протесту на перетині політичного активізму та артистизму» (Хома, 2022, с. 11). Наприклад, масштабний проєкт муралів «The Wall» («Стіна») символізує культурні зв'язки та спротив, підкреслюючи єдність України та Європи (див. рис. 1) (Ukrainian institute, 2025).

З іншого боку, мистецтво виконує соціально-психотерапевтичну функцію, воно допомагає суспільству рефлексувати над травмами війни, служить формою «соціальної терапії». Водночас мистецтво слугує носієм і передавачем соціальної пам'яті: художні образи переносять емоції, ідеї, історії чи переживання у ширші контексти. Завдяки емоційній силі та символізму мистецтва зміцнюються групові цінності, а через спільні проєкти пам'ять формує нові наративи спротиву та боротьби. Глобальні та локальні приклади

[1] Кандидат соціологічних наук, асистент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

свідчать, що під час війни митці переосмислюють творчість як засіб солідарності, психологічної підтримки та збереження національної пам'яті.

Рисунок 1. «THE WALL» – «символ опору, стабільності та захисту, яка відгороджує Європу від війни», Ukrainian institute, 2025

Завдяки порівняльному аналізу мистецьких ініціатив від початку повномасштабного вторгнення з 2022 по 2025 роки, ми встановили (див. Таблицю 1), що більшість ініціатив – це міжнародна співпраця, до якої залучені як українські організації, так і представники таких країн як:, Австрія, Німеччина, Франція, Швейцарія та інші. Завдяки міжнародній співпраці мистецтво та культура України відкривається для світової спільноти, для тих країн, які підтримують українців. Більше людей дізнається не тільки про українську культуру, але й про саму війну, завдяки цим ініціативам. Також важливу участь у можливості реалізації цієї співпраці відіграє «Український інститут» – державна установа України, створена Кабінетом Міністрів України у 2017 році з метою представлення української культури у світі та формування позитивного іміджу України. Але окрім державних ініціатив також важливе значення відіграють приватні українські організації, такі як ЗМІN, що розширює можливості реалізації мистецьких ініціатив в Україні під час війни.

Отже, в Україні функціонує та налагоджена система збереження української культурної спадщини, розвиваються різноманітні антивоєнні та інші державні, громадські – мистецькі ініціативи, які створюють можливість збереження та відтворення соціальної пам'яті під час війни. Окрім проаналізованих в межах нашого дослідження ініціатив, існують інші мистецькі ініціативи, що так чи інакше віддзеркалюють війну: наприклад, резиденції для митців чи виставки воєнного мистецтва або інформаційні кампанії. Усі ці проєкти наголошують на ролі мистецтва як свідка і носія соціальної пам'яті. Тобто – соціологічні уявлення про мистецтво як форму соціального спротиву, терапії та комунікації пам'яті підтверджуються наочною емпірією. Мистецтво під час війни перетворюється на активний чинник творення соціальної пам'яті, допомагаючи нам усвідомити минуле і пережити сьогодення.

Таблиця 1. Мистецькі ініціативи – проєкти збереження соціальної пам'яті українського суспільства під час війни (2022 – 2025 рр.)

Рік	Назва проєкту (автори/організації)	Опис та основні ідеї
2022	«Листівки з України» / Postcards from Ukraine (Український інститут, USAID)	Цифрова кампанія збирає понад 100 листівок з пошкодженими пам'ятками (містами, музеями, церквами) як доказ нищення культурної спадщини. Мета – показати світу справжнє обличчя війни проти України та спротив на рівні меморіалізації (Ukrainian institute, 2025).
2022	«The Wall» / Murals Across Europe (Український інститут, Port.agency)	Міжнародний проєкт муралів у Відні, Берліні, Женеві, Марселі, Анкарі. Залучено українських та європейських художників, які створюють настінні розписи як символи солідарності та культурних зв'язків між Україною та ЄС. Ідея – протистояти спробам ізоляції України мистецтвом: «The Wall» стає символом опору та глибоких європейських зв'язків (Ukrainian institute, 2025).
2023	«Culture Fights Back» (Український інститут, МЗС, Ukraïner)	Мультимедійний проєкт, що розповідає про українських митців і діячок культури, які пішли воювати у ЗСУ. Складається з історій у жанрі творчої документалістики: фотографії зі сцени та з фронту, розповіді про вчинки. Орієнтований на іноземну аудиторію, демонструє, що боротьба за свободу є спільною для різних професій, і консолідує образ цілісного суспільства (Ukrainian institute, 2025).
2024	«Generation Ukraine» (проєкт ARTE спільно з Українським інститутом)	Ініціатива французько-німецької медіаплатформи ARTE у партнерстві з українським Інститутом культури. Підтримує українське документальне кіно: заплановано створення 12 документальних фільмів режисерів з України, присвячених наслідкам повномасштабної війни. Мета – показати реалії війни зсередини, донести правду про конфлікт широкій публіці через кіно (Ukrainian institute (2025)).
2025	«Артфорум Україна 2025» (ЗМІN)	Ініціатива приватної української організації ЗМІN, яка реалізує можливості об'єднання українських митців з метою збереження та розвитку сучасного українського мистецтва під час війни, налагодження відносин та пошуку рішень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Позднякова-Кирбят'єва Е. (2013). Система соціально-історичної пам'яті та мнемологічна культура суспільства. Науковий журнал: український соціум, 4 (47), 61-70. https://doi.org/10.15407/socium2013.04.061
2. Хома Н. (2022). Антивоєнний акціонізм (артактивізм): особливості, форми та оцінка можливостей. Humanitarian vision, 8 (2), 8-15. https://doi.org/10.23939/shv2022.02.008
3. Ukrainian institute (2025). Листівки з України. https://ui.org.ua/postcards-from-ukraine-ua/

4. Ukrainian institute (2025). THE WALL. https://ui.org.ua/sectors/murals-across-europe-the-wall/
5. Ukrainian institute (2025). Culture Fights Back: Ukrainian Artists at War. https://ui.org.ua/culture-fights-back/
6. Ukrainian institute (2025). Generation Ukraine: на Dok Leipzig презентували проєкт ARTE з підтримки української документалістики. https://ui.org.ua/news/news-cinema/generation-ukraine-arte-project-supporting-ukrainian-documentary-presented-at-dok-leipzig/
7. 3MIN (2025). Артфорум Україна 2025. https://www.zmin.foundation/projects/artforum-ukrayina-2025

Шевель Інна[1]
Email: shevelinna@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6387-2506

http://doi.org/10.5281/zenodo.19512926

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування. Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 30 травня 2025 року (Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. – 346 с.

Комунікація в умовах кризи: соціологічний і культурологічний аналіз змін у публічному дискурсі

У наш час кризи вже не виняток, а радше нова норма. Війна, пандемія, соціальні потрясіння змінюють не лише повсякденне життя, а й спосіб, у який ми спілкуємось. Публічна комунікація в умовах таких змін перетворюється: вона стає більш емоційною, фрагментованою, але водночас мобілізуючою.

За І. Гоффманом, комунікація є основним інструментом конструювання соціальної реальності, а в умовах кризи змінюються не лише канали, а й сама структура соціального значення висловлювань (Goffman, 1959). Саме тому важливо осмислити, як трансформується публічний дискурс під впливом криз і що це означає для суспільства.

Метою дослідження є виявлення особливостей трансформації публічного дискурсу в умовах соціокультурної кризи – зокрема війни – шляхом аналізу змін у формах, змісті та каналах комунікації. Дослідження спрямоване на те, щоб осмислити, як криза впливає на структуру публічної комунікації, на формування довіри до інформації, а також на символічні механізми впливу на суспільну свідомість.

У фокусі – взаємодія між медіа, державними інституціями, експертним середовищем та громадськістю в період інформаційної невизначеності.

Класики соціології не залишили нас без інструментів для розуміння таких процесів. На думку Ю. Габермаса, ще у 1980-х наголошував, що публічна сфера є тим простором, де формується суспільна думка, але в часи кризи вона втрачає цілісність – раціональність поступається місцем емоціям і страхам (Habermas, 1989). Натомість Н. Луман розглядає кризу як момент, коли звичні комунікаційні шаблони «ламаються», і доводиться шукати нові форми, щоб підтримувати суспільну злагоду (Luhmann, 1996).

М. Фуко (1971) досліджував зв'язок влади, знання і дискурсу, наголошуючи, що дискурсивна влада у кризовий період зміщується в бік тих, хто контролює канали масової інформації (Вергун, 1999).

У сучасній Україні публічний дискурс під час війни – це не лише комунікація про факти. Це простір символічної боротьби, яка спричинила появу дискурсу опору, в якому символічна мова та вислови типу «Азовсталь – фортеця незламності», «Буча – свідчення злочину» не є просто словами – це вже частина національної пам'яті й мобілізаційного ресурсу.

[1] Кандидатка соціологічних наук, доцентка, Київський національний університет культури і мистецтв.

Паралельно з офіційними каналами комунікації активно працюють соцмережі, де формується альтернативний, часто більш емоційний і менш контрольований дискурс. За дослідженням Gradus Research (2023), саме Telegram, YouTube та Instagram стали основними джерелами новин для більшості українців. У соціальних мережах активізувалися bottom-up дискурси, що конкурують із офіційними повідомленнями (Gradus Research, 2023).

Це підтверджують дані Інституту масової інформації: 78% українців у 2023 р. отримували інформацію про війну переважно через Telegram та YouTube, а не через класичні ЗМІ (IMI, 2023).

Це створює конкуренцію між «верхнім» (офіційним) і «нижнім» (громадським, горизонтальним) рівнем публічного мовлення.

Як зазначив І. Гоффман, у кризі люди починають «презентувати себе» по-іншому, адаптуючи свою мову й поведінку до нових умов (Goffman, 1959). Так, волонтер, військовий, переселенець – усе це нові ролі в соціальному театрі, які потребують власного словника, нових смислів, а часто – нової етики.

За дослідженнями Gradus Research (2023), рівень довіри до офіційних повідомлень під час кризи коливається від 42% до 60%, тоді як довіра до думок знайомих у соцмережах – 66%.

Контент-аналіз публічних висловлювань у Twitter (нині X) показує, що в періоди пікових загроз (ракетні обстріли, мобілізація) відбувається зміщення тематики дискурсу з інформаційної до екзистенційної – питання життя, смерті, страху та стійкості.

Культурологічний вимір показує, що мова війни – це мова символів. Наприклад, український прапор на зруйнованому будинку або пісня «Ой у лузі червона калина» на передовій – це не просто патріотизм, а форма культурного опору, яка має глибоке соціальне підґрунтя.

Національний публічний дискурс активно взаємодіє з глобальним, такими як меми, слогани типу «I stand with Ukraine» або «Brave like Ukraine» стали елементами культурного маркування у світовому інформаційному просторі.

Під час кризи особливо загострюється питання довіри. Люди більше вірять тим, кого вважають «своїми» – волонтерам, знайомим, блогерам, які говорять «просто й по-людськи». Це частково пояснює, чому рівень довіри до «офіційних джерел» поступається персональним каналам (Інститут масової інформації, 2023).

Отже, комунікація в умовах кризи – це не лише передача інформації. Це боротьба за значення, за ідентичність, за спільні смисли. Соціологи й культурологи допомагають зрозуміти, як ці смисли конструюються, транслюються й трансформуються.

Кризи не просто деструктивні – вони також стимулюють переосмислення комунікативних норм і цінностей. Ми бачимо, як мова стає інструментом опору, як довіра зміщується від ієрархічних структур до

горизонтальних зв'язків, і як у складний момент суспільство здатне віднайти нові форми мовлення, що об'єднують, а не роз'єднують (Шевель, 2025).

Соціологічний і культурологічний аналіз показує: публічний дискурс у кризі стає полем символічної боротьби за довіру, смисли й ідентичність. Класичні та сучасні теорії соціології комунікації (Дж. Габермас, І. Гоффман, Н. Луман) залишаються актуальними для пояснення змін, але потребують адаптації до нових умов цифрової доби.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вергун, О. (1999). Влада та дискурс у соціальній та політичній теорії: дослідницька програма М. Фуко. *Наукові записки НаУКМА. Політології*, *12*, 17–24. https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e8993c8c-6722-4c5a-883c-f60ad0440b9f/content

2. Gradus Research. (2023). Українці все частіше обирають споживати новини у форматі відео: Інформаційні джерела під час війни..

https://gradus.app/uk/open-reports/ukrainians-are-increasingly-choosing-consume-news-video-format-and-messengers-remain-top/

3. Інститут масової інформації. (2023). 1000 днів повномасштабної війни: як українські медіа вистояли під час російської агресії. https://imi.org.ua/monitorings/1000-dniv-povnomasshtabnoyi-vijny-yak-ukrayinski-media-vystoyaly-pid-chas-rosijskoyi-vijskovoyi-i64963

4. Шевель І.П.(2025). Культура штучного інтелекту, чат-ботів та емодзі як новий етап культурної комунікації в цифрову епоху: їхній вплив на соціальність і пов'язані суперечності. *Питання культурології*, 45, С. 234–245. http://issues-culture-knukim.pp.ua/issue/view/19054/12170

5. Foucault, M. (1971). *Orders of discourse* (R. Swyer, Trans.). https://monoskop.org/images/7/78/Foucault_Michel_1970_1981_The_Order_of_Discourse.pdf

6. Goffman, E. (1959). The presentation of self in everyday life.

https://monoskop.org/images/1/19/Goffman_Erving_The_Presentation_of_Self_in_Everyday_Life.pdf

7. Habermas, J. (1989). The structural transformation of the public sphere. MIT Press. https://arditiesp.wordpress.com/wp-content/uploads/2015/01/habermas_structural_transf_public_

8. Luhmann, N. (1996). Social systems (J. Bednarz Jr. & D. Baecker, Trans.). Stanford University Press. file:///C:/Users/sheve/Downloads/RJOS_A_175765_O.pdf

Шевченко Світлана[1]
Email: svetls@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6369-9096

http://doi.org/10.5281/zenodo.19512936

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування. Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 30 травня 2025 року (Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. – 346 с.

Зменшення обізнаності як передумова поширення дезінформації

Вплив дезінформації не відбувається у вакуумі. Для того, щоб хибні повідомлення могли вкоренитися у свідомості, для цього має бути звільнено місце. Іншими словами, саме за відсутності знань про світобудову фальшиві наративи мають найбільше шансів на оволодіння масовою свідомістю. Звернімося до даних Європейського дослідження знань та установок щодо науки, остання хвиля якого відбулася восени 2024 р.

З-посеред усіх зібраних даних розглянемо такий фрагмент як *рівень фактичних знань*. Важливою перевагою цих даних є те, що такого роду запитання не є сенситивними, а відповіді – соціально бажаними, тому спотворення даних мінімальне. Респондентам пропонувалося 10 тверджень, щодо яких потрібно було визначити, правда це чи ні (або відмітити «не знаю»). Твердження: «Найдавніші люди жили одночасно з динозаврами», «Континенти, на яких ми живемо, рухалися мільйони років і продовжуватимуть рухатися в майбутньому», «Антибіотики знищують віруси, а також бактерії», «Кисень, яким ми дихаємо, походить від рослин», «Лазери працюють, фокусуючи звукові хвилі», «Населення світу наразі становить понад 10 мільярдів людей», «Люди, якими ми їх знаємо сьогодні, розвинулися з попередніх видів тварин», «Віруси були створені в урядових лабораторіях для контролю нашої свободи», «Ліки від раку існують, але приховані від громадськості комерційними інтересами», «Зміна клімату здебільшого спричинена природними циклами, а не діяльністю людини».

Розглянемо підсумкову таблицю, де показана частка людей по кожній з країн, які надали 1) менше 5 вірних відповідей, тобто мають низький рівень обізнаності, 2) від 5 до 8 вірних відповідей, тобто мають середній рівень обізнаності, 3) більше 8 вірних відповідей, тобто мають високий рівень обізнаності. Також в таблиці видно динаміку – зміна частки людей із високим рівнем обізнаності (більше 8 вірних відповідей) порівняно з попереднім заміром в 2021 р. (табл. 1.).

За часткою високо обізнаного населення першість мають країни Північної Європи – Швеція, Данія, Фінляндія, а також Нідерланди та Німеччина. В кінці списку – Балканські країни, Португалія.

[1] Кандидатка соціологічних наук, старша наукова співробітниця відділу соціальної психології, Інститут соціології НАН України.

Таблиця 1. Поширеність різних ступенів обізнаності в країнах Європи

Країна	*<5 вірних відповідей, %*	*5 – 8 вірних відповідей, %*	*>8 вірних відповідей, %*	*Зміна частки високо обізнаних в 2024 р., %*
Швеція	6	68	26	-18
Данія	10	68	22	-17
Нідерланди	10	71	19	-20
Фінляндія	16	65	19	-22
Німеччина	19	63	18	-20
Люксембург	14	71	15	-31
Словенія	22	64	14	-6
Велика Британія	24	63	13	-19
Австрія	18	70	12	-19
Чехія	21	68	11	-25
В середньому по 27 країнах ЄС	26	64	10	-14
Ірландія	23	68	9	-32
Франція	24	67	9	-16
Латвія	35	57	8	-7
Словаччина	29	63	8	-5
Бельгія	20	73	7	-37
Естонія	28	65	7	-20
Італія	27	66	7	-6
Польща	36	58	6	-4
Литва	39	56	5	-9
Угорщина	29	66	5	-11
Іспанія	34	62	4	-12
Кіпр	55	41	4	-1
Мальта	23	73	4	-10
Сербія	31	65	4	-10
Греція	51	46	3	-5
Хорватія	34	63	3	-8
Румунія	36	61	3	1
Болгарія	55	43	2	-2
Туреччина	48	50	2	-2
Македонія	46	52	2	-4
Боснія	41	57	2	-6
Португалія	41	58	1	-28
Чорногорія	49	50	1	-3
Косово	67	33	0	-1

Джерело: European Commission (2025).

Найбільш тривожним, на нашу думку, є не стільки сам по собі показник кожної з країн, скільки негативна динаміка порівняно з 2021 роком. Практично всі країни (за винятком Румунії) демонструють негативну динаміку, тобто падіння частки людей із високим рівнем обізнаності щодо різних аспектів функціонування світу.

Два твердження з десяти (про спеціально створені віруси та про ліки від раку) вимірюють схильність людей до конспірологічних теорій, і ця схильність зросла майже в усіх країнах. Так, з 34 країн, охоплених дослідженням, в 31 зросла, порівняно з 2021 роком, частка людей, які погоджуються з тим, що «Ліки від раку існують, але приховані від громадськості комерційними інтересами» (не зросла тільки в Австрії, Румунії та Словаччині). Що стосується твердження «Віруси були створені в урядових лабораторіях для контролю нашої свободи», то ситуація майже аналогічна – частка тих, хто вважає це правдою, зросла в 30 країнах, впала в 4 країнах: Словенія, Румунія, Мальта, Словаччина (European Commission…, 2025).

Важливо відзначити також падіння частки людей, які обирають опцію «не знаю». На Рис. 1 та 2 видно, що по обох твердженнях частка тих, хто вірить у неправдиві твердження, зросла порівняно з попередньою хвилею за рахунок зменшення частки тих, хто обирає варіант «не знаю». Натомість частка тих, хто вважає ці твердження неправдивими, практично не змінилася. І якщо поглянути на структуру того, як розподілені знання/незнання, то можна побачити, що в країнах Європи незнання (усвідомлення людиною обмеженості своїх компетенцій) поступається місцем фальшивим знанням (стійким упередженням), які важче піддаються зміні.

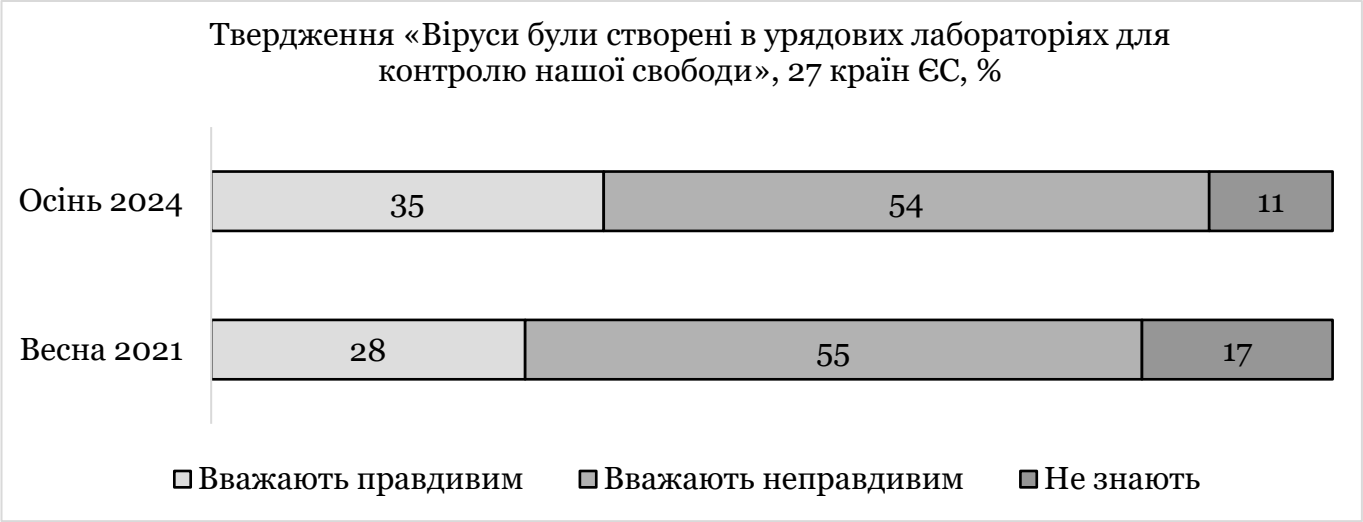

Рис. 1. Динаміка сприйняття твердження «Віруси були створені в урядових лабораторіях для контролю нашої свободи», 27 країн ЄС, 2021–2024 рр.

Джерело: European Commission (2025).

Розглянуті процеси (зменшення частки високо обізнаних людей практично в усіх країнах та заміщення усвідомленого не-знання фальшивим знанням) супроводжуються водночас стійкою впевненістю більшості населення, зокрема молоді, в тому, що особисто вони здатні до розпізнання дезінформації. Так, дослідження європейської молоді 2024 р. показує, що більшість молодих людей (70%) впевнені у своїй здатності розпізнавати дезінформацію, в т. ч. 18% почуваються «дуже впевнено», а 52% «дещо впевнено». Близько чверті молоді не впевнені у цьому, в т. ч. 22% – «не дуже впевнено», а 4% – «зовсім не впевнено» (European Parliament…, 2025).

Показник впевненості коливається від 61% (Австрія) до 88% (Мальта), тобто є досить високим в усіх країнах.

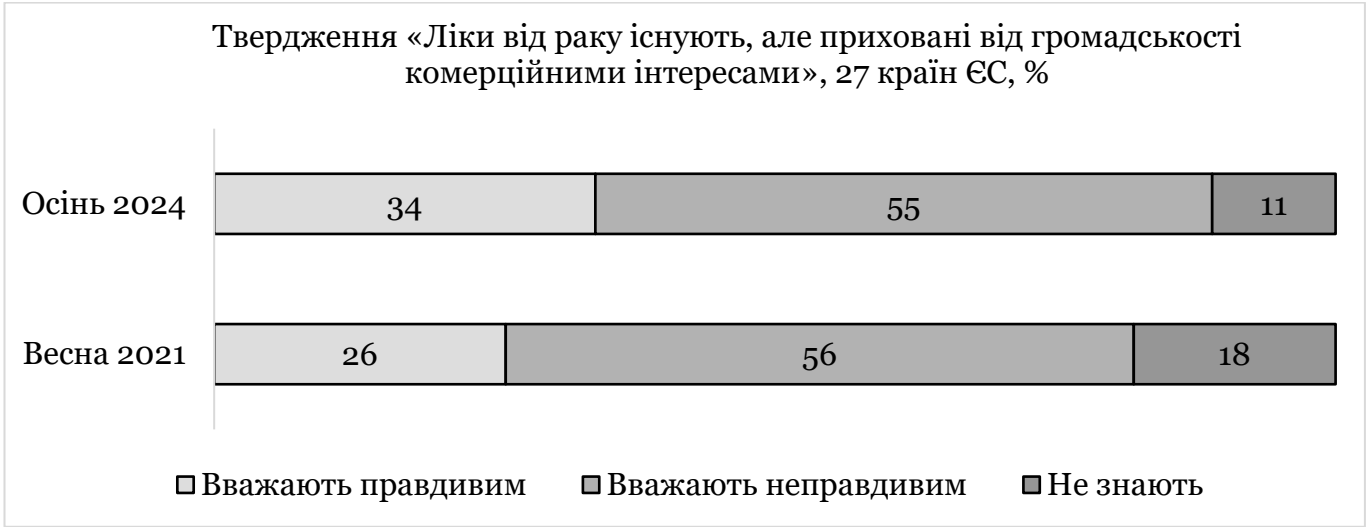

Рис.2. Динаміка сприйняття твердження «Ліки від раку існують, але приховані від громадськості комерційними інтересами», 27 країн ЄС, 2021–2024 рр.

Джерело: European Commission (2025).

На жаль, попередня хвиля дослідження молоді 2021 р. не містила запитання про дезінформацію, тому показати динаміку аналогічно до обізнаності не вдасться. Щоправда, в 2022 р. показник по загальному населенню в країнах Європи теж був досить високим – 64% опитаних на аналогічне запитання про їхню здатність розпізнавати дезінформацію відповіли ствердно (від 53% у Польщі до 81% в Ірландії), причому рівень впевненості знижувався із зростанням віку, тобто у молоді був найвищим (European Parliament…, 2022).

Таким чином, комбінація 1)падіння фактичної обізнаності, 2)заміни усвідомленого не-знання на фальшиве знання, та 3)впевненості більшості людей в тому, що особисто вони здатні до розпізнавання дезінформації, становить значну загрозу для сталого розвитку європейських суспільств.

Очевидно, що для України це теж є значною загрозою, адже послаблені пропагандою та дезінформацією з боку диктаторських режимів європейські суспільства менш схильні до усвідомлення того, що саме є викликом демократичному розвиткові, і наскільки важливою є підтримка України.

ЛІТЕРАТУРА

1. European Commission: Directorate-General for Research and Innovation. (2025). *European citizens' knowledge and attitudes towards science and technology: Eurobarometer report*. Publications Office of the European Union. https://data.europa.eu/doi/10.2777/6040908.

2. European Parliament: Directorate-General for Communication & Ipsos European Public Affairs. (2022). *News & media survey 2022*. European Parliament. https://data.europa.eu/doi/10.2861/023298.

3. European Parliament: Directorate-General for Communication & Ipsos European Public Affairs. (2025). *European Parliament Eurobarometer: youth survey 2024*. European Parliament. https://data.europa.eu/doi/10.2861/5146566.

Яворська Євгенія[1]
Email: evheniia.yavorska@knu.ua
ORCID https://orcid.org/0000-0001-9177-0454

http://doi.org/10.5281/zenodo.19512945

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування. Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 30 травня 2025 року (Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. – 346 с.

Економічна доцільність vs Культурний канон: суперечність, або ж шанс розбудови креативної економіки в умовах крихкості старого глобального порядку

Відмічаючи важливість розбудови постіндустріального/ інформаційного суспільства в Україні, стратегії модернізації нерідко підпадають під хаос та нелогічність рішень, як на рівні економіко-правового законодавства, так і на ідеологічному. Без сумнівів війна як загроза життю людей та їхній культурі ставить перед Україною зовсім інші виклики, ніж свого часу стояли перед багатьма європейськими країнами. Коли руйнуються цілі сектори економіки, а суспільство перебуває в перманентній культуральній та психологічній травмі, зміщається головна вісь поміж полюсами моральних цінностей та табу, трансформуючи існуючий світогляд. Поняття економічної оптимальності, тією ж мірою, що і поняття економічної доцільності стосуються ефективності процесів виробництва, обміну та розподілу товарів. Економічна доцільність має під собою і правовий фундамент, оскільки гроші в сучасному світі – це не лише благо і ресурс, але й засіб суспільного контролю над марнотратством та нецільовим розподілом ресурсів. Політикам в деяких країнах може вартувати посадою пишне свято, або вкладені гроші платників податків в новий парк або будівлю, які не мають суспільної потреби або значення. Можна згадати й долю Мохаммеда Рези Пехлеві, який влаштував дороговартісний прийом лідерів світових держав, з метою підтвердження свого статусу шахиншаха та просування тодішнього Ірану на світову інвестиційну арену, але суспільство оцінило таку ініціативу як «бенкет під час чуми», в результаті чого світська тиранія поступилася місцем релігійній. З іншого боку – економічна доцільність, яка ігнорує вагомість культурного фундаменту може стимулювати риторику про «непотрібних» людей, таких як пенсіонери, непрацездатні люди, або згадуючи радянське минуле – «тунеядців». Це інший бік медалі, що беруть на озброєння популістичні ідеологи, розуміючи під ефективною економікою – витиснути максимум трудового ресурсу з людини й залишити її за бортом життя при настанні стану непрацездатності.

Економіка сама по собі не може розв'язати всі проблеми, які постають перед суспільством. Капіталізм породжує не лише масу шансів, але й ризиків,

[1] Кандидатка соціологічних наук, асистентка кафедри теорії та історії соціології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

управляти якими має навчитися як нація-держава, так і суспільство. Попри те, що ліберальна економіка відкриває двері для конкуренції та розвитку складної системи виробництва, теза про саморегуляцію ринку може бути корисною лише до пори настання нової Великої Депресії, але вже десь за межами США. Економічна американська еліта, може по праву вважатися світовою, не лише через кількість Нобелівських лауреатів, але й завдяки широкому охопленню світової практики, здатності до економічної й політичної дискусії, і розуміння того, що вдала економіка – це також і про діяльність суспільних та державних інститутів, певні норми й цінності суспільства, що можуть табуювати якісь вкрай успішні рішення, або ж створити попит, там де це найменш очікується. За цифрами економічної статистики стоять реальні люди, які ладні брати величезні кредити, для того, щоб відчувати себе успішними в реальному житті. Власне межі економічної доцільності окреслюються не лише оптимальністю та економією витрат, але й способом життя, конкретними потребами, культурними традиціями, які мають вже свою градацію: «сакральне – найбільш необхідне – на чому можна зекономити – марнотратство». В цій формулі їжа та здоров'я, попри тотальне недоїдання не завжди буде займати пріоритетне місце. Цим користуються багато корпорацій та політичних керівників, які витягують з країн-донорів максимум ресурсів, але, щоправда дають можливість часткового доступу до новітніх технологій або ідей.

Економічна ефективність в умовах новітніх глобальних змін не може забезпечуватися лише жорсткою економією або експлуатацією. Одна з причин – відкритість глобального та віртуального простору. Коли люди бачать, що їхня професія цінується десь-інде починається нестримний відтік мізків та робочої сили. Але найголовніший аспект – інформаційне (постіндустріальне) суспільство орієнтоване на дотримання якісного стандарту життя. Якісне харчування (варто відмітити культурно прийнятними видами їжі, зокрема м'яса), охорона здоров'я та освіта, яка формує інноваційний потенціал конкретного суспільства більш вагомі для класифікації типів суспільств, ніж наявність ноутбука або якоїсь іншої дрібної техніки у кожного громадянина. Люди, які живуть в нетрях і не мають доступу до чистої води та здорового харчування, але мають смартфони в підсумку ніяк не можуть формувати те, що заведено називати «інформаційним суспільством». Новітні інформаційні технології, якщо вони придбані в збиток забезпечення фізичних потреб, можуть лише надати відчуття приналежності до провідного суспільства, але ніяк не реального буття у світі постматеріальних цінностей (як це зазначав Рональд Інґлегарт щодо підвалин постіндустріального суспільства). Форум в Давосі набагато яскравіший приклад, які ж теми дійсно найбільші цікаві світовій фінансовій еліті. Постгуманістичні цінності, які важливі для еліти (генна інженерія, життєвий комфорт, новітні технології для високоякісного життя) мають колосальний розрив з тими цінностями, які є фундаментальними для левової частки людей, що живуть на нашій планеті. Дослідники засвідчують також і залежність між біовітальним рівнем (збалансованим харчуванням) та

соціально значущими здобутками (зокрема, в спорті) (Банерджі & Дуфло, 2018). Віддати найбільш важливі сфери формування та відтворення суспільства на розсуд економічної конкуренції та швидких результатів означає приректи на провал стратегію модернізаційного розвитку як держави, так і суспільства. Інновації та креативність як основа виробничих потужностей діджитал економіки – це ризиковий вид діяльності, в якому численні затрати, та, нерідко, збитки перекриваються бенефітами від успішних проєктів, або ж тими, які набудуть своєї актуальності в майбутньому.

Збереження суспільно важливих символів теж має свою вартість і забезпечується витратами, які з погляду «сухої» економії не мають підстав, але в очах суспільства мають сакральну та фундаментальну цінність. Мова йде як про культурні символи державності й героїзму, що інтегрують соціум, так і про загальногуманістичні, які відсилають нас також і до цінності людського життя та гідності. Сучасні тенденції визначення економічної доцільності в багатьох державах лише посилюють розрив між способами життя, особливо у випадках впровадження режиму жорсткої економії для громадян, які вимушені існувати в межах продуктового кошика. Водночас, купівельна спроможність людей – це стабільна умова прибутковості та розвитку різних підприємств. В інформаційному суспільстві не лише інноватори та інтелектуали стають рушієм модернізації, але й середній клас, який підтримує стабільність відтворення та розподілу суспільної, політичної та економічної влади. Сьогодні існують значні ризики для України втратити основний ресурс для відтворення індустріалізму та розбудови інформаційного суспільства. Інновації – це не завжди про геніальність, це також і про здатність пристосувати вже наявний досвід до потреб та вигод суспільства. Суспільство відчуває піднесення, коли хтось із діаспори досягає успіхів та слави в інших країнах, тим самим прославляючи батьківщину своїх пращурів, але такі досягнення частіше не стимулюють суспільний розвиток рідної землі. Якщо чинні умови дозволяють здобувати якісну освіту та кар'єрне зростання лише еліті (в тому числі за кордоном), то в перспективі залишається лише радість за співвітчизників, які своїм людським та культурним капіталом здійснюють помітний внесок в розвиток інших держав, нерідко глобальних конкурентів. Нові генії дійсно можуть народитися серед невеликої кількості людей, що мають повний доступ до суспільних благ та всі стимули розвитку здібностей, але невеликої когорти новаторів не достатньо для побудови та функціонування конкурентної економіки. Відмінності у розумінні суспільної потреби та користі між елітою та всіма іншими прошарками ставить питання: для кого має модернізуватися суспільство: для еліти; для середнього класу; або ж для розвитку потенціалу та здібностей всіх членів суспільства.

Трансформації інституту філантропії також демонструють значення орієнтації на формування стабільного середнього класу. Сьогодні волонтерами та меценатами стають пересічні громадяни, які нерідко віддають останні кошти на підтримку обороноздатності та існування держави. На цьому фоні внесок фінансової еліти, стає не таким помітним, адже прозора та

безкорислива пожертва своїх статків заможними фізичними та юридичними особами стає скоріше винятком з правил.

Взаємозв'язок економіки та культури має складний характер, адже економічна раціональність та ефективність не лише обмежують наявний культурний канон, але й, нерідко витікають з культурних норм, що існують в конкретному суспільстві. Культурні традиції мають комерційний потенціал, а тиск з боку суспільства, наприклад, коли мова йде про східні культури, в яких батьки вимушені продати ледь не все своє майно, щоб влаштувати весілля своїй доньці, говорить не про стан надспоживання в такому суспільстві, а про реальну необхідність слідувати чинному канону, виходячи за межі індивідуальної економічної доцільності. «Ключовий момент, однак, полягає в тому, що ці витрати не є імпульсивними покупками людей, які не задумуються над своїми вчинками. Вони відображають примуси, які виражені або внутрішнім стимулом, або нав'язані ззовні» (Банерджі & Дуфло, 2018, с. 58). Якби культура не відігравала ролі в суспільстві, вся глобальна економіка не мала б ніякого значення, оскільки з погляду забезпечення біовітальних потреб найбільша частка сучасної економіки видавалася б зайвими товарами та послугами. Але з позиції виживання, конкуренції й пошуку свого місця в соціумі ця частка є фактично життєвонеобхідною умовою підтримання статусу та прийняття людини як «своєї». Витрати на народження, життя і смерть сучасної людини та ритуали, які це все супроводжують, як не парадоксально, становлять невіддільний елемент гуманістичного ідеалу людської гідності.

Про культурний канон, як догматичне або ж основоположне підґрунтя багатьох сучасних культур слід згадати й в аспекті його поліваріантності. Залишається відкритим питання щодо того, яким чином зберігають свою непорушність численні, нерідко дисонуючі між собою канони, які функціонують пліч-о-пліч в глобальній мішанині. Культурні суперечності поміж стійкими локальними культурними патернами та стандартами в межах глобальної взаємодії, можуть стимулювати міжкультурний консенсус, конфлікт або конкуренцію, трансформуючи ринки послуг і створюючи нові креативні ініціативи. Наприклад, відбілювальні засоби для шкіри складають великий ринок для країн, які ніби ідеологічно намагаються протистояти експансії «білої людини» та колоризму, але при цьому досить жорстко обстоюючи канон світлої шкіри як гарної та елітарної. Місцеві зірки за рекламу відбілювальних засобів отримують не лише великі гонорари, але й порцію хейту, однак масові продажі відповідної продукції від цього не спадають. Суспільство ніби й засуджує подібну мімікрію під західну зовнішність, але дотримання стандартів краси залишається неодмінною умовою ведення успішного стилю життя в багатьох країнах, зокрема азійської частини світу.

Яка ж роль культурного канону в глобальному суспільстві, яке тяжіє до криз, війн та швидкої зміни ідеологій? Очевидно, що західний канон втрачає свою колишню гегемонію внаслідок виходу на світову арену нових економік та їхніх культур. Пошук нової фундаментальної культури, або непорушних

загальнолюдських цінностей навряд чи може прийти до остаточного консенсусу не лише з огляду на суперечність між локальними культурами та постколоніальною пам'яттю, але й самою ліберальною ідеологією, яка вбачає конфлікт між індивідуальною свободою та необхідністю її обмеження рамками культури. Як стверджує Патрік Денін, на заваді експансії старої фундаментальної культури стає поява нової «антикультури», в якій старі догмати та умовності втрачають свою актуальність перед ідеалами ліберальної індивідуальної свободи (Deneen, 2017, p. 42).

Тим не менш, значення інновацій настільки ж актуальне, як і збереження культурного фундаменту. Полінормативність теж має свої межі, які постійно розхитуються популістичними риториками, що загрожують стабільності держави, або відповідного регіону. Сьогодні глобальний світ як завжди зайнятий переділом сфер впливу та гегемонії, а трагедія війни в Україні не знаходить достатньої світової підтримки для свого вирішення. Фундамент гуманізму й надалі диференціюється принципом «ми» та «вони», а перебудова (або ж міграція) цілих економік залежить від комерційних або політичних переваг, які можуть отримати від цих процесів локальні та транснаціональні еліти. Нарендра Моді наголошує, що XXI століття – це епоха Азії, Дональд Трамп – повернення внутрішньої величі США (культурна гегемонія за його каденції поки відходить на інший план), багато дослідників зауважують, що до шорт-листа майбутніх глобальних агентів впливу потрібно включати й африканський континент. В таких умовах перелаштування глобального світу і військової агресії рф проти України, наша держава стоїть перед серйозними викликами кризової модернізації державної та суспільної сфер і резильєнтності глобальним кризам та конкуренції. Прибуток рф від торгівлі енергоносіями (і не тільки ними) із західними країнами дозволяє агресору витрачати ці кошти на продовження та ескалацію війни (How the West is helping Russia to fund its war on Ukraine, 2025). Економічна ефективність та вигода такої глобальної капіталістичної системи приглушує голос культурних та гуманістичних цінностей. Для подальшого виживання в такій глобальній системі українці, українська культура, освіта та економіка мають скласти рівноцінні елементи проєкту стратегічного державного розвитку, орієнтуючись не лише на економічну ефективність та вигоду, але й на формування сприятливих умов для розкриття людського потенціалу та стабільності суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Банерджі А., Дуфло Е. (2018). Економіка бідності. Як звільнити світ від злиднів. 312 с.
2. Dennen P. (2017). The Tragedy of Liberalism. https://dl1.cuni.cz/pluginfile.php/1102119/mod_resource/content/1/DENEEN%20Tragedy%20of%20Liberalism.pdf
3. How the West is helping Russia to fund its war on Ukraine (2025). https://www.bbc.com/news/articles/cdxk454kxz8o

Самчук Ганна[1]
Email: hanna.samchuk@knu.ua
ORCID https://orcid.org/0009-0003-7226-5470

http://doi.org/10.5281/zenodo.19512953

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування. Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 30 травня 2025 року (Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. – 346 с.

Пропаганда як інструмент конфлікту пам'ятей: образ українця між радянським минулим та сучасною війною

У сучасних збройних конфліктах образи колективних суб'єктів відіграють ключову роль у легітимації політичних рішень та насильства. Соціологічні дослідження пам'яті та ідентичності показують, що такі образи формуються не лише через поточні події, а й через інтерпретацію минулого, яка закріплюється у публічному дискурсі. У цьому контексті російсько-українська війна може бути розглянута як конфлікт, у якому образ українця конструюється в межах протистояння різних історичних наративів, що походять із радянського та пострадянського досвіду.

Пропаганда виступає одним із основних механізмів формування цього образу. Вона забезпечує сталість і впізнаваність дискурсивних характеристик, через які українці репрезентуються у російському публічному просторі. Соціологічний підхід дозволяє розглядати пропаганду не як набір окремих повідомлень, а як структурований дискурс, у межах якого відбувається узгодження уявлень про минуле та визначення нормативних характеристик «іншого» (Applebaum et al., 2020).

Образ українця в російській пропаганді формується на основі тривалих історичних схем, закладених у радянський період. Дослідження показують, що радянська модель історичної пам'яті передбачала ієрархічне бачення національних ідентичностей, у якому українська ідентичність визнавалася легітимною лише в межах підпорядкування ширшому імперському проєкту. Доказом цього, зокрема є обурення в російські пропаганді, тим, що після розвалу СРСР ця парадигма була зламана, та в колишніх радянських країнах відбувся націоналістичний поворот. В. Гриневич пише: «Те, що викликало обурення росіян, цілком вкладається у процеси, що зазвичай розгортаються на постімперському просторі. Звісно творення/відтворення (переформатування) минулого в країнах СНД кардинально різниться від совєтських версій, адже «нове майбутнє вимагає нового минулого». На цьому тлі постколоніальний та постімперський дискурси неминуче увійшли в контроверзу. В епіцентрі цього конфлікту, крім оцінки російської імперії, опинилися також проблеми сталінського тоталітаризму та геноциду» (Гриневич, 2016).

У період після розвалу СРСР образ українця в російській пропаганді поступово набуває суперечливих характеристик, поєднуючи елементи

[1] Аспірантка факультету соціології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

«близького» та «чужого». У сучасній російській пропаганді ця амбівалентність проявляється шляхом переосмислення історичних наративів, у межах яких суб'єктність української ідентичності подається як відхилення від «нормативного» історичного шляху. Нормативним визнається тільки шлях, яким рухається основна російська політика, згідно з так званими «традиційними цінностями».

Дослідження російських медіадискурсів демонструють, що образ українця формується через повторюване використання історично навантажених категорій, які задають стабільний набір характеристик і ролей. У межах цього дискурсу українці репрезентуються не як множинна соціальна спільнота, а як однорідний колективний актор, наділений фіксованими рисами. Така редукція складної соціальної реальності до узагальненого образу сприяє спрощенню конфлікту та полегшує його моральне виправдання (Соловей, Невмержицька,2024).

Формування образу українця в російській пропаганді сьогодні нерозривно пов'язане з інтерпретаціями радянського минулого та Другої світової війни. Основою конфлікту є образ росіян як нащадків народу-переможця в Другій світовій війні. Тоді як образ українців нерозривно пов'язаний з рухом опору в Україні як проти радянської влади, так і проти окупації нацистами. Дослідники вважають, що пропаганда працює таким чином, що подає як правдиві, так і спотворені факти для формування потрібного образу: «Російська пропаганда вибірково подає історичні факти, зосереджуючись на окремих подіях, що сприяє формуванню спотвореної історичної пам'яті» (Krasnodemska et al.,2024, p.99).

Відстоювання українцями національної ідентичності, впродовж усієї історії України, пропагандою інтерпретується та репрезентується як форма зрадництва та девіантної поведінки, що подається як така, що суперечить уявленням про «історичне благо», нормативний порядок та традиційні цінності. Г. Соловей та Ю. Невмержицька в своїй статті пишуть: «Пропаганда через маніпулювання міфом намагається відобразити Росію як країну, що дбає про збереження пам'яті героїв війни, а Україну як країну, яка руйнує пам'ять про солдат, що боролися за свою Батьківщину під час Другої світової війни. Пропаганда протиставляє добро і зло, прикріплюючи ярлики героя та лиходія до Росії та України відповідно (Соловей, Невмержицька,2024, с.109). Саме ці історичні сюжети використовуються для визначення меж «прийнятної» ідентичності та для маркування відхилень від неї (Applebaum et al., 2020). У результаті образ українця стає не лише продуктом сучасної інформаційної війни, а й продовженням тривалих історичних конфліктів пам'ятей, у межах яких відтворюються усталені уявлення про лояльність, зраду та політичну неблагонадійність. Варто зазначити, що образ українців в російській пропаганді не є статичним. Це скоріше гнучка конструкція, що використовується для розв'язання різних політичних та ідеологічних завдань. У межах конфлікту пам'ятей цей образ набуває інструментального характеру: він може виконувати функцію легітимації насильства, мобілізації внутрішньої

аудиторії, пояснення політичних поразок або перекладання відповідальності за них.

У різних контекстах образ українців поєднує суперечливі риси, що дозволяє пропагандистському дискурсу гнучко адаптуватися до зміни політичних обставин і цільових аудиторій. Така амбівалентність свідчить про те, що образ українця не є відображенням сталої соціальної реальності, думок та уявлень населення, а є радше елементом політичної маніпуляції, в межах якого історичні наративи переозначуються залежно від поточних потреб. Прикладом може бути те, що одночасно пропаганда називає український народ братерським, а з іншого боку зрадниками та нацистами. Дослідження російської пропаганди Г. Соловей та Ю. Невмержицької показують: «друга лінія міфу про «братерство» фокусується на «порятунку». В цьому контексті, як і всередині міфу «нацизму», протиставляються добро і зло. Цей міф допомагає виправдовувати дії Росії через розбудову архетипу «визволителя»«(Соловей, Невмержицька,2024, с.109).

З огляду на це, аналіз образу українця не може бути зведений до окремого переліку характеристик або стабільного набору смислів. Йдеться про ширший аналітичний простір, у якому перетинаються питання політики пам’яті, ідентичності, пропаганди та соціальних уявлень про «іншого». Це робить образ українця показовим об’єктом для подальших соціологічних досліджень, здатних простежити, як історичні наративи використовуються для конструювання колективних образів у ситуаціях тривалого політичного та воєнного протистояння.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гриневич В. (2016). Війни пам’ятей як конфлікт постколоніального та імперського дискурсів Україна модерна. Режим доступу: https://uamoderna.com/blogy/vladislav-grinevich/memory-wars-imperial-discourses/

2. Соловей Г., Невмержицька Ю.О. (2024). Маніпулювання історичною пам’яттю росіян для підтримки агресії проти України. Наукові Записки, 6, 105-112. https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-6.17

3. Applebaum, A., Gumenyuk, N., & Pomerantsev, P. (2020). From «memory wars» to a common future: Overcoming polarisation in Ukraine. London School of Economics and Political Science, Arena Programme

4. Krasnodemska, I., Kovalchuk, O., Martynenko, V., & Shevchenko, O. (2024). History as a weapon: Narratives and propaganda in the Russo-Ukrainian war. Amazonia Investiga, 13(81), 98–107. https://doi.org/10.34069//2024.81.09.7

Session 4. THEORETICAL AND PRACTICAL MODELS OF PEACEBUILDING IN POST-CONFLICT SETTINGS

Ardashelia Omar[I]
Email: o.ardashelia@sou.edu.ge
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4974-4951

http://doi.org/10.5281/zenodo.19512963

Issues in the Development of Sociological Theory: Understanding Resistance, Solidarity, and Peacebuilding. Proceedings of the XXII International Scientific and Practical Conference «Problems of the Development of Sociological Theory», May 30, 2025 (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Faculty of Sociology) – Kyiv: «Naukova Stolytsia», 2026. – 346 p.

Conflict Transformation and the Georgian Population in Occupied Abkhazia: An Analysis of Peace Initiatives

In my presentation today, I will focus on the complex dynamics of peace initiatives within conflict-affected and adjacent regions. Our research begins with the premise that while international and local organizations strive to rebuild trust and promote coexistence, these efforts face unique structural barriers in the Georgian context. Specifically, we examine the occupied regions of Abkhazia and South Ossetia, where the persistent Russian military presence creates a dual layer of pressure for the ethnic Georgian population. We argue that the aggressive anti-Georgian policies of separatist authorities are not isolated incidents but operate in direct coordination with occupation forces. As a consequence, we have observed a notable erosion of faith in peace initiatives. This trend is especially stark among displaced persons from Abkhazia now living in Tbilisi and other parts of the country. Thus, the primary objective of our study is to explore these shifting attitudes and understand how Georgians, particularly those with ties to the occupied territories, perceive the peace efforts led by both international bodies and the Georgian government.

I must begin by noting that the ongoing occupation and the region's status as a conflict zone effectively preclude direct access for traditional fieldwork. Despite these communicative and logistical barriers, I have utilized a refined methodological framework to conduct a comprehensive investigation. The core objective of my study is to explore how the ethnic Georgian population residing in occupied Abkhazia perceives peace initiatives proposed by the Georgian government and international actors. Since the restoration of trust is deeply contingent upon social, emotional, and identity-related factors, I adopted a mixed-methods approach. By integrating qualitative tools — including interviews, focus groups, and the Delphi method — with quantitative data, I aimed to construct a holistic understanding of these complex perceptions.

Turning to our target demographic, our study specifically focused on ethnic Georgians residing in Abkhazia who maintain the ability to cross the Enguri River,

---

[I] Professor, Department of International Relations, Sokhumi State University, Georgia.

which serves as the de facto boundary line. We successfully engaged a total of 177 respondents currently living within the occupied territory. To give you a sense of the geographic distribution, our sample includes 123 individuals from the Gali Municipality, 32 from Ochamchire, 16 from Sokhumi, and 6 from Tkvarcheli. While our theoretical framework builds upon an extensive body of existing research and historical memoirs concerning the Abkhaz conflict and the resulting displacement, the empirical dimension of our work is, to our knowledge, unprecedented. This represents the first systematic attempt to gauge attitudes toward peace initiatives directly from the population actively living under occupation. Naturally, conducting survey research in an occupied conflict zone presents profound methodological and security challenges. Direct institutional access is impossible. However, by carefully leveraging trusted personal networks, we were able to overcome these barriers and secure a robust cohort of respondents, allowing us to build a comprehensive and highly unique database for our analysis.

Moving to the discussion of our context, we must recognize that the Abkhaz conflict remains one of the most tragic episodes in Georgia's recent history. Legally and historically, Abkhazia transitioned from an autonomous republic within the Georgian SSR to its current constitutional status as an autonomous region within Georgia. Following the collapse of the Soviet Union, ethnic and political tensions escalated sharply. Initially, Abkhaz separatists sought annexation by Russia, later shifting their goal toward establishing an independent state. Crucially, this unilateral push occurred without consulting the local indigenous population regarding secession. On the ground, these political maneuvers severely exacerbated the situation, culminating in the blockade of the central railway line. This action disrupted critical freight and passenger transit routes connecting Moscow to Tbilisi, Yerevan, and Baku. For the Armenian economy, this railway closure posed an existential threat, as their only alternative route — the narrow-gauge Tbilisi-Larsi road — was frequently impassable due to harsh weather and difficult terrain.

Naturally, this obstruction of the Transcaucasian Railway fundamentally contradicted Georgia's economic interests. At the time, Vladislav Ardzinba, the newly elected Chairman of the Abkhaz Supreme Council, denied involvement, instead attributing the blockade to supporters of Georgia's exiled President, Zviad Gamsakhurdia.In response, the Georgian government, acting to protect both its own economic lifelines and those of neighboring states, decided to deploy the Georgian militia to restore movement on the railway. As Eduard Shevardnadze, the Georgian head of state at the time, notes in his memoirs, this decisive action was taken only after telephone consultations involving Russian President Boris Yeltsin and Vladislav Ardzinba (Shevardnadze, 2005; Shevardnadze, 2018).

Turning our attention to the catalyst of the armed conflict, I would like to highlight the events of August 14, 1992, when Georgian militia units advanced across the Enguri River to secure the Transcaucasian railway towards Sokhumi. In this section of our analysis, we specifically zero in on the pivotal incident near the village of Okhurei, where separatist Abkhazian and informal North Caucasian armed formations initiated hostilities.

As I detail in this research, this skirmish marked the devastating onset of a fratricidal war. The Abkhazian forces were heavily reinforced by pre-mobilized groups of so-called «Confederates» from the North Caucasus, Cossack units, the Armenian «Bagramian's Battalion», and regular Russian military contingents. In stark contrast, the Georgian side received no such external manpower, save for the involvement of Ukrainian volunteers (Ardashelia, 2021; Ardashelia, 2024). I must also parenthetically note a crucial historical nuance here: the Ingush population notably abstained from participating against Georgia, and despite Dzhokhar Dudayev's explicit warnings, various Chechen factions still chose to engage in the conflict. The humanitarian fallout of this war was catastrophic, particularly following the fall of Sokhumi in September 1993, which precipitated a large-scale campaign of ethnic cleansing. According to UN data, approximately 250,000 individuals — encompassing Georgians, other minority groups, and even Abkhazians who supported Georgian unity — were forced into displacement. The human toll was staggering, with thousands of civilians subjected to execution, torture, and enforced disappearance.

Ultimately, the military defeat of the Georgian army resulted in Abkhazia's de facto, though internationally unrecognized, independence. The subsequent introduction of Russian forces, operating initially under the guise of a peacekeeping mandate, effectively transitioned into a formal occupation by 2008. Consequently, diplomatic negotiations regarding the Abkhaz issue have remained completely deadlocked to this day.

To outline the current status quo, we must examine the geopolitical reality that crystallized following the 2008 Russo-Georgian War. As detailed in our research, the Russian Federation's formal recognition of Abkhazia's so-called «independence» was subsequently echoed by a very narrow segment of the international community — specifically Nicaragua, Venezuela, Nauru, and Syria. However, I want to emphasize that the overwhelming consensus of the United Nations and the broader global community remains steadfast: Abkhazia constitutes an integral, sovereign territory of Georgia. On the ground, what we observe today is a region under the de facto administration of separatist authorities, though it is effectively sustained and directed by Moscow. Compounding this political deadlock is a profound humanitarian ongoing crisis: the fundamental right of thousands of internally displaced persons (IDPs) to return to their homes remains strictly prohibited.

Ultimately, we are confronting a highly protracted conflict that represents a deeply entangled knot of ethnic, political, and geopolitical dimensions. As I argue in this study, despite the considerable passage of time and extensive international mediation, we have seen no substantive progress regarding Georgia's territorial integrity, the repatriation of IDPs, or broader regional stability. Therefore, in such a stagnant and pressurized environment, the revitalization of peace initiatives is not merely an option — it is of paramount importance. If we are to bridge these divides, cultivating trust and re-establishing communication channels must be treated as the urgent, shared responsibility of both local civil society and international organizations.

In examining the practical implementation of these peace initiatives, we must highlight the indispensable role played by both international and local organizations. On the international front, the collaborative efforts of the United Nations Development Programme (UNDP) and the European Union under the EU4 Dialogue programme are particularly noteworthy. They are actively working to improve the socio-economic realities of conflict-affected communities. A tangible example of this occurred in 2024, when outpatient clinics were renovated in the Zugdidi municipality villages of Orsantia and Rike. Crucially, this infrastructure project extended inclusive healthcare services — adapted for individuals with disabilities — to over 5,500 people, crossing ethnic lines to serve Georgians, Abkhazians, and other nationalities residing in the region.

At the grassroots and civil society level, several local actors are driving conflict transformation. The Peace Development Center, which has been operating since 2014, has been instrumental in fostering direct dialogue between Georgian and Abkhazian youth. Through initiatives like their «Peacebuilding Discussion Platform» they have created essential, safe spaces for the younger generation to analyze conflict dynamics and cultivate mutual understanding. Similarly, the Democracy Research Institute has initiated the «Civil Platform for Peace». In our assessment, this project is vital because it not only supports the broader implementation of Georgia's national peace policy but also actively addresses the acute humanitarian and legal challenges faced by the population, thereby widening the channels of dialogue with communities in Abkhazia and South Ossetia.

Finally, we must acknowledge the work of the Social Justice Center. Their primary focus remains the advancement of human rights and social conditions within these occupied territories. They are actively engaged in refining our peace strategies, exploring new avenues for EU involvement, and building robust, long-term platforms for conflict transformation.

Shifting our focus to the engagement of youth in peace initiatives, I would like to highlight the impactful work of organizations like World Vision. Their youth camps in Abkhazia have demonstrated a tangible positive impact on cultivating trust and understanding among young people from diverse ethnic backgrounds. For instance, a recent initiative brought together 120 participants, aged 14 to 18, to learn practical peacebuilding and conflict resolution strategies. Through activities such as Model UN sessions, these youths were given a unique opportunity to understand the mechanics of international diplomacy and cooperation.

Beyond civil society efforts, we must also examine the initiatives pursued directly by the Georgian government. Our research indicates that the Georgian Health and Social Protection Programmes have garnered significant popularity among the population residing in Abkhazia. These comprehensive programs provide critical, life-saving services — ranging from pediatric and adult rehabilitation, clinical diagnostics, and oncology care, to targeted multidisciplinary screening for internally displaced persons. Alongside these vital healthcare provisions, the Georgian government is also implementing specialized programs to support small business development within the region.

Conversely, when we examine the internal political structures within the breakaway region itself, a different dynamic emerges. Consider the Public Chamber of Abkhazia, established as an advisory and public oversight body to the de facto President. While it is designed to promote public participation in politics, it is highly critical to note that this body very rarely cooperates with or represents the interests of the ethnic Georgian population living in Abkhazia.

This complex landscape of inclusive international programs, state-sponsored humanitarian aid, and exclusionary local political structures leads directly to the core of our empirical investigation. The primary aim of our survey was to clarify exactly how the Georgian population of Abkhazia perceives and evaluates the peace initiatives launched by these various actors. Based on the analysis of the data collected through our custom questionnaire, a compelling and detailed general picture has emerged, which I will outline for you next.

Turning to the empirical results of our survey, it is particularly noteworthy that the Georgian population residing in Abkhazia continues to harbor a resilient degree of optimism regarding the prospects for peaceful coexistence. When we asked our respondents to evaluate which institutions they trust most to restore this peace, a clear hierarchy emerged. On a five-point scale, international organizations ranked the highest with a maximum score of five, closely followed by the central Georgian government at four. Interestingly, trust in the Abkhaz people themselves stood at a moderate three. Conversely, trust drops precipitously when evaluating other political entities: Russia scored a two, the legitimate government of Abkhazia based in exile in Tbilisi scored a one, and the de facto separatist authorities received a score of zero. We also sought to identify which specific peace initiatives are perceived as most effective in bridging the societal divide. Our respondents most frequently highlighted economic and social support programs, particularly the healthcare initiatives implemented by the Georgian government. Furthermore, they emphasized the value of sports, cultural, and scientific exchanges, alongside formal peace education, humanitarian assistance, and programs dedicated to women's rights.

When looking toward the future, we asked our respondents which initiatives they most urgently want to see implemented or expanded to improve their daily realities. Healthcare and entrepreneurship support topped their list of priorities. Crucially, there is a strong demand for enhanced educational access, including online foreign language courses currently facilitated from Tbilisi by the Government of the Autonomous Republic of Abkhazia. Respondents also expressed a critical need for objective, balanced information resources and robust youth leadership programs.

Ultimately, these findings paint a profound sociological picture. We are observing a population that has been systematically deprived of fundamental civil liberties — denied electoral rights, restricted from studying or speaking in their native Georgian language, and often forced to conceal their ethnic identity. Yet, despite this profound disenfranchisement and accumulated disappointment, they continue to place significant trust and hope in the capacities of international organizations and the Georgian government to drive meaningful peacebuilding.

In synthesizing our data and the expert forecasts derived from the Delphi method, several critical themes have emerged regarding the attitudes of the Georgian population within Abkhazia. First, our analysis addressed the fundamental question of Georgian unity. Strikingly, the commitment to this idea remains exceptionally high among Georgians living under occupation. This resilient attachment stands in stark contrast to the rather tragic devaluation of this concept that we are increasingly witnessing within broader Georgian society. Furthermore, when assessing the prospects for peaceful coexistence, the majority of our respondents expressed a profound belief that time and patience are essential prerequisites for gradually rebuilding inter-communal trust. This grassroots openness to peace initiatives is most pronounced in the Gali municipality. Here, we observe peacebuilding in its most pragmatic, everyday form: continuous socioeconomic interaction. The Gali market, for instance, functions as a critical contact zone where Georgians supply agricultural products to the Abkhaz community. While these interactions are fraught with risks — including the frequent, arbitrary seizure of goods by de facto authorities — this localized trade remains a vital catalyst for sustaining dialogue and functional cooperation. However, this resilience is deeply counterbalanced by acute vulnerability. Corroborating previous studies, our empirical data reveals a pervasive, well-founded fear of further systemic disenfranchisement. Particularly in Gali, respondents report feeling entirely unprotected, citing severe and ongoing violations of their fundamental civil liberties, ranging from restrictions on education and healthcare to labor and electoral participation. We also examined the perceived impact of external actors. It is widely acknowledged among our respondents that Russian geopolitical maneuvering heavily dictates the separatist government's trajectory. A highly illustrative example is the proposed 2024 investment law, which would have permitted Russian citizens to acquire real estate in Abkhazia. The ensuing mass protests, which ultimately forced the bill's cancellation, ostensibly demonstrated the Abkhaz population's resistance to total Russian hegemony. Yet, our analysis suggests a more complex underlying anxiety: these protests were significantly driven by the separatists' fear that ethnic Georgian businessmen residing in Russia might exploit this legislative loophole to purchase property and effectively reclaim their ancestral homes.

To conclude, despite navigating an environment characterized by profound insecurity and structural oppression, a remarkable thread of optimism persists. Our respondents maintain a steadfast hope for the ultimate success of the peace process and the eventual restoration of historical ties. Crucially, they firmly advocate for the Georgian state to proactively intensify its strategic efforts to rebuild direct relations with the Abkhaz community.

To conclude, I must emphasize that despite the myriad initiatives we have discussed today, the peacebuilding trajectory in Abkhazia remains fraught with profound challenges. As I have argued, genuine conflict transformation cannot rely merely on surface-level diplomacy; it necessitates deep structural shifts to guarantee equity and security for all stakeholders. This process undeniably

demands the sustained, active intervention of both local civil society and international bodies.

Synthesizing our findings, I can state that the Georgian population residing under occupation maintains a fundamentally positive, albeit highly cautious, disposition toward peace initiatives. Their optimism is heavily tempered by acute, everyday anxieties regarding physical security and systemic human rights violations — crises that require an immediate, coordinated response from both Tbilisi and the international community. Ultimately, if our peace processes are to be viable, they must be anchored in three core objectives: rebuilding inter-communal trust, rigorously safeguarding the fundamental rights of the local population, and systematically mitigating the disproportionate influence of external actors, most notably the Russian Federation.

Finally, our research highlights several deeply sensitive, identity-affirming priorities for these communities. Beyond the overarching aspiration for national unity, there is a critical, unmet demand for cultural and educational lifelines. Specifically, respondents urgently emphasized the need for unrestricted access to Georgian-language education, the facilitation of Georgian cultural institutions such as song and dance ensembles, the provision of Georgian literature, and the establishment of dedicated Georgian-language media, including newspapers and radio broadcasts.

REFERENCES

1. Ardashelia (2024) Omar Ardashelia. The Abkhazian Conflict, Publishing House „Lega», (In Georgian);

2. Ardashelia (2022) Omar Ardashelia. Institutionalization of the European Union and the Abkhazia Issue. Kutaisi Public Library Yearbook, Kutaisi (In Georgian);

3. Gamakharia, Topuridze (2021) Jemal Gamakharia, Nodar Topuridze, Jemal Gamakharia, Nodar Topuridze. Human Rights Violations in Abkhazia, Georgia – Crime Against Humanity. *Current Problems of Genocide Crimes and Protection of Human Rights* – Proceedings of the International Scientific Conference, pp. 80-88, (In English); https://drive.google.com/file/d/1edKp01up4hsiF9hPsOBK7OvEzbMAcYcx/view

4. Regional Conflicts (2002) Regional Conflicts in Georgia – South Ossetian Autonomous Region, Abkhazian ASSR (1989-2001). Collection of Political and Legal Acts, Compiled and Editor-in-Chief Tamaz Diasamidze, Regionalism Research Center. Tbilisi (In Geirgian);

5. Regional Conflicts (2005) Regional Conflicts in Georgia – South Ossetia Autonomous Region, Abkhazia ASSR (1989-2005), Collection of Political and Legal Acts, Regionalism Research Center, Compiled and Editor-in-Chief Tamaz Diasamidze. Tbilisi (In Geirgian);

6. Toria (2015) Malkhaz Toria. Remembering Homeland in Exile: Recollections of IDPs from the Abkhazia Region of Georgia. Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe. Vol 14, No 1, 2015, 48-70. (In English);

7. Shevardnadze (2006) Eduard Shevardnadze. Thoughts on the Past and the Future. Tbilisi, Publishing House «Palitra» (In Geirgian);

8. Shevardnadze (2018) Eduard Shevardnadze. Thoughts on the Past and the Future. Memoirs, Second edition.Tbilisi. Publishing House «Neostudio» (In Georgian

Gryshchenko Mariia[I]
Email: gryshchenko.maria@gmail.com

http://doi.org/10.5281/zenodo.19512971

Issues in the Development of Sociological Theory: Understanding Resistance, Solidarity, and Peacebuilding. Proceedings of the XXII International Scientific and Practical Conference «Problems of the Development of Sociological Theory», May 30, 2025 (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Faculty of Sociology) – Kyiv: «Naukova Stolytsia», 2026. – 346 p.

The Concept of «Restoration» from the Perspective of Sociological Research and Interdisciplinary Intersections

The conceptualization of recovery processes remains a critical area of academic inquiry within contemporary sociological and multidisciplinary discourse. This study examines the theoretical frameworks applied to recovery in the specific context of ongoing warfare, addressing the terminological ambiguity that often persists in scholarly research. A fundamental distinction is drawn between conventional post-war reconstruction and the recovery efforts initiated while a conflict remains active. Given that traditional models frequently posit a state of peace or relative stability as a prerequisite for recovery, this work interrogates the applicability of these frameworks during active hostilities. It argues that a premature categorization of such processes as «post-war» overlooks the unique sociological dynamics and challenges inherent in recovery efforts conducted amidst an ongoing conflict.

It is also important to note that this process is inherently characterized by risk. Even when conditions to initiate recovery are met, it remains essential to account for the constant possibility of further destruction and renewed traumatic experiences, as the conflict may intensify in increasingly complex ways. Nevertheless, recovery frequently commences immediately following destruction. Ukrainian communities have initiated recovery processes while the war is ongoing, operating at various levels: through national strategies, local community efforts, and at the familial and individual levels. Various policies and numerous initiatives are currently being implemented across Ukraine to facilitate the recovery of communities at these various scales.

A further critical consideration is that recovery during an active conflict involves the reconstruction of both intangible and physical infrastructure. This process necessitates meticulous attention to conflict-specific dynamics. A balance must be maintained between long-term strategic planning and immediate responses to structural damage and the urgent needs of communities. Consequently, the focus shifts toward providing rapid interventions while simultaneously formulating long-term recovery frameworks. Such efforts require regional sensitivity; given that Ukraine is a geographically large nation with diverse socio-economic conditions across its various regions, differentiated approaches to recovery are essential.

The discussion begins with an examination of the terminology and concepts utilized when addressing recovery or reconstruction. Sociological discourse

[I] MA in Sociology, leading sociologist, Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine

employs numerous concepts, which occasionally complicates the attainment of a consensus regarding their precise definitions. A universal terminology is currently lacking among sociologists globally; even within Anglophone academia, there is significant debate regarding specific definitions and the appropriateness of certain conceptual frameworks. A comparable situation exists within the Ukrainian linguistic context, where varied terminology often leads to cross-disciplinary misunderstandings.

This presentation aims to initiate a scholarly dialogue. The objective is not to mandate the exclusive adoption of specific meanings, but rather to raise critical questions regarding terminology and the underlying intentions of its use. The following analysis is grounded in a literature review concerning the usage and interrelation of various concepts. This has led to the development of a conceptual structure that transitions from abstract frameworks to more specific empirical applications.

The most abstract and comprehensive concept employed by sociologists and other scholars is recovery, which is closely linked to and interrelated with the concepts of reconciliation, development, and regeneration. These distinctions warrant further examination. Furthermore, recovery encompasses — though is not entirely limited to — processes such as the construction of new identities, the re-evaluation of identity, practices of commemoration, trust-building, and social cohesion. Based on this model, it is evident that recovery is deeply interrelated with broader concepts such as peacebuilding, as well as development and regeneration.

In discussions regarding the process of recovery, the most prevalent terms utilized by researchers are recovery and reconstruction. In various research contexts, these are occasionally used synonymously; however, based on the literature, recovery is conceptualized as the broader term, with reconstruction serving as a specific component or phase within that process. International initiatives frequently categorize reconstruction as a constituent element of recovery. Recovery is more expansive because it encompasses not only the strategic process of reconstruction but also elements of social cohesion, social justice, and reconciliation.

Within the overarching framework of reconstruction, several narrower concepts and specialized terms are encountered, including rebuilding, renewal, rehabilitation, restoration, and repair. While these terms overlap significantly, they emphasize different aspects of the process. For instance, restoration primarily refers to recreating the original appearance or conditions of a structure. Rebuilding involves the physical or social renewal of a structure; it represents a recreation, though not necessarily an exact replica of what existed prior to the destruction. It implies a renewal or a construction from its inception. Rehabilitation focuses on the restoration of function and status rather than simply renewing or rebuilding the physical structure itself — functionality may be restored even if the structure is altered. These three concepts—restoration, rebuilding, and rehabilitation — are the terms most frequently utilized by scholars in the field.

From a sociological perspective, it is essential to acknowledge the significant conceptual discrepancies that arise between different disciplines. Concepts such as

reconstruction, rebuilding, and restoration are frequently employed by economists and urban planners, yet sociologists often attribute distinct meanings to these terms. For example, urban planners often prioritize physical infrastructure. Furthermore, these concepts are codified within the Ukrainian legislative framework, which mandates precise legal definitions for reconstruction and rebuilding.

This terminological landscape remains complex. At the policy level in Ukraine, the term recovery is predominantly used, whereas in urban planning projects, the term reconstruction is more common, despite the terms often being used interchangeably in practice. For specialists in urban planning, reconstruction often functions as the most abstract concept within this specific terminological field.

Similar patterns are evident with other terms, such as rehabilitation, which is widely utilized in the medical and psychological sciences, as well as in policy development. While these fields share common objectives, the specific conceptual nuances differ. Additionally, potential for misunderstanding exists regarding the terms renewal and renovation. In the Ukrainian language, these are occasionally used synonymously, yet they remain fundamentally distinct, particularly regarding the degree of innovation inherent in the process.

As we can see, this is an extensive field for discussing how we utilize this terminology. When discussing recovery, we must also address social issues, where many intersecting concepts require a common language and appropriate application. Reconciliation is an integral part of recovery; indeed, recovery is unattainable without reconciliation and peacebuilding.

Within this framework, we must analyze other vital concepts such as commemoration, identity construction, social cohesion, trust-building, healing, inclusion, reintegration, and social justice. In this area, we share significant common ground with legal scholars, psychologists, medical scientists, and specialists in peacebuilding and education. It is a profoundly multidisciplinary field.

Consequently, we must maintain a dialogue with these disciplines to ensure a shared understanding. Interestingly, I find fewer misunderstandings in this social sphere, as the interdisciplinary framework for these concepts is well-established. There is generally more consensus here than there is in our interactions with colleagues in the planning sphere regarding terms like reconstruction and recovery. Finally, an essential component of the recovery process is post-war development.

When we think of recovery, we must remember that the concept implies more than just rebuilding; it encompasses renewal and reform to improve quality of life. It is a process that allows us to rethink our structures and renovate them according to our needs, making them more equitable. Development is therefore a vital component of recovery, and both recovery and reconstruction inherently involve innovation.

Urban planning specialists frequently utilize the concept of regeneration, which serves as the most encompassing and abstract term within this field. It denotes a strategic, multi-level transformation resulting in sustainable change and a novel quality within social systems, values, and relationships. While recovery

commences during the conflict, development occurs in the post-war period, eventually culminating in regeneration as part of a broader, longitudinal process.

This framework informs the present approach to these conceptualizations. From a sociological perspective, recovery is considered the most efficacious abstract concept and is applied herein to research regarding the role of grassroots initiatives. From this viewpoint, recovery involves both physical and social transformation. It entails not merely the restoration of existing structures, but their reform to establish a new social order, addressing current challenges and enhancing overall societal well-being.

Sociologically, recovery is often conceptualized as a return to normality, yet it must be understood as a dynamic process rather than a static outcome. It is a multi-level social phenomenon that necessitates broad participation. A literature review across databases such as SAGE and ResearchGate indicates that the most prominent sociological issue in this field is social inequality. Researchers examine how recovery affects social structures, whether it fosters a more equitable society, and how the needs of vulnerable populations are addressed. A second significant area of research involves the governance and management of recovery, specifically regarding the participation of various actors. A significant number of scholars employ Actor-Network Theory in this context, a framework that is particularly relevant to the present research and will be integrated into this work.

Furthermore, a diverse range of research interests is evident among colleagues. At present, there is a relative scarcity of sociological research in Ukraine specifically focused on the recovery process itself. However, extensive research exists concerning societal resilience and sustainability during the conflict, as well as the dynamics of daily life under wartime conditions. This body of work serves as a foundation for subsequent research phases that will examine recovery processes while the conflict persists. This remains a critical research theme, presenting significant opportunities for collaborative studies with colleagues who share an interest in this subject.

Peacebuilding should be integrated as a fundamental component of policy-making and the educational system in Ukraine. It is essential to begin developing these approaches at present, with a particular focus on fostering internal dialogue. This necessitates an exploration of how individuals with diverse wartime experiences and cultural backgrounds communicate with one another. Ongoing research into various initiatives across Ukraine reveals extensive efforts to establish dialogue within schools, universities, and communities. These processes are fundamentally centered on the initiation of discourse and offer numerous compelling cases for academic study.

This work constitutes a critical element of the recovery process, as it facilitates social cohesion and the cultivation of trust. It is deeply interconnected with the reintegration of internally displaced persons and current dialogues regarding commemoration practices, specifically the memorialization of the war and its participants. These processes are already active and form a vital part of investigating recovery within the context of an ongoing conflict. While these are matters of policy, it is important to emphasize their role as subjects of

multidisciplinary inquiry to ensure these interconnected concepts are given sufficient scholarly consideration.

Finally, the potential for conceptual misunderstanding must be addressed. Within the social context, peacebuilding is frequently perceived through a stereotypical lens as a process occurring exclusively between states. However, in the contemporary Ukrainian context, it also represents a crucial process of intra-national negotiation and reconciliation.

Kvitka Yuliia[I]
Email: makhanova@karazin.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3012-9177

Prus Yuliia[II]
Email: yuliaprus@karazin.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0320-0131

Issues in the Development of Sociological Theory: Understanding Resistance, Solidarity, and Peacebuilding. Proceedings of the XXII International Scientific and Practical Conference «Problems of the Development of Sociological Theory», May 30, 2025 (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Faculty of Sociology) – Kyiv: «Naukova Stolytsia», 2026. – 346 p.

http://doi.org/10.5281/zenodo.19512984

Integrating Mental Health and Psychosocial Support Interventions into the Development of Peacebuilding Processes

Armed conflicts exert devastating long-term impacts on societies worldwide. Due to protracted conflicts in Syria, Colombia, and the Democratic Republic of the Congo, as well as the full-scale invasion of Ukraine by the Russian Federation, the number of forcibly displaced persons exceeded 100 million in 2022 (UN News, 2023), including 48 million internally displaced persons, 26.6 million refugees, and 35 million children (UNHCR, 2021). Contemporary armed conflicts are becoming increasingly protracted, often spanning decades or longer. They leave behind deeply divided societies at risk of perpetuating cycles of violence, thus requiring concerted peacebuilding efforts. Armed conflicts profoundly affect mental health and psychosocial well-being. Research indicates that one in five people living in conflict-affected areas develops a mental disorder (Charlson et al., 2019). Furthermore, individuals in such environments frequently endure daily stressors arising from cumulative losses, familial separation, the inability to meet basic needs, and persistent insecurity. The COVID-19 pandemic exacerbated these consequences and heightened global awareness of the importance of Mental Health and Psychosocial Support (MHPSS).

While MHPSS and peacebuilding have until recently developed as distinct trajectories, these two spheres are fundamentally interconnected and synergistic (Hamber et al., 2014; Hertog, 2017). Peace cannot be firmly established within a society if individuals affected by conflict continue to endure the profound psychological and social repercussions of war and destructive intergroup tensions, which may obstruct the implementation of peacebuilding initiatives and exacerbate existing hostilities. Conversely, in the absence of peace, there are substantial limitations to supporting mental health and psychosocial well-being. Pervasive fear and insecurity induce stress while simultaneously eroding social cohesion, interpersonal relationships, and community networks.

Armed conflicts elevate the prevalence of mental health disorders, such as post-traumatic stress disorder (PTSD) and depression. Conflict-affected individuals

[I] PhD in Economics, Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University.
[II] PhD in Management, Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University.

experiencing mental health conditions are more predisposed to substance abuse issues, as well as diminished functional capacity and productivity, which constrains a community's potential for economic and social post-war recovery. In aggregate, mental health disorders and psychosocial distress act as contributing factors to the escalation of conflict and cycles of violence, thereby impeding the achievement of sustainable peace.

Interventions that systematically integrate MHPSS and peacebuilding yield significantly more positive outcomes than those focused exclusively on either domain. For instance, if peacebuilding practices are implemented in isolation, their efficacy is often diminished by the impact of unaddressed MHPSS needs. Civilians experiencing emotional distress or psychiatric disorders, such as PTSD, are less predisposed to support peace processes. Furthermore, armed conflicts result in profound social fractures that undermine social trust and cohesion, thereby complicating the consolidation and institutionalization of peace. Post-conflict environments are frequently characterized by psychological and social repercussions — traumatic memories of injustice, persecution, humiliation, and grievance — that may precipitate the recurrence of violent cycles.

The experiences of the first three years of life are foundational to an individual's health and learning trajectories. In certain contexts, children socialized within wartime conditions and systems of violence may internalize such environments as normative. Specifically, in Ukraine, children born three years ago have no experience of a peaceful life, as death and destruction have constituted the daily reality for every child in the country throughout this period (UNICEF, 2024).

Similarly, if MHPSS interventions for conflict-affected populations are conducted in isolation, their efficacy is likely to be compromised by an underestimation of the conflict-induced erosion of social cohesion, which can further jeopardize mental health and psychosocial well-being. In conflict and post-conflict settings, individuals frequently identify a sense of insecurity, the fear of attack, and the concomitant concern for the well-being of their families as primary stressors.

The integration of MHPSS and peacebuilding initiatives facilitates the mitigation of these constraints and the attainment of enhanced outcomes. Effective interventions typically involve the establishment of societal dialogue regarding past events, reflection upon and education concerning the root causes of conflict, psychoeducation regarding trauma and the consequences of war, and structured discussions that provide opportunities for emotional expression and the deliberation of peace-related issues. Furthermore, MHPSS efforts can be rendered more efficacious when integrated into processes of reparations and the restoration of justice (Hamber, 2021).

The following examples illustrate how peacebuilding approaches can facilitate MHPSS. First, the reduction of levels of violence and the provision of security contribute to the normalization of mental health and psychosocial well-being. Furthermore, social cohesion and trust across various societal levels enhance mental health, psychosocial well-being, and resilience. Additionally, conflict-sensitive MHPSS interventions prevent social fragmentation that might otherwise

jeopardize psychological health. Finally, measures aimed at mitigating tensions between host communities and displaced populations improve the mental health and psychosocial well-being of the latter.

In general, MHPSS and peacebuilding are mutually reinforcing and exhibit a synergistic effect, with the benefits of integration being bidirectional. The integration of MHPSS and peacebuilding is a prerequisite for ensuring human well-being, social cohesion, and peace. Consequently, it also facilitates the flourishing of individuals, communities, and society as a whole.

The absence of MHPSS integration into peacebuilding processes may lead to adverse consequences. Generally, individuals should not be encouraged to revisit distressing memories unless adequate support is provided both during and after the period of reflection. An insufficiently rigorous assessment of how an intervention might impact social, political, and economic relations, as well as power dynamics within a specific context, may cause the intervention to inadvertently weaken social ties or exacerbate divisions. This, in turn, can create barriers to peacebuilding practices and undermine psychosocial well-being. While the successful integration of MHPSS and peacebuilding does not resolve all challenges associated with the Do No Harm principle, it can facilitate the adoption of ethically sound practices that are sensitive to conflict conditions and their specific context.

Consequently, one of the primary repercussions of armed conflict is societal fragmentation, which risks perpetuating cycles of violence and exerts a profound impact on individual and collective psychosocial well-being. Evidence substantiates the efficacy of three core propositions regarding the integration of MHPSS and peacebuilding: first, the emotional and social consequences of violent conflicts can catalyze further cycles of violence; second, MHPSS and peacebuilding are inherently complementary, as interventions that systematically integrate these fields yield more substantial positive outcomes than isolated efforts in either domain; and third, the integration of MHPSS and peacebuilding mitigates the risk of unintended harm.

Historically, peacebuilding and MHPSS have followed distinct developmental trajectories, characterized by differing historical contexts, disciplinary origins, institutional frameworks, theoretical models, and practical methodologies. Currently, there is an urgent need for enhanced cross-sectoral partnership and coordination between actors engaged in MHPSS and peacebuilding. Integration efforts can significantly bolster the implementation of initiatives aimed at achieving sustainable peace, specifically contributing to the advancement of the United Nations Sustainable Development Goals (SDGs), including SDG 3 (Good Health and Well-being) and SDG 16 (Peace, Justice, and Strong Institutions).

REFERENCES

1. Charlson, F., van Ommeren, M., Flaxman, A., Cornett, J., Whiteford, H. & Saxena, S. (2019). *New WHO prevalence estimates of mental disorders in conflict settings: A systematic review and meta-analysis*. Lancet, 394, 240–248.

2. Hamber B. (2021). Transitional justice, mental health and psychosocial support. Draft consultation paper submitted to the Renewing the UN Approach to Transitional Justice Project.

3. Hamber, B., Gallagher, E. & Ventevogel, P. (2014). *Narrowing the gap between psychosocial practice, peacebuilding and wider social change: An introduction to the Special Section in this issue*. Intervention, 12(1), 7–15.

4. Hertog, K. (2017). *The intrinsic interlinkage between peacebuilding and mental health and psychosocial support. The International Association for Human Values model of integrated psychosocial peacebuilding*. Intervention, 15(3), 278–292.

5. UN News (2022). UNHCR : A record 100 million people forcibly displaced worldwide. https://news.un.org/en/story/2022/05/1118772

6. UNHCR. (2021). Refugee Data Finder. https://www.unhcr.org/refugee-statistics/

7. UNICEF (2024). Життя дітей під час війни. https://www.unicef.org/ukraine/media/43321/file/The%20summary%20report%20of%20the%20Survey%20of%20Ukrainian%20parents_ua.pdf.pdf

Otreshko Nataliia[1]
Email: otreshkon@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9563-692X

http://doi.org/10.5281/zenodo.19513003

Issues in the Development of Sociological Theory: Understanding Resistance, Solidarity, and Peacebuilding. Proceedings of the XXII International Scientific and Practical Conference «Problems of the Development of Sociological Theory», May 30, 2025 (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Faculty of Sociology) – Kyiv: «Naukova Stolytsia», 2026. – 346 p.

The Theory and Practice of Post-Conflict Transformation: Navigating the Interplay Between Reintegration and Justice

The societies that fall into post-conflict mode are challenged by the need to create trust, rehabilitate institutions, and provide guarantees that such brutal experiences do not return. This process – referred to as post-conflict transformation – goes far beyond the mere physical rebuilding of the country. It is psychological, social, and political healing from the wounds opened by conflict. There are two aspects of reconciliation: reintegration and justice, and the two sometimes conflict. Although reintegration focuses on social stability and the re-socialization of former combatants into civil society, justice aims at achieving accountability for mass violence and the recognition of victims' rights. Favoring one over the other can risk undermining the prospects for longer-term peace. The big question in post-conflict societies, then, is: Can we reconcile justice and reintegration in such a way that facilitates both peace and accountability?

The peace and conflict studies field provides a number of concepts to comprehend post-conflict transition. It contrasts negative peace (absence of direct violence) with positive peace (presence of justice, equality, and effective institutions) (Galtung, 1996). Post-conflict transformation doesn't just want to stop violence; it wants to create a positive peace. John Lederach (Lederach, 1997) focuses on relationship-building, local ownership, and cultural context in peacebuilding. He calls for a long-term transformation that includes grassroots involvement, mental healing, and structural change. The subfield of transitional justice – born of mass atrocities – provides a sharper focus on the way countries have responded to past abuse. Transitional justice, as formulated by the United Nations (2004), includes judicial and non-judicial mechanisms, such as prosecution, truth commissions, reparations, and institutional reform. The aim is to identify victims, restore trust in institutions, and prevent further violence.

The relationship between reintegration and justice is complex by its nature.

Social reintegration focuses on quick social stabilization. It includes demobilization, retraining of former fighters, psychological care, and reintegration into society. But this procedure can perhaps paradoxically understate demands for justice if the perpetrators are excluded but not held to account, in turn creating a feeling of impunity as well as bitterness among the victims. Justice, especially through prosecutions or truth-telling, acknowledges and undergirds the morality of

[1] Доктор соціологічних наук, доцент, Інститут соціології НАН України.

victims' experiences, as it helps to pave the way for reconciliation. But it can undermine reintegration by instilling fear of retribution among former combatants or exacerbating social divisions in communities that don't universally support accountability. The trick then, is to find ways to reconcile these competing imperatives in ways that do not privilege one to the exclusion of the other.

Post-apartheid South Africa had the Truth and Reconciliation Commission (TRC), a process that favored truth-telling and restorative justice over retribution. Those who had committed political violence could qualify for amnesty if they made a full confession of their crimes. Although the TRC facilitated national discussion and contributed to healing, it was also criticized for small material reparations and a lack of attention to economic injustices (Mamdani, 2002). Nevertheless, the TRC is often pointed to as an example of how effective reintegration and justice (justice not in terms of punishment but of reconciliation) can be.

Rwanda – which, like Nuremberg, is responding to a genocide – took a hybrid approach to justice, where formal tribunals (like the ICTR) operated in conjunction with Gacaca courts, traditional community-based justice. The Gacaca system enabled perpetrators to publicly confess and express regret, promoting reintegration through recognition of the harm inflicted. A community-based approach to justice that emphasizes self-determination and stakeholder responsibility is more consistent with indigenous peoples' values, knowledge, and traditions, and it has led to greater community involvement and diversion from the courts, at the same time as it has shown pro-civil rights protections and the possibility to entrench local power inequities (Clark, 2010). However, through Rwanda's example, it can be witnessed that local mechanisms have the potential for justice and reintegration integration, though not without consequences.

The current war in Ukraine is quite a clear example of this problem of post-conflict transformation. In Ukraine, there needs to be considerable effort to plan the repatriation and reintegration of internal refugees, as well as people from formerly occupied territories, including those who were informants. At the same time, there are massive calls for justice for war crimes committed by Russian forces.

Key questions include: how can Ukraine find the justice it needs without alienating reintegrating populations? How can one address not only the recognition of the victim but also possible future reconciliation? How can the state involve local communities in the process of transformation? Ukraine will need a solution that will be «principled, nuanced, and flexible, victim-centered, that will combine immediate social cohesiveness and a long-term focus on accountability.

The post-conflict transition does not have a one-size-fits-all model. The latter will have to be both context-specific and inclusive, as well as locally grounded for individual societies with the unique history and needs of each society. There should be no false dichotomy between justice and reintegration; rather, the processes are interdependent. There are circumstances in which justice delayed is justice required, but sometimes it is lost. Sustainable peace depends on the capacity of societies to reconstitute relationships, institutions, and narratives in a way that neither obliterates the memory of victims nor eliminates the truths of the past in favor of the pursuit of stability.

REFERENCES

1. Clark, P. (2010). *The Gacaca Courts, Post-Genocide Justice and Reconciliation in Rwanda*. Cambridge University Press.

2. Galtung, J. (1996). *Peace by Peaceful Means: Peace and Conflict, Development and Civilization*. SAGE.

3. Lederach, J. P. (1997). *Building Peace: Sustainable Reconciliation in Divided Societies*. United States Institute of Peace Press.

4. Mamdani, M. (2002). Amnesty or impunity? A preliminary critique of the report of the Truth and Reconciliation Commission of South Africa (TRC). *Diacritics*, *32*(3/4), 32–59. https://doi.org/10.1353/dia.2005.0005

5. United Nations (2004). *The Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-Conflict Societies*. Report of the Secretary-General.

Petrosyan Anush[1]
Email: anush.petrosyan@tuni.fi
ORCID: https://orcid.org/0009-0000-0542-250X

http://doi.org/10.5281/zenodo.19513022

Issues in the Development of Sociological Theory: Understanding Resistance, Solidarity, and Peacebuilding. Proceedings of the XXII International Scientific and Practical Conference «Problems of the Development of Sociological Theory», May 30, 2025 (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Faculty of Sociology) – Kyiv: «Naukova Stolytsia», 2026. – 346 p.

Fostering Sustainable Practices Of Peace Through Peace Education: A Comprehensive Approach To Curricula Development

This presentation focuses on peace education and curricular development, providing both a conceptual perspective on peace education and a practical framework through the PeaceEDU project. Coordinated at TAPRI, this project involves partners from Ukraine, Georgia, and Moldova, as well as several partners from the European Union. This approach begins with an understanding of peace education based on a concept note developed following needs assessments conducted in Georgia, Moldova, and Ukraine. Peace education is defined as a transformational, transformative, and polylogical learning process, both about and for peace. These three terms are defined from distinct perspectives. First, the process is transformational in that it is oriented toward understanding conflict, intended to transform modes of violent confrontation and promote a culture of peace. Second, it is transformative from a pedagogical orientation; peace education aims to educate in peaceful ways, thereby transforming the participants themselves. This involves examining not only the content of peace education but also the methods of its delivery in the classroom. Finally, it is polylogical in terms of participatory engagement, seeking to enhance the dialogic and participatory skills and virtues of participants for the purpose of conflict prevention and transformation.

The concept note emphasizes that peace education is not viewed as a single discipline or an isolated issue but is fundamentally a multidisciplinary field, aligning with many peace education and peace studies curricula worldwide. It is integrated into various courses, including psychology, social sciences, political science, and history, with the aim of promoting the knowledge, skills, attitudes, and values necessary to foster peaceful relations and reduce violence. This is achieved through educational and capacity-building processes that are multidisciplinary, transversal, intersectional, relational, and cross-cultural.

Peace education constitutes a significant part of the United Nations agenda for peace, promoting peaceful relations in a multidimensional manner. The PeaceEDU project contributes to this by preventing conflicts from escalating into violence through educational systems. This involves preserving peace through peacekeeping, restoring it through peacemaking, and nurturing it through peacebuilding in the broader sense of fostering peaceful relations. The project also

[1] Doctoral Researcher, Doctoral Programme in Social Sciences, Tampere University, Finland.

recognizes that peace education can occasionally be embedded within violent systems or even be complicit in violence; therefore, it advocates for unlearning and disrupting conventional learning modes by introducing more participatory and peaceful pedagogical methods.

This conceptual framework guides the PeaceEDU project, which is co-funded by the European Union. The objective is to support and facilitate the cultivation of sustainable peace practices in Ukraine, Georgia, and Moldova by working with higher education institutions to develop multidisciplinary peace education and peace studies courses and implementing them into existing curricula. Tampere University coordinates this project alongside twelve other partners, including the co-coordinator, Ilia State University in Tbilisi, Georgia. The consortium also includes institutions such as Taras Shevchenko National University of Kyiv and Kharkiv National University. In each of the three target countries, two universities and one beneficiary NGO are involved, reflecting the belief that curricular changes must be accompanied by efforts to make information accessible to the wider public. Furthermore, the project includes four EU partners in Finland, Austria, and Germany. Three of these are higher education institutions, accompanied by one NGO partner in Finland, the Peace Education Institute, which assists in transferring the knowledge and expertise found within existing peace education studies curricula in EU countries.

As previously mentioned, the primary objective is to develop and integrate peace education and peace studies into the existing curricula of partner countries. This is achieved by training teachers and educators to contribute to continuous learning and professional development, while also providing training tools and syllabi designed to impact the education system more broadly. Collaboration with NGOs is specifically aimed at raising public awareness regarding the importance of peace education and the work of university partners. Ultimately, the project aims to build community resilience and disseminate results to the wider public, with a particular focus on youth. The concept note and general principles of peace education were developed based on needs assessments conducted by partners in Ukraine, Georgia, and Moldova.

These results are analyzed to identify synergies across all three assessments while recognizing that each national context is unique and requires a tailored approach. The general results of the needs assessment highlight themes common to all three countries, such as human rights, democracy, international recognition, youth engagement, cultural diversity, sensitivity, tolerance, inclusiveness, and civic engagement. These patterns are essential for enhancing conflict transformation and social cohesion across the region. Despite these similarities, distinct priority needs were identified in each country. In Ukraine, the focus is specifically on conflict resolution, social cohesion, the promotion of human rights and democracy, tolerance, and the international recognition of Ukraine's integration into global institutions. In the case of Moldova, while conflict resolution and social cohesion remain top priorities, there is also a significant emphasis on general youth engagement and the recognition of cultural diversity. Finally, in Georgia, conflict

resolution is a primary priority alongside tolerance, inclusivity, civic engagement, and cultural sensitivity.

These themes are interconnected, and the work is collaborative. While context-specific activities occur in each country, partners work together to learn from one another and develop a cross-regional course to be implemented in all participating countries. Students from the European Union will also be able to enroll in this course, as it is a shared initiative resulting from the collective efforts of the thirteen project partners. Having reviewed the needs assessment and established the conceptual framework for peace education, the following summarizes the path forward. The development of curricula and courses remains a primary priority; however, training teachers and in-service practitioners is equally essential to ensure they are adequately prepared to deliver peace education at their universities. Various pedagogies of peace are also being explored. Study visits to Finland and the University of Innsbruck in Austria have been conducted to learn from established practices in peace studies. In these settings, non-conventional learning methods, such as role-playing exercises and case studies, are integrated.

Simultaneously, collaboration with NGOs and partners involves organizing extracurricular activities, particularly through school clubs where students can engage with peace education in non-academic or informal contexts. Cooperation with civil society aims to broaden awareness of these activities beyond individual institutions through social media and other dissemination efforts, including this presentation. This concludes the presentation. Further information regarding the project and its partners in each participating country is available on the PeaceEDU website. Interested parties are invited to engage by sending a message regarding potential collaboration or ideas for the further dissemination of project results.

Salnikova Svitlana[I]
Email: sv.salnikova@knu.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6368-9480

Sydorov Mykola[II]
Email: myksyd@knu.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5333-8393

Deineka Artemiy[III]
Email: myksyd@knu.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9266-5506

Issues in the Development of Sociological Theory: Understanding Resistance, Solidarity, and Peacebuilding. Proceedings of the XXII International Scientific and Practical Conference «Problems of the Development of Sociological Theory», May 30, 2025 (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Faculty of Sociology) – Kyiv: «Naukova Stolytsia», 2026. – 346 p.

http://doi.org/10.5281/zenodo.19513033

Promoting Peace Despite War: Ukraine's Realities

Amidst persistent armed conflict, the pursuit of peace remains a crucial yet intricate undertaking, particularly within the context of Ukraine. It is imperative to explore the foundations of peacebuilding by examining the tools utilized by international organizations, such as the European Union, alongside the distinct challenges and possibilities for nurturing peace within a society marked by war. This underscores the urgent need for comprehensive international support and the implementation of substantial domestic initiatives to bolster Ukraine's resilience and capacity for a peaceful post-war future.

The history of the European Union has been significantly influenced by the application of neofunctionalism, a theoretical approach to instrumental relations. According to scholars such as Visoka and Doyle (2016, p. 865), neofunctionalism is a middle-range theory explaining how the self-interest of multiple parties or countries can lead to collaboration, initially through economic and technocratic means. This cooperation tends to disseminate into other sectors, facilitating broader political cooperation and integration. Consequently, the European Union's peace support operations should be understood not only through a liberal peacebuilding framework but also as a reflection of its internal dynamics of neofunctional integration and consolidation. Neofunctionalism offers a conceptual framework for understanding the process of integration, including peacekeeping practices both within and beyond its borders. The efficacy of the tools and methods derived from neofunctionalist peace has been demonstrated in various empirical cases, including those in Bosnia, Macedonia, Kosovo, and Serbia.

[I] PhD in Sociology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Methodology and Methods of Sociological Research, Faculty of Sociology, Taras Shevchenko National University of Kyiv.
[II] PhD in Physics and Math, Associate Professor, Head of the Department of Methodology and Methods of Sociological Research, Faculty of Sociology, Taras Shevchenko National University of Kyiv.
[III] PhD in Sociology, Assistant Professor of the Department of Theory and History of Sociology, Faculty of Sociology, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

The European Union's traditional security management and peacekeeping instruments are comprehensive, encompassing conflict prevention, mediation, crisis management, and the normative regulation and legislative consolidation of human rights, human security, and the protection of civilians, alongside post-conflict stabilization. Furthermore, the European Union's strategies for peacebuilding and the promotion of human rights are inextricably linked to the engagement of civil society and have yielded significant outcomes even beyond Europe, as evidenced by the context of the internal armed conflict in Colombia.

Evidence from countries experiencing ongoing conflict provides crucial insights into the effectiveness of peacekeeping missions, identifying several critical factors that facilitate the management of complex conflicts. First, the involvement of local communities is essential, as peacebuilding necessitates an inclusive, participatory, and transformative approach. Second, the role of national elites remains significant; while peacebuilding is often viewed as a bottom-up process, it requires institutional support and political settlements at various stages to ensure success. Third, national context and inherent values are central to determining the efficacy of peacebuilding, as evidence, particularly from the African continent, demonstrates that top-down approaches are ineffective when external actors fail to account for local specificities and cultural values. Finally, environmental factors are critical, given that conflicts often possess a territorial dimension; consequently, peace education must encompass not only social and political dimensions but also the promotion of a sustainable and peaceful relationship with the natural environment.

For Ukraine, the primary concern extends beyond the acquisition of international support to the paramount importance of achieving domestic peace. While peace at the international level is often understood as the absence of war, within the Ukrainian context, the term is interpreted more broadly to encompass the absence of both conflict and violence. Peacebuilding is an inherently intricate practice, necessitating a profound comprehension of the essence of the conflict and the specific societal context in which peace is to be established. In this regard, the primary objective is to assist communities in addressing differences and conflicts through peaceful means, precluding the need for violence. A peaceful society is defined by its functional integrity, characterized by three fundamental pillars. The first is equality, which ensures that every individual and social group is provided with equivalent resources and opportunities. The second is justice, which involves recognizing individual differences in circumstances and distributing resources and opportunities as required to achieve equitable outcomes. The third is cohesion, which fosters the active participation of people in addressing life challenges based on trusting relationships and a high degree of inclusion across diverse social groups.

The Russian-Ukrainian war has profoundly impacted Ukrainian society, leading to its fragmentation and the emergence of new social groups with unique experiences and needs. This fragmentation fosters social tensions that impede the development of a cohesive community. Individuals within these emergent groups often find themselves assuming identities that have been involuntarily imposed upon them.

Potential threats to peace include the failure to observe equality, justice, and cohesion, especially considering the emergence of these new groups. These include: 1) Internally Displaced Persons (IDPs) from 2014 and 2022 and their «polar counterpart,» the host community; 2) Ukrainian war refugees and the communities in host countries, as well as those who have returned to Ukraine; 3) Ukrainian military veterans, a significant group numbering 1.2 million as of last year, which will be one of the largest veteran communities in Europe; 4) Families who have lost loved ones due to combat or Russian terrorist acts; 5) Relatives of «missing persons» or those in captivity; 6) War-disabled veterans and civilians; 7) Widows, children/parents of heroes, and other directly affected individuals.

Furthermore, the war has given rise to profound social divisions, including within the religious landscape, where Russia has systematically advanced its narratives through the Ukrainian Orthodox Church under the aegis of the Russian Orthodox Church. This dynamic has the potential to generate conflict between the Ukrainian Orthodox Church and the Orthodox Church of Ukraine. To address this, a socio-legal approach is necessary to achieve a peaceful settlement. Other affected groups include the population of de-occupied territories and the recently arrived labor force. While these demographic groups — including victims, veterans, and refugees — require distinct support programs, it is imperative to mitigate social tensions by ensuring their inclusion and representation within both the public and state sectors. To promote social cohesion, it is essential that these emergent social groups be integrated into various activities, including environmental endeavors. Cultivating conditions conducive to sustainable peace entails developing the capacity to establish and nurture relationships among individuals from diverse backgrounds, while also fostering compassion for both others and the natural environment.

Peace education has been identified as a fundamental component for establishing sustainable peace in Ukraine. The primary mission of this initiative is to cultivate a culture of peace. The concept of peace education transcends theoretical discourse, encompassing the development of the competencies, dispositions, and insights essential for the creation, sustenance, and cultivation of sustainable peace.

Key objectives and outcomes of peace education include: 1) Strengthening resilience and trust in society; 2) Encouraging active citizenship and resolving everyday conflicts non-violently; 3) Increasing visibility of power structures and privileges; 4) Controlling and eliminating hate speech, discrimination, and racism. 5) Promoting inclusion instead of separation; 6) Forming critical thinking; 7) Respecting human rights and resolving environmental issues to transform social differences and conflicts into peaceful and sustainable relations.

Essentially, peace education encompasses initiatives designed to cultivate a functional and peaceful society by upholding equality, justice, and cohesion. The integration of any subject matter, whether knowledge-based or skill-oriented, contributes to the broader process of peacebuilding. Awareness of the necessity to establish a peaceful society, combined with active progress in this direction, provides a foundation for overcoming obstacles in the post-war reconstruction of

Ukraine. This transition toward peace requires a multifaceted approach that integrates international support with robust internal peacebuilding efforts. By applying theoretical frameworks of peace, incorporating insights from other conflict-affected nations, addressing the profound social fragmentation caused by the war, and prioritizing comprehensive peace education, Ukraine can strive to build a resilient, cohesive, and peaceful society despite current realities. The authors extend their gratitude to international partners for their support in this critical endeavor.

Achieving peace in Ukraine necessitates a multifaceted approach that integrates international support with robust internal peacebuilding efforts. To this end, it is essential to develop a comprehensive understanding of theoretical frameworks of peace, acknowledge insights from other conflict-affected nations, address the profound social fragmentation caused by the war, and prioritize comprehensive peace education. Through these measures, Ukraine can strive to build a resilient, cohesive, and peaceful society despite prevailing challenges. The authors express their profound gratitude to international partners for their invaluable support in this critical endeavor.

REFERENCES

1. Visoka, G., & Doyle, J. (2016). Neo-functional peace: The European Union way of resolving conflicts. Journal of Common Market Studies, 54(4), 862–877. https://doi.org/10.1111/jcms.12342

Savchenko Viktor[I]
Email: savchenko.viktor@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7104-3559

http://doi.org/10.5281/zenodo.19513043

Issues in the Development of Sociological Theory: Understanding Resistance, Solidarity, and Peacebuilding. Proceedings of the XXII International Scientific and Practical Conference «Problems of the Development of Sociological Theory», May 30, 2025 (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Faculty of Sociology) – Kyiv: «Naukova Stolytsia», 2026. – 346 p.

Johan Galtung's Concept of Positive and Negative Peace: Pathways for Europe in a Polycrisis

Europe is facing a «polycrisis», which refers to a combination of crises within geo-political, economic, social and environmental realms. Given these circumstances, the need for tranquillity and stability has become crucial. However, even in such a situation, the idea of peace sought is worth questioning. Does peace signify the end of violence in conflicts or a more holistic state of societal wellness backed by fairness and justice? J. Galtung, a known scholar and pioneer in peace studies, from which this paper draws attention, offers the modes of «negative peace» and «positive peace» that provide basic analytical tools.

Negative peace signifies the absence of violence or war; however, neglecting the social aspects makes this definition incomplete. Positive peace is a term that describes the presence of social justice, which can be achieved through cooperation with the absence of «structural violence», which are social systems that cause harm and deny people opportunities to meet their basic needs (Galtung, 1969, 1990). This paper will discuss these fundamental J. Galtung concepts, arguing that the distinction between negative and positive peace in Galtung's work is pivotal for analysing contextual factors in conflicts.

The central concept of «peace» has often been equated to negative peace: the lack of organised, state-sponsored or direct violence between two or more nations, or significant internal armed skirmishes (Galtung, 1969). The cessation of warfare through the signing of treaties and the silencing of weapons in conflicts best exemplifies negative peace. The importance of negative peace should not be overlooked; for populations subject to violence, an immediate goal is the cessation of hostilities, which is hopeful and creates space for recovery and societal reconstruction. Europe is rife with treaties aimed at establishing negative peace, ranging from foundational ones to more contemporary agreements for conflict cessation.

J. Galtung's critique reinforces the shortcomings of viewing negative peace as a final stage. He warned that such peace might only indicate a temporary calm if nations are devoid of overt conflict but equally devoid of justice or human thriving (Galtung, 1996). Negative peace is exceedingly fragile when the underlying conflict factors, such as severe structural inequalities, historical unresolved issues, or power asymmetries, are not addressed.

[I] PhD. in Law, Associate Professor, Research Fellow, University of Oxford, V.N. Karazin Kharkiv National University. Trainer of the Erasmus+ project "Curriculum Reform to Promote Education for Peace in Ukraine, Georgia and Moldova" 101128854-PeaceEdu-ERASMUS-EDU-2023-CBHE (GA No. 101128854).

Post-conflict scenarios where socio-economic disparity, transitional justice, or minority issues, along with elite power-sharing settlements or territorial division, exemplify the underlying fragility of negative peace (Richmond, 2006). While bypassing direct violence, these measures can worsen pre-existing structural issues, risking future clashes. Within the European region, enduring historical legacies or persistent economic divides threaten long periods of negative peace, laying the groundwork for political volatility and renewed hostilities. Thus, while negative peace is vital as a first step, it begs the question of an enduring, unblemished peace.

The absence of violence does not equate with peace. J. Galtung's introduction of positive peace has shifted the focus from avoiding unpleasant circumstances to actively making an effort to foster and improve one's living environment (Galtung, 1969). Sustaining society requires a socio-structural framework that, to the extent warranted by society's culture, ensures equitable and harmonious social relations. Positive peace relies on a cooperative, integrative social order where all persons and groups have opportunities and resources to realise their goals and aspirations.

The concept of «structural violence» is central to achieving positive peace. Unlike direct violence, which is associated with a specific perpetrator and inflicts harm that can be seen and felt, structural violence is more indirect, hidden, and oftentimes integrated into the social, political, and economic systems. It occurs when societal structures or institutions persistently discriminate against particular groups, blocking them from fulfilling basic needs. Such forms include: Systematic discrimination, inadequate supply of fundamental social goods (education, health care, and legal assistance), exploitative economic relationships, and political dispossession. Structural violence does not need to be physical. However, the outcomes of violence, such as shorter life expectancy, lower standard of living, chronic and social afflictions, are just as damaging (Galtung, 1990).

Positive peace, therefore, entails an attempt to systemically identify, reduce, and seek to eliminate underlying sources of violence. This requires creating new or strengthening existing institutions and legal norms that foster equity and justice, cooperation and integration, human rights and dignity, and constructive conflict transformation.

Achieving positive peace is a continuous and anticipatory effort that works on various levels of society, such as building trusted or robust civil actors, fostering focus on peace education and human rights advocacy, transforming unjust systems, and promoting appreciation of diversity and understanding. European efforts to improve these areas – gender equality, the integration of migrants and socially excluded persons, democratic accountability, and the elimination of unjustified discrimination in employment – advance positive peace, as they mitigate potential preemptive threats to peace and strengthen societal resilience.

Negative and positive peace exist not as opposites but in a multi-layered, interdependent context. J. Galtung did not undervalue negative peace; he positioned it as an essential foundational construct that was insufficient for positive peace (Galtung, 1976). The conditions for the long, intricate, and sustained work toward positive peace begin only after a negative peace, during which the halting of

direct violence and conflicts occurs and society's infrastructure of social order is established.

In contrast, the arrangements of the social structure are necessary for negative peace to last and be sustained. Hostilities have ceased in a society, but such a society with deep-rooted injustices and disparities is always on the violent side of the scale. We can cite the preconditions of the Second World War as an example, which were rooted in German society's dissatisfaction with the perceived unjust outcome of the First World War.

Positive peace addresses the issues that give rise to conflicts. It helps reduce the suspicion and grievances that often arise from war conflicts. Societies with robust elements of positive peace exhibit greater resilience to internal and external shocks.

This is particularly relevant when considering Europe's «polycrisis», as noted by J. Galtung's ideas serve a useful purpose. The armed conflict in Ukraine highlights how fragile negative peace is in the absence of fundamental resolutions to security concerns and historical issues. Apart from active armed conflicts, Europe has new security challenges, which include economic difficulties that give rise to social conflicts, the comeback of extremist forces, and fierce disputes on migration policies as well as on questions of national identity.

Focusing only on a negative peace framework will not be sufficient. Europe's capacity for resilience and renewal is intrinsically linked to the positive peace it can cultivate. This includes strengthening social cohesion, combating discrimination, promoting inclusive, culturally valuable intergroup relationships, protecting all societal segments, addressing economic inequalities, reinforcing democratic institutions, and investing in peace education and diplomacy.

Building positive peace is a multifaceted project that is complex and must be pursued over a long time. It demands devout effort, political will, and full participation from society. It additionally requires the willingness to critically interrogate the prevailing power configurations and accept the need for progressive change.

The gap between negative and positive peace, as outlined by J. Galtung decades ago, remains pertinent to today's realities. It is crucial to look beyond simplistic frameworks that depict peace as the absence of conflict and instead adopt a more holistic approach that aims for a just, equitable, and dignified society for all (Galtung, 1969, 1996).

In coping with a convoluted polycrisis, J. Galtung's theory is not merely academic but deeply practical for Europe. Enhanced resilience and renewal for the continent certainly cannot be achieved through security strategies and crisis management in a peacetime, protracted conflict. It requires a commitment to the achievement of positive peace–building, which entails addressing the structural violence that generates discontent and conflict, fostering the enabling environments, and creating societies where all can thrive. This action calls for addressing inequalities, strengthening democratic processes and institutions, promoting social inclusion, and advocating for and protecting human rights.

The task is enormous, but it changes the story for Europe not just to be a continent free of wars, but a community that deeply cares about social justice, solidarity, and sustainable development. Everyone, from scholars and policymakers to civil society and ordinary citizens, has a role. Every person actively and critically analyses prevailing structures to promote just policies and dialogues across divisive societal fault lines; advocates for understanding towards positive peace.

REFERENCES

1. Galtung, J. (1969). Violence, Peace, and Peace Research. *Journal of Peace Research*, *6*(3), 167-191.

2. Galtung, J. (1976). Three Approaches to Peace: Peacekeeping, Peacemaking, and Peacebuilding. In *Peace, War and Defence: Essays in Peace Research, Vol. II* (pp. 282–304). Christian Ejlers.

3. Galtung, J. (1990). Cultural Violence. *Journal of Peace Research*, *27*(3), 291-305.

4. Galtung, J. (1996). *Peace by Peaceful Means: Peace and Conflict, Development and Civilisation*. Sage Publications.

5. Richmond, O. P. (2006). The problem of peace: understanding the «liberal peace'». *Conflict, Security & Development*, *6*(3), 291-314.

Shinjiashvili Tamar[I]
Email: t.shinjiashvili@sou.edu.ge
ORCID: https://orcid.org/0009-0005-1953-9633

Akhaladze Lia[II]
Email: liaahaladze@sou.edu.ge
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4478-4989

Issues in the Development of Sociological Theory: Understanding Resistance, Solidarity, and Peacebuilding. Proceedings of the XXII International Scientific and Practical Conference «Problems of the Development of Sociological Theory», May 30, 2025 (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Faculty of Sociology) – Kyiv: «Naukova Stolytsia», 2026. – 346 p.

http://doi.org/10.5281/zenodo.19513056

The Educator's Role in Post-War Societies: A Sociological Perspective on Peace Pedagogy

In the contemporary global context, the legacy of violent conflict has emerged as a defining characteristic of numerous societies. From the Balkans to the Caucasus, and from sub-Saharan Africa to the Middle East, communities are compelled to negotiate the enduring repercussions of war: displacement, fragmented identities, and intergroup animosity. Within such fractured social environments, the educational system frequently serves as a primary arena where these legacies are either reproduced or transformed. Consequently, the role of the educator is pivotal — functioning not merely as a facilitator of academic instruction, but as a moral and civic agent of peacebuilding.

Within the Georgian context, the conflicts in Abkhazia and South Ossetia resulted in significant territorial and political fragmentation, alongside profound psychosocial trauma. The dissolution of the Soviet Union and subsequent ethno-political hostilities necessitated a redefinition of national identities and social cohesion. Mass displacement occurred, while discourses of national sovereignty frequently marginalized the long-term psychosocial requirements of affected populations. In this milieu, schools developed as sites of both ideological contestation and transformative potential. Educators inherited a professional role burdened by an unresolved historical past, yet fundamental to the conceptualization of a more inclusive and peaceful societal future.

This paper examines the potential of peace education to facilitate reconciliation and critically assesses the role of teachers as mediators of social justice, civic empathy, and collective memory. It posits that peace education should be conceptualized not merely as an institutional policy or curricular subject, but as a continuous sociocultural process integrated into the praxis of daily school life.

The research methodology adopted for this study is qualitative, exploratory, and interpretative. We have employed a triangulated approach that combines several key analytical components. First, we analyzed classical and contemporary sociological theories relevant to peace education and post-conflict transformation. Second, we conducted a comprehensive document analysis encompassing the

[I] Dean, Associate Professor, Sokhumi State University, Georgia.
[II] Professor, Head of the Department of Scientific Research and Development, Sokhumi State University, Georgia.

Georgian National Curriculum, education reform strategies, textbooks, and legislative frameworks such as the Law on General Education. Third, we carried out thematic interviews and ethnographic observations with teachers from conflict-affected regions, specifically Shida Kartli, Samegrelo, Marneuli, and areas with high concentrations of internally displaced persons.

The thematic interviews were conducted with seventeen teachers working in primary and secondary schools. Using open-ended questions, we enabled participants to reflect deeply on their personal and professional experiences. The resulting data were subjected to a thematic coding process, with particular emphasis on categories such as trauma, dialogue, identity, curriculum tensions, and agency. Throughout the process, we strictly adhered to ethical guidelines, including obtaining informed consent and ensuring the anonymization of all personal identifiers. Ultimately, this methodological framework seeks to capture not only formal structures but also the lived pedagogical realities of educators working within post-conflict conditions.

Johan Galtung's theory regarding peace as both a negative and positive concept is fundamental to our understanding of this field. As a Norwegian sociologist and conflict researcher, Galtung distinguishes between two types of peace. Negative peace is characterized by the absence of conflict and violence, which often provides only a temporary sense of calm. Positive peace, however, involves the elimination of structural violence, poverty, oppression, and inequality, thereby enabling justice and the possibility of genuine peaceful coexistence. Galtung's approach is especially pertinent in post-conflict education because it emphasizes the inadequacy of mere ceasefires if underlying social injustices remain unaddressed. Consequently, schools and teachers must focus on understanding and resolving these systemic issues.

Paulo Freire is another foundational figure in peace education. For Freire, education is never a neutral process; it is always embedded within existing structures of power. According to his vision, peace education should be grounded in an awareness of oppression, the development of solidarity, the encouragement of active citizenship, and the use of dialogical engagement as a core pedagogical principle.

Betty Reardon, one of the founders of contemporary peace education, argues that the learning process should be gender-sensitive, culturally diverse, and rooted in ethical values. She defines peace education as a process that develops the skills, values, and attitudes necessary for nonviolent conflict resolution and the establishment of justice. Reardon's approach necessitates a comprehensive rethinking of the curriculum, the learning environment, and the role of the teacher to promote a culture of empathy, collaboration, and social transformation.

Ultimately, the conceptual frameworks provided by Johan Galtung, Paulo Freire, and Betty Reardon, along with the contributions of Frantz Fanon, pay particular attention to overcoming cultural violence. According to Galtung's theory of positive peace, the absence of overt violence does not equate to genuine peace; it also requires the active dismantling of structural and cultural injustices. Translating

this concept into an educational setting means that educators should assist students in analyzing the roots of social problems and developing a critical consciousness.

Peace education within post-conflict societies functions as both an educational practice and a social process designed to assist individuals, particularly younger generations, in establishing and cultivating relationships centered on peace, social cohesion, and justice. From a sociological perspective, peace education is understood as a transformative tool that shapes not only individual consciousness but also broader social structures and interpersonal dynamics (Bajaj, 2008; Davies, 2004). In these environments, where trust is often severely fractured and societies are characterized by segregation and competing hostile narratives, peace education serves to restore social bonds and facilitate meaningful dialogue between divided groups. This process extends beyond the simple transmission of information, requiring the active development of empathy, mutual respect, and collaborative skills (Lederach, 1997).

Furthermore, a sociological approach to peace education necessitates addressing and reconciling the conflicting historical memories of different groups. By promoting multi-perspective narratives, it actively works to prevent the entrenchment of antagonistic discourses and challenges the social mechanisms that perpetuate stereotypes and generalized hostility (Bush & Saltarelli, 2000; Smith & Vaux, 2003). Ultimately, in a post-conflict context, peace education transcends mere conflict management; it becomes a vital instrument for addressing social inequalities and advancing justice. It encourages the identification and critical examination of systemic imbalances and power disparities embedded within the very fabric of social structures (Novelli & Lopes Cardozo, 2008).

Peace education stands firmly against systemic forms of oppression and persecution, promoting the core principles of human rights, equality, and inclusion (Davies, 2004). In post-conflict schools, education is rarely a neutral endeavor; it often mirrors power imbalances and discourses that may either entrench or help resolve existing conflicts. Therefore, peace education in these contexts necessitates pedagogical practices that actively reduce inequality, amplify the voices of students, and encourage a more equitable distribution of power within the learning environment (Freire, 1970; Davies, 2004).

Sociologically, peace education is interpreted as a form of social innovation that generates new models for the peaceful resolution of conflicts and the realization of enduring social harmony. This innovation is grounded in collective memory, cultural dialogue, and robust social engagement (Bajaj, 2008; Lederach, 1997). Thus, within post-conflict frameworks, peace education functions simultaneously as a social process and a pedagogical strategy that fosters reconciliation among opposing groups, reconstructs trust, introduces a plurality of historical narratives, advances social justice, and facilitates a fairer distribution of power within the educational sphere.

A post-conflict society is essentially a social system deeply scarred by structural, psychological, and cultural traumas, attempting to rebuild itself in the wake of confrontation, violence, and societal collapse. In such environments, education takes on a heightened significance, serving not merely as a catalyst for

development but as the primary foundation for reconciliation and the promotion of justice.

Despite their geographic and political differences, post-conflict societies often share several common characteristics. First, they possess a traumatized collective memory; as a result of war or conflict, these societies carry physical, emotional, and moral traumas that are reflected in the behavior and perceptions of both individuals and groups. Second, there is a fragmented social fabric, as conflicts often destroy social ties and disrupt neighborhood relations, friendships, and the shared experiences of civic coexistence.

Furthermore, ethnic, religious, or political polarization often persists; identity-based divisions remain even after the conflict ends and continue to influence daily life, including the field of education. This is frequently accompanied by a crisis of trust, where a lack of confidence in institutions, educators, and fellow citizens becomes a major obstacle to social restoration. Finally, a pervasive sense of injustice remains when actions of conflict participants remain unaccounted for, undermining the sense of fairness and hindering the overall reconciliation process. Ultimately, post-conflict societies require the implementation of policies and institutional changes that restore social connections and enable education to become a driving force for transformation.

In Georgia, the conflicts in Abkhazia and South Ossetia have left profound social, territorial, and psychological consequences. These events caused mass displacement, created interethnic tensions, and challenged the national identity narrative. Schools, particularly those serving internally displaced persons (IDPs), have become key spaces for negotiating belonging, memory, and coexistence.

Teachers, often themselves victims of displacement or conflict, are uniquely positioned to influence young minds. Their role extends beyond academic instruction to include functions as moral guides, mediators, and facilitators of dialogue. However, systemic limitations, a lack of training in peace pedagogy, and politically sensitive curricula can hinder their capacity to foster peace-oriented education. Efforts to integrate peace education into Georgian curricula remain sporadic. While civil society initiatives have made notable contributions, a coherent national strategy is still lacking. There is a pressing need for teacher training programs that incorporate conflict sensitivity, multicultural education, and trauma-informed pedagogies.

In post-conflict societies, the teacher plays a vital role as a mediator of social justice. They are not merely transmitters of knowledge but serve as living examples of justice, equality, and respect. Their actions and attitudes significantly determine whether the school environment reinforces existing divisions or becomes a space of reconciliation (Davies, 2004). Through their pedagogy, teachers assist students in developing critical thinking and media literacy skills, enabling them to recognize and resist biased or manipulative narratives (Bajaj, 2008). Simultaneously, they nurture students' empathy, cultural sensitivity, and acceptance of diversity, while also promoting dialogue, patience, and non-violent conflict resolution strategies (Reardon, 1999; Salomon & Cairns, 2010).

Drawing on the work of peace education theorists such as Betty Reardon and

Paulo Freire, peace pedagogy emphasizes participatory and dialogical learning. Dialogue-based learning is fundamental: when students are encouraged to listen actively, ask questions freely, and engage in critical discussions, they not only develop democratic competencies but also learn to respect diverse perspectives and accept difference (Freire, 1970; Bickmore, 2005; Johnson & Johnson, 2006). In the context of history education, integrating multi-voiced narratives allows students to understand the complexity of conflict and the experiences of all those involved. This inclusive approach contributes to healing collective memories and lays the foundation for reconciliation (Cole, 2007; McCully, 2012).

Equally important is the emotional dimension of peace pedagogy. Teachers are called upon to create emotionally safe and supportive classroom environments in which students feel able to speak about traumatic experiences. This requires an atmosphere of unconditional acceptance and trust. In such spaces, the school transforms from a purely academic institution into a part of the broader psycho-social support network for young people recovering from conflict (Novelli & Lopes Cardozo, 2008; Davies, 2004).

Establishing pedagogical authority in post-conflict societies is a complex task, given that the very notion of authority may be associated with trauma. Critical pedagogy offers a transformative perspective by proposing a reconfiguration of power relations in the classroom. Instead of maintaining rigid, hierarchical control, teachers are encouraged to adopt dialogical, egalitarian, and partnership-based relationships with students (Freire, 1970). In this framework, the teacher is no longer an omniscient authority figure but a co-learner — someone who engages in the educational process alongside the students. This shift from a governance-based to a liberatory model of education enables learners to become active subjects in their own development, rather than passive recipients of knowledge.

To effectively assume the role of peacebuilders, teachers must receive appropriate support. Primarily, they require professional training in trauma-sensitive pedagogy, non-violent communication, and cultural responsiveness (UNHCR, 2021). Additionally, many educators require rehabilitative assistance, such as psychosocial support and opportunities for emotional recovery, particularly if they have been personally affected by conflict. Institutional backing is also essential; without the commitment of schools, ministries of education, and other relevant bodies to institutionalize peace education, the efforts of individual teachers may remain isolated and unsustainable (UNICEF, 2015).

In the post-conflict context, the teacher is not only a facilitator of the educational process but also a key agent of social transformation, emotional healing, and the cultivation of a culture of dialogue and mutual understanding. Peace pedagogy offers a theoretical and practical framework that enables educators to transform the collective pain of history into a pedagogical resource for cooperation, coexistence, and reconciliation. To understand how peace education is integrated into the Georgian educational context, it is essential to examine key components such as the National Curriculum, textbooks, and strategic policy documents. In post-conflict settings, these elements play a pivotal role in shaping learners' attitudes toward peace, justice, and social cohesion (UNESCO, 2017).

The National Curriculum of Georgia serves as the core strategic document for general education, outlining not only academic goals but also broader competencies such as cooperation, critical thinking, and civic responsibility (MoES, 2018). Although peace education is not presented as a separate subject, the curriculum incorporates its fundamental principles — including democracy, human rights, equality, and non-violence—across multiple subject areas. For example, social sciences and history include themes of national identity, ethnic diversity, and historical conflicts, which encourages students to understand the roots of conflict and the value of peaceful resolution (MoES, 2018). Additionally, behavioral and citizenship competencies foster civic awareness, responsibility, and collaboration as core elements of a culture of peace (OECD, 2021), while emotional and social skills development is supported through tasks that promote empathy, communication, and conflict management (UNICEF, 2019).

Textbook analysis reveals that history and social studies materials include references to ethnic conflicts and international events. However, peace is often conceptualized narrowly as the absence of conflict and the presence of stability, rather than as a dynamic process of reconciliation (Davies, 2004). Moreover, limited attention is given to issues such as historical trauma, displacement, and marginalization, which can reduce the inclusivity and relevance of peace education content for all learners (Bajaj, 2008). The National Education Development Strategy and related policy documents emphasize the role of education in fostering social cohesion, intercultural understanding, and a peaceful society (MoES, 2022). These texts call for the integration of behavioral and multicultural education principles into classroom practice. However, in practice, many teachers — especially those working in post-conflict regions — lack sufficient institutional support and practical tools to implement these principles effectively (IDMC, 2020).

In regions such as Abkhazia and Samachablo, the challenges of peace education are particularly acute. Ethnic segregation, distrust, and the lack of educational resources hinder efforts to create inclusive and supportive learning environments (CRRC, 2021). These conditions call for specialized programs in trauma-informed pedagogy and inclusive education, as well as targeted support for teachers working in vulnerable settings (UNESCO, 2019). Overall, while peace education is formally recognized as a key direction within Georgia's educational framework, its systematic and practical implementation remains limited. Greater efforts are needed to ensure its integration not only in curriculum content but also in teacher professional development and institutional policy, particularly in post-conflict and ethnically diverse regions (Brock, 2011).

The Law of Georgia on General Education explicitly promotes principles aligned with peace education. It emphasizes the social and cultural purposes of schooling, including the development of tolerance, interethnic and international equality, and peaceful coexistence (Parliament of Georgia, 2021). Key provisions include ensuring every student's right to acquire skills and knowledge that support social cohesion and conflict resolution, aligning general education goals with national, regional, and global contexts — which is especially important in post-conflict societies (UNESCO, 2017) — and promoting inclusive and collaborative

practices that contribute to safe and supportive school environments (UNICEF, 2019).

Importantly, the law highlights the teacher's role as a central agent in cultivating peace, civic responsibility, and social justice. However, while the legal framework is supportive, its implementation still requires robust mechanisms, such as continuous teacher training, resource allocation, and regional adaptations, to respond effectively to the specific needs of post-conflict communities (Bajaj & Hantzopoulos, 2016).

Professional development programs on trauma-informed teaching and intercultural communication remain limited. Many educators rely on personal initiative or NGO-led workshops to build capacity in peace pedagogy. The systemic nature of these gaps points to the need for policy realignment that centers not only curricular content but also teacher agency and well-being.

It is necessary to systematically integrate peace education into the national curriculum, provide teacher training in trauma-sensitive and critical pedagogy, and implement sustainable programs in cooperation between the state and civil society. This statement clearly illustrates that teachers are assigned a special role in overcoming the realities caused by conflict and in educating citizens oriented toward peace. In order to understand how they perceive their mission, what challenges they face, and how they attempt to implement peace education in practice, interviews were conducted with teachers working in conflict-affected regions. The main themes and trends identified through the analysis of these interviews are presented below.

Georgia, as a multiethnic and multiconfessional country, has existed within a post-conflict reality for several decades. The ethnic conflicts that followed the dissolution of the Soviet Union — particularly those in Abkhazia and the Tskhinvali region (South Ossetia)—have profoundly affected the country's social fabric. In this fragile context, education, and especially the role of the teacher, assumes particular importance. It becomes a medium through which new generations can be equipped with the values and competencies necessary for peaceful coexistence, critical reflection, and the rebuilding of trust. Teachers working within this context must navigate not only curricular demands but also the psychosocial wounds of conflict, positioning themselves as facilitators of resilience, empathy, and intergroup understanding.

For researchers studying education in post-conflict settings, listening to the voices of teachers is crucial. Their lived experiences, values, emotional responses, and perspectives can serve as powerful sociological data.

The following analysis is based on interviews with teachers working in the regions most heavily impacted by conflict — particularly in communities of IDPs from Abkhazia and the Tskhinvali region, as well as in Shida Kartli, Samegrelo, and Kvemo Kartli.

These interviews reflect both the post-conflict context in Georgia and the essential role of the teacher in advancing peace education.

These interviews reflect both the post-conflict context in Georgia and the essential role of the teacher in advancing peace education. Regarding the theme of

trauma and emotional memory, teachers working in post-conflict regions of Georgia often link their personal experiences and emotions to their professional responsibilities. They acknowledge that working with children requires particular sensitivity due to their own history of displacement and trauma. As one teacher from Zugdidi expressed: «I myself am displaced, and when I work with displaced children, I deeply feel how they repeat my pain…». Such experiences contribute to the development of deeper empathy and resilience in teachers. However, many interviewees stressed the need for professional support and trauma-informed methodologies.

Teachers frequently noted a lack of trust among students and colleagues, as well as within the broader community, which reflects ongoing ethnic and social tensions in certain regions. A teacher from Marneuli remarked: «Some parents don't trust a teacher if they're from a different ethnic background.» This lack of trust also affects classroom dynamics; students often do not feel safe expressing their opinions, a factor that hinders the development of critical thinking. Interviewees further pointed out that school environments often rely on authoritarian methods, thereby discouraging students from forming independent thoughts. Additionally, there is insufficient training or support to assist teachers in addressing sensitive or controversial topics constructively. As a teacher from Gori observed: «We badly need training on how to talk about difficult topics. I'm left alone with this responsibility.»

The interviews reveal that history lessons in certain Georgian schools often promote a single ethnic or political narrative, which obstructs the progress of peace education. Teachers who attempt to introduce alternative perspectives frequently encounter resistance or significant difficulty. In ethnically diverse regions, educators emphasized the necessity of inclusivity and the importance of overcoming language barriers. As one teacher from Marneuli explained: «I teach in Marneuli, and there are kids from three different ethnic groups in my class. I teach words in all their languages – it helps them come together».

Teachers view themselves as «bridges between cultures» and work actively to create safe, inclusive classroom environments. From their perspective, peace education is not merely about content; it is a creative, critical, and emotional process that nurtures justice, empathy, and dialogue skills. A teacher from Shida Kartli noted: «Teaching peace means kids will listen to others and not shut them out».

Educators particularly value the encouragement of critical thinking as a primary tool for reconciliation. However, personal history can often complicate this pedagogical task. A 45-year-old female teacher in a displaced persons' school in Zugdidi shared: «I myself am displaced, and when I work with displaced children, I feel how important my words and reactions are. But I'm afraid of saying something wrong…» This trauma frequently leads to a perceived need for emotional distance, which serves not to reduce responsibility, but rather to strengthen it.

Teachers reported a lack of formal tools or methodologies for peace education. However, many of them are already implementing informal practices aligned with peace pedagogy, such as encouraging multiperspective historical thinking,

promoting acceptance of ethnic diversity, and fostering trauma-sensitive relationships in class. As one educator noted: «We study Abkhazia, but I try to help the children understand that both sides had their pain and reasons. It's hard, but building empathy is my priority».

Teachers criticized textbooks for offering a single, monolithic narrative that lacks encouragement for critical or alternative views. As a 50-year-old female teacher in Marneuli stated: «There's only one narrative in the textbook. But kids ask deeper questions. Sometimes I'm afraid my answers might lead to political trouble». They also emphasized that schools are often constrained by societal expectations — where maintaining the image of the «enemy» is the norm — and teachers lack sufficient support to challenge this.

Some teachers argue that peace education is not only about changing narratives but also about transforming school culture to embody equality, empathy, and dialogue. A 29-year-old female teacher in Shida Kartli expressed this sentiment: «If a child can't speak up in class because they fear their classmates' or teacher's reaction, then we can't talk about peace. Peace starts with relationships». This perspective demonstrates that peace pedagogy requires rethinking power dynamics within educational structures rather than simply adjusting the content.

Analysis of the interviews reveals that teachers in Georgia often struggle on two fronts: on the one hand, they attempt to cope with their own traumatic experiences; on the other, they strive to teach students dialogue, empathy, and the capacity for peaceful coexistence. Despite the absence of institutional support, these educators demonstrate significant initiative that establishes the necessary foundation for peace education. The analysis confirms that teachers working in schools within post-conflict areas of Georgia face substantial challenges related both to personal experiences and to broader systemic, social, and political factors. The impact of trauma and emotional memory is particularly evident in their professional practice, necessitating appropriate psychological and pedagogical support.

In a post-conflict society, a lack of trust, ethnic polarization, and the dominance of singular historical narratives complicate the educational process and hinder peacebuilding. Furthermore, the unequal distribution of power and authoritarian pedagogical styles potentially obstruct the development of critical thinking and active student engagement. Teachers' experiences demonstrate that inclusive and diverse approaches are particularly effective in ethnically heterogeneous classrooms and can play a key role in strengthening peace education. It is essential to create additional professional development opportunities for these educators, enhancing both their professional competencies and their ability to nurture students' critical thinking and empathy. The teacher acts as a peace architect; in post-conflict contexts, educators become active participants in the reconciliation process. Their role extends beyond subject-based instruction to include ensuring emotional safety, encouraging critical thinking, and facilitating dialogue among students. Ultimately, it is their choice how historical narratives are transmitted to subsequent generations — whether through a dominant mono-version or a multi-perspective view.

Fulfilling this responsibility requires not only subject-matter expertise but also robust socio-emotional skills. Teachers often serve as the primary figures who help students express or process traumatic experiences. This approach fosters a «safe space» — an environment where students can feel protected and heard.

At the level of national policy, several key steps are necessary to advance peace education. First, systematic professional support and training programs should be developed for teachers, focusing on enhanced trauma sensitivity and the ability to address conflict-related topics in a refined, critical, and emotionally sensitive manner. Furthermore, peace education components must be integrated into subject standards, and trauma-sensitive pedagogy should be incorporated into professional teacher development. It is also essential to revise textbooks to reflect multi-perspective approaches to history and to strengthen psycho-social support within schools. Finally, effective coordination between governmental and non-governmental sectors is required to sustain peacebuilding initiatives.

In post-conflict Georgia, the teacher represents a central figure who effectively implements peace education through daily pedagogical practice. The spaces they create can become the foundation for shared memory and mutual understanding. Ultimately, strengthening teachers through robust state support will determine whether education can truly serve as a sustainable pathway to reconciliation.

This analysis has demonstrated that peace education in Georgia is not merely a hypothetical ideal but a lived and necessary response to historical and ongoing violence. Teachers, acting as both agents and subjects of history, enact a pedagogy of hope even within constrained systems. Their practices, though often unrecognized, contribute significantly to the formation of civic imagination, empathy, and critical dialogue.

For peace education to be truly transformative, it must move beyond policy statements and become embedded in the daily rituals, relationships, and reflective practices of schools. This transition requires institutional support for trauma-sensitive and justice-oriented teacher training, a reimagining of textbooks and curricula to include diverse narratives and ethical inquiry, and emotional and professional care for teachers working in high-stress environments. Additionally, sustained collaboration between ministries, NGOs, and educators is vital to foster innovation. The Georgian case serves as a reminder that peace is not merely a political outcome but a pedagogical and social process, crafted one classroom at a time.

REFERENCES

1. Bajaj, M. (2008). *Envisioning a just education: Peace pedagogy and human rights education in the United States*. *Peace and Change, 33*(4), 450–475. https://doi.org/10.1111/j.1468-0130.2008.00509.x

2. Bajaj, M., & Hantzopoulos, M. (2016). *Peace education: International perspectives*. Bloomsbury.

3. Bickmore, K. (2005). Reconciliation initiatives and school-based citizenship education. *Theory and Research in Social Education, 33*(1), 1–28.

4. Bush, K. D., & Saltarelli, D. (2000). *The two faces of education in ethnic conflict: Towards a peacebuilding education for children*. UNICEF Innocenti Research Centre.

5. Cole, E. A. (2007). *Teaching the violent past: History education and reconciliation*. Rowman & Littlefield.

6. CRRC. (2021). *Attitudes toward reintegration and peace in Georgia's conflict regions*. Caucasus Research Resource Centers.

7. Davies, L. (2004). *Education and conflict: Complexity and chaos*. RoutledgeFalmer.

8. Freire, P. (1970). *Pedagogy of the oppressed*. New York: Herder and Herder.

9. Galtung, J. (1969). Violence, peace, and peace research. *Journal of Peace Research, 6*(3), 167–191. https://doi.org/10.1177/002234336900600301

10. Lederach, J. P. (1997). *Building peace: Sustainable reconciliation in divided societies*. Washington, DC: United States Institute of Peace Press.

11. McCully, A. (2012). History teaching, conflict and the legacy of the past. *Education, Citizenship and Social Justice, 7*(2), 145–159.

12. MoES (Ministry of Education and Science of Georgia). (2018). *National Curriculum of Georgia 2018–2024*. https://mes.gov.ge

13. MoES. (2022). *Education Development Strategy of Georgia 2022–2032*.

14. Novelli, M., & Lopes Cardozo, M. T. A. (2008). Conflict, education and the global south: New critical directions. *International Journal of Educational Development, 28*(4), 473–488. https://doi.org/10.1016/j.ijedudev.2008.01.004

15. OECD. (2021). *Global competency for an inclusive world*. Organisation for Economic Co-operation and Development.

16. Parliament of Georgia. (2021). *Law of Georgia on General Education*. https://matsne.gov.ge

17. Reardon, B. A. (1988). *Comprehensive peace education: Educating for global responsibility*. New York: Teachers College Press.

18. Reardon, B. A. (1999). Peace education: A review and projection. In G. Salomon & B. Nevo (Eds.), *Peace education: The concept, principles, and practices in the world*. Erlbaum.

19. Salomon, G., & Cairns, E. (Eds.). (2010). *Handbook on peace education*. Psychology Press.

20. Smith, A., & Vaux, T. (2003). *Education, conflict and international development*. Department for International Development (DFID).

21. UNHCR. (2021). *Teachers in crisis contexts training package*. https://www.unhcr.org

22. UNICEF. (2015). *Learning for peace: Education as a catalyst for peacebuilding*. https://www.unicef.org

23. UNICEF. (2019). *Child-friendly schools and peace education: Guidelines for inclusive practice*. United Nations Children's Fund.

24. UNESCO. (2017). *Education for peace and sustainable development: A guide for curriculum developers*.

25. UNESCO. (2019). *Global education monitoring report: Migration, displacement and education – Building bridges, not walls*.

Solcan Angela[I]
Email: solcan.angela@upsc.md
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7906-145X

Burea Svetlana[II]
Email: burea.svetlana@upsc.md
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2858-383X

Issues in the Development of Sociological Theory: Understanding Resistance, Solidarity, and Peacebuilding. Proceedings of the XXII International Scientific and Practical Conference «Problems of the Development of Sociological Theory», May 30, 2025 (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Faculty of Sociology) – Kyiv: «Naukova Stolytsia», 2026. – 346 p.

http://doi.org/10.5281/zenodo.19513080

Developing Peace Values Among Future Teachers Through Inclusive and Reflective Educational Practices

Peace is a contested and deeply contextual concept–at once abstract and practical, personal and structural. Peace can be seen as a social condition resulting from negotiated meanings, institutional arrangements, and cultural imitation that enable individuals and communities to live without fear, marginalization, or systemic violence.

Harris and Morrison (2003) describe peace as a multifaceted process grounded in respect for human rights, cooperation, and civic participation. From this angle, peace is not only a political or military state but a dynamic social relationship, a field of interactions that shapes the human experience across domains such as education, governance, and culture.

Sociolinguistically, peace is also embedded in the language we use to name, narrate, and imagine harmonious coexistence. There are three layers- outer (political), interpersonal (relational), and inner (emotional/spiritual) – that are not independent but interlinked within what Dietrich (2012) calls «interpretations of peace» rooted in cultural and historical contexts. The peace framework articulated by Harris and Morrison (2012) likewise identifies personal peace (psychological wellbeing), relational peace (interpersonal harmony), structural peace (social equity), and ecological peace (balance with nature), situating peace education at the intersection of individual transformation and collective systems change.

From a cultural sociology perspective, folk narratives and national myths play a key role in conveying peace values across generations. In Moldova, peace is often portrayed not explicitly but symbolically, represented by the reestablishment of justice at the end of folk tales, the harmony between humans and nature, and moral virtues such as patience, kindness, and respect. These narrative patterns encode a cultural ideal of peace as restoration, reconciliation, and shared well-being. As Galtung (2010) argues, peace studies must move toward transdisciplinarity, recognizing that sustainable peace is built not through isolated interventions but through the interconnectedness of education, social justice, policy, and cultural

[I] Dean of Foreign Languages and Literatures Faculty, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău, Republica Moldova.
[II] PhD, Associate Professor, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău, Republica Moldova.

expression. In post-socialist societies such as Moldova, where tensions between identity, governance, and memory remain unresolved, peace education gets a specific urgency.

In this context, teachers become agents of peace, cultivating resilience, pluralism, and justice in and beyond the classroom Aspeslagh, R (2006), Harris, I., & Morrison, M. L. (2003).

Why Peace Education Matters for Future Teachers

For those preparing to become teachers, peace is not just a word- it is a way of teaching, learning, and being. Teaching is more than passing on knowledge; it is about shaping how young people see themselves and others in the world. In this sense, peace education is not an extra topic, but a core part of what it means to be a good teacher in today's world. Peace education teaches skills that help build fair and caring schools–skills like listening, sharing, understanding others, working through conflict without violence, and showing respect for all. These are not soft skills or side lessons–they are the tools teachers use every day to shape learning spaces where every student feels safe, seen, and heard (Dietrich, 2012). As Harris and Morrison (2003) argue, teachers can help shape peace by shaping the minds and hearts of young people. They do this not only by what they teach, but how they teach – by the questions they ask, the voices they uplift, and the example they set. A teacher who listens deeply, handles disagreement with care, and builds a classroom of trust is already teaching peace (Koshmanova & Holm, 2007). Yet, as Koshmanova (2007) noted, many teacher-training programs still treat peace, tolerance, or diversity as ideas to know, not as habits to grow. This means, future teachers may know the theory but not how to bring it into their daily practice. To shift this, peace education must be built into the heart of how we prepare teachers, not just as content, but as method, mindset, and mission.

In our project, we identified how students preparing to become teachers perceive the need for peace education.

- They see peace education as highly useful to their work as future educators.
- They want more hands-on ways to bring peace into classroom life – through activities, stories, language practices, and ways of guiding group work.
- They feel that in a divided world, schools can be places where students learn not only facts, but also how to live together. Peace education helps teachers do more than manage behavior or teach peace values.

Forming Future Teachers: Insights from the Moldova Needs Assessment

To understand how peace education can truly shape the professional identity of future teachers, it is essential to ground theory in real classroom and social contexts. In Moldova, a country marked by both rich cultural traditions and ongoing socio-political tensions, the formation of teachers cannot be separated from the broader task of social cohesion, democratic participation, and intercultural dialogue. As part of our project, we carried out a needs assessment with students in teacher education programs – young people preparing to step into one of the most socially influential roles in society. Their feedback was not only thoughtful but

revealed a deep awareness of the challenges and responsibilities that come with teaching in today's world.

The findings show that future teachers in Moldova strongly recognize the importance of peace education, not only as a subject of study but as a guiding principle in shaping school culture. Many students expressed a desire to learn how to promote empathy, cooperation, fairness, and inclusion, especially when working in multilingual and multiethnic classrooms. The needs assessment identified four key areas where peace education could make a meaningful impact:

1. Conflict Resolution and Dialogue Skills. Many respondents acknowledged the everyday reality of conflict between students, within communities, or even within schools themselves. They saw peace education as a pathway to learning how to address conflict constructively, through active listening, nonviolent communication, and shared problem-solving.

2. Social Cohesion and National Unity. Given Moldova's regional and cultural complexity–including areas like Transnistria and Gagauzia – future teachers emphasized the need for education that bridges divides rather than deepens them.

3. Youth Engagement and Civic Participation. Students saw themselves not only as future instructors but as potential change makers. They expressed interest in learning how to create more participatory classroom environments, where students are invited to think critically, speak openly, and act ethically. Peace education, in this sense, was seen as a means to train young people in democratic habits, preparing them to become active, thoughtful citizens.

4. Respect for Cultural and Linguistic Diversity. Respondents highlighted the importance of linguistic inclusion, intercultural respect, and the recognition of all students' backgrounds as strengths rather than obstacles.

A Shift Toward Reflective and Inclusive Teacher Formation

What arises from this needs assessment is a clear message: future teachers do not want only to be transmitters of knowledge – they want to be facilitators of peace, inclusion, and growth.

In short, the needs assessment underscores the growing demand for a teacher formation model that is both values-driven and practice-oriented – a model where peace education is not taught in isolation, but integrated across the curriculum, linked to classroom management, assessment, curriculum design, and interpersonal communication.

Integrating Peace Education into University Curricula: A Case from Moldova

In response to the needs identified through the Moldova assessment, it became clear that preparing future teachers for their peacebuilding role requires systematic changes in university-level teacher education. Peace education cannot remain on the margins of pedagogical training. Instead, it must be woven into the structure of existing programs, aligned with broader educational goals, and rooted in local social realities. One meaningful example of such integration is found in the course European Educational Policies, offered at the Faculty of Foreign Languages and Literatures. As part of this course, a dedicated module titled Peace Education

in the European Context has been developed and implemented. This module specifically targets students in modern language programs – those preparing to teach English, German, French, or Italian, equipping them not only with language pedagogy but also with ethical, civic, and intercultural competences.

The Peace Education module is designed around several key principles:

5. Alignment with European and Global Policy

The module draws from the PeaceEdu project and is informed by international frameworks, which affirm that education at all levels is one of the main pathways to building peace. It also reflects the European Union's emphasis on multilingualism, cultural diversity, inclusion, and human rights as core pillars of education.

6. Thematic Focus

The module introduces future teachers to a range of interconnected peace-oriented themes:

- Multilingualism and language inclusion;
- Cultural dialogue and intercultural competence;
- Equity, diversity, and educational justice;
- Critical reflection on social cohesion, identity, and belonging.

Each topic is treated not only as content to learn but as a lens through which to reflect on one's role as an educator in increasingly diverse, sometimes polarized classrooms.

7. Pedagogical Strategies for Peace

Recognizing that peace education must be both reflective and practical, the module employs student-centered teaching methods such as:

- Scenario-based learning, where students simulate real-life classroom situations involving cultural misunderstandings or conflict;
- Collaborative projects, encouraging dialogue and shared problem-solving;
- Storytelling and narrative work, allowing students to explore peace-related values through personal and cultural stories;
- Multilingual tasks, helping future language teachers build bridges across languages in the classroom.

These activities are not simple techniques but acts of transformation designed to shift mindsets, encourage empathy, and model what peaceful, inclusive teaching can look like.

8. Critical and Reflective Practice

The module also guides students in analyzing their own beliefs, examining how power, culture, and history influence teaching. Drawing on Freirean critical pedagogy and peace education theory (Harris & Morrison, 2003), students are encouraged to see themselves not only as teachers but as active participants in shaping the kind of world their classrooms reflect.

By embedding peace education within an existing university course, this initiative shows how policy ideals can be translated into real pedagogical practice. The Peace Education module does not treat peace as a vague or moralistic goal but places it in: concrete teaching skills; clear curriculum goals, a socially aware teacher identity.

Through this approach, future teachers are not only learning what peace means – they are learning how to teach for peace, how to build peace in and through language, and how to recognize the classroom as a living space for shaping peaceful futures.

In conclusion, peace education is more than a topic, it's a way of shaping teachers who foster fairness, empathy, and understanding in their classrooms. In Moldova, where diversity and history shape everyday life, preparing teachers to build peaceful, inclusive spaces is both timely and essential.

Future teachers want tools to create classrooms where every student feels safe and respected. When peace becomes part of how teaching is practiced, not just taught, schools become spaces of growth and connection. Peace begins with simple, daily choices. And the classroom is one of the most powerful places for it to take root.

REFERENCES

1. Aspeslagh, R. (2006). Educating for a culture of peace. Three decades of peace education around the world: An anthology. Garland.

2. Carter, C. (2015). Social education for peace: Foundations, teaching, and curriculum for visionary learning. Springer.

3. Dietrich, W. K. N. (2012). Interpretations of peace in history and culture. Palgrave Macmillan.

4. Galtung, J. (2010). Peace studies and conflict resolution: The need for transdisciplinarity. Transcultural Psychiatry, 47(1), 20–32.

5. Gursel Bilgin, G. (2020). Critical discourse analysis: An effective tool for critical peace education informed by Freirean dialogue. Educational Policy Analysis and Strategic Research, 15, 25–40. https://doi.org/10.29329/epasr.2020.251.2

6. Harris, I., & Morrison, M. L. (2003). Peace education. McFarland and Company.

7. Johnson, D. W., & Johnson, R. T. (2007). Conflict resolution and peer mediation programs in elementary and secondary schools: A review of the research. Review of Educational Research, 66(4), 459–506.

8. 8. Koshmanova, T., & Holm, G. (2007). Post-Soviet reconstruction in Ukraine: Education for social cohesion. In G. Salomon & B. Nevo (Eds.), Addressing ethnic conflict through peace education (pp. 231–243). Palgrave Macmillan.

Soroka Yuliia[I]
Email: yuliya.soroka@karazin.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4158-1636

Fal-Dutra Santos Agnieszka[II]
Email: agnieszka.fal-dutra@graduateinstitute.ch
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7966-4832

Issues in the Development of Sociological Theory: Understanding Resistance, Solidarity, and Peacebuilding. Proceedings of the XXII International Scientific and Practical Conference «Problems of the Development of Sociological Theory», May 30, 2025 (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Faculty of Sociology) – Kyiv: «Naukova Stolytsia», 2026. – 346 p.

http://doi.org/10.5281/zenodo.19513103

Everyday Life in Wartime Ukraine in the Perspective of Feminist Political Economy

When war occurs, its repercussions are felt far beyond the front lines. They permeate the private sphere, intersecting with other forms of violence and deeply affecting the everyday reality of individuals, regardless of their proximity to the conflict.

Narratives of «everyday war» and «everyday peace» attempt to capture the complex relationship between violence and the rhythm of daily life. Many of these narratives build upon a feminist understanding of violence as existing along a continuum. However, few offer an in-depth examination of how practices of social reproduction specifically intersect with patterns of violence in the reconfiguration of the everyday during wartime. We define social reproduction as the socially necessary work central to the production of life itself. This encompasses biological reproduction, physical and emotional care for one's family and community, as well as the labor that enables the promotion of the cultural and spiritual heritage of a community.

We have found the concept of «the everyday» particularly useful in framing our thinking about the ways in which social reproduction occurs in war and post-war contexts and in imagining feminist alternatives to dominant neoliberal post-war reconstruction models. Peace literature has rarely applied the lens of social reproduction when discussing everyday peace. When everyday practices of peace are addressed, they are typically interpreted either through the lens of localized people-to-people dialogue and trust-building or through the prism of the ethics of care — a way of thinking and acting that can be more conducive to building a peaceful society. We argue that taking everyday practices of social reproduction seriously, as part of the strategy used to survive and recover from conflict, provides a deeper understanding of how violence operates in a society and points toward new ways of rebuilding after it.

[I] Doctor of sciences in sociology, associate professor, Professor of the Department of Sociology, V. N. Karazin Kharkiv National University.
[II] PhD in international relations, Doctor, Researcher, Geneva Graduate Institute of International and Development Studies.

The everyday, as a social construction distinct from simple day-to-day activity, emerges as a site where violence is reproduced. In this context, the structural violence of the capitalist system becomes intertwined with the violence of war. In Ukraine, new challenges in practicing social reproduction during the conflict have contributed to the entrenchment of patriarchal norms and orders. This reproduces structural violence against women, who increasingly find themselves confined to the home and burdened with domestic labor, while social reproduction infrastructure continues to shrink due to wartime destruction. On the other hand, the everyday is co-constructed by a wide range of actors, including both those in power and those who may appear powerless. It is a social fabric co-created by people and institutions, elites and non-elites, forming routines and responding to recurrent needs. There are many ways in which the everyday can become a site of resistance and contestation, where agents can enact daily life in ways that counter or confront mainstream rhythms and systems. Peacebuilding scholars have highlighted the potential of the everyday as a significant site for change and resistance.

Feminist scholars have argued that providing care through community self-organized legal aid, childcare, healthcare, and psychological counseling can foster trust and ultimately undermine patterns of violence. However, most accounts of care practices in peacebuilding center disproportionately on care as an ethic rather than the labor of care central to social reproduction. Understanding violence, survival, and peacebuilding through the lens of social reproductive labor adds greater nuance and depth to what everyday peace or indeed everyday recovery might look like.

Finally, the conceptualization of the everyday as a site of survival is at the heart of our exploration. Much of survival is enabled through social reproduction. We view survival not as a single act, but rather as an outcome of practices, including everyday acts of care and social reproduction. Tracing the patterns of survival and the practices that lead to it can provide important insights into how violence interacts with and reshapes the everyday. While social reproductive labor is always necessary for the survival of individuals, communities, and societies — evident in caring for children, the elderly, and the sick, feeding families, and cultivating cultural heritage — its salience becomes particularly visible when violence renders these everyday practices less routine. For example, securing food or medicine may require standing in long lines or traveling great distances, and preserving familial ties might demand crossing checkpoints and putting oneself in danger. Furthermore, the routine of care and social reproduction is frequently disturbed by airstrikes and the necessity of spending prolonged periods in bomb shelters.

When this occurs, the everyday becomes fundamentally reshaped by violence, and social reproduction becomes the avenue through which this reshaping takes place. There is much to gain in viewing peace through the prism of social reproduction, as it allows us to see how violence operates through the interplay between violence, survival, and resistance. Social reproduction exists in a space of liminality, being simultaneously entrenched in dangerous violence and acting as a means of resisting it.

Applying a social reproduction lens to better understand and disentangle both the everyday workings of violence and the everyday resistance to them is an important strategy that has been underutilized in the literature on conflict and peace. This paper represents part of our theoretical work carried out within the framework of the project «Caring to Survive, Surviving to Care: Gendered Practices of Survival, Social Reproduction, and Circles of Violence in Ukraine». This initiative is funded by the Swiss National Science Foundation under the Solution-oriented Research for Development program. It is implemented by an international team involving specialists from the Gender Centre of the Geneva Graduate Institute, the Women's International League for Peace and Freedom, the Center for Social and Labor Research in Ukraine, and V. N. Karazin Kharkiv National University. Our project aims to contribute to a more feminist-oriented post-war reconstruction in Ukraine by bringing to light the role of social reproduction and everyday survival practices in responding to and healing from violence.

СКЛАД ОРГАНІЗАЦІЙНОГО КОМІТЕТУ
XXII Міжнародної науково-практичної конференції

«Проблеми розвитку соціологічної теорії:
Осмислення спротиву, солідарності та миробудування»

Голова оргкомітету – Валентина ЧЕПАК, д. соц. н., декан факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Співголова оргкомітету – Віктор СТЕПАНЕНКО, д. соц. н., головний науковий співробітник Інституту соціології Національної академії наук України, професор кафедри теорії та історії соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Члени оргкомітету:

1. **Артемій ДЕЙНЕКА**, к. соц. н., заступник декана факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
2. **Микола СИДОРОВ,** к. ф.-м. н., завідувач кафедри методології та методів соціологічних досліджень, національний координатор проєкту Erasmus+ "Curriculum Reform to Promote Education for Peace in Ukraine, Georgia and Moldova";
3. **Марко ЛЕТІ,** Науковий директор Інституту дослідження миру в Тампере, Фінляндія (TAPRI); академічний директор магістерської програми з дослідження миру, медіації та конфліктів (PEACE);
4. **Софіко ЛОБЖАНІДЗЕ,** доктор педагогіки, професорка Державного університету Іллі, Тбілісі, Грузія;
5. **Зураб ХОНЕЛІДЗЕ**, ректор Сухумського державного університету, Грузія, президент Грузинської академії педагогічних наук, професор;
6. **Світлана БУРЕА**, доцент, Кишинівський державний педагогічний університет імені Іона Крянге, Молдова;
7. **Юлія КВІТКА**, доцент кафедри менеджменту та бізнес-адміністрування Каразінської бізнес-школи, менеджер проекту PeaceEdu, Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна
8. **Світлана САЛЬНІКОВА,** к. соц. н., доцент кафедри методології та методів соціологічних досліджень, головний редактор журналу «Соціологічні студії»;
9. **Андрій ГОРБАЧИК**, к. ф.-м. н., професор кафедри методології та методів соціологічних досліджень, член правління Соціологічної асоціації України.
10. **Володимир СУДАКОВ,** д. соц. н., завідувач кафедри теорії та історії соціології;
11. **Марина СОБОЛЕВСЬКА**, д. соц. н., доцентка кафедри теорії та історії соціології;
12. **Олег МАЗУРИК,** д. соц. н., завідувач кафедри соціальних структур та соціальних відносин;
13. **Ольга БЕЗРУКОВА,** д. соц. н., завідувачка кафедри галузевої соціології;
14. **Геннадій ЧЕРНИХ,** к. соц. н., асистент кафедри галузевої соціології;
15. **Ольга ФЕДОРЕНКО,** к. соц. н., асистентка кафедри соціальних структур та соціальних відносин;
16. **Микола БОНДАРЕНКО,** голова Ради молодих вчених факультету соціології, доктор філософії в галузі соціології, асистент кафедри галузевої соціології;
17. **Марта НЕЧИПОРЕНКО,** голова Наукового товариства студентів факультету соціології.

Секретар оргкомітету – Маргарита ШИРОКОВА, к. соц. н., доцентка кафедри соціальних структур та соціальних відносин.

Наукове видання

«Проблеми розвитку соціологічної теорії – 2025»:
Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції
«Проблеми розвитку соціологічної теорії:
Осмислення спротиву, солідарності та миробудування»
(30 травня 2025 року, м. Київ)

Редактори: .
д. соц. н. Людмила Малес,
к. соц. н. Олена Вілкова,
к. ф. н. Ольга Іващенко,
к. соц. н. Артемій Дейнека,

Відповідальний
за випуск: к. соц. н. Артемій Дейнека

Верстка: к. соц. н. Ольга Федоренко

Адреса редакції, видавця: 03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 8.
Тел. (050) 411-66-51. E-mail: MuseTess@gmail.com

Підписано до публікації 17.04.2026 р.

Свідоцтво ДК 5941 від 11.01.2018 р.

Видавництво «Наукова столиця»
ДРУК НАУКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ
www.science.org.ua